

**OSMANLI-FRANSIZ İLİŞKİLERİ 1740-1789
(KONSOLOS ARZLARINA GÖRE)**

Ayşin ŞİŞMAN

Doktora Tezi

Danışman: Doç. Dr. Ahmet YARAMIŞ

Mayıs, 2011

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

OSMANLI-FRANSIZ İLİŞKİLERİ 1740-1789
(KONSOLOS ARZLARINA GÖRE)

Hazırlayan
Ayşin ŞİŞMAN

Danışman
Doç. Dr. Ahmet YARAMIŞ

AFYONKARAHİSAR 2011

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Osmanlı Fransız İlişkileri 1740-1789 (Konsolos Arzlarına Göre) adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Mayıs 2011

Ayşın şİşMAN

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

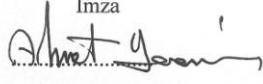
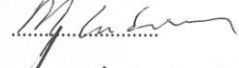
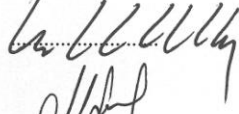
Tez Danışmanı :Doç.Dr. Ahmet YARAMIŞ

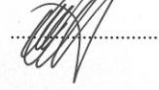
Jüri Üyeleri :Prof.Dr. Musa ÇADIRCI

:Doç.Dr. Mehmet KARAKAŞ

:Yrd.Doç.Dr.Mehmet GÜNEŞ

:Doç.Dr. Mustafa GÜLER

İmza

Tarih Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Ayşin ŞİŞMAN'ın "Osmanlı – Fransız İlişkileri, 1740 – 1789(Konsolos Arzlarına Göre)" başlıklı tezini değerlendirmek üzere 17.03.2011 günü saat 14:00'da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir

Doç.Dr.Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

ÖZET

OSMANLI-FRANSIZ İLİŞKİLERİ 1740-1789 (KONSOLOS ARZLARINA GÖRE)

Ayşin ŞİŞMAN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

NİSAN 2011

Danışman: Doç. Dr. Ahmet YARAMIŞ

Osmanlı-Fransız siyasî ve diplomatik ilişkileri XVIII. yüzyılda ekonomik, kültürel ve en önemlisi ticaret gibi çok geniş alanda ön plana çıkmıştır. Bu ilişkilerin temelini, Osmanlı ülkesinde görevlendirilen konsoloslar ve Osmanlı Padişahları tarafından Fransızlara tanınan kapitülasyonlar oluşturmuştur. İstanbul dışındaki liman ve iskelelerde görevlendirilen konsolosların başlıca işlevi her şeyden önce kendi vatandaşlarının kişisel haklarını, mallarını ve çıkarlarını korumak, Osmanlı Devleti içindeki yabancılara tanınan hak ve ayrıcalıklarla ilgili olan kapitülasyonların uygulanmasını gözetmek olmuştur. Bu çalışmadaki amacımız, bugüne kadar çok çeşitli başlıklarda incelenen Osmanlı-Fransız ilişkilerini, diplomasinin misyonerleri olan konsolosların, elçilerine sundukları arzlar ve bunlara merkezden gönderilen hükümler çerçevesinde incelemektir. Bu arzlar ve hükümlerde geçen sosyal, kültürel, dinî, ticarî ve ekonomik gelişmeler Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya, dolayısıyla Avrupa'ya bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca çalışmamızda, konsoloslar tarafından ortaya konulan sorunlara karşı, Fransızlara verilen ahidnâmeler dayanak teşkil edilerek, getirilen çözüm yolları anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fransa, konsolos, elçi, ahidnâme, ticaret.

ABSTRACT

OTTOMAN-FRENCH RELATIONS 1740-1789 (ACCORDING TO THE CONSULATE PETITIONS)

AYŞİN ŞİŞMAN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

April 2011

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

Ottoman-French political and diplomatic relationships at 18th century became more important in the areas of economy, culture and more importantly trade. The basis for the relationship was the consulates appointed in the Ottoman State and the capitulations given to the French by Ottoman Sultans. The main aim and duty of the consulates who were appointed to the harbors and seaports outside of Istanbul were to protect interests, rights and properties of the citizens of their home countries, and to make sure that rights and privileges derived from the capitulations were protected.

The aim of the study is to investigate the relationship between Ottoman Empire and France according to the request letters of consulates given to the Ambassadors and Kadis, and their replies to the petitions. The information about social, cultural, religious, commercial and economical developments found in these requests and replies petitions to the Ottoman point of view towards France, and therefore the Europa. This study also includes the solutions provided by Ottomans which were the basis for the capitulations to the problems presented by the consulates.

Keywords: France, consulate, ambassador, trade, capitulations.

ÖN SÖZ

XVIII. yüzyılda Rusya, İran ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Batı politikalarının ve diplomasisinin yoğunlaştığı merkezler olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri içerisinde resmî olarak ilk ticarî, siyasî ve askerî ittifak ilişkileri kurduğu devletin Fransa olması dolayısıyla diğer devletlere göre farklı bir konuma sahiptir. Buradan yola çıkarak iki ülke ilişkilerinin her yönü ile araştırılarak ortaya çıkartılması iki ülke diplomasî tarihi açısından da önemli boşlukları giderecektir. Düvel-i Ecnebiye Defterleri'nde yer alan konsolos arzları ve bunlara dayalı kadı hükümlerine, diğer arşiv kayıtları ve basılı kaynaklara göre, 1740-1789 yılları arasında Fransa'nın Doğu ile olan ticareti bir hayli artmış ve siyasî nüfuzu da zirveye çıkmıştır. Çalışmamız; 1740 Ahidnâmesi temel alınarak konsolos arzları ve bunlara dair hükümlerde yer alan olayları, uygulamada ortaya çıkan sorunların incelenmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri ticarî ve siyasî ekseninde ortaya koymaktadır.

Araştırmamızda ilk olarak, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti ve Fransa arasındaki siyasî ilişkiler genel olarak irdelenmiştir. Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin dış politikasındaki etkisi, 1736-1739 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşlarından sonra Belgrat Antlaşması'nın hazırlanış sürecinde oynadığı rol ve 1740 Ahidnâmesinin verilmesi konularına açıklık getirilmeye gayret edilmiştir. 1756 yılından itibaren Fransa'nın Doğu politikasında göze çarpan değişiklik, Avusturya ittifakı ve Fransa destekli ıslahat çalışmaları bu yüzyılda önem arz eden diğer hususlar olmuştur. İlişkiler ihtilâle kadar bu minval üzere devam etmiştir.

İkinci bölümde Osmanlı-Fransız diplomatik ve ticarî ilişkilerine bakış, Fransız konsolosluklarının Osmanlı ülkesinde teşkili, görevleri ve sundukları arzlarının önemi, 1740-1789 yılları arasında İstanbul'da görev yapan daimi Fransız elçileri ile bunların iki ülke ilişkilerine etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine iki ülke ticarî ve diplomatik ilişkilerinde belirleyici rol oynayan Ahidnâmeler, 1740 Ahidnâmesi hükümlerinin 1604 ve 1673 hükümleri ile karşılaştırılması ve 1740 Ahidnâmesinde ilk defa geçen hükümler izah edilmiştir. Diğer taraftan Doğu ticaretinde Fransa-İngiltere rekabeti ve Osmanlı denizlerinde Fransa'nın üstünlüğü üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın son bölümünde ise, Düvel-i Ecnebiye Defterleri'ndeki Fransa ile ilgili Nişan, Ahidnâme, Ahkâm defterlerindeki konsolos arzları ve bunlara ait hükümler tasnif edilmiştir. Tasnif çalışması sonunda çıkartılan başlıklar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Cevdet Hariciye, İktisat, Askeriye, İbnül-Emin Hariciye ve Hatt-ı Hümayûn kataloglarında konumuzla ilgili belgelerde geçen olaylar; Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya tanınan 1740 Ahidnâmesi ile mukayese edilerek değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler yapılırken dönemin dil özelliklerine ve ifadelerine sadık kalınmaya çalışılmıştır. Günümüzde kullanılmayan kavramların yanına bugün yaygın olarak kullanılan ifadelere yer verilmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Fransız ilişkilerini konu olarak seçerken amacımız, Osmanlı Devleti'nde gerilemenin başladığı süreçte Fransızlara tanınan kapitülasyonların ve görevli diplomatlarının Osmanlı ülkesinde yarattığı imtiyazlı sınıfların durumunu, ekonomik, siyasî ve dinî konulardaki etkinliklerini göstermek olmuştur. Yabancı ve yerli kaynakları incelemek ve karşılaştırmak suretiyle de tarih metodolojisinin objektif bakış açısı içerisinde konuyu ele almaya çalıştık.

Çalışmamız sırasında daima destek ve yön veren danışman hocam Doç. Dr. Ahmet Yaramış'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca tez çalışmamın daha iyi olması konusundaki değerli görüşleri için hocalarım Prof. Dr. Musa Çadırcı, Doç Dr. Mehmet Karakaş, Doç. Dr. Mustafa Güler ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Güneş'e teşekkür ediyorum. Bu arada 1995 yılında bu konuyu çalışma alanım olarak belirleyen ve ufuk gösteren rahmetli hocam Prof. Dr. Nejat Göyünç'ü hürmet ve rahmetle anıyorum. Engin fikir ve düşünceleriyle beni yönlendiren, cesaret veren, dahası tezimi baştan sona okuyarak yol gösteren değerli hocamız Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya şükranlarımı sunarım. Konum ile ilgili kaynakların Fransızca tercümeleri için yoğun işleri arasında vaktini ayıran ve tezimi başından sonuna kadar sabırla okuyarak düzeltmelerde bulunan eşim Prof. Dr. Adnan Şişman'a sonsuz teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Hayatım boyunca her konuda desteklerini esirgemeyen aileme ve araştırmalarım sırasında onun geleceği için harcadığım vakitte hep özlediğim kızıma da anlayış ve özverisi için teşekkür ederim.

Ayşin ŞİŞMAN

Afyonkarahisar 2011

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
KONU VE KAYNAKLAR	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI-FRANSIZ SİYASİ İLİŞKİLERİ

1- YÜZYILIN ORTALARINA DOĞRU OSMANLI DEVLETİ VE FRANSA	13
1.1. LÂLE DEVRİ'NDE GERÇEKLEŞTİRİLEN REFORMLARDA FRANSTZ ETKİSİ	13
1.2.FRANSA'NIN 1736–1739 OSMANLI-RUS Ve OSMANLI AVUSTURYA SAVAŞLARINDAKİ ROLÜ	16
1.3.1739 BELGRAT ANTLAŞMASI'NIN HAZIRLANMASINDA FRANSA ETKİSİ	18
1.4. FRANSTZLARA 1740 AHİDNÂMESİNİN VERİLMESİ	21
1.5.YİRMİSEKİZ ÇELEBİZÂDE MEHMET SAİT PAŞA'NIN PARİS ELÇİLİĞİ.....	23
2-FRANSA'NIN GELENEKSEL OSMANLI POLİTİKASINDAKİ İSTİKAMET DEĞİŞİKLİĞİ	
2.1. 1756 FRANSA-AVUSTURYA İTTİFAK ANTLAŞMASI.....	25
2.2. BARON De TOTT'UN ISLAHAT ÇALIŞMALARI	27
2.3.DOĞU'DA FRANSA-RUSYA REKABETİNİN BAŞLAMASI VE AYNALIKAVAK TENKİHNÂMESİ	30
3-İHTİLAL ÖNCESİ İKİ ÜLKE İLİŞKİLERİ VE İHTİLALİN OSMANLI- FRANSTZ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ	35

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-FRANSIZ DİPLOMATİK VE TİCARİ İLİŞKİLERİ

1.OSMANLI DEVLETİ'NDE FRANSTZ KONSOLSLUKLARININ AÇILMASI	43
--	----

1.1. KONSOLOS TAYİNLERİ VE BERATLARININ VERİLMESİ.....	46
2.1740-1789 ARASI DÖNEMDE OSMANLI DEVLETİ'NDE GÖREV YAPAN DÂİMÎ FRANSIZ ELÇİLERİ VE İKİ ÜLKE İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ.....	50
2.1. LOUIS-SAUVEUR, MARQUIS DE VILLENEUVE (1728- 1741).	50
2.2. MICHEL-ANGE, COMTE DE CASTELLANE (1741- 1747).....	53
2.3. ROLAND PUCHOT, COMTE DES ALLEURS (1747- 1755).....	54
2.4. CHARLES GRAVIER, COMTE De VERGENNES (1755- 1768) ...	55
2.5. FRANÇOIS-EMMANUEL GUIGNARD, COMTE DE SAINT- PRIEST (1768-1784).....	57
2.6. MARIE-GABRIEL-FLORENT-AUGUSTE, COMTE DE CHOISEUL - GOUFFIER (1784- 1792).....	61
3- OSMANLI- FRANSIZ TİCARİ İLİŞKİLERİNDE AHİDNÂMELER	65
3.1. AHİDNÂME	65
3.2. 1740 ÖNCESİ OSMANLI-FRANSIZ AHİDNÂMELERİ	67
3.3. 1740 AHİDNÂMESİ VE AHİDNÂMENİN İÇERİĞİ.....	76
4- 1740 AHİDNÂMESİ'NDE İLK DEFA GEÇEN HÜKÜMLER.....	78
4.1. DİNİ HİMAYE VE İBADET ÖZGÜRLÜĞÜ	78
4.2. TİCARET	79
4.3.KONSOLOSLAR, TERCÜMANLAR VE DİĞER HİZMETLİLERE TANINAN İMTİYAZLAR	82
4.4. KİŞİ, MESKEN HAKLARI Ve YARGILAMA	85
4.5. DENİZ TİCARETİ VE DONANMA	87
4.6. TOPLU İFADE EDİLEN İMTİYAZLAR.....	88
5- 1740 AHİDNÂMESİ HÜKÜMLERİNİN 1604 VE 1673 AHİDNÂMELERİ HÜKÜMLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI.....	90
5.1.DİNİ HİMAYE VE KUTSAL YERLERE ZİYARET HAKKI	90
5.2.TİCARET	91
5.3.DENİZ TİCARETİ.....	91
5.4.GÜMRÜK VE DİĞER VERGİLER.....	92
5.5.KONSOLOSLAR VE TERCÜMANLAR VE DİĞER HİZMETLİLER	92
5.6. ESİRLER	94
5.7.KORSANLIK FAALİYETLERİ	94

5.8. AVLANMA	94
--------------------	----

6-FRANSA’NIN DOĞU TİCARETİNDEKİ DURUMU 94

6.1.OSMANLI KARA SULARINDA FRANSA’NIN TİCARÎ ÜSTÜNLÜĞÜ	94
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1740 AHİDNÂMESİ’NİN UYGULANMASINDA ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

1-1740-1789 YILLARI ARASI KONSOLOS ARZLARININ KONULARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ..... 100

1.1.CAN, MAL VE YOL GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASI İLE İLGİLİ SORUNLAR	100
---	-----

1.1.1.Fransız Tüccarının Can ve Mal Güvenliğine Dair Sorunlar	100
---	-----

1.1.2.Fransız Konsolos ve Tercümanlarının Can ve Mal Güvenliği.....	114
---	-----

1.2. EKONOMİK SORUNLAR	118
------------------------------	-----

1.2.1. Fransız Reaya ve Tüccardan Alınan Vergiler	118
---	-----

1.2.2. Fransız Tüccarların Gümrük Vergisi Ödemeleri	122
---	-----

1.2.3.Fransız Tüccarların Borç Sorunları.....	128
---	-----

1.2.4.Fransızların Temininde Sorun Yaşadıkları Yiyecek İçecekler	132
--	-----

1.2.4.1. Şarap (Hamr).....	133
----------------------------	-----

1.2.4.2. Domuz (Hinzır)	136
-------------------------------	-----

1.2.4.3.Peksimet (Francala).....	138
----------------------------------	-----

1.3.HUKUKÎ SORUNLAR	139
---------------------------	-----

1.3.1. Fransız Reayanın Ve Tüccarlarının Hukukî Davaları Ve Mahkemelerde Görülmesi.....	139
---	-----

1.3.1.1.Konsolosluk Mahkemeleri	140
---------------------------------------	-----

1.3.1.2.Osmanlı Mahkemeleri.....	143
----------------------------------	-----

1.3.2. Fransız Reayanın ve Tüccarının Miras Sorunları	146
---	-----

1.4.TİCARÎ SORUNLAR.....	150
--------------------------	-----

1.4.1.Konsolosluklara Berathlı Tercüman Atanması ve Bu Hususta Yaşanan Sorunlar	150
---	-----

1.4.2.Fransız Tüccarların İhraç ve İthal Ettikleri Emtianın Alım-Satımı Hususunda Karşılaştıkları Sorunlar	157
--	-----

1.4.2.1.İpek(Harir)-Pamuk(Pembe)-Çuha(Yün)-Kırmızı (Cochenille)-Mazı	158
1.4.2.2. Buğday (Hınta) – Hububat	163
1.4.2.3. Sabun - Zeytinyağı (Revgan-ı Zeyt)–Sinameki	164
1.4.2.4. Yemen ve Frengi Kahvesi	165
1.4.2.5. Tunus Fesi	167
1.4.2.6. Değerli Taşlar (Maî ve Sarı Yakut- Zümrüt)	169
1.4.3. Memnû Metâ'nın İhracı Sorunu	170
1.4.4.Osmanlı Karasularında Fransız Tüccarlara Yönelik Korsanlık Faaliyetleri ve Bunun Sebep Olduğu Sorunlar ...	172
1.5. DİNÎ SORUNLAR.....	179
1.5.1.Kutsal Yerleri Ziyaret ve Bu Hususta Yaşanılan Sorunlar	179
1.5.2. İbadethânelerin Tamir ve Tecdidi Sorunu	187
SONUÇ.....	189
KAYNAKÇA	193
EKLER.....	207
ÖZGEÇMİŞ.....	243

KISALTMALAR DİZİNİ

A.DVN	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Divan Kalemi
A.DVN. DVE. d	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Divân-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu
A. DVNS. NHM	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Nâme-i Hümâyûn Defterleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
bkz.	: Bakınız
BN.	: Belge No
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
CA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Askeriye
CH.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Hariciye
Cİ.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet İktisat
Çev.	: Çeviren
H	:Hicri
HAT	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn
Haz.	: Hazırlayan
IRCICA	: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İA.	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İE.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnül-Emin Tasnifi
M	: Miladi
MD	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri
SN.	: Sayfa No

S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
TDVİA	: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)
Tercm.	: Tercüme eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YTY	: Yeni Türkiye Yayınları

KONU VE KAYNAKLAR

XVI. yüzyıldan itibaren başlayan Osmanlı-Fransız diplomatik ve siyasî ilişkileri, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda daha geniş alana yayılarak ekonomik, ticarî ve kültürel sahalarda kendini göstermeye başlamıştır. Osmanlı ülkesinde görevlendirilen konsolosların arzları ile padişahlar tarafından Fransızlara tanınan imtiyazların incelenmesi bu ilişkilerin temel felsefesini ortaya çıkarmak bakımından son derece önemlidir. Konsolosların başlıca işleri, her şeyden önce kendi vatandaşlarının kişisel haklarını, mallarını ve çıkarlarını korumak, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayr-i Müslimlere tanınan hak ve ayrıcalıklarla ilgili olan imtiyazların, diğer adı ile kapitülasyonların uygulanmasını takip etmektir. İstanbul dışındaki taşra liman ve iskelelerinde bulunan yerli idarecilerin, bazen yabancıların can ve mal güvenlikleriyle ilgili İstanbul'dan gönderilen emirleri ihmal ederek dikkate almamaları sonucu ortaya çıkan sorunları çözmek de konsolosların görevi olmuştur. Çalışmamızın temel çıkış noktası, bugüne kadar çok çeşitli başlıklarda incelenen Osmanlı-Fransız ilişkilerini, *diplomasinin misyonerleri* olan konsolosların elçilerine sundukları arzlar ve bunlara karşılık Bâb-ı âli'den kadınlara gönderilen emirleri incelemektir.

Bu arzlar ve hükümlerde geçen sosyal, kültürel, dinî, ticarî ve ekonomik hususlar Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya, dolayısıyla Avrupa'ya bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir. Konsolos arzlarına göre Osmanlı-Fransız ilişkilerinin aydınlatılmasında, büyük önemi hâiz olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Düvel-i Ecnebiye Defterleri günümüze kadar yeterince değerlendirilmemiştir. Bu nedenle tezimizde adı geçen defterler, tarih metodolojisi içinde ve bilimsel bir bakış açısıyla irdelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızla ilgili kaynakları üç ana başlık altında toplamak mümkündür:

1. Yabancı Kaynaklar: Çalışma dönemi ile ilgili olarak özellikle Fransa'da 1825 yılından itibaren Doğu ticareti, kapitülasyonlar ve Fransa'nın Osmanlı Devleti politikası üzerine yazılmış pek çok eser mevcuttur. Bu eserlerden ilk akla gelenleri, XVIII. yüzyılın sonunda Fransa'nın Doğu'daki ticarî üstünlüğünü anlatan 1825 yılında Constantin François Volney tarafından basılan *Oeuvres, Voyage en Egypte et*

en Syrie, pendant les années 1783, 84 et 1785, suivie de considérations sur la guerre des Russes et des Turcs (Paris) ve Fransa'nın Doğu'da elde ettiği kapitülasyonları inceleyen 1870 yılında Paris'te çıkan M. Belin'in *Des Capitulations et des Traités de la France en Orient* adlı kitaplardır. Fransızlar tarafından imzalanan kapitülasyonlar ve ticarî antlaşmalarla ilgili olarak bunları takiben Auguste Benoit'nın, *Etude sur les Capitulations entre l'Empire Ottoman & La France et sur la Réforme Judiciaire en Egypte* (Paris 1890); Ernest Charrière'in, *Négociations de la France dans le Levant*, I- IV (Paris, 1840-60); Gabriel Efendi Noradounghian'nın, *D'Actes Internationaux de L'Empire Ottoman: Traités, Conventions, Arrangements, Déclarations, Protocoles, Proces-Verbaux, Firmans, Berats, Lettres-Patentes et autre Documents Relatifs au Droit Public Extérieur de la Turquie* (4 cilt Paris 1897) adlı çalışmaları sıralanabilir. Paul Masson'nun, *Histoire des Etablissements et du Commerce Français dans l'Afrique Barbaresque (1560-1793) Algérie, Tunisie, Tripolitaine, Maroc*, (Paris 1903) adlı eseri de Fransa'nın Doğu ticaretindeki yükselişini ve Cezayir, Tunus ve Fas'daki siyasî ve ticarî politikasını anlatmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde görevlendirilen konsoloslar ve elçiler ile bunların rolleri konusunda en kapsamlı çalışma Albert Vandal'ın 1887 yılında yayımlanan, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV [Texte imprimé] : la mission du Marquis de Villeneuve, 1728-1741* (1853–1910 / 2e édition / E. Plon) adlı eseridir. Ayrıca, Léonce Pingaud'nun *Choiseul-Gouffier: la France en Orient sous Louis XVI* (Paris 1887); Fransa Krallığı'nın son elçisi Choiseul Gouffier'nin, *Voyage Pittoresque dans l'Empire Ottoman, en Grèce, dans la Trade* (Tome Troisième, Second Edition, Paris, 1842); Charles Schefer'in, *Mémoires sur de l'Ambassade de France en Turquie, 1525–1770* (Amsterdam, 1988) ve Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel tarafından birlikte hazırlanan *Représentants Permanents de la France en Turquie 1536–1991 et de la Turquie en France 1797-1991* (Varia Turcica İstanbul-Paris) isimli eserleri sayılabilir.

Fransa'nın Doğu ticareti konusunda yakın zamanda yayınlanan çalışmalara baktığımızda, Katsumi Fukasawa'nın Marsilya Ticaret Odası kayıtları ile Paris arşivleri kullanılarak hazırlanan ve Halep-Marsilya arası kumaş ticaretini anlatan *Toilerie et Commerce du Levant au XVIIIe Siècle d'Alep à Marseille* (Marseille 1987) ve yine Edhem Eldem tarafından Fransız arşivleri kullanılarak İstanbul'daki Fransız

ticaretini anlatan, *French Trade in İstanbul in the Eighteenth Century* (Brill, Leiden, Boston, Köln 1999) ve Suraiya Faroqhi ile Gilles Veinstein'nin editörlüğünde Osmanlı Devleti'nde ticarî hayata dair araştırma makalelerinden oluşan *Merchants in the Ottoman Empire*, (Collection Turcica Vol. XV, Peeters Paris-Louvain-Dudley, Mai 2008) isimli eserler zikredilebilir. Bunlara ilave olarak, Osmanlı Tarihi üzerine çalışmalar yapan Robert Mantran, Gilles Veinstein, Daniel Panzac ve Joseph Matuz'un Osmanlı-Fransız ticaretine dair yazılmış pek çok makaleleri de yer almaktadır.

2. Yerli Kaynaklar: Osmanlı-Fransız ilişkileri konusunda ülkemizde ilk çalışmalar XX. yüzyılın başlarında yapılmıştır. H.1327/1909-1910 yıllarında kaleme alınan Mehdi Fraşerli'nin, *Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışı (İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbîkâk-ı Hâzırası)* ve 1915 yılında yazarı bilinmeyen ancak çevirmenler Ali Reşad ve Macar İskender tarafından yayıma hazırlanan, *Kapitülasyonlar Tarihi, Menşei, Usulleri* adlı eserlerdir.

1947-1951 yılları arasında Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'nde başkâtip olarak görev yapan İsmail Soysal'ın, *Fransız İhtilâli ve Türk- Fransız Diplomasi Münasebetleri 1789–1802* (Ankara 1964) adlı eseri iki ülke siyasî ilişkilerini ele alan ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Yine yabancılara tanınan kapitülasyonlar ve Doğu'da Fransa-İngiltere rekâbetini anlatan Mübahat S. Kütükoğlu'nun, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I 1580-1838* (Ankara 1974), İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ndeki konsolosluk teşkilâtı konusunda Uygur Kocabaşoğlu'nun, *Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları 1580- 1900* (İletişim Yayınları, İstanbul 2004) ve Halil İnalçık ile Donald Quataert'in editörlüğünü yaptıkları iki ciltlik *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914* (İstanbul 2004) adlı eserler Türkiye'deki konu ile alakalı önemli çalışmalardandır. Bundan başka, Osmanlı Devleti'nin ele aldığımız yüzyıldaki genel politikasını, toplum yapısını ve Gayr-i Müslimlerin hukukî durumlarını değerlendirmek açısından Yücel Özkaya'nın, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu* (İstanbul 2008) ve Yavuz Ercan'ın *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal Ekonomik ve Hukukî Durumları*, (Ankara 2001) isimli eserleri önemli çalışmalardandır.

3. Arşiv Kaynakları: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Düvel-i Ecnebiye Defterleri tasnifleri arasında bulunan Fransa Nişan, Atik-i Ahkâm, Ahidnâme ve Ahkâm Defterleri içerisinde çok sayıda konsolos arzları ile ilgili hükümler bulunmaktadır.

Divân-ı Hümayûn'a bağlı kalemlerden Amedî Kalemi, her türlü antlaşma ve ahidnâme metinlerini, görüşme mazbatalarını, protokollerini, yabancı elçilere, konsoloslara ve tüccarlara ait yazıları tanzim etmekle görevli yerd. Bu kalemde tutulan defterlerden bir kısmına Düvel-i Ecnebiye Defterleri adı verilmiştir. Bu defterlerde yabancı devletlerle ilgili ahidnâmeler, ahkâm, nişan, konsolosluk beratları bulunmaktadır. Defterlerde; Amerika, Belçika, Brezilya, Dubrovnik, Fransa, İngiltere, İspanya, Romanya, Rusya, Sardunya, Toskana, Venedik, Avusturya, Ceneviz, Danimarka, İran, Bulgaristan, Felemenk, İsveç, Norveç, Lehistan, Meksika, Yunanistan, Sırbistan gibi devletlerle ilgili belgeler vardır. Yabancı elçiler, konsoloslar ve tüccarlardan gelen ve onlarla yapılan her türlü yazışmalar bu defterlerde kayıtlıdır.

Fransa ile ilgili Düvel-i Ecnebiye Defterleri'nde, Osmanlı Devleti'ndeki yabancı tüccarların hukukî statüsü, adalet ve miras alanlarında yararlandıkları teminatlar ve tâbi oldukları gümrük rejimi, menzil ve yol hükümleri, tüccar beratları gibi kayıtlar da yer almaktadır. Ayrıca incelediğimiz döneme münhasır elçi, konsolos ve tercümanların oğulları ve yardımcılara tanınan giyecek-yiyecek ve içeceklerine karışılmaması, çeşitli vergilerden muaf tutulmaları, özel mahkemelerde yargılanmaları gibi imtiyazları ihtiva eden hüküm ve beratlar da bulunmaktadır.

Genel olarak Düvel-i Ecnebiye Defterleri iki serî halinde bulunmaktadır:

1. 980 Numaralı Bâb-ı Âsafî Defterleri Kataloğundaki Düvel-i Ecnebiye Defterleri

980 numaralı "Bâb-ı Âsafî Defterleri Kataloğu"nda A.DVN. DVE. Koduyla 901/916-A genel numaralarda bulunan H.1001-1592 - H. 1242/1826 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden, birkaç sayfa veya formadan müteşekkil olan 17 adet Düvel-i Ecnebiye Defteri mevcuttur. Bu defterlerden 908 ve 909 genel numaralarda kayıtlı defterler Fransa'ya aittir. 908 numaralı defterde H.1150/1738 - H. 1158/1746 yılları arasını kapsayan 80 sahifede 250 hüküm bulunmaktadır. 909 numaralı

defterde ise H. 1158/1746 - H. 1159/1747 yıllarına ait 16 sahifede 37 hüküm yer almaktadır. 908 numaralı defterin devamı niteliğinde olan bu defterde Fransız elçilerine ait arzlar ve bunlara cevaben verilen hükümler bulunmaktadır (Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2010, s. 85). Adı geçen defterlerin bazı sayfalarının yırtıldığı ya da okunamayacak derecede yazıların kaybolduğu da görülmektedir.

2. 989 Numaralı Divân-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğundaki Düvel-i Ecnebiye Defterleri

Bu katalogda, H.975/1567 - H.1332/1913 yılları arasını ihtiva eden 122 adet defter bulunmaktadır. Bunlardan aşağıda dökümü yapılan 7 defter Fransa'ya aittir (Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 86) :

1. Defter: 1666 - 1673 yılları arası 26/1 *Fransa Atik Nişan ve Ahkâm Defteri*. 164 sayfadır.
2. Defter: 1673 - 1809 yılları arası 27/2 *Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri*. 210 sayfadır.
3. Defter: 1687 - 1701 yılları arası 28/3 *Fransa Atik Ahkâm Defteri*. 194 sayfadır.
4. Defter: 1740 - 1906 yılları arası 29/4 *Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri*. 97 sayfadır.
5. Defter: 1779 - 1810 yılları arası 30/5 *Fransa Ahkâm Defteri*. 434 sayfadır.
1810 – 1839 yılları arası 31/6 *Fransa Ahkâm Defteri*. 381 sayfadır.
1838 - 1843 yılları arası 32/7 *Fransa Ahkâm Defteri*. 124 sayfadır.
1839 – 1861 yılları arası 33/8 *Fransa Ahkâm Defteri*. 196 sayfadır.
1887 - 1910 yılları arası 34/9 *Fransa Ahkâm Defteri*. 186 sayfadır.
6. Defter: 1906 – 1912 yılları arası 34/1 *Fransa Konsolosluk Defteri*. 202 sayfadır.
7. Defter: 1649 – 1773 yılları arası 34/2 *Fransa Ahkâm Defteri* (Hadariye'den Nakil). 356 sayfadır.

Çalışmada, 1740- 1789 yılları arasını ihtiva eden 27/2 Ahidnâme ve Nişan Defteri, 29/4 Ahidnâme ve Nişan Defteri ve 34/2 Ahkâm Defterlerinden oldukça geniş bir biçimde istifade edilmiştir. Ahkâm defterleri özellikle gümrüklerle ilgili çeşitli hükümler ihtiva etmektedir.

Ayrıca aynı arşivin Cevdet-Hariciye, İktisat ve Askeriye, İbnül-Emin Hariciye ve İrade Hariciye katalogları ile Hatt-ı Hümâyûn tasnifi de, araştırmamızla alakalı konuları ihtiva eden çok sayıda belgeyi içermektedir.

Osmanlı Padişahları tarafından Müslüman ve Hristiyan hükümdarlara gönderilen mektupların suretlerinin kayıtlı olduğu 989 Numaralı Divân-ı Hümâyûn Defterleri Katalogu'nda kayıtlı 18 adet Nâme-i Hümâyûn Defterleri'nde araştırmaya dair bilgiler yer almaktadır. H.1153-1218/1741-1803 tarihleri arası belgeleri ihtiva eden 8 ve 9 numaralı defterlerde bulunan Osmanlı Devleti -Fransa hükümdarları arası yazışmalardan da istifade edilmiştir.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da resmî manada ilk olarak ittifak kurduğu devlet, Fransa olmuştur. 1525 yılında Avrupa kuvvetler dengesinin bir sonucu olarak bu iki ülke, doğrudan resmî bir ilişki içine girmişlerdir. Bu dönemde Orta Avrupa'da Kutsal Roma-Germen İmparatoru Charles Quint, Kuzey İtalya'nın Pavia bölgesinde Fransız ordularını mağlub ederek, I. François'yı esir almıştır. Fransa Kralı hapiste iken, kendisi ve annesi Louise de Savoie, Comte de Jean Frangipani isimli elçi ile İstanbul'a mektuplar göndererek, Kanuni Sultan Süleyman'dan yardım istemişlerdir¹. Yardım isteğini bir fırsat olarak gören Osmanlı Padişahının, Orta Avrupa'da ilerlemek ve Akdeniz'de tam bir hâkimiyet kurmak için Fransa Kralı'nın yardım çağrısını kabul ettiği ve Macaristan seferine çıkmasında bu isteğin etkili olduğu bilinen bir gerçektir². I. François ise Osmanlı Devleti'nden sağlayacağı destekle Avrupa'da söz sahibi olacaktır. Ama aynı zamanda bu işbirliğini Hristiyan dünyasından, hatta kendi tebaasından bile gizleyerek gelecek tepkileri engellemek istemiştir³. O, bu çelişkili tutumunu izah etmek ve ittifakı devam ettirmek için, 1528 yılında Antoine de Rincon adındaki elçiyi İstanbul'a göndermiştir⁴. Bu tarihlerden itibaren Fransa ittifakı, Osmanlı Devleti için Batı siyasetinin vazgeçilmez bir ögesi olmuştur⁵. Akdeniz'de Barbaros ile Charles Quint'in Komutanı Andrea Doria arasında devam eden mücadelede de Fransa, Osmanlı Devleti'nin yanında ağırlığını

¹ Mektuplar için bkz. Ernest Charrière, *Négociations de la France dans le Levant 1515-1580*, Paris 1848, C. I, s. 111-117; Albert Vandal, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV [Texte imprimé] : la mission du marquis de Villeneuve, 1728-1741*(1853-1910) / 2e édition / E. Plon Nourrit et cie / 1887, s. 2; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kunalalp et Frédéric Hitzel, *Représentants Permanents de la France en Turquie (1536-1991 Et de la Turquie en France (1797- 1991)*, Varia Turcica, İstanbul-Paris 1991, s. 1; Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.151; İsmail Soysal, "Türk-Fransız Diploması Münâsebetlerinin İlk Devresi", *Tarih Dergisi*, C. 3, Sayı 5-6, İstanbul 1953, s. 66; Léonce Pingaud, *Choiseul-Gouffier: la France en Orient sous Louis XVI*, Paris 1887, Paris 1887, s. 2.

² Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*,(Haz: Vahid Çabuk), C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 138; İsmail Soysal, *a.g.e.*,s. 6-7; Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, s. 153.

³ Feridun Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Siyasi Tarihi*, Editör; Ekmeleddin İhsanoğlu, C. 1, İstanbul 1999, s. 35; Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, , s. 154.

⁴ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kunalalp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, 1-2; İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk- Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, TTK, Ankara 1964, s. 7.

⁵ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, s. 153; Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, Vatan Yayınları, İstanbul 1990, s. 30.

koymuştur. İki ülke arasında karşılıklı gönderilen elçilik heyetlerinin günümüze ulaşan mektupları incelendiğinde bu dönemde izlenen politikalar daha iyi anlaşılmaktadır⁶.

11 Şubat 1535 tarihli bir talimatla⁷ Fransa, ilk daimî büyükelçisi Jean de la Forest'i İstanbul'a göndermiştir⁸. Bu görevlendirme ile iki ülkenin ilişkisi diplomatik bir zemin üzerine de oturmuştur⁹. İlerleyen zamanda her iki devletin siyasî, kültürel ve ticarî ilişkileri artarak devam etmiştir.

Osmanlı-Fransız ilişkilerinin 1525-1559 yılları arası döneminde, iki devlet stratejik çıkar işbirliği çerçevesinde birbirleriyle temas içinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti 1536 yılında Fransa'ya ilk ahidnâmeleri vermiştir. Tarihimizde "1536 Ahidnâmesi" olarak yer alan bu belgede, Fransız reaya ve tüccarına hukukî, ticarî ve ekonomik ayrıcalıklar tanınmıştır.

1560- 1598 yılları arasında Fransa, kendi içinde Katoliklerle Protestanların birbirleriyle yapmış oldukları mezhep çatışmalarına sahne olmuştur. Bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkilerde zayıflama görülmüştür. Zikredilen süreçte Fransa, Osmanlı ülkesinde kısa süreli görevler yapan, Michel de Codignac, François seigneur de la Caussade, Jean- Jacques de Cambray, Polin baron la Garde, Michel chevalier de Seurre, Michel de Codignac, Du Bourg, Guillaume de Grandchamp, de la Triquerie gibi elçiler tarafından temsil edilmiştir¹⁰.

⁶ Jean-Louis Bacqué-Grammont, "Kanuni Sultan Süleyman'ın I. François'ya İki Mektubu", Çev; Refet Yinanç, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını, Cilt:8, Sayı 14, Ankara 1963, s. 89-98; Charrière, s. 255; Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman ile François ve ondan sonra tahta çıkan II. Henri, II François ve IX. Charles arasındaki, 1535 ile 1566 yılları içinde yazılan mektuplar Le Baron I. De Testa'nın *Recueil Des Traités de la Porte Ottomane* adlı eserinin birinci cildinde (s. 28-99, Paris 1864) yer almaktadır.

⁷ Le Baron I. De Testa'nın *Recueil Des Traités De La Porte Ottomane* (Tome Premier, Paris 1864), adlı eserinin 29. sahifesinde ve Charles Schefer'in *Mémoires sur l'Ambassade de France en Turquie, 1525-1770*, École des Langues Orientales, Paris Publications, 1re Série, Tome VI, Réimpression 1974 de l'Édition Paris 1877, s. 181. sahifesinde 11 Şubat 1534 olarak geçmektedir.

⁸ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 2; Bacqué-Grammont, "a.g.m.", s. 91; İsmail Soysal, *a.g.e.* s. 8; Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, s. 157.

⁹ M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I", *İA*, C. 11, s. 118; Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri", *Osmanlı*, C. 3, YTY, Ankara 1999, s. 329.

¹⁰ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 187-193; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 8-13.

Osmanlı Devleti ve Fransa arasında 18 Ekim 1569 tarihinde yeni bir ahidnâme imzalanmıştır¹¹. Bu ahidnâmede Fransız reaya ve tüccarlarına 1536 ahidnâmesinin tanıdığı olduğu haklar, daha da genişletilmiştir. Halil İnalcık, Fransa'ya tanınan bu ahidnâmenin öncesi ve sonrasındaki tüm ahidnâmelerden en kapsamlısı olduğunu iddia etmektedir¹².

1571 yılında Kıbrıs Adasının Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra Akdeniz'de yeniden Osmanlı-Venedik savaşları başlamıştır. Savaşın dolayı Akdeniz ticaretinde güvenlik ile ilgili bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Fransa Kralı IX. Charles (1560-1574), 1572 yılında tüccarların yaşadığı sorunların giderilmesi için Acqs Papazı François de Noailles'i elçi olarak İstanbul'a göndermiştir¹³. Elçi iki yıllık görevi sırasında kılıçla huzura çıkma arzusu tarzında bazı saray kabul kurallarını ihlâl etmesi sebebiyle sorunlar çıkartmıştır. François de Noailles'in ülkesine geri dönmesi üzerine 1574 yılında aynı aileden Gilles de Noailles elçi olarak tayin edilmiştir¹⁴.

Daha önce Osmanlı Devleti'nin desteği ile Lehistan Kralı da olan III. Henry (1574-1589), bu konumunu Fransa Kralı olunca da devam ettirmek istemiştir. Bu isteğe Osmanlı Devleti karşı çıkmış ve iki ülke ilişkileri bozulma sürecine girmiştir. Ayrıca aynı dönemde Osmanlı-İngiliz ekonomik ve siyasî ilişkilerinin iyi yönde seyretmesi, Fransa Kralını endişelendirmiştir. Çünkü Türklerle İngilizler arasında ticarî münasebetlerin resmen başlaması olarak kabul edilen Mayıs 1580 tarihli ahidnâme ile İngilizler, bundan böyle Fransız, Venedikli ve Lehlilerin sahip oldukları imtiyazlara kavuşmuşlardır¹⁵. Kral bunun üzerine 1579 yılında Jacques de Germigny'i İstanbul'a göndermiştir¹⁶. Elçi, uzun süren İngilizler ve Osmanlılar

¹¹ Ali Reşad- Macar İskender (Çev.), *Kapitülasyonlar Tarihi, Menşei, Usulleri*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1330, s. 73-74; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 15; Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 191.

¹² Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 193-196; Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 182; Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, s. 165.

¹³ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 193-196; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.* de elçinin 1571 yılında İstanbul'a geldiği belirtilir, s. 12-13; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 15-16.

¹⁴ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 196-197; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 13-14; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974, s. 21-32.

¹⁶ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 197-199; Kenneth M. Setton, *Papacy and The Levant (1204-1571)*, Volume IV, The American Philosophical Society, Philadelphia 1984, s. 840; İsmail Hakkı

nezdindeki diplomatik girişimlerinden sonra Fransa için yeni imtiyazlar elde edilebilecek ortamı sağlamıştır¹⁷. Sultan III. Murat dönemine denk gelen, Temmuz 1581 yılında İngiltere'ye ilk ahidnâmelerin verilmesinden hemen sonra Fransa ile yeni bir ahidnâme imzalanmıştır¹⁸. Aynı zamanda bu dönemden itibaren Osmanlı ülkesinde Fransız- İngiliz ekonomik ve ticarî rekabeti yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu sırada Osmanlı hükümdarı ile Fransa Kralı III. Henry arasında karşılıklı mektuplaşmalar da iki ülke ilişkilerini yeniden normal seyrine girdiğini göstermektedir¹⁹.

1586-1592 yılları arasında Jacques Savary de Lancosme, İstanbul'da büyükelçilik görevinde bulunmuştur²⁰. Fransa'da Kral III. Henry'nin öldürülmesi üzerine IV. Henry (1589-1610) tahta çıkmıştır. Yeni kral için Türkler, Avrupa'nın diğer bir ucunda olan faydalı bir müttefiktir²¹ ve bundan dolayı kendisine muhalif olduğunu düşündüğü İstanbul sefirini azlederek 1592 yılında François Savary adlı elçiyi tayin etmiştir²². Bu iki elçi döneminde Osmanlı Devleti üzerinde Fransız- İngiliz rekabetinin, en yoğun hissedildiği yıllar olduğu görülmektedir. Fransa, elçilerini Osmanlı ülkesinde artan İngiliz nüfuzunun kırılarak, yerine kendi devletinin nüfuzunun geçmesi için çalışma yapmaları hususunda görevlendirmiştir²³.

Fransa, Sultan III. Mehmet (1595-1603) ve I. Ahmet (1603-1617) dönemlerinde de yeni kazanım ve ayrıcalıklar elde etmiştir. Bunun sonucu olarak da yeni atanan Büyükelçi François Savary 1597 ve 1604 yıllarında ahidnâmelerin

Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, TTK, Ankara 1975, 2. Kısım, s. 203-204; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 15; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁷ E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, s. 198; Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, TTK, Ankara 1953, s. 27-28; Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 38-39.

¹⁸ Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 83-87; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁹ Mektup için bkz., Baron I. De Testa, *a.g.e.*, s. 120.

²⁰ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 199-200; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 15'de bu elçi dönemi 1584-1591 yılları arası gösterilmiştir.

²¹ Léonce Pingaud, *a.g.e.*, s.3.

²² Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 201-203; Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, Haz. Mehmet İpşirli, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1989, C. 2, s. 8; Soysal, s. 16; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 3, 2. Kısım, s. 205; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.* s. 16 da elçinin 1591'de İstanbul'a geldiği belirtilir.

²³ Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 105'de "1580'deki Ahidname ahkâmınca İngilizlere "bayrak" hakkı tanınması, Fransızların şiddetli protestolarını mucib olmuştu; çünkü bununla Fransa'nın Osmanlı ülkelerindeki nüfuz ve itibarına büyük bir darbe indirilmiş oluyordu; işte bu "bayrak" meselesi İngiltere ile Fransa arasında uzun süren bir rekabetin başlamasına yol açtı" denilmektedir.

yenilenmesini temin etmiştir²⁴. Yenilenen hükümlerle Fransızlar, Akdeniz’de ticarî üstünlük kazanmakla birlikte, 1604 Ahidnâmesi ile Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Katolikleri himaye hakkı elde etmiş, Kudüs’te bulunan kutsal mekânları diledikleri gibi ziyaret yapabilme ayrıcalığı kazanmışlardır²⁵.

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki imtiyazlı siyasî ve ticarî ilişkiler, kültür alanında da kurulmakta gecikmemiştir. Bu sahada da ilk girişim, Katolikliği himaye ve yayma politikasıdır. Aslında Fransızların Ortadoğu’daki Katoliklerle ilişkileri ilk Haçlı Seferleri sırasında başlamıştır. Günümüze kadar varlığını devam ettiren Katolik manastırları da I. Haçlı Seferi sonunda Kudüs Haçlı Krallığı zamanında tesis edilmiştir²⁶. Osmanlı Devleti’nin Doğu’da güçlenmeye başlaması ile birlikte yine devam eden Haçlı saldırılarının en temel sebebi yine Hristiyanlığı Doğu’da yaymak ve Müslümanların elinde bulunan kutsal topraklara sahip olmaktır. Buna dayalı olarak Fransa, Doğu’da Katolik propagandasını Cizvit ve Fransisken tarikatları aracılığıyla yapmıştır. Özellikle Cizvitler; Protestanlık, Kalvenizm ve Anglikanizm gibi mezheplere karşı ortaya çıkmış bir tarikat olarak 1534 yılında kurulmuş, 1583 yılında da Osmanlı Devleti bünyesinde mabet okul gibi sosyal müesseseler açarak faaliyetlere başlamıştır²⁷.

Osmanlı Devleti bünyesinde, Fransa’nın himayesinde faaliyete başlayan bu tarikatların amaçları; Roma ve Bizans kiliselerini yani Katolik ve Ortodoksluk mezheplerini birleştirmek ve Papa’nın otoritesini yükseltmek, Müslümanları Hristiyan yapmak ve Osmanlı ülkesindeki Rum ve Ermeniler başta olmak üzere diğer Hristiyan milletleri Katolik yaparak Fransa’nın nüfuzunu kuvvetlendirmektir.

²⁴ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 16; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 90-97.

²⁵ Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 100-108; Ahidnâme maddeleri için ayrıca bkz. Baron I. De Testa, *a.g.e.*, s. 159.

²⁶ Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 100.

²⁷ Nurettin Polvan, *Türkiye’de Yabancı Öğretim I*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1952, s. 94.

Osmanlı Devleti'nde Katolik misyonerlerin diğer misyoner gruplarına göre daha önceden faaliyete başlamalarının sebebi Fransa'ya tanınan imtiyazlardır²⁸.

Osmanlı Devleti tarafından yabancılara tanınan ticarî imtiyazların yanında, din ve ayin serbestliği, misyonerlerin Osmanlı memleketlerine gelmelerine yol açmıştır. Bu amaçla Cizvitlerden sonra, 7 Temmuz 1626 tarihinde İstanbul'a Kapuçin misyonerleri de gelmiştir. Gelenler 19 Temmuz 1626'da Galata'daki Saint Georges Kilisesi'ne ve kilisenin yanındaki eve yerleşerek, Hristiyanlığın esaslarını öğretmeye, hastalara, zindandaki esirlere ve limandaki Fransız gemicilere yardım etmeye, bunun yanı sıra da Katolikliği yaymaya başlamışlar, kilisenin yanında bir de okul açmışlardır²⁹. Cizvitlerle başlayan eğitim ve öğretim faaliyetleri sonunda, 1583 yılında İstanbul'da *Saint Benoit* isimli tek sınıflı bir okul açılmıştır³⁰. Cizvit ve Kapuçinlerden başka Katolikliğin diğer tarikatları olan Fransisken, Dominiken ve Frères rahip ve rahibeleri de Osmanlı ülkesine gelerek çoğu kendi isimleriyle anılan Saint Joseph, Saint Michel, Saint Louis ve Notre Dame de Sion gibi kilise-okullarını açmışlardır³¹. Albert Vandal eserinde³² “Fransız Misyonerleri Fransız ticaretinin geçeceği yollara ışık tutuyorlar, tüccarlara öncülük yapıyorlardı. Onlar, Fransa'nın *avant-garde*'ları (öncüleri) olmuşlardı.” diyerek Doğu'daki Katolik propagandasının ticaret açısından da taşıdığı önemi vurgulamıştır.

1637 yılında Fransız Kralı XIII. Louis (1610-1643), Kapuçin misyonerlerinin Doğu'daki faaliyetlerinden o kadar memnun olmuştur ki, onlara İstanbul'daki Fransız elçilik binasının yanındaki evi bağışlamıştır. 1673'te Fransız elçiliğine ve konsolosluklarına “Dil oğlanları” adında tercüman yetiştirebilmek için; “Saint Louis Kapuçin Papazları Koleji” adlı okul için ayrı bir bina dahi yaptırılmıştır. Bu kolejde

²⁸ Süleyman Kocabaş, *Misyonerlik ve Misyonerler*, Vatan Yayınları, İstanbul 2002, s. 75; Halil İnalçık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 298.

²⁹ Gündüz Akıncı, *Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859) Başlangıç Dönemi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973, s. 59-60.

³⁰ Mehdi Fraşerli, *Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışı (İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikâk-ı Hâzırası)*, Yayına Haz. Fahrettin Tızlak, Isparta 2008, s. 82; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 3, 2. Kısım, s. 204; Adnan Şişman, *a.g.e.*, s. 121.

³¹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Maurice Pernot, *Rapport Sur Un Voyage d'Étude à Constantinople en Egypte et en Turquie d'Asie (Janvier- Août 1912)*, Typographie Firmin-Didot et Cie, Paris; Adnan Şişman, *a.g.e.*, s. 97-312; Nurettin Polvan, *a.g.e.*, s. 145.

³² Albert Vandal, *a.g.e.*, s. 16.

öğrencilere Latince, Fransızca ve İtalyancanın yanında Türkçe, Rumca ve Ermenice de öğretiliyordu³³.

Cizvit ve Fransiskanların en yoğun olarak faaliyet gösterdikleri yerler ileride konsolosluk açılacak ticaret merkezleri olan İstanbul, İzmir, Halep, Suriye, Filistin, İskenderiye, Irak, Kıbrıs Adası ve Mora gibi merkezlerdir. Papalığın desteğini alan ve kapitülasyonlardan yararlanan misyonerlerin faaliyetleri ile XVII. yüzyıldan itibaren ülkedeki Katolik propagandası gittikçe artmaya başlamıştır³⁴.

Fransa'nın Osmanlı Ermenilerini Katolikleştirme faaliyeti, Kral XIV. Louis zamanında (1643-1715) da sistemli bir hal almıştır. Osmanlı devleti ile ticaret başta olmak üzere çok yönlü ilişkiler içinde bulunan ve Katolik Hristiyanlığının merkezi ve hem de koruyucusu durumunda bulunan Fransa, adı geçen kralın yetmiş iki yıllık saltanatı döneminde Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ermenilerin Katolikleştirilmesini bir devlet politikası halinde ele almış ve bu yöndeki faaliyetleri başlatmıştır³⁵. Ahmet Refik'in "Türkiye'de Katolik Propagandası" adlı Türk Tarih-i Encümeni Mecmuası'nda yayınlanan makalesinde³⁶ Halep Ermeni Patriği'nin "Ermenistan, Fransızların en kudretli bir kralı tarafından kurulacaktır" sözü ile XIV. Louis'yi ifade ettiğini yazmaktadır. Yine zikredilen makalede, bu dönemde otuz bin Ermeni'nin Katolik olduğu yazılmıştır. Osmanlı yönetimi bu gelişmelerden çok rahatsızlık duyarak Cizvit Papazlarının faaliyetlerini kısıtlayıp, buna alet olan Ermeni din adamlarını cezalandırmıştır³⁷. Buna rağmen, İstanbul'a gelen Fransız elçileri öncelikli olarak Katolikliği himaye ve yaygınlaştırma diyebileceğimiz vazifelerini sürdürmeye devam etmişlerdir.

İki ülke arasında artan ticarî münasebet, Katolik misyoner tarikatlarının Osmanlı ülkesinde dinî yayma faaliyetlerini arttırmasıyla zarar görmeye başlamıştır. Bu hâl, XVI. yüzyılın ilk yarısından beri hayatî önemi haiz Osmanlı-Fransız ittifakını sarsmıştır. Sonuç olarak da, iki ülke ilişkilerinde soğuma dönemi başlamıştır.

³³ İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 13.

³⁴ Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 298; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 3, 2. Kısım, s. 119.

³⁵ Mehdi Fraşerli, *a.g.e.*, s. 85, Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul 1983, s. 53.

³⁶ 1 Eylül 1340, Sayı 5(82), s. 259; Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, s. 64.

³⁷ Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, s. 65.

Soğumanın en önemli sebebi Fransa'nın himayesi altında yapılan "Katolik Propogandası"dır. Katolik propagandasının, Osmanlı Devleti aleyhinde adeta haçlı seferini yeniden hortlatmak olarak görüldüğünden bahsedilmektedir³⁸.

Katolik propagandasının yoğun olduğu bu dönemde Fransa, İstanbul'da elçilik görevine önce Baron de Salignac (1607-1611)³⁹, arkasından da Baron de la Molle'ü (1611- 1620) atamıştır⁴⁰. Baron de la Molle, İstanbul'da yaşayan Galata Cizvit papazlarının taşkın hareketlerini mazur göstermeye çalışmasından dolayı Osmanlı yöneticileriyle sorunlar yaşamıştır. Ardından O'nun yerine 1620 yılı Şubat ayında büyükelçi olarak atanan Philippe de Harlay Comte de Césy⁴¹ de selefi gibi aynı politikayı devam ettirmiştir. Comte de Césy'nin Osmanlı tebaası olan Rumları, Katolik yapmak için misyonerlik faaliyeti gösteren Cizvitlerin faaliyetlerini desteklediği görülmektedir⁴².

Baron de la Molle ve Comte de Césy'nin elçilik dönemlerinde Fransa ile Osmanlı devleti arasında var olan imtiyaz muâhedeleri 1618 ve 1624 yıllarında iki kez yenilenmiştir. 1631-1634 yılları arasında Henry de Gournay Comte de Marcheville'in⁴³ elçiliğinden sonra Comte de Césy ikinci defa İstanbul'a gelerek 1634-1639 yılları arasında yeniden elçilik görevi yapmıştır⁴⁴.

XIV. Louis'nin İstanbul'da görevlendirdiği ilk elçisi Jean de la Haye (1639-1661) olmuştur⁴⁵. La Haye, 1640 ve 1649 yıllarında imtiyaz muâhedelerini yenilemiştir. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin Girit Adasını kuşattığı yıllardır. Fransa,

³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 3, 2. Kısım, s. 118.

³⁹ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 204; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 16'da 1605-1610 yılları arası görevde kaldığı belirtilir.

⁴⁰ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 205-207; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 17; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 18; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 3, 2. Kısım, s. 206.

⁴¹ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 207-211; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 18; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 18; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 3, 2. Kısım, s. 207.

⁴² Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 8, Çev. Mehmed Ata, (Haz. Mümin Çevik- Erol Kılıç), İstanbul 1998, s. 182; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 18; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C. 2, TTK, Ankara 1990, s. 150.

⁴³ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 211-215; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 19.

⁴⁴ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 19; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 18; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 150.

⁴⁵ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 215-219; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, 19-20; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 18; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 3, 2. Kısım, s. 208.

Venedik'i himaye maksadı ile bu savaşa son vermek için Osmanlı idarecileri ile hem gizli hem de açıktan girişimlerde bulunmuştur. Köprülü Mehmet Paşa bu durumdan haberdar olunca, elçiyi çağırarak mesele hakkında kendisinden bilgi vermesini istemiştir⁴⁶. Fransa'nın bu ikiyüzlü politik yaklaşımı İstanbul'daki nüfuzunu kaybettirdiği gibi Osmanlı Devleti ile olan ticaretini de en düşük seviyeye indirmiştir⁴⁷. İstanbul'da 25 yıl görevi yapan La Haye'dan sonra yerine, sırasıyla Marquis de Varennes ve Nicolas-François Blondel atanmışlardır. Bu iki kısa süreli elçiler döneminde kayda değer bir olay görülmemiştir. Daha sonra Jean François Roboli İstanbul'da 1660-1665 yılları arasında Maslahatgüzarlık görevi yapmıştır⁴⁸. 1665 yılında da La Haye'in oğlu Denis de la Haye İstanbul'a Büyükelçi tayin edilmiştir⁴⁹. Bu elçiler döneminde Osmanlı Fransız ilişkilerinde gözle görülür bir gelişme olmamıştır.

Fransızların, Kandiye Kuşatması (1669) esnasında Venediklilere yardım etmesi dönemin Osmanlı Padişahı IV. Mehmet (1648-1687) ve idarecilerini Fransızlara karşı bir kez daha güvensizliğe sevk etmiştir. Bunun neticesi olarak, Venedik'le barış yapıldıktan sonra, Divân-ı Hümayûn'da Fransız elçisinin yeri, Venedik elçisine verilerek derecesi düşürülmüştür⁵⁰. Bu şartlar altında Fransa, ilişkileri normalleştirmek için 1670 yılında Marquis de Nointel adlı başarılı bir diplomatını İstanbul'a göndermiştir⁵¹. Padişah ve Veziriâzam Fazıl Ahmet Paşa tarafından olumsuz bir havada karşılanan elçinin en önemli gayesi, iki ülke arasında geçerli olan ahidnâmenin IV. Mehmet tarafından yenilenmesiydi. Bu hususta ümitsizliğe kapılmadan çalışmış ve sonunda amacına ulaşmıştır. 5 Haziran 1673 tarihinde ahidnâme yenilenmiştir ve bu ahidnâme ile Fransız tüccarının ödemekte olduğu % 5

⁴⁶ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 218; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 20; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 19; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 3, 2. Kısım, s. 209.

⁴⁷ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 150.

⁴⁸ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 219-221; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁹ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 221-227; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, 21-22; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 19; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 3, 2. Kısım, s. 210; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 151.

⁵⁰ Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, C. 2, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 188.

⁵¹ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 227-232; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 22; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 19; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.3, 2. Kısım, s. 211.

gümrük vergisi % 3'e indirilmiştir⁵². Ancak Elçi Marquis de Nointel'in, fevri hareketleri O'nu İstanbul'da istenmeyen bir kişi yapmış ve ardından görevini 1677 yılında Comte de Guilleragues'a devretmiştir⁵³. Yeni elçi döneminde de 1679 yılında ahidnâme yenilenmiştir.

XVIII. yüzyılda Avrupa'da kuvvetler dengesinde çok önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu yeni durum Fransa'nın Osmanlı Devleti politikasına da yansımıştır. Osmanlı Devleti'nin 1683 yılında Viyana'da yenilmesi, Avrupa'da Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya'dan oluşan bir "Kutsal İttifak"ın doğmasına neden olmuştur. Bu Kutsal İttifak devletleri dört ayrı cepheden Osmanlı Devleti'ne saldırarak O'nu Avrupa'dan atmayı hedeflemekteydiler. Bu sırada Fransa, Kutsal ittifak Devletleri ile 20 yıllık bir dostluk antlaşması yapmış olmasına rağmen Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerini bozmamak adına onlarla birlikte Osmanlıya karşı bir askerî harekâta girişmemiştir. Aynı dönemde İstanbul'a büyükelçi olarak gönderilen Pierre de Girardin, Osmanlıların II. Viyana Kuşatması bozgunu arkasından Avusturya ve Venedik'le olan muharebelerindeki başarısızlığından dolayı içine düştüğü zor durumdan istifade ederek, Fransa Devleti adına yeni menfaatler elde etmeye çalışmıştır⁵⁴. 1689 yılında de Girardin'in İstanbul'da ölümü üzerine önce Marquis de Châteauneuf, ardından da 11 Kasım 1699 tarihinde Charles Comte de Ferriol İstanbul'a elçi olarak gelmişlerdir⁵⁵. Geçimsiz ve hırçın kişiliği ile tanınan De Ferriol, Osmanlı Devleti teşrifat kurallarını hiçe sayar bir şekilde belindeki kılıcı ile Padişahın huzuruna çıkmak isteğinde bulunması, O'nun huzura alınmamasına sebebiyet vermiştir⁵⁶. Hammer, "Alınmasına razı olmadığı kılıcı gibi kuvvetli olan de Ferriol, büyükelçi olmadan önce Tökeli nezdinde Fransız Komiseri olarak padişah ve Veziriazâmın ordugâhlarında bulunmuş ve Osmanlı'nın o dönemdeki seferlerine

⁵² BOA. A. DVN. DVE.d Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 027/2, SN.4-10; *Muahedât Mecmuası*, C. I, Hakikat Matbaası, İstanbul 1294, s.1-14; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 22; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 130-131.; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 19.

⁵³ Robert Mantran, "Monsier de Guilleragues, Ambassadeur de France à Constantinople, et le Commerce, Français au Levant (1679- 1685)", *L'Empire Ottoman la République de Turquie et la France*, Varia Turcica III, İstanbul-Paris 1985, s. 59-60. Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 232-236; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 24.

⁵⁴ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 238-239; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 25; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, C. 3, 2. Kısım, s. 213.

⁵⁵ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 241-246; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 26.

⁵⁶ Albert Vandal, *a.g.e.*, s. 39; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 3, 2. Kısım, s. 216; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 20.

iştirak etmiş olmasına rağmen Türk adetlerini, yazmış olduğu Türk *Kıyafetleri* adlı eserinden daha az öğrenmişti⁵⁷ diyerek O'nun kasıtlı davranış sergilediğini ifade etmektedir.

İki ülke arasındaki ilişkiler karşılıklı elçi görevlendirilmeleri ile devam etmiştir. Fransa'dan daha çok ve düzenli elçi görevlendirilmeleri görülürken Osmanlı Devleti çok daha özel nedenlerle ve az sayıda, geçici görevli elçileri Paris'e göndermiştir. Bu manâda ilk olarak 1618 yılında Sultan II. Osman'ın tahta çıkışını bildirmek üzere Hüseyin Çavuş, 1669 yılında da Mütferrika Süleyman Ağa, IV. Mehmet tarafından dostluk nişânesi olarak Fransa'ya gönderilmişlerdir. Süleyman Ağa, Fransa'da büyük gösterilerle karşılanmış ve kendisi de bütün davranışlarında Osmanlı Devleti'nin azâmetini göstermiştir. Burada gördüklerini, yaşadıklarını zaman zaman Fransa ile Osmanlı ülkesini karşılaştırarak, seyahat notları şeklinde yazmıştır⁵⁸.

1701-1713 yılları arasında Fransa, İspanya Veraset Savaşlarında üstünlüğünü göstermiş, ancak arkasından Polonya Krallık seçiminde Rusya ve Avusturya karşısında pek varlık sergileyememiş, Rus ve Avusturya yanlısı Saksonya Prenslерinden II. August'ün Polonya Kralı seçilmesine engel olamamıştır⁵⁹. XVIII. yüzyıl ortalarına doğru Osmanlı politikası üzerinde Topal Osman Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa gibi devlet adamlarının da etkisiyle Fransız nüfuzu baskın durumdadır. Karlofça ve daha sonraki Pasarofça muahedelerindeki tavassutları sebebiyle birinci safta görünen İngiltere ve Felemenk Devletleri, Sultan I. Mahmut zamanında ikinci dereceye düşmüşlerdir. Fransa'nın temsilcisi diplomatların İstanbul'daki etkinlikleri dikkat çekicidir. 1716 yılında İstanbul'a gelen Jean-Louis d'usson Marquis de Bonnac⁶⁰ bunlardan biridir. De Bonnac'a Fransa tarafından Katolik mezhebinin idamesi ve yayılmasına hizmet ve Doğu'da Fransız ticaretinin artmasına gayret etmesi talimatı verilmiştir. Buna karşılık İstanbul'a gelen De Bonnac, 1713 yılında Veziriâzam olan ve 1716'da ölümünden sonra "Şehit" olarak da anılan Damat Ali Paşa'nın "Kapitülasyonlar ve Katolik misyonerlerinin faaliyetlerini yok etmeyi

⁵⁷ Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, C. 7, s. 28; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, Kısım 2, s. 204

⁵⁸ Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s. 18; Gündüz Akıncı, *a.g.e.*, s. 7-8.

⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Kısım, s. 237.

⁶⁰ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 255-258; Jean -Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 28.

kafasına koymuş olduğunu” anlaması ile işinin pek de kolay olmadığını kavramıştır⁶¹. Fransa’nın Şark politikasının başlıca iki amacı da bunları korumak ve genişletmektir. De Bonnac da bu amaca uygun olarak, kapitülasyonların hukukî temelini çok zayıf olduğu, bunun için devamlı uğraşmak gerektiği, hatta Damat Şehit Ali Paşa’nın iki üç yıl daha kalsaydı belki de kapitülasyonları kaybedecekleri fikriyle, esas olarak mesaisinin bir kısmını kapitülasyonların yenilenmesi ve pekiştirilmesi için harcamıştır.⁶² Elçinin, diğer önemseddiği konu da Yakın Doğu’da Rumlar ve Ermeniler arasında Katolikliğin yayılması imkânlarının sağlanması politikasıdır. De Bonnac döneminde Fransa, Kudüs’teki Kamâme Kilisesi’nin (Saint-Sépulcre Kilisesi) Fransa tarafından tamiri imtiyazını elde etmiştir⁶³. Katolik Hristiyan dünyasında önemli olan bu ayrıcalığı, Fransa’ya resmen bildirmek vesilesiyle III. Ahmet tarafından Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi, 1720 yılında Fevkalâde Büyükelçi olarak Fransa’ya gönderilmiştir⁶⁴. Fransa, De Bonnac’ın oldukça etkili sekiz yıllık görevinden sonra yerine, ilk olarak 1724 yılında Jean Babtiste Louis Picon⁶⁵, 1728 yılında da Louis-Sauveur Marquis de Villeneuve’ü büyükelçi olarak atamıştır⁶⁶. 1740 ahidnâmesinin hazırlık süreci bu döneme rast gelmektedir.

⁶¹ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 49.

⁶² Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 50.

⁶³ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 256.

⁶⁴ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 21; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, TTK, Ankara 1992, s. 54-55.

⁶⁵ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 258-59; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 31.

⁶⁶ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 260-263; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 21

BİRİNCİ BÖLÜM

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI-FRANSIZ SİYASÎ İLİŞKİLERİ

1- YÜZYILIN ORTALARINA DOĞRU OSMANLI DEVLETİ VE FRANSA

1.1. LÂLE DEVRİ'NDE GERÇEKLEŞTİRİLEN REFORMLARDA FRANSIZ ETKİSİ

Fransa, Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren elde ettiği “En ziyade imtiyazlara sahip devlet” özelliğini kaybetmemek için XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti’ni ıslahatlarla güçlendirme politikasını benimsemiştir⁶⁷. Islahat hareketlerinde Osmanlı Devleti’nde Fransız kültürüne yönelme, “Lâle Devri (1718-1730)” olarak adlandırılan dönemde başlamıştır⁶⁸. Osmanlı Devleti için “İlk aydınlanma çağı⁶⁹” olarak adlandırılan bu dönemde, Fransa’nın İstanbul büyükelçisi Marquis de Bonnac’ın ilişkilerin geliştirilmesinde büyük payı olduğu kabul edilir. İki devlet için hayırlı sonuçlar doğuracağı kanaati ile Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin (aralarında Divan Efendisi olarak bulunan ve daha sonra 1741-42 yıllarında Paris Büyükelçisi olarak görev yapacak olan oğlu Mehmet Sait Efendi’nin de bulunduğu dört yüz kişilik elçilik heyeti ile) 1720 yılında Fevkalâde Büyükelçi olarak Fransa’ya gönderilmesi, bunun ilk göstergelerindendir. Bunda Marquis de Bonnac’ın Veziriâzam İbrahim Paşa ile olan dostluğunun etkisi de vardır.⁷⁰

Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi, bir yıl yaptığı sefirlik görevinin sonunda hazırladığı sefaretnamesini⁷¹ seyahat dönüşünde III. Ahmet’e sunmuştur. Ahmet Hamdi Tanpınar “*Hiçbir kitap garblılışma tarihimizde bu küçük sefaretnâme kadar*

⁶⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Kısım, s. 479-480; Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, s. 90.

⁶⁸ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, Marmara İlahiyat Yayınları, İstanbul 1987, s. 191-192; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 42.

⁶⁹ Bu dönemi Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleleri I*, s. 207’de nitelendirirken bu ifadeyi kullanmıştır.

⁷⁰ Vak’anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi (Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)* Haz. Mesut Aydınar, İstanbul 2007, s. 709-710 ; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, C. XV, s. 32; Gündüz Akıncı, *a.g.e.*, s. 21. Gilles Veinstein, *İlk Osmanlı Sefiri 28 Mehmet Çelebi’nin Fransa Anıları “Kâfirlerin Cenneti”*, Çev., Murat Aykaç Erginöz, İstanbul, 2002, s. 39; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, C. XIV, s. 22; Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁷¹ Gündüz Akıncı, *a.g.e.*, s. 13; Seyahatnâme olarak Şevket Rado tarafından sadeleştirilerek *Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin Fransa Seyahatnâmesi* adıyla Hayat Tarih Mecmuası Yayınları tarafından İstanbul 1970 yılında basılmıştır. Ayrıca, *Yirmisekiz Mehmet Çelebi Efendi’nin Fransa Seyahatnâmesi* adıyla da Beynün Akyavaş tarafından Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü 1993 yılında yayınlanmıştır.

yer tutmaz” diyerek bu eserin önemini vurgulamıştır⁷². Her satırında bir Doğu-Batı karşılaştırılmasının yapıldığı bu sefaretnâmede, tepkilerden çekinilmesi dolayısıyla ıslahatların gizliden gizliye yapıldığı hususu da yer almaktadır. Avrupa ile ilişkilerin bu kadar yoğun olduğu Lâle Devri, Fatih Sultan Mehmet’ten beri İstanbul’da bulunan Gayr-i Müslim reayanın, yavaş yavaş yönetici zümrenin arasına girmeye başladığı bir dönem olmuştur.

Paris’e gönderilişinde Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi’den siyâsî görevlerinin yanı sıra Fransız kültürü, sanatı, bilim ve teknolojisini inceleyerek, bunların uygulanabilecek olanları üzerine bilgi getirmesi de istenmiştir⁷³. Bu görev nihayetinde, Garplılaşma hareketi bir anlamda başlamış,⁷⁴ oğlu Mehmet Sait Efendi ile Macar asıllı İbrahim Müteferrika, birlikte 1727 yılında ilk devlet matbaasını kurmuşlardır⁷⁵. Ayrıca, Avrupa’da müspet ilimler üzerine önemli gelişmeler olurken, özellikle riyaziye, hendese ve ilm-i heyet (astronomi) üzerine yazılmış olan yabancı eserler tercüme edilerek ülke insanının okumasına sunulmuştur⁷⁶. 1716 yılında bir Fransız subayı olan De Rochefort,⁷⁷ Damat İbrahim Paşa’ya askerî reformlarla ilgili bir rapor vermiş, yabancı uzman ve subayların getirtilerek devlet hizmetine alınması hususundaki çalışmalarıyla adından söz ettirmiştir⁷⁸. Bundan sonra Osmanlı Devleti Avrupa ile bu teknik ve askerî uzmanlar aracılığıyla ilişki kuracaktır. Sultan I. Mahmut Döneminde (1730-1754) bu hususta, Fransız soylusu olan Bonneval Kontu Claude Alexandre (Comte De Bonneval) ile çalışılmıştır. Comte De Bonneval, bazı anlaşmazlıklar nedeniyle Fransa’dan ayrılp önce Avusturya’ya sığınmış, daha sonra da Saraybosna’ya giderek, Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşa’ya Osmanlı Devleti hizmetine geçmek talebinde bulunmuştur. Avusturya ordusunda Prens Eugène ile aralarındaki rekabetten dolayı hapse atılan Bonneval’in asıl gayesi, Osmanlı ordusu

⁷² Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956, s. 10

⁷³ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 57; Gündüz Akıncı, *a.g.e.*, s. 19.

⁷⁴ Garplılaşma Hareketi konusunda ayrıntı için bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 4-30.

⁷⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 2. Kısım, s. 513; Gündüz Akıncı, *a.g.e.*, s. 39; Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleleri I*, s. 207; Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 11; Matbaanın kuruluşu ve İbrahim Müteferrika hakkında bkz. Erhan Afyoncu, “İlk Türk Matbaasının Kurucusu Hakkında Yeni Bilgiler”, *Belleten*, C. LXV, Sa. 243, Ağustos 2001, Ankara 2002, s. 607-622.

⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 2. Kısım, s. 522.

⁷⁷ Niyazi Berkes eserinde De Rochefort’un 1717 yılında geldiğini belirterek hazırladığı raporu hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir, Bkz. s. 46-49.

⁷⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 13; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 47; Gündüz Akıncı, *a.g.e.*, s. 45.

içinde yer alarak Avusturya'dan intikam almaktır⁷⁹. Osmanlı geleneklerinde Gayr-i Müslim birisinin doğrudan devlet hizmetinde çalıştırılması mümkün olmadığı için Comte De Bonneval, İslâmiyeti kabul ederek “Ahmet” adı ile İstanbul’a gelmiş ve “Beylerbeyi” payesi ile Humbaracı Ocağı’nın başına getirilmiştir⁸⁰. Ahmet Paşa ordunun, Avrupa disiplin ve silahları ile donanarak modern bir piyade kuvveti şeklinde düzenlenmesini isteyen devrin Veziriâzamı Topal Osman Paşa’nın dikkatini çekmiş ve Humbaracı Ocağı’nın ıslahı için görevlendirilmiştir. Bu görevinden dolayı “Humbaracı Ahmet” olarak ünlenen Paşa, bütün Osmanlı askerî kurumları Avusturya ve Fransız modellerine göre yeniden düzenlemek için I. Mahmut’a bir rapor sunmuş, ancak askerî sistemde kökten yenilik getireceğinden dolayı bu çalışma, yeniçeriler tarafından muhalefet edilerek engellenmiştir. Humbaracı Ahmet Paşa, bu engellemeler karşısında yılgınlığa düşmeden, ilk askerî alandaki yenileşmenin simgesi olan eğitilmiş topçu birliklerinin kurulması için çalışmalara başlamıştır. Bu ocağın modernleştirilmesi işinin başına getirildiği için vezirlik makamına yükseltilmiştir⁸¹. 1734 yılında Üsküdar’da kendisine tesis edilen talimgâhlar ve kışlalarda, humbaracı ocağı için gerekli “Hendesehâne” adıyla bilinen Batılı tarzda ilk askerî okulu açmıştır⁸². Bu ocağa alınacak askerî öğrenci seçiminde titizlik gösterilmiş, eski birliklerden de takviye yapılarak, yeniçeri ocağından gelebilecek muhtemel huzursuzluklar giderilmiştir. Matematik ve fen bilgilerinin öğretildiği bir askerî mühendis okulu olan Hendesehâne, Türkiye’de ilk defa yüksek teknik eğitim yapan bir müessese olması bakımından önemlidir. Subay yetiştirmek üzere açılan bu okul, III. Selim zamanında kurulacak olan “Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn”un çekirdeği kabul edilmektedir⁸³.

Humbaracı Ahmet Paşa’nın hazırladığı modern birliklerin, 1736 yılında Avusturya’ya karşı savaştırılması ve kazandıkları başarıları, yeniçerilerin tepkisine yol açmıştır. Ayrıca Humbaracı Ahmet Paşa, Sadrazam Silahdar Mehmet Paşa ile

⁷⁹ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 66.

⁸⁰ Abdülkadir Özcan, “Humbaracı Ahmet Paşa”, *TDVİA*, C. 18, s. 351; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara 1988, s. 58.

⁸¹ Abdülkadir Özcan, “a.g.m.”, s. 351.

⁸² Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 218; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964, s. 14; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, İstanbul, 1977, s. 61; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 66-68; Gündüz Akıncı, *a.g.e.*, s. 47.

⁸³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 1999, s. 124; Necdet Hayta-Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2008, s. 41.

arasındaki sert tartışmalar sonunda kısa bir süre görevinden uzaklaştırılmıştır. Bil'âhire Silahdar Mehmet Paşa'dan sonra gelen sadrazamlar tarafından Paşa, Humbaracı Ocağı'nın başına tekrar getirilmiş ve 1747'de vefatına kadar bu görevde kalmıştır⁸⁴.

Humbaracı Ahmet Paşa, özellikle İspanya, Fransa, Avusturya ve Macaristan gibi Avrupa ülkelerinin siyasal şartlarını, Fransa, Prusya ve Avusturya'daki yeni askerî gelişmeleri Osmanlı devlet adamlarına tanıtacak yetenekte bir kişi olması bakımından Osmanlı modernleşmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Yapılması gereken yenilikler için Fransız ve Avusturya ordu nizamları, bunların yeni asker toplama ve eğitim yöntemleri hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca, Rusya'nın çağdaşlaşmasının onu Avrupa'nın başlıca siyasî ve askerî güçlerinden biri haline getireceği ve bu süreçte Osmanlı Devleti ile çatışmasının kaçınılmaz olacağı düşüncesiyle Osmanlı yöneticilerinin bu durum karşısında tek yapacakları işin, Rusya'daki gibi modern teknolojiyi takip etmek olması gerekliliğini belirtmiştir⁸⁵.

1.2.FRANSA'NIN 1736-1739 OSMANLI-RUS Ve OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARINDAKİ ROLÜ

Rusya, Avrupalı bir devlet olabilmek için açık denizlere inmek amacıyla, XV. yüzyılın sonlarından itibaren çalışmalara başlamıştır. İlk olarak, I. Petro zamanında, önce Azak'a kadar gidilmiştir. Sonra da Rusya'nın, başında XII. Charles'ın Kralı olduğu İsveç'i yenerek Baltık denizine ulaşması ile devam etmiştir. İsveç'in saf dışı edilmesiyle Baltık Denizi'nin doğusuna yönelinmiş, Estonya ve Finlandiya'nın güney batısı alınarak, Kuzey Batı Avrupa'ya kadar nüfuz edilmiştir⁸⁶. Buna karşılık I. Petro'nun, Azak ve Karadeniz'e inme hayalleri daha ileriki yıllara kalmıştır.

Zikredilen süreçte, Osmanlı Devleti 1723 yılında başlayan İran savaşlarından dolayı batıda ve kuzeyde meydana gelebilecek bir savaştan kaçınmasına rağmen 1736 yılında tam İran savaşlarının durakladığı bir sırada, Avusturya ve Rusya ile savaşa girmek zorunda kalmıştır. 1733 yılı başlarında Polonya Kralı I. Frederick August'un ölümü ve yeni kral seçimi yüzünden Avrupa'nın doğusunda gerginlik

⁸⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Kısım, s. 321-326; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.66-68.

⁸⁵ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 67.

⁸⁶ M. Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703- 1789), *Türkler*, C. 12, Ankara 2002, s. 491.

ortaya çıkmıştır. Lehistan Krallığı mücadelesinde Avusturya ve Rusya'nın ortak adayına karşı Polonya, kendi soylularından Stanislas Leszczinski'yi desteklemiştir. Bu aday aynı zamanda Fransa Kralı XV. Louis'nin de kayınpederi olduğu için Fransa da bu mücadelenin içine girmiştir ve bu konudan Bâb-ı âli'yi haberdar etmiştir⁸⁷. Elçi Marquis de Villeneuve ve Kardinal Fleury⁸⁸ Osmanlıları Polonya meselesinde savaşa sokmak için yoğun çaba sarf etmeye başlamışlardır⁸⁹. Osmanlı elçisi Yirmisekiz Çelebizâde Mehmet Sait Efendi'ye de, Fransa'dan İstanbul'a dönüşü sırasında Lehistan'dan geçerken, Osmanlıların Fransa ile birlikte hareket edecekleri hususunu duyurması Fransızlar tarafından tavsiye edilmiştir⁹⁰.

1733 yılında Avusturya ve Rusya, aralarında yaptıkları gizli bir anlaşma ile çıkacak bir Rus-Osmanlı savaşında Avusturya'nın Rusya ile ittifakını ve savaş sonunda kazanılacak toprakların yarı yarıya bölünmesini kabul etmiştir. Bu gizli anlaşma sonucunda harekete geçen Avusturya ve Rusya, destekledikleri I. Frederick'in oğlu Prens II. Frederick'i, 1733 yılı Ekim ayında Fransa'nın adayına karşı Lehistan tahtına çıkarmışlardır. Bu sırada Bâb-ı âli, İran savaşları nedeniyle bu savaşa girmeme hususunda son derece kararlı bir duruş sergilemiş, Fransa'nın ısrarına rağmen savaşa katılmamıştır⁹¹. Rusya ve Avusturya ise Osmanlı Devleti üzerindeki toprak paylaşımı anlaşması gereğince savaşa hazırlanmaya başlamışlardır. Nitekim öncelikle Rusya, Kırım ve Azak'ı, Avusturya da Bosna-Hersek'i işgal edecektir. Rusya, Osmanlıların Kırım Tatarları'nın akınlarını önleyemediğini bahane edip, I. Mahmut'a bir yazı göndererek Prut Antlaşmasını tanımadığını da bildirmiş, ağır taleplerde bulunmuştur. Bu isteklerin ardından 10 Nisan 1736 tarihinde Azak kalesine taarruz ederek savaşı başlatmıştır⁹². Fransa bu saldırı karşısında, Avusturya, İngiltere, Hollanda ve Venedik hükümetlerine mektuplar göndererek durumu protesto etmiş, Osmanlı Devleti ile de dostluğun daha güçleneceğini bildirmiştir⁹³.

2 Mayıs 1736 tarihinde hazırlıksız olmasına rağmen Bâb-ı âli, Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Rusların bu sırada Azak ve Kırım'ı işgal etmesi, bölge halkının büyük

⁸⁷ BOA. İE. HR. 17/1585 (7 Mart 1742- 29/Z/1154)

⁸⁸ Kardinal Fleury, XV. Louis'nin çocukluk döneminde vesayet görevinde bulunmuştur. 1715-1743 yılları arasında ülkeyi yönetmiştir. Ayrıntı için bkz. Arthur Hassal, *The Balance of Power 1715-1789*, London 1907, s. 96.

⁸⁹ Arthur Hassal, *a.g.e.*, s. 96-99.

⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Kısım, s. 236.

⁹¹ Arthur Hassal, *a.g.e.* s. 94.

⁹² Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 292-296.

⁹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Kısım, s. 254-255.

direniş i ile karşılaşmıştır. Bu direniş karşısında Ruslar, birkaç aylık işgalden sonra Kırım'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Avusturya, Rusya ile ittifak içinde bulunmakla birlikte savaşın istediği yönde seyretmemesi üzerine, ateşkes yönünde arabuluculuk yapmak için elçisini görevlendirmiştir⁹⁴. Bu sırada İstanbul'da görevli Fransa Elçisi Marquis De Villeneuve Avusturya'nın Osmanlı hükümetini oyaladığını ve yakında saldırıya geçeceklerini haber verdi ise de devlet adamları nezdinde etkili olamamıştır. Diğer taraftan yeni başlayan ateşkes görüşmeleri sırasında da Rus ve Avusturya'nın ağır şartları ortaya sürmeleri, görüşmelerin kesilmesine neden olmuştur.

Avusturya'nın dostluk gösterdiğine inanmış olan Veziriâzam Silahtar Mehmet Paşa, yaptıkları yanlışlığı telafi etmek üzere Fransa Başvekili Fleury'ye başvurarak Fransa'nın tavassutunu istemiştir. Fransa, Rusya'nın büyümesinden, Karadeniz ve Akdeniz'e inerek kendi ticaret özgürlüğüne engel olmasından korkarak, veziriazâmın isteğini kabul etmiş ve Osmanlı ordularının düşman taarruzlarına müdahale etmesini bildirmiştir⁹⁵. 1737 yılında Avusturya'nın oyalama taktiğinin uzantısı olan barış müzakereleri sırasında Ruslar Özi ve Kırım'ı yeniden işgal etmiş, ardından da Avusturya Sırbistan, Eflâk ve Bosna üzerine saldırarak güneye inmeye başlamıştır. Müttefiklerin bu ilerleyişi üzerine Osmanlı kuvvetleri toparlanarak karşı saldırıya geçmiş, Bükreş ve Niş bölgesinde Avusturya birliklerini durdurmuştur. Avusturya'nın yenilgisi Rus ordularının geri çekilmesine ve Osmanlıların Özi Kalesini geri almalarına yol açmıştır. 1738 ve 1739 yıllarında Tuna Nehri boyunca ilerleyen Osmanlı orduları Belgrat, Orsova, Semendre ve diğer birçok şehir ve kaleleri geri almıştır. İki yıl üst üste kazanılan başarılar sonunda Tuna Nehri boyunca savunma hattı yeniden kurulmuştur⁹⁶.

1.3.1739 BELGRAT ANTLAŞMASI'NIN HAZIRLANMASINDA FRANSA ETKİSİ

19 Aralık 1737 (Şa'ban 1150) tarihinde Veziriâzam tayin edilen Yeğen Mehmet Paşa, Fransa Hükümeti'ne bir mektup göndererek barış antlaşması için aracı

⁹⁴ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 314.

⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Kısım, s. 261-263.

⁹⁶ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 400.

olmalarını memnuniyetle kabul edeceklerini bildirmişti⁹⁷. Avrupa devletlerine de durumun haber verilmesi üzerine Kral XV. Louis tarafından aracılığın kabul edileceği elçi Marquis De Villeneuve'e iletilmiştir. Arabuluculuk için görevlendirilen elçi, veziriazâma Pasarofça Antlaşması esasından Fransa'nın arabuluculuğunu kabul ettiğini ve bu hususta murahhas elçi tayin edildiğini beyan etmiştir. Bunun üzerine Veziriâzam Yeğen Mehmet Paşa, barışın Karlofça Antlaşması dâhilinde olması konusunda uyarıda bulunmuştur⁹⁸. Fransa'nın arabuluculuk çalışmaları üzerine Rusya da, İngiltere ve Felemenk elçilerini uyararak, Osmanlı Devleti nezdinde barış teklifleri ile arabuluculuk görevi istemelerini arzulamıştır. Fakat Osmanlı yöneticileri Fransa ile birlikte hareket edeceklerini beyan etmişlerdir⁹⁹.

Osmanlı ordularının İstanbul'a dönüşünden sonra Fransa'nın aracılığı ile Avusturya ve Rusya ile görüşmeler başlamış, fakat bir sonuca ulaşılmamıştır. Fransa elçisi barış şartları hakkında Osmanlı murahhasları ile görüştü ise de Osmanlı tekliflerine karşı kendisinin tam salahiyeti olmadığı için etkili olamamıştır. Bunun üzerine Fransa, Avusturya ve Rusya yöneticilerine mektup yazarak tam salahiyet istemiştir. Aynı dönemde Avrupa kamuoyunda Lehlilerle İsveçlilerin Osmanlılarla ittifak edeceklerine dair haberler duyulmaya başlanmıştır.

Avusturya ordusundaki ikinci General Kont Neipperg ile serkâtibi ve Osmanlılardan murahhas tayin olunan Reissülküttab Mustafa Efendi, Ordu Kadısı Esat ve Mektupçu Ragıp Efendilerle görüşmeler daha önceden İstanbul'da Dolmabahçe'de başlamıştır¹⁰⁰. İki yıldan beri üç devlet arasında sulh için çalışmakta olan Fransa elçisi Marquis De Villeneuve, Osmanlı ordusunun Belgrat önlerine gelmesi ve savaş vaziyetinin Osmanlıların lehine gelişmesi üzerine İstanbul'dan cepheye davet edilmiştir¹⁰¹. Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşa da Fransa elçisinin isteği üzerine 23 Ağustos 1739 tarihinde müzakerelere iştirak etmiştir¹⁰². Belgrat'ın teslimi konusunda yaşanan tartışmalardan sonra 18 Eylül 1739 tarihinde yirmi üç madde ve bir hatimeden oluşan yirmi yedi senelik Belgrat Antlaşması imzalanmıştır.

⁹⁷ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 430, Veziriazâmın mektubunun sureti için bkz. Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, ss. 430-433.

⁹⁸ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, ss. 441-446.

⁹⁹ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 481.

¹⁰⁰ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 502.

¹⁰¹ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 562.

¹⁰² Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, C. VII, s. 538-539; Feridun Emecen, "a.g.m.", s. 61.

Buna göre, Tuna ve Sava nehirlerinin iki imparatorluk arasında sınır olması ve Belgrat'ın Osmanlılara terk edilmesi kabul edilmiştir¹⁰³. Fransa, bu barış antlaşması ile Avusturya'yı müttefiki olan Ruslardan ayırarak yalnız başına antlaşma yapmayı başarmıştır. Herhangi bir olumsuzluğa karşı antlaşma Fransa Devleti'nin mesuliyeti altına alınmıştır¹⁰⁴.

Avusturya'nın isteklerinin Osmanlılar tarafından kabul edilmemesine rağmen, Fransız elçisinin çabaları ile uzlaşma sağlanmıştır¹⁰⁵. Ancak uzlaşma şartlarının Osmanlı umûm-ı efkârını memnun etmediği anlaşılmaktadır. Şem'dânîzâde Tarihinde bu hususta¹⁰⁶; “*Françe sulha tavassut ile dostluk etti. Hakikatde, eğer galebe bizde olmaya idi, sözüm geçmedi deyüp, seyrânımıza olur idi. Lillâhi'l-hamd, galebe taraf-ı Devlet'de bulundu. Nemçe'den, ayak basılsa Budin'e değin rızâsı ile alınmak kâbil idi ve sadr-ı sâbık Yeğen Paşa'nın mülâhazası bu idi. Lâkin ricâl-i devletin maksûdu, sefer sıkletini, safâya mâni' olur deyü def' etmek olmağla, Fransıza rağbet ettiler. Ol-dahi Devletin salâbet ve galebesini mahv edüp, Belgrad kal'asını vaz'-ı kadîmine tenzîl edince hedm etmek sûretile sülha nizam verüp, Nemçe'ye, i'ânet-i azîme eyledi. Lâkin varak-ı mühr-i vefâyı kim okur, kim dinler. Bu Devlet-i Osmâniye'de mukarrib-i padişâh olanlar tama'larına binâen böyle gaflet ettikleri çoktur.*” şeklinde bilgiler yer almaktadır.

Belgrat Antlaşması'nın Avusturya ile ilgili kısmı, yine Fransa Devleti'nin mesuliyeti altında 1 Eylül 1739 tarihinde tamamlanmıştır¹⁰⁷. Bu arada Rusların Hotin'i almaları ve Boğdan'a girip Yaş şehrini işgal etmeleri üzerine İmparator VI. Charles muahedeyi tasdik etmek istememişse de, antlaşmanın Fransa'nın kefaleti altında bulunmasından dolayı kabule mecbur kalmıştır. Ancak ileriki yıllarda bu antlaşma gereğince Avusturya'nın terk etmesi gereken bazı kale ve karyeleri bırakmadıkları, bu sorunun çözümü için Fransa'nın aracılığına müracaat edildiği 29 Z 1157/2 Şubat 1745 tarihli takrirde yer almaktadır¹⁰⁸. Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile barış yapmasından sonra Ruslar, kazandıkları yukarıda söz konusu edilen

¹⁰³ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 572; Arthur Hassal, *a.g.e.*, s. 126; Ayrıca antlaşmanın hükümleri için bkz. Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 581-591.

¹⁰⁴ Bu mesuliyetle ilgili Fransa'dan gönderilen tasdiknamenin 22 Nisan 1741 (5 Safer 1154) tarihli tercümesi nâme-i hümayûn defterlerinde yer almaktadır Bkz. BOA. A.DVNS. NMH. Nu.8, s.42.

¹⁰⁵ Şem'dânîzâde Tarihi, s. 96; Arthur Hassal, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁰⁶ Şem'dânîzâde Tarihi, s. 96-97.

¹⁰⁷ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, ss. 577-591; Baron I. De Testa, *a.g.e.*, s. 178-179.

¹⁰⁸ BOA. İE. HR. 19/1723.

bazı başarılarla rağmen murahhasları Coynini'yi Osmanlılarla görüşme yapmak üzere görevlendirmiştir. On beş madde ve bir hatimeden oluşan antlaşma 18 Eylül 1739 tarihinde tamamlanmıştır¹⁰⁹. Bu antlaşma 12 Aralık tarihinde de Fransa elçisinin vasıtasıyla tasdik edilmiştir¹¹⁰. De Testa, 28 Aralık 1739 tarihinde elçi Marquis De Villeneuve tarafından garantörlük antlaşmasının imzalandığını belirtmektedir¹¹¹. Antlaşmada en ilgi çekici hüküm “Azak kalesi yıkılacak ve arazisi her iki ülkenin tasarrufundan çıkarılacaktır. Ayrıca Ruslar, hem Azak Denizi'nde hem de Karadeniz'de savaş ve ticaret gemilerini dolaştıramayacaktır.” şeklindedir.

Belgrat Antlaşmaları ile Osmanlı Devleti 1699 Karlofça Antlaşması sonrası ilk defa iki güçlü devletle başa çıkabilmiş ve onları geri çekilmeye mecbur etmiştir. Bu durum Karlofça ve Pasarofça Antlaşmaları ile kaybedilen toprakların bir kısmının telâfisi anlamına gelmektedir. Bu zafer üzerine gelenekçi ıslahatçılar Avusturya ve Rusya savaşlarındaki başarıların, askerîyede yapılan yeniliklerin değerinin inkâr edilemeyecek kadar önemli olduğunu vurgulamışlardır¹¹².

Rusların eskiden beri gelen yayılcı politikası İsveç'le Osmanlı Devleti arasında bir yakınlaşma meydana getirmiştir. Fransa'nın bu konudaki hassasiyeti ve aracılığı iki ülke arasında antlaşma yapma zorunluluğunu doğurmuştur. Nitekim İsveç'le ilk olarak 1737 yılı Ocak ayında bir ticaret antlaşması ve 22 Aralık 1739 tarihinde de ittifak antlaşması imzalanmıştır¹¹³.

1.4. FRANSIZLARA 1740 AHİDNÂMESİNİN VERİLMESİ

Fransa'nın, Rusların önce Karadeniz'e, daha sonra Akdeniz'e inerek Doğu ticaretine verecekleri zararı önlemeye teşebbüs etmesi, Osmanlı Devleti'yle Rusya ve Avusturya arasında meydana gelen 1736-1739 savaşlarında etkili bir rol üstlenmesine ve sonunda Belgrat Antlaşmasının imzalanmasını sağlamasına yol açmıştır. XVIII. yüzyılda Fransız diplomasisinin başyapıtı olarak telâkki edilen

¹⁰⁹ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, ss. 592-597.

¹¹⁰ M. Belin, *a.g.e.*, s. 95; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Bölüm, s. 294.

¹¹¹ De Testa, *a.g.e.*, s. 181.

¹¹² M. Alaaddin Yalçınkaya, “a.g.m.”, s. 492.

¹¹³ Ayrıntı için bkz. Mustafa Güler, “1150/1737 Osmanlı-İsveç Ticaret Anlaşması, 1150/1737 Ottoman-Sweden Trade Agreement”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, Sayı: 2, Aralık 2007, Afyonkarahisar, s. 101-119.

Belgrat Barışı¹¹⁴, Rusya ve Avusturya gibi iki büyük devletin saldırılarıyla iki ateş arasında kalan ve İran savaşlarından yorgun çıkan Osmanlı Devleti'ne uzun bir barış devresi sunmuştur. Fransa'nın bu tavassutuna I. Mahmut, müteşekkir kalarak, eski ahidnâmedeki (1673) maddelerden daha geniş imtiyazları Fransa'ya tanımış, hatta kendinden sonra gelecek padişahlar adına da onaylamıştır¹¹⁵. Bir başka ifade ile saltanat değişikliklerinde öneminden dolayı yeniden gözden geçirilen ahidnâmeler, daimîlik kazanmıştır. 20 Safer 1153/17 Mayıs 1740 tarihinde elçi tarafından Divân-ı Hümâyûn'a teslim edilen yeni ahidnâme-i hümâyûn için hazır olan mektup, 30 Mayıs 1740 (H 4 Rebi'ü-levvel 1153) tarihinde tasdiklenerek Divân-ı Hümâyûn defterlerine kaydolunmuştur¹¹⁶. Bu hususta Şem'dânîzâde de¹¹⁷ Fransa'nın, Osmanlı Devleti ile eskiden beri gelen dostluk ilişkilerinin Avusturya ve Rusya arasındaki antlaşmalarda gösterilen tavassutla yeniden ispat ettiği ve bundan dolayı yeni bir ahidnâme için Reis Efendi'nin murahhas tayin edildiği belirtilerek muahedeye kısa bir atıf yapılmıştır.

Ahidnâmenin tanziminde Padişah adına Veziriâzam Hacı İvaz Mehmet Paşa ve memur olarak da Resûlküttâb Mustafa Efendi bulunmuştur¹¹⁸. "Fatih-i Belgrat" lakabıyla anılan Hacı İvaz Mehmet Paşa, Avusturya savaşlarında önemli başarılar kazanmış, Yeğen Mehmet Paşa'nın azlinden sonra I. Mahmut tarafından bu göreve getirilmiştir. Hacı İvaz Mehmet Paşa, kısa süren (23 Mart 1739 - 22 Haziran 1740) veziriâzamlık görevinde Belgrat Muahedesi ve 1740 Kapitülasyonları gibi tarihi öneme sahip iki akdin gerçekleşmesinde rol oynamıştır¹¹⁹.

Fransa ve elçisinin tavassutu ile Osmanlı Devleti ve İsveç arasında yine 1740 yılında bir ittifak muahedesi, daha sonra da İspanya ile bir ticaret anlaşması yapılmış ve neticede Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri arasında bir muvazene tesis edilerek, barış ve sükûnet dönemi başlamıştır¹²⁰. Burada Belgrat Antlaşması ve içerdiği hükümlerin bir başka yönü de dikkatleri çekmektedir. Antlaşmanın

¹¹⁴ Arthur Hassal, *a.g.e.*, s. 127.

¹¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Bölüm, s. 294; Auguste Benoit, *a.g.e.*, s. 15-16; M. Belin, *a.g.e.*, 96; M. Münir Aktepe, "I. Mahmud", s. 163; Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 277; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 157.

¹¹⁶ BOA, A.DVN. DVE. Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri d 029/4, s.1-4; Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 625-626.

¹¹⁷ Şem'dânîzâde Tarihi, s. 96.

¹¹⁸ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 626.

¹¹⁹ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî 3*, Yayıncı: Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul 1996, s. 843; Fikret Sarıcaoğlu, "Hacı İvaz Paşa", *TDVİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 487-88.

¹²⁰ M. Münir Aktepe, "Mahmud I", s. 163; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, C. XV, s. 9.

içeriğinde yer alan ekonomi serbestîsi getiren hükümler, güney doğu Avrupa’da ticarete büyük ivme kazandırmıştır. Otuz yıl boyunca içlerinde Bulgarlar, Rum Ortodokslar, Makedonyalılar, Yahudiler ve Ermeniler gibi milletlerin bulunduğu Osmanlı tüccarı, Habsburg ülkelerinde toptan ticaret konusunda büyük imkânlarla sahip olmuşlardır¹²¹.

Osmanlı ülkesinde izlediği başarılı diplomatik girişimlerden sonra, Doğu ticaretini garanti altına alan Fransa, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Venedik ve İngiltere ile yaptığı ticarî mücadeleyi büyük ölçüde kendi lehlerine sonuçlandırarak Akdeniz’de, Osmanlı Devleti’nde en çok itibar gören millet durumuna gelmiştir.

1.5. YİRMİSEKİZ ÇELEBİZÂDE MEHMET SAİT PAŞA’NIN PARİS ELÇİLİĞİ

Yirmisekiz Çelebizâde Mehmet Sait Paşa’nın¹²² Ağustos 1741-Temmuz 1742 tarihleri arasındaki Paris elçiliği, Osmanlı-Fransa diplomatik ilişkileri açısından önemlidir. Elçilik görevi görünürde, daha önce gittiği Rusya ve İsveç elçiliklerinden sonra bazı hediyeleri takdim ile¹²³ hem dostluğu hem de yenilenen ahidnâme-i hümayûnu teyit ettirmektir¹²⁴. Ancak asıl sebep, Belgrat Antlaşması şartlarına göre, Azak kalesini hâlâ yıkmamış olan Rus Devleti’ni şikâyet etmektir¹²⁵. Konuya dair tarihsiz bir hariciye belgesinde¹²⁶ bu meselenin çözümü için Emeti Mehmet Paşa’nın Rusya’ya, Sait Mehmet Paşa’nın Fransa’ya sefaretle gönderildiğine dair sadrazam tarafından Fransa Kralına yazılacak mektuptan söz edilmektedir. Bu görevlendirme Osmanlı Devleti’nin Fransa’yı, dolayısıyla Batının kültürünü, bilimini teknolojisini görmesi ve anlaması bakımından da değer taşımaktadır.

Mehmet Sait Paşa, Rumeli Beylerbeyliği payesi ile 11 Temmuz 1741 tarihinde Fransa Kralı’na verilecek nâme-i hümayûnu alarak¹²⁷, 183 kişiden oluşan

¹²¹ Bruce McGowan, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 823.

¹²² Bazı kaynaklarda Said Mehmed Paşa olarak geçer bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî 5*, Yayına Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul 1996, s. 1455.

¹²³ Bu hediyeler, atlar, çadırlar, kılıçlar ve tüfekler olarak bilinmektedir. Bkz. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, C.XV, s. 32.

¹²⁴ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 709.

¹²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 2. Kısım, s. 208.

¹²⁶ BOA. C.HR. 527.

¹²⁷ BOA. A. DVNS. NHM. NU. 8, s. 65-66; Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 710.

elçilik heyeti ile yolculuğuna bir Fransız gemisinde başlamıştır. Bu sırada Fransa'daki veba salgınından dolayı bir ay kadar Toulon'da bekletilmişlerdir. Çok üst düzeyde ilgi ve kabul gören Osmanlı elçisi tiyatrodan kütüphaneye, halı ve boya fabrikalarına kadar geziler yaparak, Fransız kültürünü tanıma fırsatı bulmuştur. Fransız yazarları Voltaire ve Rousseau ile görüşmeleri de olmuştur. Rousseau'nun o dönemle ilgili olarak "Sultan'ın elçisinin 1741'de Paris'i ziyareti hiçbir siyasal sonuç doğurmadı; örf ve adetlerimizi bilen, düzgün Fransızca konuşan bu Türk'ü taşıdığı hediyelerle beraber göndermek için geçtiği yollara üşüşmek Parisli meraklıların tecessüsünü besleyen bir gıda oldu." şeklindeki görüşlerine Taner Timur da "Matbaa, Aydınlanma ve Diploması: Said Mehmed Efendi" başlıklı makalesinde yer vermektedir¹²⁸. Gerçekten de Mehmet Sait Paşa'nın elçiliği doğrudan hiçbir siyasal sonuç doğurmamıştır. Zira Osmanlılar zaten Fransa ile dostluk ilişkisi içindedirler. Buna karşılık seyahat, bu dostluğun iki ülke tarafından nasıl algılandığı ve nasıl kullanılmak istenildiği konusunda öğretici olmuştur. Aynı zamanda elçiye Versaille sarayının bazı bölümlerini görme imkânının da verilmiş olması, dostluğun göstergesi açısından önemlidir. Mehmet Sait Paşa, Paris'ten dönerken 22 kişiden oluşan topçu uzmanını da İstanbul'a getirmiştir. Bu uzmanlar, Comte De Bonneval'in kurduğu "Humbaracı Ocağı"nda görevlendirilmişlerdir¹²⁹. Böylece Fransa, Osmanlı topçusunun modernleşmesine yardım eden ilk Avrupa devleti olmuştur. Ecnebiye defterleri belgeleri arasında Mehmet Sait Paşa'nın Fransa'dan dönüşü ve İstanbul boğazından girişi konusunda yer alan bir hüküm, iki ülke dostluğu ve buna gösterilen ihtimamın ifadelerini göstermesi açısından dikkat çekicidir¹³⁰.

¹²⁸ Taner Timur, "Matbaa, Aydınlanma ve Diploması: Said Mehmed Efendi", *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı Yayınları, sayı 128, Ağustos 2004, s. 55.

¹²⁹ M. Belin, *Des Capitulations et des Traités de la France en Orient*, Paris 1870, s. 96; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 116;

¹³⁰ "Boğazhisarları nâiblerine ve dizdârlarına hükm ki;

Françe pâdişâhı Devlet-i 'Aliyye-i ebedi'l-istikrârımın kadîmî dostu ve Devlet-i 'Aliyye'me olan sıdk-ı hulûsu zâhir ve celî olmak hasebiyle te'yîd-i mebânî-i musâfât için mukaddemâ taraf-ı hümayûndan ırsâl ve tesyîr kılınan Rumili beylerbeyliği pâyesiyile Devlet-i 'Aliyye'min büyük elçisi emîrül-ümerâi'l-kirâm Mehmed Said Paşa dâmet me'âliyhü itmâm-ı hizmet-i sefâret ile 'avdet ve el-hâletü hâzihî Françe Pâdişâhının Varda Kosta ta'bir olunan beylik kalyonları ile Dersa'âdet'im tarafına ric'at eylediği gayr-i vârid olmağla Devlet-i 'Aliyye'm elçisi mîrmîrân-ı mûmâ ileyh (silinmiş) Varda Kosta beylik kalyonlarıyla Boğazhisarları'na geldikde merâsim-i istikbâl (silinmiş) ve kal'alardan top şenlikleri kâidesi ikâ olunmak lâzım-ı ... şevket (silinmiş) seniyyemde olmağın imdi siz ki mûmâ

Elçinin İstanbul'a girişinde gerekli güvenliğin sağlanması konusunda da bir hüküm verildiği defterlerde görülmektedir¹³¹. Mehmet Sait Paşa, 25 Ekim 1755 tarihinde sadrazam tayin edilmiş ve üç ay kadar bu görevde kalmıştır¹³².

2- FRANSA'NIN GELENEKSEL OSMANLI POLİTİKASINDAKİ İSTİKAMET DEĞİŞİKLİĞİ

2.1. 1756 FRANSA-AVUSTURYA İTTİFAK ANTLAŞMASI

I. Mahmut'un izlemiş olduğu barışçı dış politikanın fırsatları değerlendirmek açısından Osmanlı Devleti için çok verimli olmadığı, olayların seyrinden anlaşılmaktadır. 1740-1748 yılları arasında bütün Avrupa'yı tesiri altına alan Avusturya Veraset Savaşları hiçbir siyasî, ticarî ve diplomatik kazanç elde etmeksizin Avrupa Devletleri nezdinde Avusturya'ya güven vermiştir. I. Mahmut'un izlediği bu politika kendisinden sonra gelen III. Osman ve III. Mustafa dönemlerinde de sürmüştür. Savaşlardan tecrit ve uyuşukluk politikasının kötü sonuçlarını 1768 yılında çıkan Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlılar çok pahalı ödemişlerdir¹³³. III. Mustafa devrinde sadaret makamına getirilen Koca Mehmet Ragıp Paşa bu kötü süreci belli ölçüde önleyerek, devlet otoritesini ve nizamını tekrar sağlamıştır. Onun döneminde Avrupa devletleri ikiye bölünmüş ve savaşın eşiğine gelinmiştir. Prusya ve İngiltere'ye karşı Avusturya, Rusya, Fransa, İspanya ve İsveç'in dâhil olduğu siyasî gelişmeler, 1756-1763 yılları arasında Yedi Yıl Savaşları'na neden olmuştur. Veziriâzamın bu savaşlarda tarafsızlık politikası izlediği görülmektedir. Bunun nedeni ise klasik anlamda ittifaklar sisteminin çökmesi neticesinde Avrupa devletlerinin sıklıkla müttefik değiştirmesidir. Bunun sonucunda da güven sorunu ortaya çıkmıştır. Avrupa'da güçler dengesinin değişmesinin ilk sinyali Orta Avrupa'da Prusya'nın yayılmacı siyaseti ile ortaya çıkmıştır¹³⁴.

ileyhimsiz ber vech-i meşrûh elçi-i mûmâ ileyh sâlifü'z-zikr Varda Kosta beylik kalyonlarıyla Boğazhisarları'na geldikde şenlik (silinmiş) ve dostluk kâ'idesini edâ ve ber müceb-i 'ahdnâme-i hümayûn himâyet ve sıyânetleriyle emnen ve sâlimen mürûr ve 'ubûrlarına ihtimâm ve dikkat eyleyüb hilâfına rıza ve cevâz gösterilmemek bâbında fermân-ı 'âlişânım sâdır olmuştur deyü yazılmışdır. Fî evâhir-i Cemâziye'l-âhir 155." (BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.11, BN. 42).

¹³¹ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.13, BN. 54.

¹³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 2. Kısım, s. 384.

¹³³ M. Alaaddin Yalçınkaya, "a.g.m.", s. 494.

¹³⁴ M. Alaaddin Yalçınkaya, "a.g.m.", s. 495.

1740 yılında Avusturya İmparatoru VI. Charles'in yerine geçen Marie Theresa'yı tanımadığını ilân eden Prusya Kralı Büyük Friedrich, Silezya'yı işgal etmiş ve bunun üzerine savaş çıkmıştır. 16 Ekim 1748 tarihinde Hollanda, Fransa, İngiltere'nin ve 8 Kasım 1748'de de Avusturya'nın katıldığı Aix-la-Chapelle Antlaşması ile Marie Theresa tahta çıkışını garantilerken Prusya Kralı da Silezya'yı ele geçirmiştir¹³⁵. Fakat Marie Theresa hem bunun intikamını almak, hem de Prusya'dan ileride gelmesi muhtemel yeni saldırıları önlemek için çevresindeki ülkelerle diplomatik alanda görüşmeler yapmaya başlamıştır. Avusturya Rusya'nın sayesinde ezeli düşmanı olan Fransa'yı ikna etmiş, kendi saflarına katmayı başarmıştır. Bu durum karşısında 1754 yılından beri kolonilerde Fransızlarla savaşan İngiltere, kıta Avrupa'sında yalnız kalmamak için, Prusya ile ittifak yapmaya yönelmiştir. Sonuçta 16 Ocak 1754 tarihinde İngiltere ile Prusya arasında Westminster Antlaşması ve 1 Mayıs 1756 tarihinde de Fransa ile Avusturya arasında Versailles Antlaşması yapılmıştır. Bu iki önemli ittifak antlaşması Avrupa diplomasi tarihinde Arthur Hassal'ın *The Balance of Power 1715-1789* başlıklı eserinde "*Diplomatik İhtilâl*" olarak adlandırılmıştır¹³⁶.

Osmanlı yöneticileri bu ittifaklar karşısında şaşırılmış ve korkmaya başlamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin kadim dostu Fransa'nın ortak düşman olan Avusturya ile ittifak yapması endişelere sebep olmuştur. Diğer taraftan 1740 yılından itibaren Fransa'da bazı devlet adamları Osmanlıların, Avrupa'dan bir Haçlı seferi ile atılmasına yönelik projeler hazırlamakta¹³⁷, bazıları da dağılma veya parçalanma eğilimini gösteren Osmanlı Devleti'nden Mısır'ın alınmasını gündeme getirerek Süveyş Kanalı projesini ortaya atmaktaydılar¹³⁸. Zaten XVIII. yüzyılda Fransa'nın, Doğu'da ilişkilerinin çok iyi olduğu ülke olan İsveç, Polonya ve Osmanlı Devleti'nin gerileme ve parçalanma sürecine inanan XV. Louis ve 1758-1770 yıllarında Dışişleri Vekilliği yapan, ayrıca 1784- 1792 yıllarında Fransa'nın İstanbul elçisi olan Comte De Choiseul-Gouffier, Mısır'ın Fransa tarafından ilhakını ciddiyle düşünmeye başlamışlardır. Elçi ayrıca, Fransa'nın İngiltere'ye kaptırdığı Amerika ve Hindistan'daki ticarî imkânların Mısır'ın işgali ile telâfi edileceğine inanmaktadır.

¹³⁵ Arthur Hassal, *a.g.e.*, s. 197-200; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, C. XV, s. 135.

¹³⁶ Arthur Hassal, *a.g.e.*, s. 238-240.

¹³⁷ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 45.

¹³⁸ Marquis d'Argenson, *Journal et Mémoires*, Paris 1859, C. 1, s. 362.

Bu düşünceler Fransa’da giderek yayılmakta ve Türkiye’deki diplomatik temsilciliklerinden bu mesele hakkında bilgiler istenmektedir. 1755 yılında Fransa, İstanbul’a gönderdiği elçisi Comte De Vergennes vasıtasıyla, güneye ve batıya yayılma düşüncesinde olan Rusya’ya ve daha sonra da Avusturya’ya karşı Osmanlıların kurmak istedikleri ittifak tekliflerine de sıcak bakmamıştır. Nitekim Fransa, ani bir dönüşle önce Avusturya, daha sonra da Rusya ile ittifak yapacak ve Osmanlılara, Avrupa siyasetinin ne kadar kaygan bir zeminde cereyan ettiğini gösterecektir. Esas itibarıyla Fransa, Doğu Akdeniz ve Karadeniz’deki çıkarlarını korumak ve daha fazla istifade etmek için Avusturya ile yaptığı ittifakın Osmanlılara karşı olmadığına dair garanti vermiştir, ama Osmanlılar başlangıçta tedirgin olmuştur. Bu yüzden kendilerine Avrupa’da yakın müttefik ülke arayıp, güçler dengesindeki yerini almaya çalışacaktır. Değişen bu güçler dengesinde Osmanlılar, Avrupa’nın ortasında yalnız olan ve İngiltere’den de beklediği güçlü desteği bulamayıp çıkış arayan Prusya’ya yaklaşmıştır¹³⁹. Prusya Kralı II. Friderich de Osmanlı Devleti’ni Avrupa meselelerinde kendi safına çekmek istemiştir. Ancak Ragıp Paşa Avrupalı devletlerin kendi çıkarları lehine Osmanlı Devleti’ni kullanmak istediklerini anlamış, yapılan müzakereler neticesinde iki ülke arasında yalnızca dostluk ve ticaret antlaşması yapılmıştır.

2.2. BARON De TOTT’UN ISLAHAT ÇALIŞMALARI

Fransa Kralı XV. Louis her ne kadar Rusya ve Avusturya ile ittifak antlaşması yapmışsa da Rusya’nın yayılmacı politikasından da rahatsızlık duymuştur. Osmanlı Devleti’ne verilecek destek ile Rusya’nın Karadeniz ve Akdeniz’e inme emellerini önlemeyi düşünmüştür. Diğer taraftan Fransa Doğu’daki geniş ticarî imtiyazlarını muhafaza etmek için de Osmanlı ordusunda ıslahat yapmanın zorunlu olduğunu düşünmeye başlamıştır. Bu ıslahat çalışmalarına yardımcı olabilmek için, İstanbul’daki elçisi aracılığıyla Osmanlı hükümetinden bu konuda davet beklediğini bildirmiştir. Bâb-ı âli 1756 yılındaki Avusturya ittifakından sonra Fransa’ya olan güveninin sarsılması üzerine, davetsiz tekliften rahatsız olmuş ve sözü edilen müracaatı reddetmiştir. Ancak Fransa ısrarından vazgeçmeyerek, İstanbul’daki

¹³⁹ Bekir Sıtkı Baykal, “Mustafa III”, *İA.*, C. 8, İstanbul 1979, s. 703.

Fransız elçiliğine yeni atanan Comte De Vergennes ile birlikte topçu subayı olan teğmen François Baron De Tott'u da 1755'te İstanbul'a göndermiştir¹⁴⁰.

Baron De Tott, Macar asıllı II. Ferenc Rakoczi ile Türkiye'ye iltica eden bir baronun oğlu olduğu gibi Comte De Vergennes'in de damadıdır. Aslında Fransa hükümeti tarafından kendisine Türkçe öğrenme, Osmanlı Devleti'nin durumunu inceleme ve özellikle Kırım ile ilgili bilgi toplama görevi verilmiştir¹⁴¹. Elçinin tercümanlığı görevini de sürdürdüğü ilk görev yılları İstanbul'u ve Osmanlı geleneklerini tanımakla geçmiştir. 1763 yılında Paris'e dönen Baron De Tott, üç yıl sonra İsviçre'ye temsilci olarak gönderilmiş, ancak kısa bir süre sonra 1767 yılında, Fransız hükümeti tarafından Kırım hakkında incelemelerde bulunmak ve Tatarları Ruslara karşı kışkırtmak amacıyla Kırım Hanlığı'na konsolos olarak tayin edilmiştir. Burada bulunduğu dönemde 1768 Osmanlı-Rus savaşının çıkmasında rol oynamıştır. 1769 yılında Kırım'dan ayrılarak İstanbul'a gelmiş ve Bâb-ı âli tarafından 1770 yılında Çeşme'de Osmanlı gemilerinin Cebelitarık'dan geçerek Akdeniz'e inmiş bulunan Rus filosu tarafından yakılması üzerine, Çanakkale Boğazını zorlayan Rus donanmasına karşı Boğaz'ı savunmakla görevlendirilmiştir.

Rus topçusunun üstünlüğünü gören III. Mustafa(1757-1774), yeniçeri ocağının ıslaha muhtaç olduğunu, fakat bunun gerçekleştirilmesinin de zor olduğunu bilmektedir. Ancak ordunun bilhassa topçu sınıfının ıslahı, tophaneyi tanzim ve mühendis mektebini tesis etmek için elinden gelen gayreti göstermiştir. Baron de Tott'un yardımları ile hayvanlar ile çekilen ve taşınması çok zor olan ağır toplar yerine, yeni ve yine atlarla çekilen hafif toplar döktürülmüştür. Ardından Osmanlı-Rus savaşının şiddetlendiği sırada artan top ihtiyacını gidermek için Hasköy'de modern bir top dökümhanesi kurulmuştur (16 Ekim 1773 - H. 29 Receb 1187)¹⁴². Bu yeni icat dökülen hafif toplar, destgâhlar, çarhlar, cerr-i eskal aleti gibi yeni silahlar yavaş yavaş eski silahların yanında yerini almaya başlamıştır¹⁴³. Osmanlı arşiv belgelerinde “Françelü Tot Beyzâde” olarak adlandırılan Baron De Tott, 18 Mayıs 1773 (25 S 1187) tarihli belgeye göre; Karadeniz'e çıkış noktasında inşa ettiği kaleleri toplarla donatarak Rusya üzerinden Osmanlı ülkesine gelecek tehlikeye karşı

¹⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Kısım, s. 479-480.

¹⁴¹ Geza David, “Baron de Tott, François”, *TDVİA*, C. 5, s. 83.

¹⁴² BOA. C.AS. 704/29544.

¹⁴³ BOA. C.AS. 1010/44235, BOA. C.AS. 1009/44183.

boğazda tahkimatı güçlendirmiştir¹⁴⁴. Orduda kullanılan kayık köprü sistemlerinin tadili ile top arabalarının modellerinin değiştirilmesinde de etkili olmuş, hatta III. Mustafa'nın talimatıyla tersanede yeni gemi inşa etmiştir.

1747 yılında yeniçerilerin itirazları üzerine kapatılan Üsküdar'daki Humbarahane mektebinin o vakit dağılmış olan öğrencilerinden bazıları Ragıp Paşa tarafından toplattırılarak, Kâğıthane'de mühendislik alanında eğitim yapılan bir okul 1776 yılında açılmıştır¹⁴⁵. "Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn" (İmparatorluk Deniz Mühendishânesi) adı verilen bu okuldan, Baron De Tott hatıratında "Ecole de Mathématique"¹⁴⁶ adıyla bahsetmiştir.

Baron De Tott İstanbul'da bulunduğu dönemde (1755-1763; 1769-1774) bazı başarısız devlet adamları ile tanışmış, devleti zor duruma düşüren, yozlaşmış kurumların başıbozuk işleyişine tanık olmuş ve biraz da Türk-İslâm aleyhtarı önyargısının da etkisiyle kusurlu gördüğü tarafları hatıratında kötü bir dille tenkit etmiştir¹⁴⁷. Hatıralarının üçüncü cildinde Çanakkale Boğazı önlerindeki güçlendirme çalışmaları, topçu ocağı ve Mühendislik okullarının kurulması ve kurumsallaşmaları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Kendisini çok destekleyen III. Mustafa'nın ölümü ve Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Rusların, Osmanlı ülkesindeki

¹⁴⁴ BOA. C.AS. 1084/47820; Baron De Tott, *Sur les Turcs et les Tartares*, C. 3, Amsterdam 1785, s. 24.

¹⁴⁵ Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*, Eren Yayınevi, İstanbul 1995, s. 23; "Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn" adıyla bilinen okulun ilk nüvesi olan bu okulun kuruluş tarihi tartışma konusu olmaktadır. Kemal Beydilli okulun açılış yılı konusunda, bahsedilen eserin 23. sayfasında "Okulun kuruluş tarihi konusunda iki farklı tarih kullanılmaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı (*Osmanlı Devleti Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1948, s. 507) okulun kuruluş tarihi olarak 1776 senesini kabul ederken, Osman Nuri Ergin (*Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1939, C. II, s. 265) ve Adnan Adıvar (*Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982, s. 202) 1773 yılını esas almışlardır. Bu tarihlendirmelerde 1773 yılının doğru olmadığı Baron De Tott'un anlattığı olaylardaki zaman dilimlerini sağlıklı belirleme yönünden hayli karışık olan hatıratından bu konu ile ilgili kısmın dikkatlice incelendiğinde bu okulun açılış tarihinin 1776 yılı olduğu kesinlik kazanmaktadır" şeklinde bir açıklama yapmıştır.

¹⁴⁶ Baron De Tott, *Sur les Turcs et les Tartares*, C. 3, Amsterdam 1785, s. 172-175; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. 1, IRCICA (Zaman Yayıncılık), İstanbul 1999, s.67.

¹⁴⁷ Baron De Tott'un 3 cilt halinde yayımlanan hatıraları çeşitli dillere çevrilmiştir. Bu eser, Türkler hakkında Avrupa'daki olumsuz görüşlerin yayılmasında büyük rol oynamıştır. O dönemin Türklerini cahil, şeref ve haysiyet duygularından yoksun olarak göstermiş, hatta bu kavramların Türkçede karşılığı bile olmadığını iddia etmiştir. Baron'un bazı abartılı iddiaları, hayalî ve abartı edebiyatında ünlünen *Baron Münchhausen'in Serüvenleri* masallarına kaynak olmuştur. Nitekim, Paris Académie Royale muhabir üyesi ve Fransa'nın 1754-1755 yılları arasında Türkiye elçisi olan Charles-Claude de Peyssonnel (Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 33) bu hatıratı tenkit eden, kasıtlı abartmaları ve dil yanlışlıklarını gösteren *Lettre contenant quelques observations relatives au Mémoires, qui sont parus sous le nom de Mr. Le Baron De Tott* (Amsterdam, 1785) adlı bir eser kaleme almıştır (Bkz; Geza David, "a.g.m." s. 84; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 563).

Fransız uzmanlarının geri çekilmesi isteği üzerine Baron De Tott İstanbul'dan ayrılmıştır.

2.3.DOĞU'DA FRANSA-RUSYA REKABETİNİN BAŞLAMASI VE AYNALIKAVAK TENKİHNÂMESİ

Osmanlı Devleti'nin 1739 Antlaşmalarından sonra barışı korumak adına izlediği politikaya rağmen Rusya ile bu dönemde daima bir ihtilafın olduğu görülmektedir. II. Catherine gibi çok hırslı ve saldırgan bir liderin yönetimi altında Rusya, Osmanlı toprakları üzerinde beslediği emperyalist emelleri her ortamda aleni bir biçimde ortaya koymaya başlamıştır. Bir taraftan Kafkaslarda Gürcistan'ın iç işlerine karışıp yerli halkı isyana teşvik ettiği gibi, diğer taraftan Balkanlarda yaşayan Ortodoks Hristiyan halk arasında da taraftar kazanmaya çalışmaktadır. Bu arada Rusya, önceden imzalanmış antlaşmalara aykırı olarak sınır boylarında yeni kaleler ve istihkâm hatları inşa ederek askerî yığınaklar yapmıştır¹⁴⁸.

Lehistan Kralı III. August'un ölümünden sonra II. Catherine, askerlerini Lehistan'a gönderip dostu Stanislaw Poniatowsky'nin kral seçilmesini sağlamıştır. Yeni kral yetenekli bir idareci olmakla birlikte, bu kral döneminde yaşanan mezhep çatışmaları iç karışıklara yol açmıştır. Katolik olmayanlar için dinî eşitlik sağlama çabaları sonunda çıkan isyan, Lehistan'ı nüfuzu altına alan Ruslar tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. Bunun üzerine 1768 Mart ayında Podolya'da toplanan Leh milliyetçileri yeni gelişmelerden rahatsızlık duyarak Osmanlı Devleti'nden yardım ve himaye istemişlerdir¹⁴⁹. Duruma paralel olarak Fransızlar ve Kırım Hanı da Rusların yayılmacı politikalarına karşı Osmanlı yöneticilerinin Rusya'ya karşı harekete geçmesini istemektedirler. Osmanlı-Rus ilişkilerinin gerginleşmeye başladığı günlerde sadaret makamına getirilen Muhsinzâde Mehmet Paşa da Rus sınır boylarındaki savunma mevkiilerinin harap ve düzensiz olduğunu bildiği için savaşa taraftar değildir¹⁵⁰. Fakat ortalıkta dolaşan savaş yanlısı atmosferin etkisi ile veziriâzam görevinden azledilmiştir. Osmanlılar, Rusya'nın Lehistan'dan çıkması

¹⁴⁸ Ahmet Vâsıf Efendi, *Tarih-Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, C. I, Bulak Mısır 1243, s. 257-266.

¹⁴⁹ Ahmed Resmi, *Hulâsatü'l-İ'tibar*, İstanbul 1286, s. 10-11.

¹⁵⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleri ile Osmanlı Tarihi*, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, III-IV, Ankara 1987, s.58.

yönündeki isteğinin II. Catherine tarafından reddedilmesi üzerine 4 Ekim 1768 tarihinde Lehistan'ı himaye amacıyla Rusya'ya sefer kararı almıştır¹⁵¹. Osmanlı-Rus savaşı Kırım Hanı Kırım Giray'ın 31 Ocak 1769 tarihinde Rusya akını ile başlamıştır. 1769-1770 yıllarında Rus orduları Ukrayna'dan Tuna'ya kadar ilerleyip Boğdan ve Eflâk'ın başkenti Bükreş'i işgal etmişlerdir. Ahmet Vasıf'a göre; Ruslarla birleşen ve ayaklanan yerli Ortodokslar, binlerce Müslüman ahaliyi katletmişlerdir. Savaşın dönüm noktası denilebilecek olay, Osmanlıların yeni Veziriâzamı İvaz Paşazade Halil Paşa'nın Rusların üzerine gidemeyerek savunmaya çekilmesi ve 1 Ağustos 1770 tarihinde Kartal (Larga) sahrasında büyük bir bozguna uğranılmasıdır¹⁵². Burada Osmanlı askerinin üçte biri şehit düşmüş, bir o kadarı da kaçarken Tuna nehrinde boğulmuştur. Bütün askerî teçhizat Rusların eline geçmiştir. Sonuçta Eflâk ve Boğdan'ın tümü Ruslar tarafından işgal edilmiştir¹⁵³. Ruslar, Osmanlıların kuzey bölgelerindeki önemli kayıpları üzerine savaşı Akdeniz'e çekmeyi başararak güneyden de zarar vermiştir. Rusya, Karadeniz ve Azak'ta donanması olmadığından Osmanlılarla karada savaşmak zorunda kalmıştır.

Karadeniz, Rusya ve Osmanlı Devleti için stratejik öneme sahiptir. XVIII. yüzyıl, Avrupalı devletlerin Akdeniz'den sonra Karadeniz'de de ticaret serbestisi kazanma mücadelelerine sahne olmuştur. Karadeniz'in bir Türk gölü niteliğinde olması sebebiyle Osmanlıların dostu olan devletler burada ticaret yapma üstünlüğüne sahiptir. Ayrıca İngiltere'nin 1766 yılında Rusya ile yaptığı ticaret antlaşmasıyla Baltık üzerinden Rusya ile geniş ticarî imtiyazlara sahip olması, Fransa için Karadeniz'in önemini bir kat daha artırmıştır. Bundan dolayı Fransa, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin Fransız ticaret gemilerine Karadeniz'de ticaret izni vermesi yönünde çalışmalara başlamıştır. İngiltere Yedi Yıl Savaşları sonucunda kolonilerde ve uzak denizlerde diğer bütün Avrupalı rakip ve dostlarına karşı büyük bir üstünlük kazanmıştır. Bundan dolayı Fransa, Doğu Akdeniz ve Karadeniz'e dikkatini yoğunlaştırmıştır. 1756 yılında Fransa, Avusturya ile Osmanlı Devleti'ni paylaşma ittifakında birleşmişse de 1766 İngiliz-Rus ticaret antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'nin düşmanları arasında paylaşılmasından ziyade bütünlüğünün korunmasını kendi menfaatlerine uygun bulmuştur. Bundan dolayıdır ki Fransa, 1764

¹⁵¹ BOA. MD. NU. 166, s. 70.

¹⁵² Ahmet Vâsıf Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 70.

¹⁵³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, I. Bölüm, s. 386-389.

yılından itibaren Osmanlıları Rusların yayılmacı politikasına tedbir alması için uyarmakta ve yardımcı olmaktaydı. Ancak Osmanlılar üzerinde artık eskisi kadar Fransa etkisi olmadığı da görülmektedir.

1763 Paris Antlaşması ile sömürgelerde ve denizlerde üstün olan İngilizlere karşı bütün Avrupa devletlerinin düşmanca tutumları sebebiyle Ruslarla İngilizler arasında her yönden sıkı bir dostluk gelişmeye başlamıştır. Zira İngiltere Avrupa'nın batısında, Rusya ise doğusunda saldırgan politikaları yüzünden yalnız kalmışlardır. Avrupa'daki sorunlarda Rusların desteğine ihtiyacı olan İngiltere, Doğu Akdeniz'de Fransızların üstünlüğünü sona erdirmek için Ruslara yardım etmiştir. Alınan yardımla birlikte Rus donanması Akdeniz'e açılmış ve 1770 yılında Mora'ya gelerek Rumların da desteği ile savaşı Balkanlara yaymaya başlamıştır¹⁵⁴. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de Rus saldırıları karşısında sergilediği kararsız ve ağır hareket sonunda donanmanın tümü Çeşme limanına çekilmiştir¹⁵⁵. 6-7 Temmuz 1770 tarihinde Rusların, Osmanlı donanması üzerine açtığı ateş sonucu çok sayıda gemi ve asker yanarak yok olmuştur. Çeşme'de donanmanın yakılması, müessif Kaynarca Antlaşmasının habercisidir¹⁵⁶. Rusların Akdeniz'deki bu faaliyetleri sonucunda aynı zamanda Doğu Akdeniz'deki ticarete büyük bir darbe indirilmiştir.

Osmanlıların Ruslardan Lehistan'ı kurtarmak amacıyla başlattıkları savaş, 1771 yılında Kırım'ın işgali, 1772'de Lehistan'ın Rusya, Prusya ve Avusturya arasında paylaşılması ve bütün cephelerde alınan yenilgilerle neticelenmiştir. Avrupalı devletlerin aracılığında iki ülke arasında başlayan mütareke görüşmeleri Kırım'ın hukukî durumu konusunda hep tıkanmıştır¹⁵⁷. Osmanlılar, Rusların Eflâk ve Boğdan'dan çekilmek suretiyle Karadeniz kıyılarında toprak isteklerini ve Osmanlı topraklarında Rus konsolos ve tüccarlarına yeni haklar verilmesini kabul etmekteydi. Rusya yapılan müzakereler sonuçlanmadan, Kırım konusunda da isteklerini kabul ettirmek için tekrar saldırıya geçmiştir. Tuna nehrini aşan Rus kuvvetleri

¹⁵⁴ Ahmet Vâsıf Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 54.

¹⁵⁵ *Şem'dânîzâde Tarihi*, C. II, s.

¹⁵⁶ Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, C. XVI, s. 447; Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. *Çeşme Deniz Muharebesi Faciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması*, Terc. Ali Rıza Seyfi, İstanbul 1943; Fevzi Kurtoglu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Hasan Paşa*, İstanbul, 1942.

¹⁵⁷ Yapılan ateşkes müzakereleri için bkz. Ahmet Vâsıf, *Tarih-Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, C. II, s. 162-191; Albert Sorel, *The Eastern Question in the Eighteenth Century the partition of Poland and the Treaty of Kainardji*, London 1898, s. 233-239.

Bulgaristan'a kadar gelmişlerdir¹⁵⁸. İlerleyen Rus kuvvetleri karşısında, Osmanlıların anlaşmaktan başka çaresi kalmamıştır. Zaten yıllardır devam eden savaşlardan yorgun düşen Rusya'nın da isteği bu yöndedir.

21 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması¹⁵⁹ Osmanlı Devleti'nin, 1699 Karlofça Antlaşmasından sonra imzalamak zorunda kaldığı en ağır antlaşma olmuştur. Bu antlaşma toprak kayıpları bakımından çok büyük olmamakla birlikte hukuk, ticaret ve diplomasi alanında Osmanlı tarihinin en ağır belgesidir. Nitekim Ruslara İstanbul'da bir Ortodoks kilisesi kurma ve koruma hakkı tanınmış ve sonrası Ruslar bu maddeye dayanarak devletin iç işlerine müdahale etme fırsatını yakalamışlardır. Yine bu antlaşma ile İstanbul'da ve diledikleri yerlerde konsolosluk açma ve Boğazlardan Rus ticaret gemilerinin serbestçe geçişine de müsaade edilmiştir¹⁶⁰. Doğu Avrupa'da bütün dengeleri sarsacak olan bu olaylardan sonra artık Prusya ve Avusturya politikalarını değiştirerek II. Catherine'in daha fazla yayılma politikasına direnç göstermeye başlamışlardır.

1768-1774 Osmanlı Rus Savaşlarında Fransa, başta Osmanlı Devleti'ni destekler görünmüştür. Çünkü XVIII. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nde ticaret ve imtiyazlar alanında en kârlı devlet Fransa'dır. Bu durumu kuzeyde gittikçe güçlenen Rusya tehdit etmektedir. Katolikliğin hâmisî olan Fransa, Rusya'ya karşı doğrudan cephe almamakla birlikte arka plandan Osmanlı Devleti'ni savaşa teşvik etmiştir. Ancak harbin başlangıcından itibaren Osmanlı orduları mağlup olmaya başlayınca; Fransa desteğini çekmiştir¹⁶¹. Rusya karşısında çok zor durumda kalan Bâb-ı âli yeni ittifaklar arayışına girmiş ve buna karşılık ittifak arzusu Avusturya ve Prusya'dan gelmiştir¹⁶². Altı yıl süren savaşı sona erdiren, Osmanlı Devleti'nin askeri güçsüzlüğünü, siyasî ve ekonomik yetersizliğini kabul ettiği 21 Temmuz 1774 tarihinde Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanınca¹⁶³, Fransa bu antlaşmayı kendi başarısızlığı olarak görecektir. İhraç ettiği mallar için büyük bir pazar olan Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yenilmesi, Rusya'nın Avrupa'da Fransız nüfuzunun önünde

¹⁵⁸ *Şem'dânîzâde Tarihi*, C. II, s. 109; Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK, Ankara 2006, s. 91.

¹⁵⁹ BOA, Rusya Ahidnâme Defteri, BN. 183, SN. 148-162.

¹⁶⁰ BOA. Name-i Hümâyûn Defteri, No.9, SN. 29.

¹⁶¹ Léonce Pingaud, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁶² Osman Köse, *a.g.e.*, s.19.

¹⁶³ Ahmet Vâsıf, *Tarih-Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, C. II, s.244; Antlaşmanın tasdiki, tepkiler ve tahlili için bkz. Osman Köse, *a.g.e.*, s. 107-142.

duran en büyük engel olarak algılanmasına yol açacaktır¹⁶⁴. Artık Fransa'nın Osmanlı ülkesinde sahip olduğu imtiyazların bir kısmına Ruslar da ortak olmuş, dinî konularda Fransa'nın tekelinde olan Hristiyanların temsili konusunda, Ruslara Ortodoksların hamiliği verilerek, Doğu'da Fransa-Rusya rekabeti başlamıştır. Fransa için gittikçe güçlenen Rusya yerine, sürekli güç kaybeden Osmanlı Devleti ile ilişki kurmak daha iyidir.

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın müstakil hale getirilmesini sağlayan II. Catherine, bu ülkenin kendi sınırları içine katılması yönünde hemen harekete geçecektir. Osmanlılar ise burayı, tekrar eskisi gibi devletin ayrılmaz bir parçası kabul ederek kendi hâkimiyeti altında tutulmasını temine çalışmaktaydı. Böylece taraflar Kaynarca barışını geçici bir mütareke olarak kabul etmiş görünmekteydiler. Ruslar tarafından Kırım'ın gizli gizli işgali ve buradaki Müslüman halkın Anadolu'ya göçü iki ülke ilişkilerinde yeniden savaşın kaçınılmazlığını göstermekteydi. Osmanlılar Rusları Kırım'dan tek başlarına çıkaramayacaklarını bildikleri gibi güçlü Avrupa devletlerinden de ciddi bir destek bulamamışlardır. İşte böyle bir ortamda Rusların Kırım'dan çekilmelerini isteyen Osmanlılarla bir uzlaşma aramaktaydılar. Fransa, elçisi Saint-Prieste aracılığıyla¹⁶⁵ Osmanlı Devleti'ne başvurarak Rusya ile aralarında olan meseleleri görüşmek ve kalıcı bir barış ortamı sağlamak için aracı olabileceğini bildirmiştir. Bu suretle kutuplaşan siyasî ilişkiler yumuşama eğilimine girmiş ve İstanbul'da Aynalıkavak sarayında Fransa elçisi, Reis'l-küttap ve Rus Elçisi arasında görüşmelere başlanmıştır¹⁶⁶. Aynalıkavak'ta Osmanlı sularında gerginleşen ticarî ilişkilere ışık tutacak görüşmeler de yapılmıştır. Birkaç ay süren müzakereler sonunda 21 Mart 1779 tarihinde "Aynalıkavak Tenkihnâmesi" adında bir antlaşma imzalanmıştır¹⁶⁷. Tenkihnâmeğe göre; öncelikle her iki taraf da Kırım'ın işlerine ve bağımsızlığına müdahalede bulunmayacaklardır. Rus tüccarının gemileri İngiltere ve Fransa gemilerinin büyüklüğünde olacak ve Osmanlı denizlerinde serbestçe dolaşabilecektir. Yine Rus tüccarlardan İngiltere ve Fransız tüccarlarının verdiği vergilerden fazlası alınmayacaktır.

¹⁶⁴ Osman Köse, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁶⁵ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 35; M. Belin, *a.g.e.*, s.105.

¹⁶⁶ BOA. MD. Nu. 177, SN. 76, hüküm 269, BOA. MD. Nu. 177, SN. 77, hüküm 274.

¹⁶⁷ BOA, Rusya Ahidnâme Defteri, BN. 183, SN. 156-163.

Amerika'nın bağımsızlık savaşında İngilizlerle savaşta olan Fransa, Aynalıkavak'ta oynadığı rolden dolayı Rusların dostu olan İngiltere'ye karşı tarafsızlığını sağladığı gibi Osmanlıları da zor durumdan kurtarmış görünmekteydi. Aslında ne İngiltere ne de Fransa Kırım meselesine kayıtsızlardı. İngiltere Amerika'daki kolonilerine sahip çıkma hevesinde, Fransa da İngilizleri kendi kolonilerinde çıkan isyanlara destek vermekle büyük zarara sokma gayretindeydi.

Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Fransa, Rusya aleyhtarlığı politikasını terk ederek, Aynalıkavak Tenkihnâmesi ile Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki Kırım Meselesi yüzünden çıkacak bir savaş engellemiştir¹⁶⁸. Çünkü bu sırada İngiltere ve Fransa arasında, Amerika'daki sömürgeler nedeniyle savaşlar başlayacaktır. Fransa, isyan eden Amerikalılara 1776 yılından beri askerî ve malî destek vermektedir. Bu durum 1778 yılında İngiltere'nin Fransa'ya savaş ilan etmesine yol açmıştır. Fransa'nın eski İstanbul elçisi olan Comte De Vergennes'in Fransa Dışişleri Bakanı olarak yürüttüğü başarılı politika sonucu, İngiltere yalnız bırakılmış ve Fransa 1763 yılında kaybettiği topraklardan bir kısmını 1783 yılında Fransa'nın Versalya şehrinde yapılan barış antlaşması ile geri kazanmıştır¹⁶⁹.

1768-1784 yılları arasında İstanbul'da Fransa Büyükelçiliği görevinde bulunan Saint-Priest hatıralarında Osmanlı Devleti'nin muhafazasının Fransa Krallığı için elzem olduğu ve bu menfaat için savaş bahasına da olsa, Rusya karşısında Osmanlı'nın dağılmasını önlemek gerekmektedir.” diyerek Fransız- Rus rekabetinin gerçek yüzünü ortaya koymaktadır¹⁷⁰.

3- İHTİLAL ÖNCESİ İKİ ÜLKE İLİŞKİLERİ VE İHTİLALİN OSMANLI-FRANSIZ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni paylaşmak isteyen iki devlet Avusturya ve Rusya olmuştur. Avusturya, Fransız ihtilâlinden sonra bizzat kendisi dağılmıştır ama Rus tehlikesi azalmadan devam etmiştir. Rusya için Akdeniz'e inmek jeopolitik bir ihtiyaç olarak hissedilmiştir. Bu ihtiyaç üzerine Çarlar, Ruslara Ortodoksluğu

¹⁶⁸ Ahmet Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Haz. Mücteba İlgürel, TTK, Ankara 1994, s.25-28.

¹⁶⁹ Antlaşmanın maddelerinin tamamının tercümesi İngiltere Elçiliği Baş tercümanı tarafından Bâb-ı âli'ye getirilmiştir. Bkz. BOA. İE. HR. 18/1645.

¹⁷⁰ Saint-Priest, *Mémoire sur l'Ambassade de France en Turquie*, Paris 1877, ekli cetvel (Bu dipnot İsmail Soysal, a.g.e., s. 43'te kullanılmıştır).

aşıl原因 eski Bizans İmparatorluğu'nun Rus idaresinde ihyası gayesini benimsemişlerdir. Avusturya İmparatoru II. Joseph ile Rus Çariçesi II. Catherina'nın Mohilev'de buluşmalarıyla ortaya çıkan "Grek (Yunan) Projesi" bu süreçte bütün Avrupa devletlerinin ilgi alanlarına girmiştir¹⁷¹. Osmanlı yöneticilerini rahatsız eden bu buluşma ve etrafa yayılan planlar, öncelikle Prusyalılar tarafından öğrenilmektedir¹⁷². Ayrıca Fransa elçisi Saint-Priest'te ara ara bu konulara dair takrirlerle Bâb-ı âli'yi uyarmaya çalışmıştır¹⁷³.

Fransa 1780'li yıllarda bazen Osmanlı Devleti'nin müttefiki bazen de Grek projesinin tamamlayıcısı konumunda ortaya çıkmaktadır. Nitekim Rusya, Fransa'nın Grek projesine muhalefet etmemesi için, Mısır'ın ilhakını teklif etmiştir. Ancak Fransız idareciler bu teklifi o günün şartları içinde iyi karşılamamıştır. Dışişleri Bakanı Comte De Vergennes, Rusya'nın mirasçı rolü ile Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını Fransa'nın Doğu'daki ticarî menfaatleri bakımından tehlikeli olduğu düşüncesini Kral XVI. Louis'e kabul ettirmiştir¹⁷⁴.

1784 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, Rusya ile Osmanlı devletini yeniden bir savaşa sürüklemiştir. Avusturya ve Rusya yetkilileri aralarında yaptıkları görüşmeler sonunda, Avrupa'nın siyasî durumunun Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak müşterek bir harekât için uygun olduğu kanaatine varmışlardır. İngiltere kolonilerini kaybettiği için belli ölçüde kendisini Avrupa'dan tecrit etmişti; Fransa ise iktisadî ve malî sorunlarla karşılaştığı için toplumsal bir patlama noktasına gelmişti. Ruslar Osmanlı Avrupa'sını parçalamak için bunu en uygun zaman olarak görmüşler ve harekete geçmişlerdir.

Bâb-ı âli, Rusya ile aralarındaki ihtilafı konuların görüşmeler yoluyla halli konusunda yaptığı tekliflerin reddi üzerine 17 Ağustos 1787 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etmiştir¹⁷⁵. Avusturya müttefiki Rusya'nın yanında 1788 yılında savaşa katılmıştır. Buna mukabil, yine Prusya'nın teşviki ve Türklerle yaptığı bir anlaşmadan sonra İsveç, Baltık Denizindeki eski üstünlüğünü elde etmek gayesiyle 1

¹⁷¹ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 38; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 226.

¹⁷² Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, İstanbul 1985, s. 122-123.

¹⁷³ Fikret Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s. 227.

¹⁷⁴ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁷⁵ Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, s. 122-141; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, Birinci Kısım, s. 349.

Temmuz 1788 tarihinde Rusya'ya savaş açmıştır. Rusya, denizde ve karada Osmanlılara karşı bu savaşı başarı ile devam ettirdi ise de Avusturya pek varlık gösterememiştir. Nihayet Fransız İhtilâli çıkınca Avusturya'nın endişeleri daha çok artmış, savaştan geri çekilmeye başlamıştır. 1789 yılında Fransa'da ihtilâl çıktığı zaman Doğu'da askerî hareket, Osmanlılar için kötü bir seyirde devam ediyordu.

Aydınlanma döneminde Avrupa'da başlayan eski Yunan medeniyeti hayranlığı, Yunan topraklarını idaresi altında bulunduran Osmanlılara karşı yeni bir düşmanlık kaynağı olmuştur. Yunan sevgisi ve Türk nefreti o kadar kuvvetlidir ki, Fransa'nın geniş ticarî menfaatlerine ve Fransız devlet adamlarının bu menfaatleri koruma yolunda gayretlerine rağmen, Osmanlı Devleti'nin Rusya tarafından parçalanması Fransa aydınları ve halkı tarafından benimsenmiş ve Yunan istiklali davası desteklenmiştir. Voltaire ve Montesquieu gibi Fransız İhtilâli'nin fikir önderleri, Osmanlı Devleti'nin aleyhine düşünceler taşıyıp, Fransa'da Yunan bağımsızlık hareketinin sözcüsü olmuşlardır. 1778 yılında Osmanlı ülkesini ziyaret eden Constantin François Volney *Considérations sur la guerre actuelle des Turcs* adlı eserinde, imparatorluğun yıkılacağını ileri sürerken, “Avrupa muvazenesi artık değişmiştir, ne ticarî, ne de siyasî menfaatlerimiz bizi bu cahil ve yozlaşmış millete döndüremez. Türkler, Avrupa'ya vebadan başka bir şey getirmemişlerdir.”¹⁷⁶ diyerek Rusların tezini desteklemiş, parçalanan imparatorluktan Fransa için de pay kapma peşine düşmüştür. Yine XV. Louis döneminde Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Marquis d'Argenson; “Avrupa'da meydana gelecek ilk büyük devrim Türkiye'nin fethi olacaktır. Bu imparatorluk kötü hükümetiyle daha zayıflamakta, güvenliği daha çok bozulmakta, her şey Osmanlı İmparatorluğu'nda ayaklanmakta, her gün kanatlarından bir tüy kopmaktadır.” demektedir¹⁷⁷.

Bunlara karşılık, Fransa Kralı XVI. Louis'in akrabası olan Lüksemburg Dükü'nün oğlu Montmorency'nin ise, hazırladığı büyük bir askerî ıslahat projesi ile Osmanlı Devleti'ni ayakta tutma çabasında olduğu görülmektedir. 1784 yılında İstanbul'a ulaştırılan proje teklifi ile Montmorency, Fransız subay ve uzmanlarının oluşturduğu bir ekiple, 1200-1700 Osmanlı askerlerinden oluşacak örnek bir birliğin

¹⁷⁶ Constantin François Volney, *Considérations sur la guerre actuelle des Turcs*, (Londra 1788)'den naklen İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 40-41.

¹⁷⁷ Albert Vandal, *a.g.e.*, s.1.

eğitimi ve masraflarını üstlenmeye hazır olduğunu bunun için Rodos ve Kandiye’de karargâh kurarak, Osmanlı ordusunu ıslah etme işini üstüne alma arzusunu iletmiştir¹⁷⁸. Yüz elli kişilik bir kadro ile gelme şartı da olan teklifin arkasında Fransızların Akdeniz’deki hesaplarını kavramış olan Halil Hamit Paşa, bu birliğin 200 kişiden oluşabileceği ve söz konusu yerlerin verilemeyeceğine dair cevaplarla konuyu sürüncemede bırakacak bir yol izlemiştir¹⁷⁹.

Görüldüğü üzere XVIII. yüzyılın sonlarında Fransa’da, Osmanlı Devleti’nin geleceği konusunda zihinlerin karışık olduğu açıkça ortadadır. Fransa, ihtilâl öncesinde Osmanlı Devleti’nde geniş ticarî imtiyazlara sahiptir. Sayısı sekseni bulan ticarî temsilcilikler faaliyet göstermektedir¹⁸⁰. Osmanlı Devleti, Fransızlara ve Fransız temsilciliklerine dostça ve himaye eden bir bakış açısına sahiptir, ancak ihtilâlin çıkması Doğu’da Fransız ticarî menfaatlerini önemli ölçüde zaafa uğratmıştır.

İhtilâl öncesi Fransa için Doğu siyasetinde en önemli konu, Akdeniz’de tam hâkimiyet kurmak için Mısır’ın ilhakıdır. XIV. Louis devrinden beri bütün yöneticilerin ilgisi bu yönde olmuştur. Elçi Saint-Priest bu konuya dikkatleri çekecek raporlar sunmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı, Mısır’ın Hindistan’a ulaşan en kısa yol güzergâhında olduğu ve İngiltere’nin zengin Hint toprakları üzerindeki hâkimiyetinin Mısır’da sınırlamak gerektiği, Mısır’ın aynı zamanda dünya ticaretinin bir deposu olduğu düşüncesindedir¹⁸¹. Aynı zamanda Mısır, Fransa ile İngiltere arasında yeni bir mücadele sahası olarak da görülmektedir. Eğer Fransa’nın eline geçerse Kanada’daki son müstemleke kayıpları telâfi edilmiş olacaktır. Fransa’nın Doğu işlerinden sorumlu olarak yetiştirdiği Baron De Tott, 1777 yılında Kral tarafından özel görevli olarak bir gemi ile Akdeniz’deki Fransız ticaret merkezlerinin teftişine memur edilmiştir¹⁸². Mısır, Suriye, Anadolu sahillerini ve Ege adalarını dolaşarak Tunus üzerinden Fransa’ya dönmüştür. Ama O, asıl görevi olan, Mısır ile alâkadar olmuş, raporunda Mısır’ın ticarî ve stratejik önemini belirtmiş, zamanı

¹⁷⁸ Ahmet Vâsıf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâikü’l-Ahbâr*, ss. 149-152; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 80; Fikret Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s. 193.

¹⁷⁹ Fikret Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s. 194.

¹⁸⁰ Constantin François Volney, *Considérations sur la guerre actuelle des Turcs*, s. 88; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁸¹ Asım Efendi, *Tarih-i Asım*, C. I, İstanbul, s. 61; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. VI, s. 288; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997, s. 55.

¹⁸² Baron De Tott, *Sur les Turcs et les Tartares*, C. 3, Amsterdam 1785, s. 285.

gelince Mısır'ı almak için Girit Adasını da ele geçirmek gereğini işaret etmiştir¹⁸³. Fransa'nın Mısır'a gittikçe artan ilgisi 1798 yılında Napolyon'un Mısır seferi ile sonuçlanmıştır¹⁸⁴.

1787-1792 Osmanlı-Rus Harbinde kendi iç problemleri yüzünden Fransa tarafsız görünmeye çalışmışsa da, 1788 yılından itibaren bazen yalnız, bazen de İspanya ile birlikte bu savaşı bitirmek için görüşmelere başlamıştır. Fransızların öne sürdükleri barış teklifleri I. Abdülhamit tarafından oldukça soğuk karşılanmıştır. “*Françelü hemen bir acem kılıcıdır. Ne tarafta fayide me'mul eder ise ol tarafa meyl eder.*” şeklindeki düşüncesi bunun açık göstergesidir¹⁸⁵. Dönemin İstanbul elçisi Choiseul-Gouffier, Türklerin Ruslara karşı yapacağı bir savaşta olumlu netice alamayacakları, Fransa'nın Türkleri desteklemekle gerçekte güney Fransa'daki milyonlarca Fransalının ticarî menfaatlerini müdafaa etmiş olacağı; bu sebeple, Rus ihtirasının durdurulması, yeni ticarî menfaatlerin elde edilmesi ve Karadeniz'in ticarete açılması düşüncesindedir. Büyükelçinin bu düşüncesine rağmen Fransız hükümeti, Osmanlılarla işbirliğinden kaçınacağından Karadeniz'in Fransız gemilerine açılışı işi de geri kalmıştır. Diğer taraftan Osmanlı-Rus savaşının çıkması ile Boğazlar üzerinden Rusya ile ticaret tamamen durmuştur¹⁸⁶.

28 Mart 1789 yılında III. Selim'in tahta çıkması ile bu süreç biraz daha hızlanmıştır. III. Selim, şehzadeligi döneminden beri Fransa'ya sempati beslemiş, Fransızlarla iyi ilişkiler kurarak, ileriki tarihlerde Rusya'ya karşı birlikte mücadele etmek için veliahtlığı döneminde bile Kral XVI. Louis ile mektuplaşmaya başlamıştır¹⁸⁷. Şehzade Selim Fransa Kralı'na gönderdiği mektuplarda, Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki eski dostluktan, babası III. Mustafa zamanındaki sıkı münasebetlerden, Osmanlıların Fransa'ya gösterdiği itibar ve yardımlardan söz etmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1768-1774 Rus savaşına Fransa'nın teşviki ile girdiğinden ama bugün ülkesinin zor durumda olmasından bahisle, kendisinin tahta çıkması durumunda devlet işlerinin düzeltileceğini, bu şartlarda Fransa'nın

¹⁸³ Geza David, “a.g.m.”, s. 83; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁸⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. VI, ss. 325-327; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 26; Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1994, C. I, s. 362.

¹⁸⁵ Fikret Sarıcaoglu, *a.g.e.*, s. 232.

¹⁸⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.2, s. 284; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁸⁷ Bu mektuplarla ilgili olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Selim III' ün Veliaht iken Fransa Kralı Lûi XVI. İle Muhabereleleri”, *Belleten*, Sayı 5-6, C. 2, Yıl 1938, s. 217-219.

desteğinin gerekliliğini ifade etmiştir. Ancak Şehzadenin bu iyi niyet çabaları sonuçta, Kralın Selim'e gönderdiği mektuplarda herhangi bir yardım cümlesi yerine itidal tavsiye eden sözler içermesi bakımından hayal kırıklığı olmuştur. Yapılan gizli girişimler neticesinde, Osmanlı-Fransız ilişkilerinde olumlu bir gelişme ortaya çıkmamış, sadece III. Selim'in Fransa ve Avrupa'yı daha iyi tanımasına imkân vermiştir.

İhtilâle denk gelen yıllarda Fransa'nın Avrupa'da bir savaş çıkmasını istemediği bir gerçektir. Burada en önemli sorun kendi iç karışıklıkları ve bilhassa malî zorluklarıdır. Doğu Avrupa'da Türkiye ile Rusya ve Avusturya arasında çıkan ve dolayısıyla Osmanlı ülkesindeki Fransız ticarî menfaatlerini etkileyen 1787 savaşını önlemek için Fransa'nın elinden gelen gayreti göstermesi yine bu politikanın bir gereğidir. Bu politikasını Petersburg, Viyana ve İstanbul'a gönderdiği elçileri vasıtasıyla yürütecektir. Fransa üzerinde gittikçe artan Rus baskısı onları tarafsız görünmeye zorlamış, bu görüntüde Osmanlı yöneticilerini rahatsız etmiştir. İstanbul elçisi Choiseul-Gouffier'nin itibarı sarsılmış, bir seri zorluklar ortaya çıkmıştır. Siyasî alanda bir rol oynamak imkânı olmayan elçi, Osmanlı-Rus savaşı ve İngiltere'nin tahrikleri neticesinde zorlaşan Fransız ticaretini ıslah etmeye çalışmıştır. 1786 yılında imzalanan Rus-Fransız ticaret antlaşması da 1787 yılında savaş çıkınca Osmanlıların Boğazları tamamen kapatması nedeniyle başından beri yürümemiştir. Choiseul-Gouffier en azından diğer bölgelerdeki Fransız ticaretini aksatmadan yürütmek için konsoloslarla temaslarda bulunmuştur. 1788-1789 kışında İstanbul'da iâşe sıkıntısı görülünce, büyükelçi Choiseul-Gouffier yardım teklifinde bulunmuş ve Fransa'dan buğday getirtmiştir. Konu ile ilgili olarak Osmanlı Devleti 1789 yılında, Fransız tüccarının dışarıdan İstanbul'a buğday ve benzeri hububat getirmesine ve istedikleri fiyata satışlarına müsaade etmiştir¹⁸⁸. 1789 bahar aylarında da birkaç Fransız ticaret gemisi, o zamana kadar kapalı olan Karadeniz'e girip Türk limanlarına hububat nakletmişlerdir.

Elçi Choiseul-Gouffier, savaşın sona ermesi ve barışa gidilmesi yönünde 1788 yılından itibaren hem Avusturya hem de Rusya nezdinde girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Fakat Rus Kraliçesi Catherine de elçinin girişimlerinde samimiyet görmemiş, O'nu bir Avusturya ajanı ya da Türklerin hamisi olarak telakki

¹⁸⁸ BOA. HAT, 189/9076.

etmiştir. Bundan dolayı sonuçta Fransa'nın seyirci kaldığı Yaş Antlaşması 9 Ocak 1792 tarihinde imzalanmıştır¹⁸⁹.

Osmanlı Devletinde, saltanat değişikliğinden altı ay sonra (28 Mart-28 Eylül) Fransa'da meydana gelen ihtilâli, Avrupa devletleri gibi Osmanlılar da başlangıçta Fransa'nın bir iç meselesi olarak görmüştür. Uzaktaki Hristiyan bir devletin, çeşitli sosyal ve ekonomik şartlar içinde, bünyesinde bir değişme olmuşsa bunun İslâm âleminin başında bulunan Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısına ve devlet yönetimine tesir etmesine imkân yoktur. Ayrıca son 30 yıldır Osmanlı-Fransız ilişkileri, özellikle 1756 Avusturya-Fransa ittifakı neticesinde, kısmen soğumuştur. Bâb-ı âli, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni düşmanları karşısında bırakıverdiği ve hatta sattığı kanaatindeydi. Nihayetinde ihtilâlcilerin, Avrupa'da yaymaya başladıkları "Milletlerin, hükümdarların tahakkümünden kurtularak, kendi geleceklerini bizzat tayin etmeleri" propagandası henüz Osmanlı ülkesinde iyice anlaşılamıyordu. Ancak ihtilâlin üzerinden bir iki yıl geçtikten sonra yayılan bu propaganda sonunda, Avrupa devletleri Fransa'ya karşı cephe almış, Osmanlı Devleti ise bu ülke ile ilişkilerini devam ettirmeye gayret etmiştir¹⁹⁰.

Fransızlar, İstanbul sokaklarında serbestçe ihtilâl marşları söyleyebiliyorlar ve üç renkli alâmetlerini taşıyabiliyorlardı. Fransız elçisine karşı da saygıda kusur edilmiyordu¹⁹¹. Fransa'daki yeni hükümet, bu dönemde ülkesindeki yeni rejimi tanıtmak ve Rusya ile Avusturya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni yanına çekebilmek için kısa aralıklarla Antoine Fonton (1792-1793), Charles- Louis Huguet (1792-1793) Marquis Puis Citoyen Deschorges (1793-1794), d'Hénin De Cuvilliers (1793-1795) isimli olağanüstü elçileri İstanbul'a göndermiştir¹⁹². Fransa Cumhuriyeti'ni tanımak için aceleci davranmayan dönemin devlet yöneticileri kendi aralarında istişare toplantıları tertipleyerek durum değerlendirmeleri yapmışlardır. 4 Ağustos 1792 (15 Z 1206) tarihli bir belgede¹⁹³ Bebek kasrında eski Rumeli Kazaskeri Abdullah Molla,

¹⁸⁹ BOA. Nâme-i Hümâyûn Defterleri, NU. 9, s. 7; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, C. XVI, s. 101.

¹⁹⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 4, 2. basım, (Dersaadet 1309), s. 183-183; Ahmet Cevat Eren, "III. Selim", *İ.A.*, C. 10, s. 449.

¹⁹¹ Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, C. XVI, s. 112.

¹⁹² Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, ss. 39-41; Ayrıca bkz. Orhan Koloğlu, "Fransız Devriminin Osmanlı Diplomasisinde Yarattığı Hareketlilik", *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç*, Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Bildiriler, Ankara 1999, s. 15.

¹⁹³ BOA., HAT, 263/15178.

Reis-ül Küttap ve Prusya elçisi ile birlikte toplanılan bir mecliste Fransa’da olan “Cumhur İhtilâli” ve bununla ilgili Fransa tarafından gönderilen “Müfsid elçi”nin kabul ve reddi hakkında yapılan mülâhaza ve alınması gereken tedbirlere dair görüşmeler ifade edilmektedir. Devletin üst kademesindeki bu kafa karışıklığı, 1795 yılında Verninac-Saint-Maur (1795-1797)’un Fransa Cumhuriyeti’nin İstanbul elçisi olarak resmen atanması neticesinde yeni yönetimin tanınmasıyla sona ermiştir¹⁹⁴. Diplomatlar için son derece hareketli geçen beş yılın ardından Fransa, Venedik’i işgal edip Adriyatik denizi girişindeki Yedi Ada’ya el koyunca tarihinde ilk defa Osmanlı Devleti ile sınır komşusu olmuştur. Avrupalı rakiplerini yenen ve barışa zorlayan Fransa, bu kez Osmanlı topraklarına yönelik ihtiraslarını ve devrimini ihraç etme düşüncelerini meclisinde de, basınında da açık açık tartışmaya başlamıştır¹⁹⁵.

¹⁹⁴ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 41-42; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 194.

¹⁹⁵ Orhan Koloğlu, “a.g.m.”, s. 15.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-FRANSIZ DİPLOMATİK VE TİCARÎ İLİŞKİLERİ

1.OSMANLI DEVLETİ'NDE FRANSIZ KONSOLOSLUKLARININ AÇILMASI

Konsoloslar, yabancı bir ticaret merkezinde veya iskelesinde devletin ticarî menfaatlerini, vatandaşlarının ve tüccarlarının haklarını koruyan, ticaret gemilerine nezaret eden ve bulunduğu ülke makamlarınca tanınmış idarî ve ticarî vazifeleri bulunan görevlilerdir¹⁹⁶. Bunların dışında en önemli görevleri, görev bölgelerindeki her türlü siyasî, sosyal ve iktisadî durumu düzenli olarak kendi ülkelerine bildirmek olmuştur. Bu yönleri ile adeta siyasî ajan olarak faaliyet göstermişlerdir¹⁹⁷. Avrupalı Devletlere verilen ahidnâmeler, Osmanlı ülkesinde yabancılara serbest ticaret yapma hakkı verirken, aynı zamanda bu yabancılardan uyruğu altında bulundukları devletlere konsolosluk açma fırsatı da vermiştir¹⁹⁸.

Konsoloslukların teşkili devamlı elçiliklerden iki bin yıl kadar önceye gitmektedir. Eski Mısır uygarlığında ilk defa rastlanan bu merkezlerin, devamlı diplomatik temsilciliklerden daha eski olması, diplomatik, siyasî, ticarî, adlî ilişkiler ve deniz ticareti gibi çeşitli nedenlere bağlıdır¹⁹⁹. Ortaçağ'da sık sık kullanıldığı şekliyle "Consul" bir milletin ticaret delegesidir. İtalyan şehir devletlerinin deniz aşırı ticarî faaliyetlerinin ortaya çıkardığı konsolosluk kurumu bir elçilik değil, bir şehrin tüccarlarının yabancı ülkelerdeki temsilcisiydi²⁰⁰. Haçlı Savaşlarından sonra önemi artan konsolosluklar, XII. yüzyılda Ceneviz ve Venedikliler tarafından ilk defa Mısır, Filistin, Suriye ve İstanbul'da ihdas olunmuştur. Fransızlar da Şark'ta, IX. Saint- Louis döneminde 1251 yılında İskenderiye'de ve Trablusşam'da konsolosluk açma hususunda Memlûk Sultanı İzzeddin Aybeg ile anlaşma yapmışlardır²⁰¹.

¹⁹⁶ Tayyib Gökbilgin, "Konsolos", *İ.A.*, C. 6, s.836.

¹⁹⁷ Isaac A. Amar, *Les Capitulations en Turquie, dans le Levant et en Extrême-Orient*, Faculté de droit de L'université de Genève, 1922, s. 21.

¹⁹⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyeti ve Kıymeti", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10-11, İstanbul 1983, s. 151; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 144.

¹⁹⁹ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 13-14.

²⁰⁰ Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", *TDVİA*, C. 26, s. 237-238.

²⁰¹ Tayyib Gökbilgin, "a.g.m.", s. 837.

Yeniçağ'da da konsolosluk müessesesi Ortaçağ'daki karakteriyle devam ettirilmiştir. Osmanlı Devleti, Akdeniz'in doğusunda ve Karadeniz'e hâkim olduktan sonra belli başlı ticaret iskeleleri ve merkezlerindeki Avrupalı konsoloslarla temas kurmuş, bu devletler ile ticaret ve deniz işleri hususunda birtakım antlaşmalar imzalamıştır. İstanbul'un fethinden sonra 1460 yılında Floransalılar'ın Osmanlı Devleti ile bir ticaret antlaşması imzaladıkları ve "Emin" olarak adlandırılan konsoloslarını İstanbul'da bulundurdıkları bilinmektedir. Ayrıca Ortadoğu'da ticarî faaliyetleri olan devletler, bu bölgeye hâkim olan Osmanlılarla siyasî ve ticarî antlaşmalar imzalamaya çalışmışlardır. Böylece Venedik, Fransa, Dubrovnik (Raguza) ve İngiltere gibi devletler Osmanlı Devleti ile imzaladıkları antlaşmalar çerçevesinde buralarda bulunan veya ticaretle meşgul olan kendi ülkeleri vatandaşlarının işlerini takip için İskenderiye'de konsolos veya balyos bulundurmuşlardır. Ancak bu konsolosların Mısır Beylerbeyi ile doğrudan temas içine girmesi hususunda izinleri bulunmamaktaydı. Konsoloslar karşılaştıkları sorunları Divân-ı Hümâyûn'a arz eder. Burada arz edilen hususlar görüşülür ve varılan netice Mısır beylerbeyine, İskenderiye Beyi ve Kadısına bildirilirdi²⁰². Bu görevlilerde kendilerine ulaşan Divan-ı Hümâyûn kararını konsoloslara tebliğ ederlerdi.

Osmanlı Devleti'nde bugünkü manası ile ilk defa konsolosluk teşkilâtının oluşturulması, Kanuni Sultan Süleyman dönemine rast gelmektedir. Daha önce Mısır Memlûk Sultanları ile Fransa arasında karara bağlanan ve İskenderiye'deki Fransızlar ve Katalonyalılar'ın konsoloslarına tanınan haklar, aynı şekilde 20 Eylül 1528 (6 Muharrem 935) tarihli hükümle padişah tarafından tasdik edilmiş, ilgililere bildirilmiştir²⁰³. 1536 tarihli ahidnâmeye göre, Fransa'nın İskenderiye dışında, istedikleri yerlerde de konsolosluk açma hakkı verilmiştir. Bunun yanı sıra aynı ahidnâme, Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız tebaasının ve tüccarlarının aralarındaki hukuk ve ceza davalarının kendi kanunlarına göre yargılanmaları imtiyazını da tanımıştır.

Fransızlar tarafından 1557 yılından itibaren Halep başta olmak üzere, Osmanlı ülkesinde özellikle liman şehirlerinde konsolosluklar açılmaya

²⁰² Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", s. 239-240.

²⁰³ Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", s. 240.

başlanmıştır²⁰⁴. Bunları takiben 1583 yılında İngilizler, İskenderiye ve Suriye limanlarına konsolos tayin etmişlerdir. Hollandalılar 1612 yılında, Ruslar ise Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra ilk konsoloslugu 1780 yılında Bükreş'te açmışlardır²⁰⁵.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1758 yılı itibariyle Osmanlı ülkesinde, İzmir, Halep, Trablusşam, Sayda, Kıbrıs, Ağrıboz (Eğriboz), Selânik, Mora, Drac, Yanya ve Narda (Narde)'da Fransız Konsolosluklarının bulunduğunu ifade etmektedir²⁰⁶. Fransa ile ilgili Ecnebiye Defterlerinde geçen hükümlerde bunlara ilave olarak Fransızların 1740-1789 yılları arasında İskenderiye, Rodos, Kavala, Sakız, Antalya, Girit (Kandiye), Bender (Boğdan-Moldova) ve Akka gibi merkezlerde de konsoloslukları bulunduğu görülmektedir²⁰⁷ (Osmanlı Devleti'nde 1740–1789 yılları arası Fransız konsolosluklarını gösteren harita için Bkz. **EK- I**). Bu arada belirtilmesi gereken önemli bir nokta ise İstanbul'da konsolosluk teşkilâtının olmaması ve konsolosluk işlerinin elçiler tarafından yapıldığı gerçeğidir²⁰⁸. Zaten İstanbul'da Fransız tüccar sayısının azlığı nedeniyle elçinin etkinliğinin İzmir ve Halep konsolosluklarından daha zayıf olduğu görülmektedir. Bu durum 1715'lerden sonra değişmeye başlayacaktır²⁰⁹. Çünkü bu tarihten sonra İstanbul, Avrupa Devletleri'nin artık siyasî ve ekonomik ilgi odağı haline gelecektir. Osmanlı Devleti'nin Lâle Devrinden sonra Avrupa'da başlayan savaşları, Fransa başta olmak üzere yabancı ülke elçilerinin diplomatik girişimlerine yol açacaktır.

Uygur Kocabaşoğlu'nun *Majestelerinin Konsolosları* adlı eserinde bizzat bir konsolos tarafından “Diplomatik Hizmetin Cinderellaları”²¹⁰ olarak adlandırılan konsoloslara, XVIII. yüzyıldan itibaren ahidnâmeler ile tanınan hak ve imtiyazlar özetle konsolosları ile davası olanların Divân-ı Hümâyûn'da dinleneceği, vatandaşlarından birinin vefatı durumunda malının konsolos marifetiyle varislerine verileceği, Osmanlı memleketlerinde alış-veriş, kefâlet ve diğer hususlarda konsolosların kadiya müracaat ile tescil talep edip, hüccet alabilecekleri, yabancılara

²⁰⁴ Charles Schefer, *a.g.e.*, s.282.

²⁰⁵ Ali İbrahim Savaş, “Konsolos”, s. 240.

²⁰⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 2. Kısım, s. 582.

²⁰⁷ BOA, A.DVN. DVE. d Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4; BOA, A.DVN. DVE. d Fransa Ahkâm Defteri 034/-2/11; BOA, A.DVN. DVE. d Fransa Nişan Defteri 027/2.

²⁰⁸ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 145.

²⁰⁹ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 155.

²¹⁰ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, s.13.

ait eserler mevzuunda konsolosun sözünün dinleneceği, vatandaşlarının arasındaki ihtilâfları kendi kanunlarına göre konsolosların halledeceği, konsoloslar ile murafaa talep eden Osmanlı tebasının onların tercümanları ile murafaa olabilecekleri, konsolos kapılarının emniyeti için -yasakçı- istihdam edebilecekleri, kendi tacirlerinden konsolosluk hakkı alacakları, harac ve kassabiyeden, örfî tekâliften muaf olacakları şeklinde ifade edilebilir²¹¹.

İngiliz konsolosları arasında genel olarak, Fransız ve Avusturya konsolosluk sisteminin daha örgütlü ve eğitim açısından daha yetkin ve maddî yönden daha güçlü olduklarını ve Fransızların belli bir kariyer sistemini tercih ettiklerini Doğu'daki en iyi konsolosluk sisteminin daha profesyonel ve iyi işleyen bir sisteme sahip olmaları bakımından Fransızlara ait olduğu düşüncesi kabul gören bir görüştür²¹².

1.1. KONSOLOS TAYİNLERİ VE BERATLARININ VERİLMESİ

Osmanlı Devleti'nde görevlendirilecek Fransız konsolosların tayinleri belli bir usûl dâhilinde yapılmaktaydı. İlk olarak Fransa Kralı'nın atamaya dair mühürlü imzalı mektubu konsolos eliyle Bâb-ı âli'ye getirilir, daha sonra padişah tarafından berat-ı şerif verilerek göreve başlamaları sağlanırdı. Bunun dışında yeni berat tevcihleri, konsolosların görev süreleri tamamlandığında veya ölümleri halinde ya da saltanat değişikliklerinde yapılmaktaydı. Bu berat tevcihleri ecnebiye defterlerinde yer almaktadır. Ecnebiye Defterlerinde "... iskelesine gelip giden Françe taifesinin umûr ve mesâlihlerin görmek üzere berât-ı şerifle konsolos olan" şeklinde başlayan hükümlerde 1740-1789 yılları arasında konsolos tayin beratları aşağıya çıkarılmıştır²¹³.

- Antalya'da konsolos olan Fransa Beyzadelerinden Martor(y)'un ölümü üzerine yerine Jean Paste'nin tayin olunması Fransa Kralı'nın (belgede "Françe Padişahı'nın" şeklinde) mühürlü mektubu ile bildirilmiş, 13 Temmuz 1737 (15 Rebi'ulevvel 1150) tarihinde adı geçen kişi için berat-ı şerif düzenlenmiştir²¹⁴. Jean Paste bu görevini 3 Temmuz 1742 (Selh-i Rebi'ulahir 1155) tarihinde ölümüne kadar sürdürmüştür.

²¹¹ *Muâhedât Mecmuası*, C. I, s. 8, 13; Tayyib Gökbilgin, "a.g.m.", s. 838.

²¹² Konu hakkında ayrıntı için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 73-74.

²¹³ Fransız kişi isimlerinde hata ihtimaline karşı Konsolos atamaları ile ilgili Osmanlıca belgeler ekler kısmındaki EK-II. de bulunmaktadır.

²¹⁴ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 82, BN. 331.

- Basra'da Fransa kaptan ve tüccarlarının işlerini görmek üzere Senyor Merat isimli beyzadenin tayini hususunda Fransa Kralı'nın mühürlü mektubuna istinaden, 3 Mart 1738 (12 Zilka'de 1150) tarihinde nişân-ı hümâyûn yazılmıştır. Adı geçen kişi 21 Ağustos 1743 (Gurre-i Receb 1156) tarihinde ölümüne kadar bu görevini sürdürmüştür²¹⁵.

- Girit Adasında konsolosluk görevinde bulunan Fransız Nikolades'in ölümü üzerine bu göreve Bise de Valant 20 Mart 1739 (9 Zilhicce 1151)'da tayin olmuş ve beratı verilmiştir. 29 Ağustos 1746 (11 Şa'ban 1159)'da görev süresi tamamlanınca yerine başkası tayin olmuştur²¹⁶.

- Sayda-i Beyrut iskelelerinde konsolos Thénault Lamer'in görev süresi dolduğu için yerine Sarazin isimli görevli Fransa Kralı'nın mühürlü ve imzalı mektubu ile tayin edilmiş olup, 20 Mart 1739 (9 Zilhicce 1151) tarihinde kendisine berat-ı şerif verilerek atanmıştır. Görev süresi 10 Eylül 1743 (21 Receb 1156)'de sona ermiştir²¹⁷.

- Narda ve Sayda iskelelerinde konsolos olan Jean Paste'nin ölümü üzerine yerine Fransa Beyzadelerinden Paul isimli beyzade 30 Mart 1739 (19 Zilhicce 1151) tarihinde beratı yazılarak konsolos atanmıştır. Sultan I. Mahmut'un vefatı üzerine adı geçen kişinin beratı 4 Ağustos 1755 (25 Şevval 1168) beratı yenilenmiştir²¹⁸.

- Halep konsolosu Monsieur Ragey'in ölümü üzerine, yerine atanan Pierre Thomas'ın tayin beratı, Eylül-Ekim 1749 (Evâhır-ı Şevval 1163) tarihinde yazılmıştır²¹⁹.

- Mısır Konsolosu Joseph Artin'in ölümü üzerine, bu göreve getirilen Paul Bresset'in tayin beratı 3 Temmuz 1766 (25 Muharrem 1180) tarihinde yazılmıştır²²⁰.

- Narda ve Sayda konsolosu Paul'un görev süresi bittiği için yerine Monsieur Julien adlı beyzadenin konsolos tayin edilmesi için Fransa Kralı'nın eline verdiği mühürlü mektuba dayanılarak 23 Ağustos 1767 (27 Rebi'ul-evvel 1181) tarihinde berat yazılmıştır. Adı geçen konsolosun görev süresi dolması üzerine yerine Gali

²¹⁵ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 82, BN. 333.

²¹⁶ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 83, BN. 336.

²¹⁷ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 83, BN. 337.

²¹⁸ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 84, BN. 338.

²¹⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 39, BN. 136.

²²⁰ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 128, BN. 553.

isimli Fransız 5 Ekim 1776 (21 Şa‘ban 1190) tarihinde konsolos olarak tayin edilmiştir²²¹.

- Sayda-i Beyrut iskelelerine gelip giden Fransız vatandaşı ve tüccarının işlerini görmek üzere konsolos olan De Clairembaud’nun ölümü üzerine yerine tayin olan Fransa Beyzadelerinden Lefour’un 13 Şubat 1770 (17 Şevval 1183) tarihinde beratı şerif yazılmıştır. Görev süresi 20 Nisan 1779 (3 Rebi‘ül-ahir 1193) tarihinde sona ermiştir²²².

- Rodos adası konsolosu Mathieu Lyon’un görev süresi dolduğu için yerine Fransa beyzadelerinden Monsieur Rosan konsolos tayin edilmiş olup 23 Şubat 1770 (27 Şevval 1183)’de tayin beratı yazılmıştır. Ardından Monsieur Rosan’ın ölümü üzerine bu göreve tayin olan Boutonnier’in tayin beratı 6 Haziran 1775 (Rebi‘ül-ahir 1189) tarihinde yazılmıştır²²³.

- Halep Konsolosu Pierre Thomas adlı Fransızın görev süresi dolduğu için yerine atanan Monsieur Perdrieux adlı beyzadenin tayin beratı 21 Mart 1769 (13 Zilka‘de 1182) tarihinde yazılmıştır. 10 Şubat 1776 (19 Zilhicce 1189) tarihinde Osmanlı Devleti’nde saltanat değişikliğinden dolayı beratı yenilenmiştir²²⁴.

- Girit Adasında konsolosluk görevinde bulunan Belgrand’ın görev süresinin dolması üzerine yerine, Maur isimli Fransız konsolos tayin edilmiş ve tayin beratı 20 Aralık 1788 (21 Rebi‘ül-evvel 1203) tarihinde yazılmıştır. Osmanlı Devleti’nde saltanat değişikliği nedeniyle adı geçen kişinin tayin beratı 20 Ağustos 1790 (9 Zilhicce 1204) tarihinde yenilenmiştir²²⁵.

- Sakız konsolosluğu görevinde bulunan Fransa Beyzadesi De Vart’ın beratı 5 Ağustos 1789 (H. 13 Zilka‘de 1203) tarihinde yenilenmiştir. Mayıs-Haziran 1795 tarihinde ölümüne kadar da bu görevi yürütmüştür²²⁶.

- İzmir’de konsolosluk görevinde bulunan Amourous’un saltanat değişikliğinden dolayı beratı 5 Ağustos 1789 (13 Zilka‘de 1203) tarihinde yenilenmiştir. Mayıs-

²²¹ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 128, BN. 555.

²²² Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 129, BN. 563.

²²³ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 129, BN. 564.

²²⁴ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 129, BN. 561.

²²⁵ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 148, BN. 685.

²²⁶ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 148, BN. 686.

Haziran 1795 (Evâhır-ı Zilka'de 1209) tarihinde görev süresi bitmiş olmakla birlikte yeni konsolos gelinceye kadar bu göreve vekâlet etmesi izni verilmiştir²²⁷.

XVII. yüzyılın sonunda XIV. Louis'in Maliye Bakanı Jean Babtiste Colbert'in, yaptığı yenilikler neticesinde Fransız ticaretini yeniden yapılandırmasıyla Fransa'nın tüm dış ticarî faaliyetlerinin merkezi olan Marsilya'nın, Akdeniz ticaretindeki üstünlüğü iyice artmıştır. Bu dönemde Fransız tüccarları bir konsolos ya da konsolos yardımcısının gözetimi altında cemaat halinde çeşitli Akdeniz limanlarında örgütlenmişlerdir. Bu cemaatler, tüccarlar ve onları temsilen iş gören yardımcılarından oluşmaktaydı. Buna ilaveten bölgede çeşitli nedenlerle bulunan Fransız vatandaşları da bu cemaatlere üye olabilmekteydi. Bu dönemde kendisi de bir tüccar olabilen konsolos, bu cemaatin başkanıydı ve yerel idarecilerle görüşerek, tüccarları haraca ve istismara karşı korurdu. Topluluk üyelerinin davranışlarını gözetim altında tutar, gerektiğinde onları sert dille uyarır ve çok ciddi vakalarda onları Fransa'ya geri gönderebilirdi. Topluluğa önderlik ve rehberlik eder, ticareti yapılan emtianın alım satım fiyatını belirleme gibi çeşitli hususları görüşmek üzere cemaat üyelerini toplantıya çağırırdı. Marsilya'ya ve Paris'e ticarî faaliyetleriyle alâkalı istatistikler, tüccarlarla ilgili değerlendirmeler ve Osmanlı Devleti ile ilgili siyâsî bilgileri içeren raporları düzenli olarak gönderirdi²²⁸.

Fransız tüccarların, konsolosluk merkezlerindeki bu cemaat örgütlenmesine çok iyi derecede uyum sağlamış oldukları görülmektedir. Bu merkezlerde Fransızlar büyük ölçüde bir arada yaşamışlardır. Farklı giyimleri, onları diğer yabancı unsurlardan ayıran özellikleri olmuştur. Fransızların bu cemaat örgütlenmesi Osmanlı Devleti'nde onların bir cemaat olarak kabul edilmesini temin etmiştir. Örneğin bir yerel yönetici yasal olan ya da olmayan bir biçimde tüccarlardan vergi almak istediğinde, o cemaati bir bütün olarak muhatap almış olmaktadır. Yerel yetkililerle görüşmeler cemaat adına konsolos tarafından yürütülmekteydi²²⁹.

Elçiliklerin ihdasından sonra Fransız konsolosları, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Fransız tüccarlarının ve reayasının haklarını korumak yolunda karşılaşılan sorunları, önce elçiliklere bildirmişler, onlar da Bâb-ı âli'ye arzlar sunarak sorunlar hakkında çözüm aramışlardır.

²²⁷ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 148, BN. 687.

²²⁸ Thomas Philipp, *Acre The Rise and Fall of a Palestinian City, 1730-1831*, New York 2001, s. 95.

²²⁹ Thomas Philipp, *a.g.e.*, s. 95.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Fransa ve İngiltere gibi bir kısım Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki tahakkümleri artmıştır. Buna bağlı olarak onların Osmanlı ülkesindeki temsilcileri olan konsolosların yerel idareciler üzerindeki itibarları da şüphesiz artmıştır. Konsoloslar, Avrupalı Devletlerin siyasî emellerinin uygulayıcıları olmuşlardır. Suriye’de ve özellikle Ortadoğu’da bulunan başta İngiliz ve Fransız konsolosları, gittikçe memleketin en çok sayılan itibar sahibi şahsiyetleri haline gelmişlerdir²³⁰.

2– 1740-1789 YILLARI ARASI DÖNEMDE OSMANLI DEVLETİ’NDE GÖREV YAPAN DAİMİ FRANSIZ ELÇİLERİ VE İKİ ÜLKE İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

XVIII. yüzyılda, Fransa’nın Şark’ta izlediği başarılı diplomasi ataklarının, özellikle de Osmanlı Devleti’nin Avusturya ve Rusya’ya karşı izlemiş olduğu stratejisinde elçileri aracılığıyla etkili olduğu bir gerçektir. Buradan çıkış yaparak yüzyılın ilk yarısında İstanbul’da görev yapan elçiler ve bunların Osmanlı ülkesindeki faaliyetlerini sırasıyla gözden geçirmek faydalı olacaktır.

2.1. LOUIS-SAUVEUR, MARQUİS DE VILLENEUVE (1728- 1741)

Fransa’nın Şark politikasının yönlendiricisi olarak adlandırılan²³¹ Marquis De Villeneuve, 5 Aralık 1728 yılında İstanbul’a gelmiştir. Elçinin gelişi, Kardinal Fleury tarafından bilhassa Fransızlara verilen dinî ve ticarî ayrıcalıkların yeniden kazanılması ve bu dönemdeki Osmanlı-Rus çatışması olmamasından dolayı Fransa’nın gittikçe azalan önemini yeniden kazandırmak için olmuştur²³². Elçi, görevinin ilk yıllarında iki ülke ilişkilerini yeniden eski seviyesine çıkarmak ve Osmanlı hizmetine girmek isteyen Comte De Bonneval’in bu talebinin kabul edilmemesi için Veziriâzam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile görüşmeler yapmıştır²³³. Bonneval henüz daha Osmanlı hizmetine alınmadan önce kendisi hakkında elçi Villeneuve’den bilgi sorulduğu görülmektedir. Bunun üzerine elçi De Villeneuve, Bonneval hakkında Fransa’dan bilgi talep edeceğini ancak kendisine bu

²³⁰ Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, C. XVI, s. 61-62.

²³¹ Albert Vandal, *a.g.e.*, s. IV.

²³² Arthur Hassal, *a.g.e.*, s. 121.

²³³ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 260; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 31; Baron Joseph Von Hammer, *a.g.e.*, C. XV, s. 8.

hususta ülkesinden cevap gelinceye kadar O'nun Bosna'da tutulmasının iyi olacağına dair bir cevap vermiştir. Ardından gelen cevapta, Comte De Bonneval'ın Fransa Devleti'ne karşı bir asi olduğu, bununla birlikte O'nun cezalandırılması yolunda da bir taleplerinin olmadığı ifade edilmekteydi. Comte De Bonneval 15 Ekim 1729 tarihli yazmış olduğu bir mektubunda, Marquis de Villeneuve'ün kendisi aleyhindeki tutumunu ve O'nu din değiştirerek Osmanlı askerî hizmetine girmeye mecbur bıraktığını söylemektedir²³⁴.

XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Rusya'nın Karadeniz'e inmek istemesi, Osmanlı ülkesinde çok geniş ticarî pazara sahip olan Fransa için hayatî önemi haizdi. Bu dönemde Fransa devletinin Osmanlı politikası, O'nun kendi ayakları üzerinde durabilecek bir güçte olması şeklindeydi. Zira Rusya'nın Osmanlı aleyhine genişlemesi Fransa'nın çıkarlarına zarar vermekteydi²³⁵. Bu dönemde Lehistan Veraseti meselesinden dolayı Fransa, Rusya ve Avusturya ile ihtilâflı durumda idi. Bu siyasî konjonktür, doğal olarak Fransa ve Osmanlı Devleti'ni aynı safta buluşturmuştur. Sultan I. Mahmut döneminde Avusturya ve Rusya'nın Lehistan içişlerine müdahaleleri, ayrıca Fransa'nın İstanbul elçisi Marquis de Villeneuve'ün teşviki gibi sebeplerle Osmanlı hükümeti 2 Mayıs 1736 tarihinde Rusya'ya, ardından da Avusturya'ya savaş ilan etmiştir. İki cephede üç yıl süren savaşlarda Osmanlı askerî, kuvvetli rakiplerine karşı önemli başarılar kazanmış ve savaşın sonunda Rusya ve Avusturya ile Fransa'nın aracılığında barış görüşmeleri yapmıştır²³⁶. Fransa Hükümeti adına Kral XV. Louis, İstanbul'daki elçisi Marquis De Villeneuve'ü murahhas tayin etmiştir. Karşılıklı görüşmeler neticesinde 1739 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasında Belgrat Antlaşması imzalanarak savaşlara son verilmiştir. Albert Vandal eserinde De Villeneuve'ün bu süreçte oynadığı rolü şöyle ifade etmektedir:

“...Marquis De Villeneuve 1728'den 1740'a kadar Bâb-ı âli nezdinde elçilik yaparak bu hususta en önemli aktör oldu. İletişim imkânlarının en yavaş olduğu bu dönemde Villeneuve'ün Fransa'dan Türkiye'ye gönderilişi boşu boşuna olmamış,

²³⁴ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 261; Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 91.

²³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 2. Kısım, s. 206.

²³⁶ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 571; M. Münir Aktepe, “Mahmud I”, *İA.*, C. 7, s. 161-162.

*aksine bu elçimiz şark politikamızın yönlendiricisi olmuştur. Villeneuve İstanbul'a varışında Avusturya ve Rusya'nın entrikalarıyla mücadele etti*²³⁷ ...”

Elçi De Villeneuve, Belgrat Antlaşması'nın görüşmelerinde ve neticelendirilmesinde, bu anlaşma ile Osmanlıların önceden kaybettiği Azak kalesi ve topraklarının geri alınmasında önemli rol oynamıştır. O'na bu durum, İstanbul'daki görevinin sonuna kadar büyük bir itibar kazandırmıştır²³⁸. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Sultan I. Mahmut, Fransa elçisine samur kürk, bir hil'at²³⁹ ile koşum takımları göz alıcı güzellikte bir at hediye etmiş, ilaveten de onun şerefine İstanbul zindanlarında bulunan otuz Alman esirini serbest bıraktırmıştır²⁴⁰.

Belgrat Antlaşması'nın imzalanmasının, Osmanlı-Fransız diplomatik işbirliğinin en parlak olaylarından biri olarak bahseden Hammer, bu süreci ve De Villeneuve'nin konumunu Fransa'nın hiçbir zaman Osmanlı Devleti üzerinde bu kadar etkili olmadığını söyleyerek ifade etmiştir²⁴¹.

Belgrat Antlaşması sonrasında, Fransa'nın sürekli olarak üzerinde durduğu konu, Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri verilen kapitülasyonların yeniden gözden geçirilmesi hususu olmuştur. Nitekim Osmanlılar, Fransa'nın Belgrat Antlaşmasındaki yapıcı ve Osmanlı yanlısı tutumu nedeniyle; bir şükran ifadesi olarak, 1740 Mayıs'ında Fransa'ya verilmiş olan kapitülasyonları genişleterek yenilemiştir. Albert Vandal, elçinin 1740 ahidnâmesinin imzalanmasındaki başarısını ve ahidnâmenin önemini şöyle ifade etmektedir:

*“...Birçok defa da elde edilen bu saygınlık, başka avantajları da beraberinde getiriyordu; öncelikle imtiyazlarımızın içine yeni ve yararlı şartlar koymak için bir fırsattı, diğer yandan her yenilenmeden sonra eyalet valilerine değişiklik yapılmış kapitülasyonların bir örneğini sunmak adet olduğu üzere, bu gönderişler Şarktaki konumumuzu ve itibarımızı güçlendirmekteydi, konsoloslarımıza haklarını, Türk kumandanlarına da ödevlerini hatırlatmaktaydı*²⁴²”

²³⁷ Albert Vandal, *a.g.e.*, s. 4, 423.

²³⁸ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 31.

²³⁹ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 574.

²⁴⁰ Baron Joseph Von Hammer, *a.g.e.*, C. XV, s. 277.

²⁴¹ Baron Joseph Von Hammer, *a.g.e.*, C. XV, s. 8.

²⁴² Albert Vandal, *a.g.e.*, s. 423.

Diğer ülke elçilerinin kıskanmalarına neden olacak kadar İstanbul'da kendisine teveccüh gösterilen ve defalarca şahsına ziyafetler verilen²⁴³ De Villeneuve'un elçilik görevi, 9 Mart 1741 tarihinde sona ermiştir. Kendisinin elçilik görevindeki başarılı hizmetleri Fransa'ya döndüğünde XV. Louis tarafından Dışişleri Bakanlığında etkili bir göreve getirilmesine sebep olmuştur²⁴⁴.

1728-1741 yılları arası görev yaptığı dönemde Avrupa Devletleri tarafından Bâb-ı âli ile girişilen bütün müzâkerelerin aynı zamanda "Ruhu ve rehberi olarak görülen"²⁴⁵ bu önemli diplomat 1747 yılında memleketi Marsilya'da ölmüştür.²⁴⁶

2.2. MİCHEL-ANGE, COMTE DE CASTELLANE (1741- 1747)

Elçi De Villeneuve'den sonra Fransa'nın İstanbul elçiliğine Comte De Castellane tayin edilmiştir. Fransız kaynaklarında²⁴⁷ elçinin, 19 Mayıs 1741 tarihinde İstanbul'a geldiği yazılmakla birlikte, Vak'anüvis Subhî Mehmet Efendi, elçinin geliş tarihini 12 Nisan 1741 (25 Muharrem 1154) olarak vermektedir²⁴⁸. Görevde bulunduğu 1741-1747 yılları arasında iki ülke ilişkileri dostane bir şekilde devam etmiş ve her iki ülke arasında önemli bir siyasî sorun yaşanmamıştır. Bununla birlikte elçinin, Fransa'dan bu hususta bir direktif aldığı şüphe götürmez bir gerçektir. Osmanlı Padişahı I. Mahmut'u Avusturya'ya karşı bir savaş açması için ikna etmeye çalışmış bunu yaparken de ancak elçinin selefine göre diplomatik dehasının olmayışı O'nun görevinde başarılı olmamasına yol açmıştır²⁴⁹.

Avusturya Veraseti Savaşları (1740-1748) sırasında elçi Castellane, Humbaracı Ahmet Paşa (Comte De Bonneval)'yı da kendi taraflarına çekerek yeni bir Osmanlı-Fransız ittifakı için çalışmış ve bir ittifakname taslağı hazırlanmıştır²⁵⁰. Bu taslakta Macaristan'daki Osmanlı topraklarının muhafazası gibi önemli bir maddeye yer verilerek, Osmanlı delegelerinin de savaşı bitirecek görüşmelerde yer alması istenilmektedir. Ancak 1746 Temmuz ayında Avusturya ile Prusya arasında barış antlaşmasının yapılması üzerine planlanan ittifak gerçekleştirilememiştir. Bu

²⁴³ Çırağan sarayında verilen davet için bkz. Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 689.

²⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 2. Kısım, s. 207.

²⁴⁵ Baron Joseph Von Hammer, *a.g.e.*, C. XV, s. 8.

²⁴⁶ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 32.

²⁴⁷ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 263; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 32.

²⁴⁸ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 686.

²⁴⁹ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 32.

²⁵⁰ Baron Joseph Von Hammer, *a.g.e.*, C. XV, s. 81.

süreçte I. Mahmut döneminin şeyhülislâmlarından olan Hayatîzâde Mehmet Emin Efendi'nin de Fransa siyasetinin en büyük destekleyicisi olduğu ve Humbaracı Ahmet Paşa ile birlikte hareket ettiğine dair bilgi mevcuttur²⁵¹.

Comte De Castellane, elçilik görevi sırasında Osmanlı Padişahı ve devlet adamlarında meydana getirmiş olduğu güven sonucu kendisine, Topkapı Sarayı'nın bazı dairelerini ziyaret etmesine izin verilmiştir. Bu ayrıcalığı da ilk defa elde eden Fransa elçisi olmuştur. Ziyaretinden sonra Kızlarağası tarafından, elçiye ve beraberinde bulunanlara üzerinde Sultan'ın tuğrası bulunan, ipek kumaşlar içine konulmuş, 30-40 düka altın hediye edilmiştir²⁵².

1747 yılında elçilik görevi sona eren Comte De Castellane ülkesine döndükten sonra devlet hizmetinde çalışmış, 27 Eylül 1782 tarihinde ölmüştür²⁵³.

2.3. ROLAND PUCHOT, COMTE DES ALLEURS (1747- 1755)

Duyarlı, az konuşan, düşünen, doğrudan konuya giren ve sadelikten hoşlanan biri olarak tasvir edilen elçi²⁵⁴, 1747 yılında Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi olarak görevlendirilmiştir²⁵⁵. Yeni elçi Comte Des Alleurs, Sultan I. Mahmut tarafından, gösterişli bir törenle kabul edilmiştir. Elçinin kabulünde, yirmidört çavuş, altı yeniçeri, elçinin binek atlarını yularlarından tutan altı seyis, silahdâr ve sarayın kapucubaşısı, on çuhadâr, onaltı uşak, iki oda hizmetçisi, on iki tercüman, çavuşlar kâtibi ve mabeyncisi, elçilik güven mektuplarını taşıyan elçilik kâtibi yer almıştır. Elçi de altın sırmadan dokunmuş parıltılar içinde bir elbise ve gümüş sırmadan bir yelek giymiş, sekiz muhafız tarafından çevrelenerek, sağında çavuş başı, solunda mihmândâr ile huzura girmiştir. Törende Fransız tüccarlarının temsilcileri de hazır bulunmuştur. Elçiye böyle gösterişli bir kabul töreninin düzenlenmesinde, daha önce İstanbul'da görev yapan elçi De Villeneuve'nin, Padişah ve devlet adamları üzerinde yarattığı olumlu tesirin payı büyüktür²⁵⁶.

²⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 2. Kısım, s.208.

²⁵² Baron Joseph Von Hammer, *a.g.e.*, C. XV, s. 42.

²⁵³ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 32.

²⁵⁴ Baron Joseph Von Hammer, *a.g.e.*, C. 15, s. 99, 30 numaralı dipnot bilgileri.

²⁵⁵ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 265-266.; İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, Konstantiniye 1199, s. 194.

²⁵⁶ Baron Joseph Von Hammer, C.XV, s. 99; Elçilerin İstanbul'a gelişte karşılanmaları ve Babîâli'ye kabulleri sırasındaki törenler konusunda ayrıntı için bkz, Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 145.

1756'dan önce, sürekli genişleme siyaseti izleyen Rusya'ya karşı, Prusya ile ittifak halinde olan Fransa, Osmanlı Devleti'ni yanına çekme politikası izlemiştir. Fransız elçisi Comte Des Alleurs de, Avusturya'ya karşı bir Osmanlı-Prusya antlaşmasının imzalanması yönünde mücadele vermiştir²⁵⁷. Ancak 1756 yılından itibaren, Fransa'nın tam tersi bir yol izleyerek önce Avusturya ve sonra da Rusya ile ittifak yapması, Prusya'da olduğu gibi İstanbul'da da büyük bir tepkiye yol açmıştır. Fransa'nın bu ikiyezlü politikası, Osmanlı Devleti'nin kendisine olan güvenini kaybetmesine yol açmıştır²⁵⁸.

Elçi Comte Des Alleurs, İstanbul'daki görevi sırasında gelirinden daha fazla harcamalarda bulunmuş ve sefaret bütçesini bile zor durumda bırakmıştır. 1754 yılında beyin kanaması geçirerek İstanbul'da hayatını kaybettiği sırada bir hayli yüksek meblağda borcu bulunmaktaydı²⁵⁹.

2.4. CHARLES GRAVIER, COMTE DE VERGENNES (1755- 1768)

Comte De Vergennes²⁶⁰, Büyükelçi Des Alleurs'un vefatı üzerine İstanbul'a büyükelçi olarak tayin olmuştur²⁶¹. 1755 yılında İstanbul'a gelen elçi 9 Şubat 1756 tarihinde Sultan III. Osman'ın huzuruna çıkarılmıştır²⁶². Elçi Vergennes ile birlikte aynı gemide İstanbul'a gelen diğer önemli şahsiyet de daha önce bahsedildiği gibi Baron De Tott'tur.

1755-1768 yılları arasında Fransa'nın Doğu politikasında adından söz ettiren elçi Vergennes, Osmanlı devlet adamları üzerinde de etkili bir rol oynamıştır. Yedi Yıl savaşlarından sonra, Lehistan'ı kendi nüfuzu altına almak isteyen Rusya, Prusya ile ittifak yapmış, Lehistan kralı III. August'ün ölümü üzerine de kendi istedikleri bir

²⁵⁷ Baron Joseph Von Hammer, *a.g.e.*, C. XV, s. 100, 136.

²⁵⁸ Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, İstanbul 1985, s. 19.

²⁵⁹ Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 266-67.

²⁶⁰ Hukuk eğitimi alan Comte De Vergennes, Frankfurt'ta ve Lizbon'da elçi olan amcasının yanında diplomatik hayatı tanımış ve öğrenmiştir. Aix-la-Chapelle Antlaşması'ndan sonra genç diplomat olarak milletvekilliğine atanmıştır. Fransa Dışişleri Bakanı D'Argenson tarafından 1750 yılında Treves'de, 1752 yılında Chavigny'de orta elçi ünvanı ile görevlendirilmiştir. 1750-1752 yılları arasında İngiltere ve Avusturya'dan destek almak için aktif bir rol üstlenmiştir. Bkz. Arthur Hassal, *a.g.e.*, s. 334.

²⁶¹ (Elçinin resmi için bkz. **Ek- VI**. Resim 2) Orville T. Murphy, *Charles Gravier Comte de Vergennes French Diplomacy in the Age of Revolution 1719-1787*, New York 1982, s. 56-57; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 33.

²⁶² (Elçinin III. Osman'ın huzuruna kabul edilmesini gösteren temsili resim için bkz. **Ek- VI**. Resim 3) Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 32; Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 268.

Leh asilzadesini tahta çıkarmak istemiştir. Buna karşılık Fransa Rusların nüfuzunu kırmak adına Katolik bir kral isteği üzerinde Avusturya ile birlikte hareket etmiştir. Ancak Fransa bu politikasında, elçisi Comte de Vergennes aracılığı ile Lehistan'ın istiklâli için muâhedeler yapmış olan Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı tahrik etmiştir²⁶³. Bu sırada Leh milliyetçileri de Rusya'nın baskıcı tutumlarına karşı Osmanlılardan yardım istemiştir. Ancak Ruslar, Lehistan üzerinde nüfuzları olan devletlerin görüşlerini dikkate almadan hemen Lehistan'a bir kral atayarak burada bir mezhep çatışmasının doğmasına yol açmıştır. Lehistan'daki bu karışıklık üzerine Fransa, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni yanına çekmek için Comte De Vergennes'e gönderdiği bir mektupta “...*Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı tahrik etmesini ve bu konuda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamasını...*” istemiştir²⁶⁴.

Comte De Vergennes'nin savaş açılması yönündeki ısrarlı çabası ve telkini ile Lehistan'daki gelişmeler Osmanlı Devleti'nin 1768 yılında Rusya'ya savaş ilân etmesine yol açmıştır. 1768-1774 Osmanlı Rus savaşının çıkmasında Fransa'nın telkini o kadar yoğun olmuştur ki elçi Vergennes “...*bu harbi ben tutuşturdum...*” diyerek gurur vesilesi yapmış²⁶⁵ ayrıca kendisine ait 1767 yılına ait raporlarda da misyonu, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu açıklamak, devletin bu savaşta alması gereken tedbirleri sıralamak, nihayet vuku bulan olayların neticesinde ilan edilen savaşta, Rusya'nın cezalandırılmasının gerekliliğini ortaya koymak şeklinde ifade etmiştir²⁶⁶.

1755- 1768 yılları arasında on üç sene Osmanlı-Fransız ilişkilerini yönlendiren elçi Vergennes, 1768 yılında görevden alınarak ülkesine geri çağırılmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, elçinin 1770 yılında tekrar İstanbul'a geldiğini, ancak bu sırada geleneklere aykırı bazı isteklerinin gerçekleşmemesi üzerine Osmanlı yönetimine gücenmiş olduğunu ve Fransa'nın Dışişleri Bakanı olduğu zaman Osmanlı Devleti'ne karşı pek dostça davranmadığını belirtmektedir²⁶⁷. Fakat diğer taraftan elçi bu görevde iken, Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devleti'ni parçalama ve özellikle Rusya'nın bu mirasa konma planlarının, Fransa'nın Doğu'daki ticarî

²⁶³ Orville T. Murphy, *a.g.e.*, s. 91; Arthur Hassal, *a.g.e.*, s. 334; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Kısım, s. 358.

²⁶⁴ Arthur Hassal, *a.g.e.*, s. 334; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Kısım, s. 361.

²⁶⁵ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 98.

²⁶⁶ İzmir Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, numara 1902, 26-a varak.

²⁶⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Kısım, s. 209.

menfaatleri açısından tehlikeli olduğunu görmüş ve Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması gerekliliğini Kral XVI. Louis'ye izah etmiştir²⁶⁸.

1771-1774 yılları arasında Stockholm'de elçilik görevinde bulunan Vergennes, 6 Haziran 1774 yılında XVI. Louis'nin Dışişleri Sekreterliği, bizdeki kaynaklarda geçtiği şekliyle Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmiş, 1787 yılında ölümüne kadar bu görevde kalmıştır²⁶⁹.

Elçi Comte De Vergennes'e ait, İzmir Millî Kütüphanesi'nde raporlar yer almaktadır²⁷⁰. Eser Türkçe yazılmış olup yazı türü rikkadır. Elçiye ait raporun Osmanlıcaya kimin tarafından çevrildiği belli değildir. I. Mahmut, III. Osman ve özellikle III. Mustafa dönemleri ile ilgili bilgiler ve değerlendirmelerin yanı sıra bu raporların ana konusunu "Rusya'nın genişlemesi ve Lehistan sorununa bağlı olarak Fransa'nın endişeleri" oluşturmaktadır.

Comte De Vergennes ve eşi, İstanbul'daki görevi sırasında Osmanlı kültüründen, yaşam biçiminden ve kıyafetlerinden etkilenmiş ve ressam Antoine de Favray'a²⁷¹ Osmanlı kıyafetleri giyerek resimlerini yaptırmışlardır. Bu resimler bugün İstanbul Pera Müzesi koleksiyonunda yer almaktadır²⁷².

2.5. FRANÇOİS-EMMANUEL GUIGNARD, COMTE DE SAINT- PRIEST (1768-1784)

Comte De Saint-Priest,²⁷³ 15 Ağustos 1768 tarihinde kara yolu ile Paris'ten ayrılarak 13 Kasım'da İstanbul'a ulaşmıştır²⁷⁴. 27 Kasım'da Veziriâzam

²⁶⁸ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 39.

²⁶⁹ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 34-35; Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 268-269; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Kısım, s. 209.

²⁷⁰ İzmir Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, No. 1902 (Taraflımızdan da görülen elçinin bu raporları, Sıdika Eser tarafından *Vergennes Charler Gravier Kont'un 1767 Tarihli Raporları Çerçevesinde XVIII. Yüzyıl Denge Politikası ve Osmanlı- Fransız İlişkileri* adlı yüksek lisans tezinde değerlendirilmiştir bkz. Sıdika Eser, *Vergennes Charler Gravier Kont'un 1767 Tarihli Raporları Çerçevesinde XVIII. Yüzyıl Denge Politikası ve Osmanlı- Fransız İlişkileri*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007 Manisa).

²⁷¹ Antoine de Favray (1706-1791) Fransız asıllı bir ressam olup, 1762 yılında Türkiye'yi ve Türkleri konu alan resimler yapmak üzere dokuz yıl süre ile kalacağı İstanbul'a gelmiştir. Comte de Vergennes ve Saint Priest'in elçilikleri sırasında, onların koruyuculuğunda İstanbul'daki Fransız Sarayı'nda, sonra da Rus sarayında yaşamıştır. Sanatçının yapıtları arasında yabancı elçilik çevrelerinden insanların portreleri, kabul töreni betimlemeleri, özellikle Rum ya da Levanten kadınları konu alan gündelik yaşam resimleri, Pera sırtlarından panoramik İstanbul manzaraları vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *İmparatorluktan Portreler*, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu, Pera Müzesi Yayını 1, İstanbul 2005, s. 152.

²⁷² Bkz. **Ek- VI**. Resim 4, *İmparatorluktan Portreler*, s. 60-63.

²⁷³ 1735 yılında doğan Comte De Saint-Priest dört yaşında Malta şövalyesi unvanını kazanmış, 1753 yılından itibaren seferlere katılmaya başlamıştır. Yirmi sekiz yaşında politikaya girerek, önce

Yağlıkçızade Emin Mehmet Paşa²⁷⁵’nın, ardından da 29 Kasım’da Padişah III. Mustafa’nın huzuruna çıkarılmıştır²⁷⁶.

Fransa Kralı XV. Louis ve Hükümeti, Rusların yavaş yavaş Karadeniz’e inmek üzere olduklarını görerek, Şark’taki geniş ekonomik ve ticarî durumlarını muhafaza etmek üzere Osmanlı ordusunu güçlendirme ve bu hususta yapılacak yenilikler için elçisi Saint-Priest vasıtasıyla Osmanlı Devleti’ne uzmanlar gönderme isteğinde bulunmuştur. Zaten Fransa Devleti’nin, Saint-Priest’e verdiği gizli görev “Osmanlı Devleti’ni ayakta tutmak adına Polonya’yı koruyup, Rusya’yı zayıflatmak” yönünde çalışmalarda bulunmasıdır. Ancak 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşından zayıflayarak çıkan Osmanlı Devleti olmuştur²⁷⁷. Bundan sonrasında Osmanlı Devleti başlangıçta rahatsızlık duymuş olmakla birlikte daha sonraları Fransa’nın ısrarı ve düştüğü durum dolayısıyla askerî uzmanlar konusunda yardımı kabul etmiştir. Nitekim daha önce Vergennes ile birlikte İstanbul’a gelen Baron de Tott, yapılacak reformlar konusunda görevlendirilmiştir²⁷⁸.

24 Haziran 1771 tarihinde Rusların Kırım istilasından sonra Fransa, daha kararlı bir şekilde Osmanlı Devleti’nin toparlanması için çalışmalarını hızlandırmıştır. Fransa’nın yeni politikasına göre askerî teçhizat ve yardım konusunda Osmanlı Devleti adeta zorlanacak, büyük çapta uzman ve malzeme gönderilecektir. Osmanlı Devleti’nin politikası nasıl olursa olsun Fransa daima kendi çıkarları yönünde yardımda bulunacaktır. 1783 yılında Rusya’nın Kırım’ı ilhakı üzerine Fransa elçisi Saint-Priest, bu zorlayıcı yardım politikasının mimarı olmuştur. Fransa’nın Mısır’ı işgal etmesi planının hararetli savunucularından olan elçi Saint-Priest’in²⁷⁹, Osmanlı ordusunu ıslah etmek üzere bir askeri görevli gönderilmesi teklifi, Bâb-ı âli tarafından reddedilince Fransa kendiliğinden harekete geçip Fransız subayları, haritacıları, mühendisleri ve coğrafyacılardan oluşan uzmanları Osmanlı ülkesine göndermiştir. Gönderilen uzmanlar Karadeniz’den Akdeniz’e, Mısır’dan

Lizbon’a, daha sonra da İstanbul’a büyükelçi atanmıştır bkz. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 35.

²⁷⁴ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 35.

²⁷⁵ Veziriâzam Emin Mehmet Paşa (Yağlıkçızâde) hakkında bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, C. 2, s. 479.

²⁷⁶ Elçinin resmi için bkz. **EK- VI**. Resim 5; Ayrıca kabul merasiminin resmi için Bkz. **EK- VI**. Resim 6-7.

²⁷⁷ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 35.

²⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 1. Bölüm, 1. Kısım, s. 479; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 35.

²⁷⁹ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 81.

Mora'ya kadar bütün bölgeleri inceleyerek Fransa hükümetine raporlar hazırlamışlardır. Başta bu çalışmaları başlatan Baron de Tott olmak üzere Fransa'dan gelen subay ve uzmanlar, Türkleri ve özellikle onların yönetiminde bulunanları cahil ve aşağılık insanlar olarak görmekteydiler²⁸⁰. Bu durumu fark eden bazı Osmanlı devlet adamları başta Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa olmak üzere, Fransızların amansız bir düşmanı olmuştur²⁸¹.

Comte De Saint-Priest, Rusya'nın tek başına ya da Avusturya ile birlikte Osmanlı ülkesini paylaşmasının Fransa'nın işine gelmeyeceği düşüncesindedir. Çünkü İstanbul'a kuvvetli bir devlet yerleşirse, onun meydana getireceği donanmanın bir tehlike oluşturacağına ve kurulacak sanayide Osmanlının hammaddelerini işlemesi sonucunda Fransa sanayisinin bundan mahrum kalacağını belirtmiştir. Bunun neticesinde de Osmanlı Devleti'nin varlığının, Fransa için elzem olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak diğer taraftan da Osmanlı Devleti'ni ıslah etmeye imkân olmadığı, zira cehalet, taassup, rüşvet ve ihtirâs içinde yaşayan bir milletin yozlaştığı, yapılacak tek şeyin ise onu dış tehlikelerden korumak olduğu fikrini taşımaktadır. Bu düşünceler ile elçi Comte de Saint-Priest, Fransız yönetiminin Doğu politikasını yönlendirmeye çalışmıştır. Elçi, Osmanlının bu geri kalmışlığının Fransızlara geniş ticarî imkânlar sağlayacağına da inanmıştır.²⁸²

Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Avrupa'da roller değişmiş Fransa, Türklere düşman olmamakla beraber yavaş yavaş Rusya'nın Osmanlı politikasını benimsemeye buna karşılık İngiltere ile Prusya da Rusya ve Fransa'ya karşı Osmanlıların yanında yer almaya başlamıştır. Fransa'nın izlediği bu yeni siyasetin sebebi, Amerika'da meydana gelen savaşta İngilizlere karşı Rusların, kendilerinin lehine hareket etmelerini sağlamaktır. Bu sırada Rusların Kırım'ın iç işlerine müdahalesi ve Osmanlıların Karadeniz'e asker çıkarma teşebbüsleri yeni bir Osmanlı-Rus savaşının işareti olmuştur. Ancak Fransız elçisi, Osmanlıların böyle bir savaş için hazır olmadıklarını düşünerek bunu engellemek adına Osmanlıların lehine hareket etmiş, çıkacak savaşı engellemeye çalışmıştır. Comte de Saint-Priest'nin teşebbüsleri²⁸³ ile Rusya ve Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da tersane üzerindeki

²⁸⁰ Léonce Pingaud, *a.g.e.*, s. 5.

²⁸¹ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 79.

²⁸² İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 43.

²⁸³ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 35; M. Belin, *a.g.e.*, s.105.

Aynalıkavak Sarayı'nda Rusyayı temsilen elçisi Stachiev, Fransa'yı temsilen elçisi Saint-Priest ve Osmanlı Devleti delegesi Abdürrezzak Bâhir Efendi'nin ve Mükâleme Kâtibi olarak da Seyyid Mehmed Hayri Efendi'nin katılımları ile müzakere tertiplenmiştir. Birkaç ay devam eden müzakereler, 21 Mart 1779 tarihinde sonuçlanarak dokuz maddelik bir tenkihnâme hazırlanmıştır²⁸⁴. Başka bir ifade ile yapılan bu anlaşmada Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ihtilâflı konuları yeniden gözden geçirilmiş, Kırım meselesi geçici olarak çözüme kavuşturulmuş diğer bir ifade ile buranın Rusya tarafından ilhakı 3 yıl ertelenmiştir.

Elçi Comte De Saint-Priest'in İstanbul elçiliği dönemi geleneksel Fransız Şark politikasının değişmeye başladığı önemli bir süreçtir. Elçinin dikkati çeken çalışmaları, öncelikle Mısır'ın, Doğu ticareti açısından stratejik önemini vurgulaması ve ardından da son girişimi olan 1783 yılında Karadeniz'in Fransız tüccarlarına açılması ayrıcalığının kazandırılması çabası olmuştur²⁸⁵. Osmanlı yönetiminden, Karadeniz ticaretinin Rusların tekelinde olduğunu belirterek, dost ülke Fransa'nın ticaret gemilerine de açılmasını istemiştir. Bu hususta Fransa Kralı tarafından yazılan bir mektup, elçi tarafından Veziriâzam Halil Hamit Paşa'ya sunulmuştur²⁸⁶. Elçinin, Karadeniz'in Fransız tüccarlarına açılması konusundaki yoğun girişimleri Bâb-ı âli'nin "*Başka Avrupa ülkelerinin de böyle bir imtiyaz isteyeceğini*" iddia etmesi nedeniyle sonuçsuz kalmıştır²⁸⁷.

15 Kasım 1784 tarihinde²⁸⁸ İstanbul'dan ayrılan Comte De Saint-Priest, 1787-1788 yıllarında Hollanda'da elçilik, Devlet Bakanlığı, 1789 yılında Kralın yönetiminde Devlet Sekreterliği görevlerinde bulunmuş ve 26 Şubat 1821 tarihinde ölmüştür²⁸⁹.

²⁸⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 2, s. 118.

²⁸⁵ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 36.

²⁸⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 2, s. 627-629; Ayrıca Veziriâzam Halil Hamid Paşa hakkında bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, C. 2, s. 758-779

²⁸⁷ Ahmet Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikkü'l-Ahbâr*, s. 193-194.

²⁸⁸ Ahmet Vâsıf Efendi'nin, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikkü'l-Ahbâr*, adlı eserin s. 201'de elçinin 2 Kasım 1784 (18 Zilhıcc 1198) tarihinde hediyelerle uğurlandığı belirtilmektedir.

²⁸⁹ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 36.

2.6. MARİE-GABRIEL-FLORENT-AUGUSTE, COMTE DE CHOİSEUL-GOUFFIER (1784- 1792)

Kraliyetin son büyükelçisi olan Comte De Choiseul-Gouffier,²⁹⁰ aldığı yüksek askerî eğitim sonrasında 1776 yılında askerî kamp yöneticisi, 1784'te de albay olarak Fransız ordusunda görev yapmıştır. 1776 yılında ilmî tetkiklerde bulunmak üzere 3 yıl sürecek Balkan yolculuğuna çıkmış ve bu yolculukta görüp yaşadıklarını *Voyage Pittoresque de la Grèce*²⁹¹ adlı eserinde kaleme almıştır. Eski Grek uygarlığına hayran kalmış Atina, Sparta ve adaları gezmiştir²⁹². Kitabının girişinde, “Atina ve Sparta çocuklarının bugün akıl yoksunu Müslümanların boyunduruğu altında yaşamak zorunda olduklarını” ifade ederken, Osmanlı Devleti'ne bakış açısını da ortaya koymuştur²⁹³. Bu bakış açısı elçi olarak İstanbul'a tayin olduğu zaman sorun teşkil etmiş ve Dışişleri Bakanı Vergennes, Türklerle ilgili bu fikirlerinden döndüğünü açıklamasını istemiştir. Choiseul-Gouffier de henüz bu eserin İstanbul'a ulaşmadığını ve Türklerin güvenini kazanacağını garanti etmiştir²⁹⁴. Fakat İngilizler ve Ruslar kitabın Türklerle ilgili kısımlarını Türkçe bastırarak dağıtmışlardır. Bundan dolayı elçi İstanbul'da soğuk bir ortamda karşılanmıştır.

Choiseul-Gouffier'ye sanat ve edebiyat alanındaki başarısından dolayı, 1779 yılında l'*Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* ve 1782 yılında da l'*Académie française au fauteuil de d'Alembert*'in üyesi seçilmiştir²⁹⁵. Fransa'nın dış politikasında rehber olacak tarzda raporlar da hazırlayan Choiseul-Gouffier, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Bugünkü Hali Üzerinde Mütalâlar* adlı raporunda²⁹⁶ Osmanlı topraklarının Rusya eline geçmesi ve Rusların Akdeniz'e inmesinin önlenmesi, Yunanistan'ın, Mısır'ın ve Kızıldeniz'in Fransa tarafından ele geçirilmesinin gerektiği şeklindeki fikirleri ile XIX. yüzyıl Fransız politikasının ana hatlarını çizmiştir. Bu çabalarından sonra 1784 yılında İstanbul'a elçi olarak atanmıştır²⁹⁷.

²⁹⁰ Comte De Choiseul-Gouffier, 1752 yılında Paris'te doğmuştur. XV. ve XVI. Louis dönemlerinde Fransa'ya büyük devlet adamları yetiştirmiş olan ünlü “Choiseul” ailesine mensuptur bkz. İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 348.

²⁹¹ Paris 1782-1822, C. 2; Ayrıca eserle ilgili bilgi için Léonce Pingaud, *a.g.e.*, s. VIII, 38, 42, 166.

²⁹² Léonce Pingaud, *a.g.e.*, s.138.

²⁹³ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 40; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 80.

²⁹⁴ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 51-52.

²⁹⁵ Léonce Pingaud, *a.g.e.*, s. 51.

²⁹⁶ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 51; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 80.

²⁹⁷ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 37.

23 Eylül 1784 tarihinde İstanbul'a ulaşan elçi Choiseul-Gouffier'ye, başrahip Delille, bir manzara resimcisi olan Louis-François Cassas ve ismi bilinmeyen bir Fransız şair eşlik etmişlerdir. Elçi, 2 Kasım 1784 günü Padişah I. Abdülhamit'in huzuruna kabul edilmiştir²⁹⁸. İstanbul'da ilk iş olarak, kitabının bazı bölümlerini sefaret matbaasında bastırarak aslıymış gibi hükümdara sunmak olmuştur. Fakat yeni elçinin bu çabası O'nun Bâb-ı âli'de "Yunan Müdafii" ve "Rus muhibbi" olarak tanınmasının önüne geçememiştir²⁹⁹.

Osmanlı ordularının Rus ve Avusturya orduları karşısında mağlup olması ve 1783 yılında Kırım'ı Rusların ilhakı üzerine Rusya-Fransa-Avusturya Devletleri yeniden Osmanlıya karşı bir ittifak kurmuşlardır. Buna karşılık İngiltere-Prusya ve Hollanda da Osmanlı Devleti tarafında yer almışlardır. Kırım'ı kurtarmak isteyen Osmanlı yöneticileri acele verilmiş bir karar ile İngilizlerin ve Prusyalıların yardım vaatleri üzerine, 1787 yılında Rusya'ya savaş ilân etmiştir. Avusturya'nın Rusya safında savaşa katılması sebebiyle Osmanlı askerleri, birleşen kuvvetler karşısında zor durumda kalmış ve bu savaşlar 1792 yılına kadar devam etmiştir. Elçi Choiseul-Gouffier, savaşlar sırasında Comte De Vergennes'in Osmanlı Devleti'ni ayakta tutma politikasının gereği ve Osmanlı askerlerine takviye gayesiyle Fransa'dan topçu subayları, mühendisler ve 74 adet top getirtmiştir³⁰⁰. Dışişleri Vekili Comte De Vergennes'e yazdığı raporda elçi, yeniçerilerin hem disiplinden uzak hem de mağrur olduklarını, taassuptan dolayı yabancılarla işbirliği fikrini onlara kabul ettirmenin zor olduğunu ve yapılan yardımların fayda sağlayacağı konusunda da ümitsizliğini belirtmektedir³⁰¹.

Bu sırada Şehzade III. Selim, hükümdar I. Abdülhamit'i yetersiz görüp bir an önce tahta çıkmak hususunda Fransa'dan yardım ve destek sağlamak için Choiseul-Gouffier aracılığı ile Fransa Kralı XVI. Louis ile mektuplaşmaya başlamıştır. Bu mektuplaşmalarda aracılık görevini yakın çevresinden olan İshak Bey de rol oynamıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından arşivde bulunan III. Selim'e ait mektup ve özel evraklar "Selim III' ün Veliaht iken Fransa Kralı Lûi XVI. İle

²⁹⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 2, s. 288.

²⁹⁹ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 52-53.

³⁰⁰ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 37; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 54.

³⁰¹ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 54.

Muhabereleri³⁰²” adlı bir makalede değerlendirilmiştir. Burada Şehzade, Fransa ile Osmanlılar arasındaki eski dostluktan, içinde bulundukları zor durumdan ancak Fransa’nın askerî, sanayî ve fenninin tahsil edilmesi ile aşılabileceği üzerinde durmuştur³⁰³. Ayrıca elçi Gouffier’nin, Şehzadenin tahta geçmesi için hem kendisinin hem de Fransa’nın açık desteğini mektuplar yoluyla O’na ilettiği görülmektedir³⁰⁴. Ayrıca bunu yaparken elçi, hiçbir zaman Fransa’nın menfaatlerini arka plana atmamıştır. Önceki elçi Saint-Priest’nin ilk defa dile getirdiği “Karadeniz’in Fransa ticaretine açılması” isteği yine bu yazışmalarda konu edilmiştir. Elçi bu yazılarında, eğer Karadeniz limanları Fransız gemilerine açılmış olsa idi Rusların bu kadar rahat bölgede hareket edemeyeceklerini ifade etmektedir³⁰⁵. Bundan sonra resmî olarak izin verilmemekle birlikte bazı Fransız gemileri Rus bayrağı ile Karadeniz’e açılmıştır. Karadeniz’de, Rus bayraklı Fransız gemilerinin sayısı 1785 yılında 35 iken, 1787 yılında da bunun iki katına çıktığı görülür. Geçişler sırasında boğazlarda kontrollerin ve zorlukların artması üzerine ahidnâmelerde geçen “En ziyade müsaadeye mazhar ülke” maddesini ileri sürerek Ruslarla eşit muamele talep etmişlerdir³⁰⁶. 1740 ahidnâmesinde bir cümle ile “*Tuna nehri, Moskov ve Rus memleketlerinden satın alıp getirdikleri malların vergisini ödedikten sonra satışına engel olunmaması*”³⁰⁷ şeklinde ifade olunan Karadeniz’deki ticaret konusu, 18 Ağustos 1792 (29 Z 1206) tarihli bir belgede görüldüğü üzere, Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa’nın Luner çiftliğinde Fransa elçisi ile yapılan müzakereler ile ciddiyet kazanmaya başlamıştır³⁰⁸. On yıl süre ile yapılan görüşmeler neticesinde Fransa için Karadeniz’de ticaret, 1802 yılında tam anlamı ile izinli hale gelmiştir.

1789 yılında meydana gelen büyük Fransız İhtilâli sırasında elçi Choiseul-Gouffier İstanbul’da görevinin başındadır. Bu sırada Paris ve Marsilya’daki gözlemleri ile irtibatlı durumda Tarabya’da bir gözlemevi açılması ve Fransa

³⁰² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Selim III’ ün Veliaht iken Fransa Kralı Lûi XVI. İle Muhabereleri” *Belleter*, Sayı 5-6, C. II, Yıl 1938.

³⁰³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “a.g.m”, s. 196; Bu konuda ayrıca bkz. Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 81-85.

³⁰⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “a.g.m.”, s.210.

³⁰⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “a.g.m.”, s.210.

³⁰⁶ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 48.

³⁰⁷ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 20.

³⁰⁸ BOA. İE. HR. 17/1609.

Sefarethânesi'nde bir matbaa kurma çalışmasında bulunmuştur³⁰⁹. Bu matbaada Vignier tarafından *Eléments de la Langue Turque* adı ile basılan kitap, aynı zamanda Osmanlı subaylarının kullanımına yönelik teknik ve taktik konularda bilgi veren el kitabı hüviyetindedir.³¹⁰

İhtilâl arifesinde Osmanlı Devleti, 1787 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşlarından dolayı oldukça zor bir durumdadır. Choiseul-Gouffier'nin, ihtilâlin ilk yıllarında Montmorin'den sonra Dışişleri Bakanlığı'na tayini için Paris'te adı geçmiştir. Ancak ihtilâl ortamından endişe duyduğu için bakanlık görevini istememiş, 1792 yılında Roma, Viyana ve Londra Büyükelçilikleri tekliflerini de reddederek, İstanbul'da kalmaya devam etmiştir. Hatta bu konuda Bâb-ı âli'nin de kendisine yardımcı olduğu Fransa'ya yazılan bir mektupta, Fransa Devleti Başvekilliğine tayinin iptal edilmesi ve elçilik görevinde kalması için ısrarcı olunmuştur³¹¹. Elçi Choiseul-Gouffier daima kraliyet yanlısı olmuştur. Bu dönemde kralın kardeşleri ile mektuplaşmaları, ihtilâl hükümeti tarafından öğrenilince suçlu ilan edilerek cezalandırılması istenmiş, O da bunun üzerine 22 Kasım 1792 tarihinde Rusya'ya kaçmıştır. Choiseul-Gouffier daha önceden kitabını gönderdiği Rus Kraliçesi II. Catherina tarafından iyi karşılanmıştır³¹². Burada, baş danışman ve imparatorluğun bütün kütüphanelerinin ve sanat akademisinin müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuştur. 1802 yılında Fransa'ya geri dönen Choiseul-Gouffier, 1809 yılında *Voyage Pittoresque de la Grèce* adlı eserinin ikinci cildini kendi parası ile yayınlamıştır³¹³. Bu eserinde gezdiği yerlere ait 300 kadar gravür, harita ve plandan başka, seyahat hatıraları, yerli halkın adetlerine ait tasvirler de yer almıştır³¹⁴. 1783 yılında yazmış olduğu “Discours préliminaire” adlı bir yazısını yukarıda adı geçen eserinin birinci cildinin baş tarafına ilave ederek yeniden yayınlamıştır³¹⁵. Bunun ilk sayfasına, elleri zincirli bir Yunanlının harabeler içinde Tanrı'dan yardım isteyişini ve az ilerisinde de üzerinde II. Catherina'yı temsil eden *Exoriare Aliquis* yazılı bir

³⁰⁹ Léonce Pingaud, *a.g.e.*, s. 166; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 37, Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 120; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 2.Kısım, s. 479.

³¹⁰ Léonce Pingaud, *a.g.e.*, s. 166.

³¹¹ 29 Ağustos 1791 (29 Z 1205), BOA. HAT, 206/10858.

³¹² Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 39; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 349.

³¹³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s. 202.

³¹⁴ Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque Dans L'Empire Otoman, en Grèce, dans la Trade*, Tome Troisième, Second Edition, Paris, 1842.

³¹⁵ Léonce Pingaud, *a.g.e.*, s. 52.

kayayı tasvir eden bir gravür koydurmuş olması, kendisinin Yunan sempatisini ve Rus sevgisini açıkça göstermektedir³¹⁶. 20 Haziran 1817 yılında beyin kanamasından 64 yaşında hayatını kaybeden Choiseul-Gouffier, XVI. Louis tarafından “Devlet Bakanı” ve “Fransa Yüksek Meclis Üyesi” unvanları ile taltif edilmiştir³¹⁷.

3- OSMANLI-FRANSIZ TİCARİ İLİŞKİLERİNDE AHİDNÂMELER

3.1. AHİDNÂME

Ahidnâme, padişahın tek taraflı olarak ahd (yemin) ile verdiği güvenceleri içeren bir tür berat ya da nişan olarak tanımlanır. Arapçada âmân-emân (barış, güvence), Latince *capitula* (şartlar, fasıllar), Osmanlı Devleti’nde imtiyaz (ayrıcılık) kelimeleri ile karşılık bulmuştur. Emân, Müslüman ülkelerde özellikle yabancıların gelip serbest ticaret etmelerine imkân tanımak için verilen bir güvencedir. Emân isteyene müste’min, emân verilene de müstemmen denilmektedir³¹⁸. Osmanlı Devletinde emân, yaygın olarak ve çok çeşitli ekonomik ve siyasî sorunlarda Avrupa Devletlerinin Osmanlı ülkesindeki elçi ve konsolosları ile tüccarlarının faaliyetleri ve statüleri konusundaki uygulamalardır. Osmanlıların Avrupa ile ilişkilerinde İslâm hukukunun ilkeleri hâkim olup, bağlayıcı özellik taşırdı. Bu bağlayıcılık nedeniyle ahidnâmelerin tevcihi her zaman Şeyhülislâm’ın onayından geçmek zorundaydı³¹⁹. Avrupalı Devletler emân statüsü içinde tek taraflı olarak kendilerine tanınan ahidnâmeler ile Osmanlı Devleti’nde daimi elçilik ve konsolosluklar açmışlardır³²⁰. Ahidnâme, onu vermiş olan hükümdarın hayatı süresince yürürlükte kalmakta ve taht değişikliğinde yeniden tasdik edilmesi gerekmektedir³²¹. Ayrıca iki tarafı bağlayan bir antlaşma karakteri yoktur. Bu metin Padişahın tek söz sahibi olduğu bir bildiridir³²². Klasik devirde yabancı devletlerle yapılan antlaşmalar ve verilen imtiyazlar için “ahidnâme” tabiri kullanıldığı halde

³¹⁶ Léonce Pingaud, *a.g.e.*, s. 53; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 349.

³¹⁷ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 39; Léonce Pingaud, *a.g.e.*, s. 288 (Elçinin resmi için bkz. **Ek- VI**. Resim 8).

³¹⁸ Nebi Bozkurt, “Eman”, *TDVİA*, C. 11, s. 75-77.

³¹⁹ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devletinde “Eman” Sistemi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Bildiriler, Ankara 1999, s. 6; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarih, 1300-1600*, C. I, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 237.

³²⁰ Mehmet İpşirli, “a.g.m.”, s. 6.

³²¹ Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s.265-266.

³²² Albert Vandal, *a.g.e.*, s. 423.

XIX. yüzyılda aynı kökten gelen ancak anlamı karşılıklı ahid olan “muâhede” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır³²³. Çünkü ahidnâme tek taraflı verilen sözlerdir.

Osmanlı Devleti, Anadolu’da Bizans Devleti döneminden beri gelen ve İslamî Devlet geleneklerinde de örneğine rastlanan³²⁴ ahidnâme ya da kapitülasyonu ilk defa 1352 yılında Rumeli’ye geçtikten sonra Cenevizlilerle dostluk ilişkisi kurarak onlara vermiştir. Bu ahidnâmenin belgesi bulunmamakla birlikte, 1387 tarihli Venediklilere tanınan imtiyazları ihtiva eden ahidnâme metni mevcuttur³²⁵. Cenevizlilere ve Venediklilere verilen ahidnâmeleri, Katalan ve Fransa’ya verilenler takip etmiştir³²⁶. Halil İncalcık, Osmanlı kapitülasyonlarını 1352- 1517 arası Cenova ve Venedik’e verilen ilk kapitülasyonlar dönemi ve 1517 sonrasında Fransa, Katolonya, İngiltere, Hollanda gibi Avrupalı devletlere verilen ikinci dönem kapitülasyonları olmak üzere iki dönem halinde değerlendirmektedir³²⁷.

Ahidnâmelerin verilme nedenleri olarak Ali Reşad ve Macar İskender tarafından Türkçeye çevrilen anonim eserde, Şariat hükümlerinin yabancılara uygulama imkânı bulunmamasından ötürü Osmanlı Devleti tarihinde birçok örnekleri görülen taassubun depreşmesine karşı, yabancılara antlaşmaya dayanan güvence vermek ve kendilerini büsbütün aynı ve bağımsız birtakım yasalara bağlı bulundurmak gerektiğinden bahsedilir. Ayrıca bu gereklilik yüzünden de Müslüman ülkelerinde yaşayan yabancının bağlı oldukları konsolosların korumaları altında, can ve mal dokunulmazlığını, bağlı oldukları hükümetler dâhilinde geçerli yasalara tabi olmalarını sağlayan kapitülasyonlar yönteminin ortaya çıktığı ifade edilir³²⁸. Halil İncalcık ise: Osmanlıların kapitülasyon politikasında, mâli ve politik amaçlar olmak üzere iki amaç güttüklerini ileri sürmektedir. Mâli amaç: Osmanlı topraklarından transit geçen ve ülkeden ihraç edilen mallardan vergi alınarak, hazineye büyük gelir sağlamak, politik amaç ise; Osmanlıların kendi emniyet ve

³²³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1994, s. 163. Ayrıca bu eserde ahidnâme ve muahede metinleri Osmanlı diplomatik ilmi açısından tanımlanmış ve değerlendirilmiştir. Bkz. s. 163-172.

³²⁴ Zeki Arıkan, “1536 Kapitülasyonları ve Cumhuriyet İdeolojisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayını, C. 24, Sayı: 37, Ankara 2005, s. 13-14.

³²⁵ Mehdi Fraşerli, *a.g.e.*, s. XV; Halil İncalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s.272.

³²⁶ Halil İncalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 272-273.

³²⁷ Halil İncalcık, “Uluslar arası Ticaret: Genel Koşullar Kapitülasyonlar ve yabancı Tüccar Toplulukları”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 1, Editör: Halil İncalcık-Donald Quataert, İstanbul 2004, s. 243.

³²⁸ Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 6-7.

çıkartmalarını korumak gayesiyle Avrupalı devletlere imtiyazlar vererek, bunlardan birini diğerine karşı kullanmaktadır³²⁹. Osmanlı Devleti, en güçlü olduğu zamanlarda bilinçli olarak vermiş olduğu bu ticarî ayrıcalıklarla, ülkeye gelecek olan yabancı tüccarlar sayesinde ticaretin ve ekonominin geliştirilmesi hedefini de gütmüştür³³⁰. Yabancılar tanınan kapitülasyonlar, devletin kuruluş döneminde başlamış, yükselme ve gerileme dönemlerinde genişletilmiş, dağılma sürecinde de engellenemez bir hâl almış ve devletin yıkılmasında önemli bir etken olmuştur.

3.2. 1740 ÖNCESİ OSMANLI-FRANSIZ AHİDNÂMELERİ

Osmanlı Devleti ile Fransa arasında akdedilen ahidnâmeler, iki ülkenin ilişkileri bakımından önemlidir. XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar Venedik, Osmanlı Devleti'nde en yüksek ticarî hacme sahip devlettir. Osmanlılar, Venediklilerle sorun yaşamadıkları dönemlerde, onlara ticarî ayrıcalıklar tanımışlardır. Ancak XVII. yüzyılda Osmanlı-Venedik savaşlarının çıkması, Akdeniz ticaretinde onların yanı sıra Fransa, İngiltere ve Hollanda'yı ortaya çıkarmıştır³³¹. Yavaş yavaş başlayan ekonomik ve ticarî ilişkiler imtiyaza mazhar olan ülkelerin arasına Fransa, İngiltere ve Hollanda'nın da katılımını zorunlu kılmıştır. Bu hususta ilk olarak Fransa karşımıza çıkmaktadır. Daha önceleri onlara Mısır'da Memlûklar tarafından verilen imtiyazlar, 1517'de Yavuz Sultan Selim ve 1528 yıllarında Kanuni Sultan Süleyman tarafından da teyit edilmiştir³³².

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Vezirâzam Makbul İbrahim Paşa ile Büyükelçi Jean de la Forest'in birlikte hazırladıkları 1536 Ahidnâmesi, Fransa'ya tanınan ilk ticarî imtiyaz olarak kabul edilmektedir³³³. Bu ahidnâmenin metnine

³²⁹ Bkz. Halil İnalcık, "İmtiyazat", *Encyclopedia of Islam*, Yeni baskı, C. 3, s. 1179-1189; Ayrıca bu bilgi Ali İhsan Bağış'ın *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, adlı eserin 2. sahifesinde de derc edilmiştir.

³³⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri", s. 330.

³³¹ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 9; Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s. 3; Necmi Ülker, *İzmir Şehri Tarihi I*, Ticaret Tarihi Araştırmaları, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s. 57; Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 273.

³³² Auguste Benoit, *Etude Sur Les Capitulations Entre L'Empire Ottoman & La France Et Sur la Réforme Judiciaire en Égypte*, Paris 1890, s. 10; M. Belin, *a.g.e.*, s. 53; Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri", s. 329; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 9.

³³³ Bu ilk muahedenin tarihi, Gabriel Efendi Noradounghian'ın *Recueil D'Actes Internationaux de L'Empire Ottoman: Traités, Conventions, Arrangements, Déclarations, Protocoles, Proces-Verbaux, Firmans, Berats, Lettres-Patentes et autre Documents Relatifs au Droit Public Extérieur de la Turquie*, (C. 1, Paris 1897) adlı eserin 83. sayfasında M. Şubat 1535 H. 25 Şaban 941 olarak

Fransa ve Osmanlı arşivlerinde rastlanılmamış olması, Jean de la Forest'nin ve Makbul İbrahim Paşa'nın özel evrakları arasında müsveddelerinin bulunması, ahidnâmenin taslak halinde kaldığına ve Fransa'ya tanınan ilk ahidnâmenin 1536 değil, 1569 ahidnâmesi olduğu fikrinin doğmasına yol açmıştır³³⁴. 1536 ahidnâmesi ile ilgili ilk tereddütler 1925'lerde Rumen tarihçi Nicolas Iorga tarafından ortaya atılmıştır³³⁵. O, Fransız elçisine verilen belgenin pek çok usûl hataları sebebiyle geçersiz olduğu üzerinde durmuştur. Bu konu daha sonra Gaston Zeller³³⁶ tarafından, Fransa Krallığı'nın İstanbul büyükelçisi Saint Priest'in 1777 yılında Krallık kütüphanesindeki diplomatik belgeleri derlerken Gabriel d'Aramon evrakı içinde 1536 ahidnâmesinin suretinin bulunması, zikredilen ahidnâmenin verildiği görüşünü güçlendirdiği ifade edilmiştir. Fransız tarihçi Joseph Matuz'un Kanuni Sultan Süleyman'ın iki fermanına dayanarak ileri sürdüğü kanıtlar da ahidnâmenin verilip verilmediği konusunda belirsizliği biraz daha artırmıştır³³⁷. Sonuç olarak, bahsedilen imtiyazların 15 Mart 1536 tarihinde Makbul İbrahim Paşa'nın idam edilmesi ile yürürlüğe girmediği tezi ağırlık kazanmıştır³³⁸. Ancak 1569, 1581 ve 1673 yıllarında Fransızlara verilen ahidnâmelerde o tarihe kadar tanınan ayrıcalıklar sıralanırken “...*Bilcümle merhûm ve mağfûrîn-leh Sultan Süleyman Han ve ecdâd-ı izâm zamanlarında inâyet olunan ahidnâmeler...*” ifadesinin kullanılması³³⁹ ilk ahidnâmenin Kanuni Sultan Süleyman döneminde verildiğine açıkça vurgu

geçmektedir, çünkü Fransa'da takvim değişikliğinden önce 1536 yılının Şubat'ı, 1535 yılına karşılık olduğu için ahidnâmenin tarihi Fransız kaynaklarında 1535 olarak verilmektedir Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 8; M. Belin, *a.g.e.*, s. 57-62; *Muâhedât Mecmuası*, C. I, s.4-14; E. Charrière, *a.g.e.*, C. II, s. 258-263; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 9-10; Zeki Arıkan, “1536 Kapitülasyonları ve Cumhuriyet İdeolojisi”, s. 15-22; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 149; Jean-Louis Bacqué Grammont, “Les relations franco-turques au XVIème et XVIIème siècles”, *Kanuniden Günümüze Türk-Fransız İlişkileri Uluslararası Kolokyum, 18-19 Şubat 2010, Avrupa Parlamamentosu, Strasbourg* (Bildiri kitapçığı basım aşamasındadır).

³³⁴ Bu görüş için bkz. Halil İnalçık, “İmtiyazat”, s. 1179; Necmi Ülker, “Sarıbeyoğlu'nun İzmir'e Yürüyüşü ve Avrupalı Tüccarlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi IV*, İzmir 1989, s. 45; Ayrıca Halil İnalçık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 274'de 1536 ahidnâmesinin metninin Comte de Saint Priest tarafından 1777 yılında d'Aramon'un evrakı arasında bulunduğunu beyan etmektedir.

³³⁵ Nicolas Iorga, *Points de vue sur l'histoire de l'Orient à l'époque moderne*, Paris 1925, s. 27-55.

³³⁶ Zeki Arıkan, “1536 Kapitülasyonları ve Cumhuriyet İdeolojisi”, adlı makalesi s. 18'den naklen.

³³⁷ Joseph Matuz, “A Propos de la Validité des Capitulations de 1536 Entre l'Empire Ottoman et la France”, *Turcica, Revue d'Etudes Turques, Peuple, Langues, Cultures, Etats*, Tome XXIV, Paris 1992, s. 183-185. (Makalenin Türkçe çevirisi için bkz. “Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa Arasındaki 1536 Kapitülasyonlarının Geçerliliği Hakkında”, *Türkiye Günlüğü*, Çev. Erman Topbaş, S. 58, Kasım-Aralık 1999, Ankara s. 130-132).

³³⁸ Zeki Arıkan, “1536 Kapitülasyonları ve Cumhuriyet İdeolojisi” s. 18.

³³⁹ *Muâhedât Mecmuası*, C.1, s. 11; Mübahat S. Kütükoğlu, “Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri”, s. 329.

yapmaktadır. 1536 ahidnâmesiyle ilgili bir başka önemli gösterge, İngiliz kaynaklarında da verildiğine dair kabul görmesidir³⁴⁰. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*'te³⁴¹ kapitülasyonlar konusunda "...Ahval-i meşruha mûlabesesiyle (dolayısıyla) Fransuva 942 senesinde Sultan Süleyman'dan bir ahidnâme koparmıştı ki Devlet-i Aliye ile Düvel-i Avrupa beynlerinde en iptida ahdolunan muahede olup ..." şeklindeki ifadesiyle XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti nezdinde de 1536 ahidnâmesinin ilk olduğunun bilindiğini beyan etmektedir. 1536'da tanınan imtiyazlar ilk defa olarak mütekabiliyet (karşılık) esasına dayalı olarak, başka Avrupalı devletlere verilecek imtiyazlara örnek teşkil etmesi bakımından da önemli kabul edilmiştir. Bu ahidnâme ile Hıristiyan ve Müslüman iki devlet arasında devletler hukuku tesis edilmiştir³⁴². Bir başka bakış açısına göre de ilk kapitülasyonların cömertlikle verilmiş olduğu, ulu hakanın bir batılı hükümdarın isteğini bir lütuf belirtisi olarak vermesidir³⁴³.

Ahidnâmenin hükümlerine bakılacak olursa³⁴⁴, Fransız tüccarları % 5 gümrük vergisi ile serbest ticaret yapabilecekler ve bütün hukukî meselelerde konsolosluklarının yargılama hakları kabul edilecektir. Bunun haricinde Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız tebaası hakkındaki davalara kadılar bakmayacak, bunlar Divân-ı Hümayûna sevk edilecek ve karar verecek kazaskerlerinin yanında da birer Fransız tercüman bulunacaktır. Müslüman tebaadan birisine olan borcunu ödemedi kaçan bir Fransızın yerine, başka bir Fransız veya konsolos yakalanmayarak doğrudan Fransa Kralı aleyhine dava açılacaktır. Fransız tebaası, kadılara müracaat etmeden vasiyet olunan malları, Fransız konsolosuna teslim olunarak, Fransız kanunlarına göre muamele görecektir. Tutuklu bulunan Fransızlar, serbest bırakılacak ve bundan sonra yakalananlara esir muamelesi yapılmayacaktır. Bu ahidnâme padişahın ömrü ile sınırlandırılacaktır. Ahidnâmenin yenilenmesi yeni tahta çıkacak padişahın inisiyatifine bırakılacaktır.

³⁴⁰ Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, London 1964, s. 78; Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 33-34.

³⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 216-217.

³⁴² İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 9.

³⁴³, Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 273; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 148

³⁴⁴ Ahidnâmenin hükümlerinin ayrıntıları için bkz; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 54-69; *Muâhedât Mecmuası*, C. 1, s. 4-14; E. Charrière, *a.g.e.*, C. 2, s. 258-263; Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I", *İA*, C. 10, s. 118-119; Gabriel Efendi Noradounghian, *a.g.e.*, s. 83-87.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde önceki ahidnâme üzerinde bazı değişiklikler yapılarak 11 Şubat 1553 yılında Fransa ile bir ittifak antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma, Fransa elçisi D'Aramon ile Sadrazam Rüstem Paşa arasında imzalanmıştır³⁴⁵. Bu antlaşma ile Fransa Kralı Akdeniz'de, Osmanlı donanmasına askerî mühimmat desteği sağlamak gibi ağır maddî taahhütler altına girmiştir. Ancak Fransa her ne kadar imza koyduğu bu antlaşmaya uymamışsa da 1559 yılına kadar Osmanlı Devleti ile Avrupa'da muvazene siyaseti teminine devam etmiştir³⁴⁶.

Fransız yazar Albert Vandal “...*On altıncı asırda Kanuni Sultan Süleyman, imparatorluğunun diğer ülkelere kapalı olan kapılarını bize açmıştı. Bu ayrıcalıklı durum sayesinde Doğu ticaretimiz ani bir gelişme göstermişti...*” diyerek geçen sürecin önemini belirtmiştir³⁴⁷.

Osmanlı-Fransız ilişkilerinin ilk 30 yıllık döneminde iki ülke arasında dostluk gelenekselleşmiş ve bunun devamında Fransızların Osmanlı Devleti'nde ticarî imkânları ve Katolikler üzerinde himaye hakları artmıştır³⁴⁸.

Sultan II. Selim'in tahta çıkışından sonra, muvazene siyasetinin devamı olarak 18 Ekim 1569 yılında Fransa'ya yeni bir ahidnâme verilmiştir³⁴⁹. Burada verilen imtiyazlar, Kanuni Sultan Süleyman döneminde verilenlerden daha geniş kapsamlı olup, farklı maddeler de ihtiva etmektedir. Osmanlı Devleti'nde bir yıldan fazla oturan ecnebilerden alınan cizye vergisinin, Fransız tebaasından alınmaması ve aynı Osmanlı tebaası gibi vergi ödemelerinin kayıt altına alınması sağlanmıştır. Yine Doğu'da Fransız ticarî nüfuzunun artmasının bir işareti olarak, önceden Ceneviz, Sicilya ve Ancona ticaret gemilerine Osmanlı karasularında Fransız bayrağı taşıma zorunluluğu varken, şimdi bu ahidnâme ile yukarıdaki devletlere ilave olarak İngiliz ve Portekiz devletlerinin ticaret gemilerinin de Fransa bayrağı altında ticaret yapmalarına müsaade edilmiştir. Daha önce Venedik bayrağı ile Osmanlı karasularında ticaret yapan bu devletlerin, Fransız bayrağı ile ticaret yapmaya başlamasıyla Venedik'in Doğu ticaretindeki hâkimiyeti sona ermiş, üstünlük

³⁴⁵ Baron I. De Testa, *a.g.e.*, s. 43-44.

³⁴⁶ M. Belin, *a.g.e.*, s. 63; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.14; Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 46.

³⁴⁷ Albert Vandal, *a.g.e.*, s. 17.

³⁴⁸ Thomas Philipp, *a.g.e.*, s. 95.

³⁴⁹ M. Belin, *a.g.e.*, s. 69; Gabriel Efendi Noradounghian, *a.g.e.*, s. 88; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 74;

Fransızlara geçmiştir³⁵⁰. 1574 yılında Fransa elçisi olarak İstanbul'a gönderilen Gilles De Noailles³⁵¹ bu ahidnâmeyi "...şimdiye kadar alınan imtiyazların en şümullüsü ve avantajlısı..." olarak nitelendirmiştir³⁵².

1569 ahidnamesinin verilmesinden sonra Fransız ticareti Doğu'da hızla gelişmiş ve bu gelişme diğer Avrupalı ülkelerinin de dikkatlerini buraya çevirmelerine neden olmuştur. Özellikle İngiltere için bundan sonra Doğu ticaretinde gittikçe güçlenen Fransa'nın bayrağı altında ticaret yapmak ciddi bir sorun teşkil etmiştir.³⁵³

1552-1573 yılları arasında Doğu Akdeniz'deki faaliyetleri kesintiye uğrayan İngilizlerin, asrın son çeyreği başlarında yeniden seferlere başladıkları görülmüştür. İlk teşebbüs Edward Osborne ve Richard Staper adlarındaki iki tüccar tarafından yapılmıştır. Bu iki tüccarın Osmanlı ülkelerindeki ticarî durumlarını görüşmek üzere William Harborne adlı bir temsilci 1578 yılında İstanbul'a gelmiştir. İngiltere'nin ilk İstanbul elçisi olarak kabul edilen William Harborne'ün, kısa zamanda saray çevresinde sağladığı nüfuz ile İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında ilişkiler iyi yönde seyretmeye başladı³⁵⁴. İngiltere'nin özellikle kendi bayrakları altında Osmanlı limanlarında serbest ticaret yapma arzusu, Fransız ve İngiliz elçilerini karşı karşıya getirmiş, uzun bir rekabet döneminin başlamasına yol açmıştır. Aslında bu durumu tetikleyen hadise, Fransız elçisi Jacques De Germigny'nin yenilenen Fransız kapitülasyonlarına, İngiliz tüccarlarının önceden olduğu gibi Fransız bayrağı altında seyahat ve ticaret yapmaları maddesini ilave ettirmesi ile başlamıştır³⁵⁵. Bunun sonucunda Harborne, Mübahat S. Kütükoğlu'nun "İngiliz Ticaret Ajansı" olarak adlandırdığı bu İngiliz elçisi,³⁵⁶ 1580 yılında yoğun diplomatik girişimlerden sonra Osmanlı Devleti'nden ahidnâme almayı başarmıştır³⁵⁷. İngiltere'ye verilen bu ilk

³⁵⁰ Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 83-87; Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, 34-35; Halil İncalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 182-183.

³⁵¹ Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kunalalp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 13-14; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 81.

³⁵² Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s. 5; Halil İncalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 182.

³⁵³ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 38-40; Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 104-105.

³⁵⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 12-13.

³⁵⁵ Halil İncalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 275.

³⁵⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 40.

³⁵⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 13; Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 31.

ahidnâme ile artık İngiliz ticaret gemileri kendi bayrakları ile Osmanlı sularında ticaret yapmaya başlamışlardır³⁵⁸.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerinde gittikçe artan itibarı ve etkisi, Fransızları endişelendirmiştir. Bu endişelerle İstanbul'a gönderilen elçisi Jacques De Germigny'nin ilk işi, kendilerine verilen önceki ahidnâme şartlarının yeniden görüşülmesini sağlamak olmuştur. Osmanlı Devleti'nin her iki ülke ile de dostça bir ilişki içinde olma gayesi sonucu 1581 yılında Fransa ile de yeni bir ahidnâme yapılmıştır³⁵⁹. Bu ahidnâmenin en önemli özelliği, bir yıl önce İngilizlerle yapılan ahidnâmede verilen kendi bayrakları ile ticaret yapabilme hakkının kaldırması ve bunun yerine tekrar Fransız bayrağı ile ticaret izninin getirilmesidir. Diğer taraftan bu ahidnâme ile yabancı elçilere tatbik edilen merasimlerde Fransa Büyükelçisine üstünlük tanıyan bir madde de ahidnâme hükümleri arasında yer almıştır³⁶⁰. İstanbul'daki yoğun diplomatik girişimleri sonucunda İngilizler, 1583 yılında yeniden kendi bayrağı ile ticaret yapma başarısını göstermişler, Fransa'nın engelini ortadan kaldırmışlardır³⁶¹.

III. Mehmet (1597-1603) ve I. Ahmet (1603-1617) dönemlerinde Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki dostane ilişkiler, 1597 ve 1604 yıllarında Fransa'ya tanınan imtiyazların yenilenmesine ve genişlemesine yol açmıştır. 1597 yılında François Savary'nin elçiliği döneminde gerçekleştirilen ahidnâme ile Venedik ve İngiltere dışındaki devletlerin yine önceden olduğu gibi Fransız bayrağı altında ticaret yapmaları hükmü getirilmiştir. Ayrıca tahıl ticareti yapan Fransız tüccarlarının Kuzey Afrika korsanlarına karşı koruma garantisi ve gümüş para ticaretinde serbestlik sağlanmıştır³⁶². İngiltere ve Fransa arasındaki ticarî rekabet sürekli yenilenen ahidnâmelerde kendini göstermiş 1569 ahidnâmesi ile "En imtiyazlı millet" Fransa iken 1601 yılında İngilizlere verilen yeni imtiyazlarla bu ayrıcalık İngiltere'ye geçmiştir. Daha da önemlisi bu ahidnâme ile İngilizlerden alınan gümrük vergisi % 3'e düşürülmüş ve Hollandalılar İngiliz bayrağı altında ticaret yapmaya

³⁵⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 40-41; Halil İnalçık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 275.

³⁵⁹ M. Belin, *a.g.e.*, s. 78; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 82-83.

³⁶⁰ M. Belin, *a.g.e.*, 78- 80; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 83; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 16.

³⁶¹ Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 106.

³⁶² Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 91; Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s. 6; Halil İnalçık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 276.

başlamışlardır. Bu durum, Doğu'da Fransız ticaretinin gerilemesi İngiliz ticaretinin yükselmesi anlamına gelmektedir.³⁶³

Elçi François Savary, 1597 ahidnâmesinden yedi yıl sonra hükümdar değişikliğini sebep göstererek, 1601 İngiltere kapitülasyonlarının da etkisiyle 1604 yılında Osmanlı-Fransız ahidnâmelerinin yeniden düzenlenmesi için girişimlerde bulunmuştur. Başarılı girişimleri sonrasında hemen yenilenen 1604 ahidnâmesinde Osmanlı ülkesindeki Katolik ruhbanlara ve katoliklere dinî ayrıcalıkların tanınmasıdır³⁶⁴. Buna göre öncelikle Fransız Kralı ve onun dostu diğer Hristiyan Hükümdarları halkları, Kudüs'teki mukaddes yerleri serbestçe ziyaret edebilecekler, Kamame Kilisesi'nde ayîn yapan rahipler, Kudüs'te tam bir emniyet ve huzur içinde oturacaklardır. Kendilerinden hiçbir yardım ve himaye esirgenmeyecektir. Bu hükümle Osmanlı ülkesinde görevli Fransız konsoloslarının, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katolikleri himaye hakkının başladığı görülmektedir³⁶⁵. Bu ahidnâmede aynı zamanda Fransa Kralı'nın, Fransız ticaret gemilerini taciz etmeleri durumunda, Cezayir korsanlarını tutuklayıp cezalandırması hakkı, Venedik ve İngilizler dışında İspanyollar, Portekizliler, Katalonyalılar, Cenevizliler, Napolililer, Floransalılar ve diğer Avrupalı milletlerden tüccar ahalisinin güvenlikleri için Fransız bayrağı ile ticaret yapmalarına müsaade edilmesi gibi ayrıcalıklar mevcuttur. Bu suretle Osmanlı sularında eskiden olduğu gibi, Fransa'nın nüfuz ve imtiyazının İngiltere'ninkinden daha üstün olduğu Bâb-ı âli tarafından resmen tanınmıştır³⁶⁶.

Osmanlı Devleti ve Fransa arasındaki siyasî ilişkilerdeki değişim, ticarî ve ekonomik ilişkilere de yansımaktadır. Ahidnâmeler ve bunlara dair uygulamalar XVII. yüzyılın başında bir başka ifade ile 1581-1610 yılları arasında sıcak ilişkiler kurularak daha geniş kapsamlı imtiyazlar verilmesine yol açmıştır. XVII. yüzyıl dikkate alındığında Avrupalı Devletlere imtiyazlar vermek, Osmanlı Devleti açısından siyaseten barışın kalıcılığını, ekonomik ve ticari açıdan da kazanç sağlayacağı anlamına gelmektedir³⁶⁷.

³⁶³ Halil İncalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s.183; Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 23-24.

³⁶⁴ M. Belin, *a.g.e.*, s. 86; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 100; Gabriel Efendi Noradounghian, *a.g.e.*, s. 93.

³⁶⁵ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 16; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 100; Ludwig Biskupski, *a.g.e.*, s.18; Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 57-58; Halil İncalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 276.

³⁶⁶ Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 113.

³⁶⁷ Suraiya Faroqi, "Krizler ve değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, s. 609.

İngilizlerin Osmanlı Devleti ile ilk ticarî ilişkilere girdiği dönemde, o tarihe kadar Doğu ticaretinin en imtiyazlı tüccarları olan Fransızlar 1610 yılından sonra, Avrupa’da yayılan Protestan karşıtı hareketin neden olduğu savaşların içine girmiştir. Kendi ülkesindeki mezhep çatışmalarını bitiren Nant Fermanı 1598 yılında kabul edilmişse de Kataloik-Protesta mücadelesi bitmemiştir. Bu iç karışıklıklar, Doğu ticarî hayatını da etkilemiştir. Nitekim İstanbul’da bulunan Fransız elçisinin müdahalelerine rağmen, Akdeniz’de bulunan Fransız ticaret gemileri İngiliz korsanlarının saldırılarına hedef olmuştur. 1610 yılında Fransa Kralı IV. Henry’nin ölümünden sonra Fransa’nın Doğu ticareti kötü bir döneme girmiştir³⁶⁸. Bir taraftan Avusturya ve İspanya ile olan savaşlar, diğer taraftan gerek teknik gerekse mallarının kalitesi bakımından Fransızlardan hayli üstün olan İngiliz ve Hollandalıların rekabetleri Fransız ticaretini çöküşe sürüklemiştir³⁶⁹. Bu sırada İngiltere ve Hollanda’nın gerek teknik gerekse mallarının kalitesi bakımından Fransızlardan oldukça iyi durumda oldukları görülmektedir³⁷⁰. 1606’larda 30 milyon livre olan Fransa’nın Doğu ticareti, 1621 yılında 18 milyon livre, 1635’te 14 milyon livre, 1648 yılında da 7 milyon livre’e düşmüştür; hatta 1660 yılında ithalat 2,5 milyon livre inmiş iken ihracatta hiç hareket gözlenmemiştir³⁷¹. Bu olumsuz dönemin başka sebepleri de vardır. Bunlar ise Osmanlı ülkesinde gittikçe artan Katolik propagandası ve Fransa’nın siyasî ve ekonomik çıkarları için Cezayir’e saldırmasıdır. Gelişen bu olaylardan sonra Elçi Comte De Césy tarafından 1618 ve 1624 yıllarında mutat olduğu üzere yenilenen ahidnâmeler, Osmanlı yöneticileri tarafından iptal edilmiştir³⁷². Muahede şartlarının iptali Fransız tüccarlarını zor durumda bırakmıştır.

Otuz yıl savaşlarını (1618-1648) bitiren Vestfalya Antlaşması ile Avrupa’da yapılan savaşlardan Avusturya’ya karşı savaşan Fransa güçlü çıkmıştır. Bundan sonra siyasî ve ekonomik olarak toparlanma sürecine girmiştir. 1660’lardan sonra Fransızlar sadece Doğu pazarında ayarı düşük para sürerek piyasayı sıkıştırmakla kalmamış 1670’lerden sonra itibarlarını yeniden kazanmak için faaliyetlerde bulunmaya çalışmışlar ve böylelikle Doğu Akdeniz’de İngilizlerin karşısına yeniden

³⁶⁸ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 149.

³⁶⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 48.

³⁷⁰ Halil İncalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 275.

³⁷¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 48; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s.150’de 1635 yılında Fransa’nın Doğu ticaret hacminin 7-8 milyon liraya ulaştığını yazmaktadır.

³⁷² İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 18; Halil İncalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 276.

ciddi bir rakip olarak çıkmışlardır. 1670 yılında elçi olarak İstanbul'a gelen Marquis De Nointel, iki ülke arasındaki ilişkilerin Fransa'nın Girit savaşlarında Venedik'e yardım etmesi sebebiyle bozuk olmasından dolayı Fransız tüccarlarının % 5 gümrük vergisi ödeyerek diğer ülke tüccarlarına göre zor durumda olduklarını belirterek uzun zamandan beri yenilenemeyen ahidnâmeleri yeniletme ve gümrük vergisini % 3'e indirme çabasına girmeye başlamıştır³⁷³. Üç yıl süren çalışmaları sonunda Nointel, 5 Haziran 1673 tarihinde Fransa'ya bu tarihe kadar tanınan imtiyazlardan daha geniş yeni bir ahidnâme imzalamayı başarmıştır³⁷⁴. Bu ahidnâme ile Fransız tüccarından alınan gümrük vergisi % 3'e düşürülerek, bu zamana kadar üstün durumda olan İngiliz ve Hollandalı tüccarlarla eşit duruma gelmişlerdir³⁷⁵. Diğer önemli bir husus pamuk, pamuk ipliği, deri, meşin, balmumu gibi ihracı yasak olan malların (memnu' meta), Fransa'nın dostluğuna inanılarak Fransız tüccarlarına satılmasına müsaade edilmesidir³⁷⁶. 1685 yılı Kasım ayında İzmir Kadısına gönderilen bir ferman da Fransız tüccarların İzmir'den satın aldıkları balmumundan %3 vergi dışında başka bir vergi talebinde bulunulmaması istenmektedir³⁷⁷.

1673 ahidnâmesini, 1679 yılında İstanbul'a gelen elçi Comte de Guilleragues, Fransa Kralı'nın arzu ettiği şartlarda aynı yıl içinde yeniletmeyi başarmıştır³⁷⁸. Karlofça Antlaşması'ndan sonra da Fransız elçileri İstanbul'a gelip giderek siyasi gelişmelerden doğan fırsatları değerlendirerek de ahidnâmelerin yenilenmesi için çalışmışlardır. Elçi Marquis De Bonnac, İran'ın Osmanlı kuvvetleri tarafından işgali döneminde, Osmanlılarla Rusların Kafkasya'daki İran topraklarını taksim ettikleri sırada tavassutta bulunmak suretiyle 1724 yılında bir antlaşma imzalanmasını sağlamış, çıkacak bir Osmanlı-Rus ihtilâfını durdurmuştur. Ardından hizmetinin

³⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 3, 2. Kısım, s. 210-211.

³⁷⁴ BOA. ADVN. DVE.d 027/2, Fransa Nişan Defteri, SN.4, BN.1; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 121; Robert Mantran "Monsier De Guilleragues, Ambassadeur de France à Constantinople, et le Commerce, Français au Levant (1679- 1685)", s. 60; Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kuneralp ve Frédéric Hitzel, *a.g.e.*, s. 22; Gabriel Efendi Noradounghian, *a.g.e.*, s. 136.

³⁷⁵ *Muahedât Mecmuası*, C. I, s. 12; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 130; M. Belin, *a.g.e.*, s. 94; Gabriel Efendi Noradounghian, *a.g.e.*, s. 144; Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 51; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 83; Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s. 6; Robert Mantran "Monsier De Guilleragues, Ambassadeur de France à Constantinople, et le Commerce, Français au Levant (1679- 1685)", s.60.

³⁷⁶ 1673 ahidnâmesinin uygulaması sırasında yaşanan sorunlarla ilgili olarak bkz. Ayşin Şişman, "a.g.m.", s. 509-559.

³⁷⁷ BOA, C.HR. 170/8465.

³⁷⁸ Robert Mantran "Monsier De Guilleragues, Ambassadeur de France à Constantinople, et le Commerce, Français au Levant (1679- 1685)", s. 59-60; Charles Schefer, *a.g.e.*, s. 232-236; Gümrük vergisinin % 3'e indirilmesi hususunun bazı kaynaklarda 1679 ahidnâmesi ile olduğu belirtilmektedir, Bkz: Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleleri I*, s. 276-277; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 19.

karşılığında bazı ayrıcalıklara mazhar olmuştur. Yine bu süreçte Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'ye Fransa Hükümeti tarafından ahidnâmenin yenilenmesi yönünde baskıda da bulunulmuştur³⁷⁹.

3.3. 1740 AHİDNÂMESİ VE AHİDNÂMENİN İÇERİĞİ

1740 ahidnâmesi “Muahede” usûlü dâhilinde tanzim edilen ve “Kapitülasyon” adı ile bilinen en son ahidnâmedir. Fransızlar, bu ahidnâme ile Osmanlı ülkesinde “En ziyade müsâadeye mazhar ülke”³⁸⁰ ayrıcalığını kazanırken, bütün Avrupa-Hıristiyan âleminin himayesini de uhdesine almıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 989 Numaralı Divân-ı Hümayûn Defterleri Kataloğunda yer alan Düvel-i Ecnebiye Defterleri arasında, 1740-1906 tarihleri arası 197 sahifelik 29/4 Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri içinde bu ahidnâmenin 32 sayfa halinde düz yazı metni yer almaktadır³⁸¹.

Bu Ahidnâme ve Nişan Defteri'nde yer alan ahidnâmede uzun bir giriş yapılmıştır. Girişte, ilk olarak yeni ayrıcalıklar isteyen Fransa Kralı XV. Louis'nin Bâb-ı âlî'ye samimiyetle yazdığı mektubun, Fransa elçisi Louis Salvador Marquis De Villeneuve tarafından Padişaha arz edildiği belirtilmektedir. Bundan sonra Osmanlı Devleti tarafından yürürlükte olan geleneksel usûle göre mektubun Türkçeye çevrildiği ve bir suretinin Vezir-iâzam Hacı İvaz Mehmed Paşa tarafından Padişaha iletildiği ifade edilmektedir. Mektupta Fransa Kralı, önceki Osmanlı Padişahları ve Fransa kralları arasında eskiden beri gelen dostluğun devamı için Sultan IV. Mehmet zamanında 1673 (1084) yılında yenilenen ve Fransa elçileri, konsolosları, tercümanlarının ve tüccarlarının, işlerini güven içinde devam ettirebilmeleri için, önceki anlaşmalara bazı yeni hükümlerin ilâve edilerek bu saltanat döneminde bir kat daha kuvvetlendirilmesi yoluna gidilmesini talep etmektedir. Bunun üzerine Padişah, Osmanlı Devleti ile Fransa Devleti arasındaki kâdim dostluk nedeniyle ilişkilerin sağlam bir şekilde devam ettiğini, Fransa Kralı'nın Osmanlı Devleti'ne gösterdiği sevgi ve bağlılığın daha da artması için Kralın isteklerinin uygun olduğunu ifade etmektedir. Yine, Padişah iki devlet arasındaki karşılıklı ticaretin gelişmesi ve geliş-gidişlerin huzur ve güven içinde olmasını sağlamak amacıyla önceden yenilenmiş

³⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, 2. Kısım, s. 205; M. Belin, *a.g.e.*, s. 95.

³⁸⁰ Bruce McGowan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 852.

³⁸¹ Bkz. **EK-3**.

olan ahidnâmelerin hükümlerini aynen onaylandığını ve bunlara ilave olarak Fransız tüccarların, huzur ve güvenleri için önceden beri vermekte oldukları “Masdariyye” vergisinden muaf tutulduklarını belirtmektedir.

Yukarıda zikredilen hususlar, Bâb-ı âlî tarafından Veziriâzam İvaz Mehmed Paşa ve Fransa elçisi Marquis De Villeneuve arasında defalarca yapılan görüşmeler sonucunda karara bağlandığı, ardından Veziriâzam’ın varılan kararı Padişaha arz ettiği, Sultan I. Mahmut’un da Fransa Kralı’nın Osmanlı Devleti hakkındaki dostluk ve bağlılığını, takdir etmesinin bir karşılığı olarak ahidnâmeyi kabul ederek yürürlüğe girmesine izin verdiği, tasdikli bir suretinin de Fransa elçisine teslim edildiği ifade edilmektedir.³⁸²

Ahidnâme hükümlerine göre³⁸³;

-Fransız tüccarları “Masdariyye” vergisinden muaf tutulacak

-1673 ahidnâmesi ile memnû’ metâ kabul edilen pamuk, pamuk ipliği, sâhtiyan, gön ve balmumu gibi ürünlerin Fransızlara satışı serbest bırakılacak, alım-satım için eskiden olduğu üzere gümrük vergisi ödenmeye devam edilecek

- 1604 ve 1673 ahidnâmelerinde geçen kassabiye, reft, bac, yasak kulu ve 300 akçeden ziyade selâmetlik resminin muafiyeti uygulaması devam edecek

- Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız tebaadan haraç ve cizye vergileri talep olunmayacak

-Fransızların kendi aralarında çıkan sorunlar, elçi ve konsolosları vasıtasıyla kendi adetleri üzre çözümlenecek

- Fransız tercüman ve tüccarların can ve mal güvenlikleri garanti altına alınacak ve bunlara zarar verenler, Osmanlı idarecileri tarafından cezalandırılacak

³⁸² Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri d 029/4, s.1-4; *Muahedât Mecmuası*, C. I, s. 240-262; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 140-141.

¹⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1740 Ahidnâmesi’nin eski ahidnâmeye (1673 ahidnâmesi) zeyl olarak yedi madde üzerine tespit edildiğini, Name-i Hümâyûn defterinde bu ahidnâmenin fıkra halinde yazılmış ve yaklaşık yüz maddeye ulaşmış olduğunu beyan etmektedir. Hammer ise zikredilen muahedenin seksen dört maddelik büyük bir ticaret ve dostluk anlaşması haline geldiğini belirtmektedir. Münir Aktepe’de 1673 (1084) ahidnâmesinin elli sekiz maddesine 1740 yılında kırk iki maddelik ilâve yapıldığı bilgisini vermektedir. Ali Reşad-Macar İskender çevirisi olan eserde ise 1740 ahidnâmesinin kırk bir maddelik eski muahedenin üzerine kırk üç yeni madde ilâve olunarak toplam seksen dört maddeden oluştuğu belirtilmektedir. M. Belin tarafından yazılan *Des Capitulations et Des Traités de la France en Orient* adlı eserde ve Le Baron I. De Testa’nın kaleme aldığı *Recueil Des Traités de la Porte Ottoman* isimli eserde de Fransa’ya tanınan kapitülasyonların seksen beş başlıkta toplandığı vurgulanmıştır

- Kudüs, Galata, İzmir, Sayda ve İskenderiye’de Fransızlara ait kiliselere ve din adamlarına kimsenin müdahale etmemesi sağlanacak ve din-vicdan serbestîsi içinde yaşamaları garanti altına alınacak

- Fransız tüccarları, konsolosları, ruhbanları ve reayası kendileri için şarap yapma iznine önceden olduğu gibi yine sahip olacaklar

- Fransızlar Osmanlı ülkesinde satın aldıkları incir, kuru üzüm, fındık gibi *kuru meyveleri* gümrüğünü ödeyerek, gemilere yükleyebilecekler

- Fransız tüccarının ve onun bayrağı ile ticaret yapanların Osmanlı ülkesine getirdikleri ve alıp götürdükleri altın ve gümüş sikkeden, gümrük vergisi alınmayacak ve ellerinde olan sikkelerini Osmanlı Devleti sikkeleriyle değiştirmeye zorlanmayacaklardır.

Coğrafi keşiflerden sonra Uzak-Doğu ticaret yolunun Güney Afrika’ya kaymasının yarattığı endişe, Doğu’nun geleneksel müşterisi olan Avrupalı tüccarların Amerika’ya ilgi duymaları gibi bütün yeni gelişmeler, Osmanlıların daha fedakâr hale gelmelerine ve Gayr-i Müslimler için daha elverişli koşullarla ticarî ilişkiler kurmalarına neden olmuştur. 1740 ahidnâmesi bu elverişli koşulların en önemli belgesidir. Başlangıçta padişahların bir lûtf gösterisi olarak verilen imtiyazlar, bozulan askerî durum sonucu boşalan hazinenin felâket durumuna çare olarak yabancıların tekelinde sömürü aracına dönüşmüştür³⁸⁴.

4- 1740 AHİDNÂMESİNDE İLK DEFA GEÇEN HÜKÜMLER

4.1. DİNÎ HİMAYE VE İBADET ÖZGÜRLÜĞÜ

1740 ahidnâmesinde dinî himaye ve ibadet özgürlüğü ile ilgili hususlar sırasıyla;

1- Kudüs’e gelip giden Fransızların incitilmemesi ve buradaki Kamame Kilisesi ruhbanlarına karışılmaması belirtilerek, kutsal topraklara gelip gidenlerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması ve haksız vergi talebinde bulunulmaması,

2- Galata’da olan hastanelerde kendi hallerinde İncil okuyanların rencîde edilmemesi belirtilerek, zikr olunan hastaneler bundan sonra nerede olursa eski ahidnâme

³⁸⁴ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 148.

gereğince kendi hallerinde İncil okuyanların korkutulmamaları hükümleri bulunmaktadır³⁸⁵.

4.2. TİCARET

1740 ahidnâmesinde ticaret ile ilgili daha önceki ahidnâmelerdeki yer almamış hususlar aşağıda maddeler halinde verilmiştir:

1- Masdariyye vergisi muafiyeti;

Fransa iskelelerinden yüklenen ve ticâret yaptığını gösterir belgeyle yola çıkan Fransız gemileri ile İstanbul'a gelip ve İstanbul'dan Fransa'ya geri giden eşyadan gümrük vergisi ve selâmet akçesi alınacak ve bundan sonra bu malların Fransızlar ve diğerleri arasında alım-satımı olduğunda herhangi bahane ile masdariyye vergisi talep edilmeyecektir³⁸⁶.

2- Senede bir defa olmak şartıyla incir, kuru üzüm, fındık ve tuz ihracı izni;

Ahidnâmede Osmanlı ülkesinde yetişen meyveleri satın almak ve yüklemek için iki veya daha fazla Fransız gemisinin gelmesi halinde gümrük aracılığı ile yüklenmesine izin verilecektir. Ayrıca incir, kuru üzüm, fındık ve Kıbrıs adasından tuz ihracı ve satın alma izni Müslümanlara nasıl ise Fransız tüccarlara da öyle olacaktır. Osmanlı ülkesinde yetişen incir, kuru üzüm, fındık gibi kurumuş meyvelerin bol olduğu zamanlarda senede bir defa Fransa'dan gelecek iki ya da üç gemiye bu meyvelerden gümrüklerini ödeyerek satış yapılabilecekleri hükme bağlanmıştır³⁸⁷.

3- Eskiden beri Fransız tüccarlarının elçilerine ve konsoloslarına ödedikleri vergilerin adlandırılması ve tanzimi;

Ticaret yapan Fransız gemilerine yüklenen eşya için Fransız elçilerine ve konsoloslarına, *konsolata vergisi* ve *baylaj* denilen verginin ödenmesi hususu bu ahidnâme ile düzenlenmiştir. Osmanlı tüccarı ve reayası tarafından ticaret yapan Fransız gemilerinin yükledikleri metadan gümrük vergisi ödemesi sırasında ahidnâme hükmüne göre konsolata vergisi ödemedikleri takdirde adı geçen ticarî metanın gümrükten dışarıya çıkarılmasına izin verilmeyecektir³⁸⁸. Osmanlı tebaası

³⁸⁵ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 15; 30.

³⁸⁶ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 21; 22.

³⁸⁷ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 21; 22.

³⁸⁸ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 21.

tarafından Fransız gemilerine yüklenen mallar için Fransız elçilere ve konsoloslara % 2.5 konsolosluk vergisi veya baylaj³⁸⁹ ödemediği gümrükten çıkartmaya kesinlikle yasaklama getirilmiştir³⁹⁰.

4- Fransız tüccarları ve maiyetindekilerin Osmanlı ülkesinde kaldıkları süre zarfında yanlarında bulundurmamak zorunda oldukları mürurnâmeler ile taşıma ve kendilerine özgü giysileri giyme uygulamasının getirilmesi;

Fransız tüccarları ve onlara tabi olanlar, Fransız elçi ve konsoloslarından aldıkları i'lân kâğıdı denilen bir tür pasaport³⁹¹ ile Gayr-i Müslim tüccarlara özgü giysiler içinde Osmanlı ülkesinde alım satım yapabileceklerdir. Zaman zaman tüccarların giyim-kuşam konusunda uymaları gereken kurallara dikkat etmeyerek Müslümanlar gibi giyindikleri görülmüştür. Bu hususta devlet görevlileri tarafından uyarılmışlardır³⁹². Osmanlı ülkesine gelen Fransız tüccarlardan cizye ve diğer vergiler alınmayacak ve ahidnâme'ye göre gümrük ödemesi gereken malların vergisini ödedikten sonra gidiş gelişlerine izin verilecektir³⁹³.

5- Fransız tüccarlarına Osmanlı Devleti'nin kara ve deniz yollarını kullanarak Rusya ile ticaret yapmasına izin verilmesi;

Fransız tüccarları tarafından Osmanlı ülkesinde yasaklanmamış olan Türk mallarının, barış zamanında bütün denizlerden ve Tuna nehrinden vergi yükümlülüklerinin usûlüne uygun ödenmesi halinde Rusya'ya gidip ticaret yapılmasına izin verilmiştir. Bu hüküm, Fransızlar tarafından Karadeniz'de ticaret yapma isteklerinin, Osmanlılar tarafından kabul edilmemekle birlikte bir ara formül olarak 1740 ahidnâmesine konulmasına neden olmuştur. XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi devletlere verdiği ahidnâmelerde bu ülkelerin Karadeniz'de ticaret yapabileceğine dair maddeler yer almakla beraber bu hakların hiçbir ülkeye kullandırılmadığı bilinmektedir³⁹⁴. Osmanlı Devleti'nin kullanılmasına

³⁸⁹ Baylaj: Konsolosluk vergisi, bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 1, s. 441.

³⁹⁰ Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 271.

³⁹¹ M. Belin, *a.g.e.*, s. 102.

³⁹² BOA. C.HR. 185/9222.

³⁹³ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 22.

³⁹⁴ İdris Bostan, "Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 304; Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 123.

müsaade etmediği, Karadeniz’de Gayr-i Müslimlerin ticaretine izin veren maddelerin ahidnâmelerde yer alması ilgi çeken bir durumdur. Devletin bu tutumu, Karadeniz’in bir iç denizi olduğu, boğazların ve İstanbul’un güvenliği açısından taşıdığı önemden kaynaklanmaktadır. Osmanlıların, Karadeniz’in kapalılığı statüsünde kalması hususunda, bu nedenlerden dolayı ısrarcı olduklarını ortaya koymaktadır³⁹⁵. 1740-1789 yılları arasında Ecnebiye Defterleri’nde yer alan konsolos arzlarında da Fransızların, Karadeniz’de herhangi bir ticarî faaliyeti ile karşılaşılmamıştır.

1739 Belgrat Antlaşmasında ilk defa Karadeniz’de Osmanlı ve Rus tüccarlarının karşılıklı olarak ülkelerinde serbest ticaret yapabilmeleri hususu kabul edilmiştir. Ancak Karadeniz’i bir Türk gölü olmaktan çıkaran ve uluslararası ticaret konusunu gündeme getiren antlaşma, 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıdır. Antlaşma ile Ruslar, Fransa ve İngiltere gibi devletlerin tüccarının sahip olduğu imtiyazlara sahip olmuşlardır. Karadeniz’in ticarete açılması ile ilgili her türlü antlaşma ve ahidnâmelerde hukukî zemin sağlanmakla beraber³⁹⁶, Osmanlı Devleti, Rusya başta olmak üzere Fransa ve İngiltere gibi devletlere çeşitli sorunlar çıkararak ticareti engellemeye çalışmıştır³⁹⁷. Bu gerçekten yola çıkarak Bâb-ı âlî üzerinde giderek artan siyasî baskılar neticesinde 1783 yılında Ruslar³⁹⁸, 1802 yılında Fransızlar ve arkasından İngilizler Karadeniz’de ticaret serbestisi kazanmışlardır³⁹⁹. Konuya dair hüküm;

“...*Françe tüccârı memnâu’âtta mâ’adâ (ihracı yasak olmayandan başka) ticârete müte’allik eşyaları ile memâlik-i mahrûsemden berren ve bahren (karadan ve denizden) ve kezâlik Tuna ile nehren dostluk esnâsında Moskov ve Urus (Rus)ve gayri memleketlere gidüb ve zikr olunan yerlerden memâlik-i mahrûseme getirüb bey’ü şirâ (alım-satım) eyledikleri esnâda sâir müste’men tâifesinden virilegelen*

³⁹⁵ İdris Bostan, “Rusya’nın Karadeniz’de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)”*Belleten*, C. LIX, Sayı: 225, Ağustos 1995, s. 353; Özgür Yılmaz, “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, Volume 2/7 Spring 2009, s. 366.

³⁹⁶ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 20.

³⁹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.2, s. 284-285.

³⁹⁸ Osman Köse, *a.g.e.*, s. 181-189.

³⁹⁹ M.Belin, *a.g.e.*, s. 106-107; Halil İnalcık, “İmtiyazat”, s. 1186; İdris Bostan, “Rusya’nın Karadeniz’de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)”, s. 359-360.

*gümrük ve rüsûm her ne ise bunların tarafından dahi edâ olundukda bî-vech müdâhale olunmaya...*⁴⁰⁰ şeklindedir.

6- Fransız tüccarının İzmir ve İstanbul'a getirdiği feslerin gümrük vergisinin satıldığı yerin Gümrük Eminine ödenmesi;

Fransa tüccarının gerek Fransa gerekse Tunus taraflarından İzmir'e getirdikleri feslerin gümrük vergisini İzmir Meyve Gümrüğü Emni almak istemektedir. Ancak bu ahidnâmeden sonra Fransa tüccarının getirdikleri feslerden dolayı İzmir'de gümrük vergisi talep edilmeyecektir. Ancak bu fesler İstanbul'a gelirse Gümrük Eminine mutad olan gümrük vergisi verilecektir⁴⁰¹.

4.3. KONSOLOSLAR, TERCÜMANLAR VE DİĞER HİZMETLİLERE TANINAN İMTİYAZLAR

1740 ahidnâmesinde konsoloslar, tercümanlar ve diğer hizmetlilere tanınan imtiyazlarla ilgili hususlar aşağıdadır.

1- Osmanlı Devlet protokolünde Fransa elçileri ve konsoloslarına diğer Avrupa Devletleri'nin elçi ve konsoloslarına göre öncelik verilmesi;

1604 ahidnâmesinde “Padişah” ünvanı Fransa Kralı'na ilk defa verilmiştir. 1740 ahidnâmesinde ise “Françe Padişahının elçi ve konsolosları denilerek” elçi ve konsoloslar onurlandırılmışlar ve protokolde diğer Avrupa Devletleri'nin elçi ve konsoloslarının önüne geçmişlerdir⁴⁰².

2- Fransız elçi ve konsoloslarının maiyyetinde tercüman ve yasakçılık görevlerinde bulunan Gayr-i Müslim Osmanlı reayasına, müste'men tüccarların haklarıyla ticaret yapma yolunun açılması;

Fransız elçi ve konsolosları istedikleri tercümanları ve yasakçıları seçmekte ve ihtiyaç duyulan yerlere tayin etmekte serbest bırakılmışlardır⁴⁰³. Bu hükümle Osmanlı tebasından insanlar da tercüman olarak atanmışlar ve buna bağlı olarak

⁴⁰⁰ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 20.

⁴⁰¹ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 20.

⁴⁰² Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 16.

⁴⁰³ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 16.

geniş haklar kazanmışlardır. Müste'men tüccar gibi, isterlerse ticarî maksatlarla alım ve satım hakkına ilk defa sahip olmuşlardır⁴⁰⁴. Ancak bu durum Osmanlı yöneticileri ve elçilikler arasında devamlı olarak ihtilâf konusuna dönüşmüştür. Tercümanlar bazen Rum ve Ermeni Osmanlı tebaasından seçilmişlerdir. Aynı zamanda bu tercümanlar 1740 ahidnâmesi ile konsolos vekili olarak da tayin edilebileceklerdir. Böylece yerli reyanın konsolos vekili olarak tayin edilmesi Bâb-ı âlî tarafından kabul edilmiştir. Osmanlı tebaâsından elçilik ve konsolosluk hizmetinde çalışanlar, himaye görenler olarak ifade edilen “Yerli mahmîler” Bâb-ı âlî tarafından verilen berât-ı şerifle görev yapmışlar, gümrük ve tekâlîf-i örfiyyeden muaf sayılmışlardır. Bu muafiyet, görevleri sona erdiğinde ya da öldüklerinden sonra bile çocukları veya akrabaları tarafından “Mahmî” sıfatı ile kullanılmaya devam edilmiştir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti ticaret merkezlerinde Gayr-i Müslimlerden daha çok himaye gören yerli tebaa ortaya çıkmıştır⁴⁰⁵.

3- Fransa elçilik hizmetinde çalışan belli sayıdaki Osmanlı Devleti reayası için vergi muafiyeti getirilmesi;

Bu hüküm ile Fransa elçiliğinde çalışmak üzere seçilen görevliler ve yakınları da tercümanlar gibi vergi muafiyetinden faydalanmışlardır. Ahidnâmede konuya dair verilen hükümde elçinin yanında hizmet eden 15 hizmetlinin vergilerden muaf tutulması konusuna açıklık getirilmiştir⁴⁰⁶.

4- Osmanlı ülkesinde açılan Fransız konsolosluklarına Fransız bayrağı çekilmesine izin verilmesi;

Fransa konsolosları ve ferman ile atanan vekillerinin yaşadıkları yerlerde kendi bayraklarını çekmeye kimsenin engel olmaması bir cümle ile ahidnâmede yer almıştır⁴⁰⁷.

5- Fransız konsolosluklarının güvenliğinden sorumlu yasakçı, odabaşı ve sair zabıtlara her türlü vergi muafiyeti getirilmesi;

Konsolosların hizmetinde çalışan yasakçılar, odabaşları ve diğer zabıtlar korunup himaye edileceklerdir. Bu himaye ve vergi muafiyeti “...*Konsolos kapularının*

⁴⁰⁴ Fransa Ahkâm Defteri, 034-2/11, SN.118, BN. 774.

⁴⁰⁵ Mehdi Fraşerli, *a.g.e.*, s. 40.

⁴⁰⁶ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 16.

⁴⁰⁷ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 16-17.

emniyeti için konsolosların iltimâs eyledikleri yasakçılar ta'yîn olunması câiz ola ve bu makûle yasakçılar odabaşları ve sâir zâbitleri taraflarından sıyânet ve himâyet olunub ve bu husûs için yasakçılardan bir dürlü virgü ve 'ubûdiyet taleb olunmaya..." şeklinde ifade edilmiştir⁴⁰⁸.

6- Fransız konsolosları ve tüccarlarının, diğer ülke konsolosları ve tüccarları ile aralarında çıkan sorunlara, ilgili tarafların İstanbul'daki elçilerinin bakmasına izin verilmesi;

Fransız konsolosların diğer Hristiyan konsoloslar ve tüccarları ile aralarında herhangi bir sorun çıkması durumunda davanın İstanbul'da bulunan elçilerine havale olunmasına izin verilecektir. Olayın geçtiği yerdeki valiler, hâkimler, kadılar, gümrük eminleri ve diğer görevliler bu davalara müdahil olmayacaklardır⁴⁰⁹.

7- Fransız tebaası ve tüccarından iflas edenlerin borçları hakkında elçilerin, konsolosların ve diğer Fransız tebasından olanların eğer bir kefillik durumları söz konusu değil ise borçların tazmini konusunda sorumlu tutulmaması;

İflas eden Fransız tüccarlarından bir kişinin borçları yüzünden, konsolosların ve elçilerin eğer kefillik durumları söz konusu değilse herhangi bir sorumlulukları olmayacaktır⁴¹⁰.

8- Fransız konsolosları, tercümanları ve taifesinin kendi kullanımları için getirdikleri üzüm ve şarap için herhangi bir vergi talep edilmemesi;

Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız taifesinin kullanımı için, görevlendirdikleri kişiler tarafından getirilen üzüm ve şarap için Osmanlı yöneticileri tarafından engel çıkarılmayacaktır. Kendilerine özgü yiyecek içeceklerin temini hususundaki hassasiyete ahidnâmede yer verilerek yeniçeri ağası, bostancıbaşı, topçubaşı ve diğer zabitanın herhangi bir vergi talebinde bulunmaması istenmiştir⁴¹¹.

⁴⁰⁸ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 17.

⁴⁰⁹ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 17.

⁴¹⁰ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 17-18.

⁴¹¹ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 17.

4.4. KİŞİ, MESKEN HAKLARI VE YARGILAMA

1740 ahidnâmesinde kişi, mesken hakları ve yargılamayla ilgili hususlar geniş bir şekilde yer almıştır. Bu konular sırasıyla;

1- Fransızların yaşadıkları hanelere sebepsiz yere devlet görevlilerinin kanunsuz bir şekilde zorla girmemesi;

Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransızların can ve mal güvenliklerinin garanti altına alınması en önemli hususlardan bir olmuştur. Konu ile ilgili olarak ahidnâmede Fransalı sakinlerin mekânlarına cebren girenlerin, mallarına dokunanların ihbar edildikleri surette cezalandırılmaları hükme bağlanmıştır⁴¹².

2- Osmanlı ülkesinde yaşayan, evli ya da bekâr Fransızlardan, cizye vergisi talep edilmemesi;

Osmanlı Devleti'nde mütemekkin Fransızların cizye vergisinden muafiyeti ahidnâmede bir madde halinde yer almıştır⁴¹³.

3- Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız taifesi ve Fransız bayrağı altında ticaret yapanların işledikleri suçların kadı tarafından mahkemede görülmek istenmesi durumunda Fransız elçisi, konsolosu veya vekilinin mahkemede bulunmasına izin verilmesi;

Bir Fransız reaya tarafından işlenen cinayet durumunda, kadılar ve yerel görevliler bu tarz olan davayı bulundukları mahalde elçi veya konsolos bulunmadan davaya müdahale edemeyeceklerdir. Bu konuda dikkatli ve ayrıntılı inceleme yapılması ahidnâme hükmü ile karara bağlanmıştır⁴¹⁴.

4- Osmanlı ülkesinde yaşayan borçlu Fransız tüccarlarının elçileri veya konsoloslarının kefil olması halinde bir yerden bir yere gitmelerine engel olunmaması;

Elçi veya konsoloslar, memleketten gitmek isteyen bir Fransalıdan, herhangi bir borçları için teminat akçesi almaktadırlar ve kişinin hareketine engel olmadan 4000 akçeden fazla olan davalarına İstanbul'da bakılacaktır. Bu konuda karşılaşılan

⁴¹² Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 24.

⁴¹³ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 23.

⁴¹⁴ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 22-23.

sorunlar “...*Françe tüccârından biri bir tarafa ‘azîmet eylemek murâd idüb deyni içün elçileri veya konsolosları âna kefil oldukda edâ-yı deyn ile deyü yolundan alıkonulmaya. Ve kendülerden 4000 akçeden ziyâde olan da‘vâ-yı mu‘tâd üzere ve ‘ahdnâme-i hümayûn mûcibince Âsitâne-i Sa‘âdet’ime havâle oluna...*”⁴¹⁵ şeklinde düzenlenen ahidnâme hükmüne göre çözüme kavuşacaktır.

5- Fransız tüccarı ile Osmanlı tebaasından bir kimse ile arasındaki davadan dolayı zuhur eden anlaşmazlığın ilk önce şer’i mahkemede görülmesi ve eğer taraflardan birinin mahkemenin kararına itirazı durumu olursa davanın tekraren Divân-ı Hümayûn’da görülmesi;

Suç işlemiş veya davalı olan bir Fransalının, mahkemeye çıkartılması ancak konsolos ve elçilerle mutabakattan sonra olacaktır. Ayrıca şer’i mahkemede görülen davaların itiraz durumunda istinafen Divân-ı Hümayûn’a nakledilmesi ahidnâmeye göre mümkün olmuştur⁴¹⁶.

6- Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız taifesi ile Fransa bayrağına tabi olanların Osmanlı tebaasıyla olan davalardaki mahkeme harçlarının sınırlandırılması;

Fransız reaya ve tüccarının, Osmanlı tebaasından olan alacakları için bir dava görüldüğü zaman masraflar karşılığı olarak mübaşir ve çavuş için % 2 vergi alınacaktır⁴¹⁷. Daha sonraları bu vergi mahkeme harcı olarak ifade edilmiştir⁴¹⁸.

7- Ahidnâmeye mugayir söz ve davranış sergileyen Fransız ve Osmanlı uyruğundan olanların yargılanmaları;

Ahidnâme-i hümayûna karşı işlenecek suçlar üzerinde, Osmanlı Devleti yetkilileri ve Fransa devleti yetkilileri karşılıklı baskı oluşturacaklardır. “...*Vülât ve hükkâm ve kuzât ve gümrük ümenâsı ve voyvodagân ve mütesellimler ve zâbitân ve a‘yân-ı vilâyet ve iş erleri ve sâirlerden ‘ahdnâme-i hümayûnuma mugâyir hareket olunmayub ve tarafeynden hilâf-ı ‘ahdnâme-i hümayûn kavlen ve fi‘len te‘addî ider olur ise Françelü olanların konsolosları ve zâbitleri ‘ahdnâme mûcibince haklarından geldikleri gibi Devlet-i ‘Aliyye’me tâbi’ olanlardan zuhûr iden te‘addiyât dahi Françe elçileri ve konsolosları ‘arz olundukda hakikatse ba‘de*

⁴¹⁵ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 23.

⁴¹⁶ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 24.

⁴¹⁷ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 25.

⁴¹⁸ Mehdi Fraşerli, *a.g.e.*, s. 186.

tahsîlül-l-utlâ‘ iktizâsına (gereken cezayı bildirmelerine) göre o makûlelerin haklarından gelinmek üzere emr ü fermân sudûru câiz ola’’⁴¹⁹ hükmü ile ahidnâmenin güvenliği ve devamlılığı garanti altına alınmıştır.

4.5. DENİZ TİCARETİ VE DONANMA

1740 ahidnâmesinde deniz ticareti ve donanmayla ilgili hususlar sırasıyla;

1- Osmanlı iskelelerine yanaşan Fransız gemilerinin yiyecek-içecek ihtiyacının giderilmesi hususunda engel çıkarılmaması;

Fransızlar Osmanlı Devleti’nde kabotaj hakkına sahip olacaklardır. Buna göre gemilerle yolcu, yük taşıma ve satın alma hakkı verilmiştir.

2- Osmanlı Devleti karasularında çeşitli nedenlerle tamir ihtiyacı hâsıl olan Fransız gemilerine ihtiyaç duyulan malzemelerin alınması hususunda bir engel çıkarılmaması, bozulmuş veya zarar görmüş gemilerin tamiri için gerekli olan revgan, zift ve katranı paralarıyla almalarına engel olunmaması ve yardım yapılması;

Ahidnâmenin konuyla ilgili hükmünde Osmanlı Devleti iskele, liman ve sahillerinde Fransız gemi kaptanları, reisleri gerekli olan zift, yağ ve katranı parasıyla almalarına zabitanlar tarafından engel olunmaması karara bağlanmıştır⁴²⁰.

3- Osmanlı donanması ve ticaret gemilerinin, Fransız ticaret gemilerine karşı ahidnâme-i hümayûna mugayir bir davranışa tasalluta yeltenmemesi;

Osmanlı donanmasında görev yapan subayların, Fransız gemilerinin özellikle Mısır ve İskenderiye bölgesindeki ticaretlerini engellemeleri yasaklanmıştır. 1740 ahidnâmesinde yer alan;

“...Kapudan Paşa ve mîrî kalyonlar kapudanları ve çekdiri beyleri ve firkate kapudanları ve sâir Devlet-i ‘Aliyyemin sefâyini ve bâ-husûs Mısır ve İskenderiye’sine ticâret iden sefâyin, Françe sefâyinin hilâf-ı ‘ahdnâme-i hümayûn üzre yollarından alıkomayub ve dahl ü ta‘arruz itmeyüb ve bir dürlü bahâne ile cebren hediye taleb olunmayacağından başka Françelünün gerek cenk ve gerek tüccâr sefâyinine rûy-ı deryâda rast geldiklerinde ber mu’tâd-ı kadîm tarafeynden

⁴¹⁹ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 26-27.

⁴²⁰ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 25-26.

*dostluk mu'âmelesi izhâr oluna...*⁴²¹ maddesi ile merkezden uzak ve korsan saldırılarına açık Doğu Akdeniz'de Fransız tüccarlarının güvenliği hususu teminat altına alınmıştır.

Ayrıca Osmanlı denizcileri tarafından Fransız gemilerinin rahatsız edilmemeleri garantisi, “...Devlet-i ‘Aliyye'min ehl-i İslâm ve re'âyâsı memâlik-i mahrûsem iskelelerinin birisinden âher iskeleye nakl eylemek için Françe sefâyinine ticârete müte'allik (ticareti yapılabilen) eşya vaz' eyledikde mümâne'at olunmaya...”⁴²² hükmü ile verilmiştir.

5- Osmanlı liman ve iskelelerindeki Fransız konsolos ve tüccarlarına yönelik korsanların düşmanlık ve tasallutlarına engel olunması;

Osmanlı karasularında bulunan Fransız gemileri, korsan saldırılarına karşı yetkililer tarafından korunacak ve himaye edileceklerdir. Bu himaye ve koruma Osmanlı Devleti vülât, hükkâm ve diğer zabitan tarafından gerçekleştirilecektir⁴²³.

4.6. TOPLU İFADE EDİLEN İMTİYAZLAR

1740 Ahidnâmesindeki diğer hükümleri değerlendirdiğimizde Fransa'ya tanınan ayrıcalıklar sırasıyla şu şekilde yer almıştır;

1- Osmanlı Devleti'nin diğer Avrupalı Devletlerin tüccarlarına vermiş oldukları hakların aynısının Fransızlara da tanınması; “...Devlet-i ‘Aliyye'min Françe devleti sâirlerden ziyâde kadîmi (eski) dostu olub vech-i lâyıkı üzere kendüsüne mu'âmele olunmak için sâir müste'menlere olan müsâ'ade ve ri'âyet Françe pâdişâhının re'âyâsı hakkında dahi mer'î ve mu'teber tutula...”⁴²⁴ diyerek Fransızların diğer milletlere göre eski dostluğuna vurgu yapılarak üstünlüğü ve farklılığı vurgulanmıştır.

2- Fransız elçi, konsolos, tercüman, kapudan, mellah, ruhban ve piskoposların Devlet-i Aliyye'ye dostluk göstermeye ve sadakatte bulunmaya devam etmeleri

⁴²¹ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 27.

⁴²² Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 26.

⁴²³ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 28-29.

⁴²⁴ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 30.

halinde eski ve yeni ahidnâmelerde kendileri haklarında yararlı olan maddelerin yürürlükte olmaya devam etmesi;

Ahidnâmede bu konuda;

“...*Françelünün gerek elçi ve konsolos ve tercümanları ve gerek Françelü sefâyinini i‘mâl eyleyen kapudan ve mellâhları ve gerek ruhân ve piskoposları mâdâm ki kendü hallerinde yürüyüb dostluk merâsimine ve sadâkat levâzımına hâlel getürecek hareketten mücânebet üzere olalar*(çekinip uzak duralar). *İşbu ‘atîk ve cedîd (eski ve yeni)’akd olunan mevâdd (maddeler) fîmâ ba’d tavâif-i erba‘a-i mezkûrenin, haklarında mer‘î ve mu‘teber tutulub mevâdd-ı merkûmenin mefhumâtına (içeriğine) mugâyir mukaddem ve muahhar(sonraya bırakılmış) tevârih (tarihler) ile emr ibrâz olunur ise ‘ahdnâme-i hümayûn mûcibince bilâ-‘amel mahalleri ref‘ ü terkîn oluna*”⁴²⁵ denilmektedir.

3- Fransız tüccarlarının ticaretlerinde kendilerine simsarlık yapan kimselere hangi milletten olursa olsun mümânaat ve müdahale edilmemesi;

Ticaret simsarlarının seçimi de Fransa’ya verilmiştir.

Bu imtiyaz da “...*Françe tüccârının mesâlihi için tüccâr beyninde varub gelen simsârlara bir dürlü te‘addî olunmayub isti‘mâl eyledikleri simsârlar ne milletten olur ise kimesne cebren mümâna‘at ve müdâhale eylemeye. Ve Yahûdi tâifesinden ve sâirlerden bazıları tüccârı diledikleri kimesneleri istihdâm idüb (seçip) ve hizmetinde bulunanlar tard (el çekildiklerinde) ve yâhud mürd olduklarında (öldüklerinde) yerlerine gelenlerden hilâf-ı mu‘tâd gedik ve hisse taleb eylemeyeler...*”⁴²⁶ hükmünden anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak; 1740 Ahidnâmesi hükümlerine bakılarak diğer imtiyazlarla beraber, bu tarihten itibaren Fransızların “En imtiyazlı millet konumuna yükseldiklerini söylemek mümkündür” denilebilir.

⁴²⁵ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 30.

⁴²⁶ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 31.

5- 1740 AHİDNÂMESİ HÜKÜMLERİNİN 1604 VE 1673 HÜKÜMLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

1536 yılından itibaren Fransızlara ve diğer Avrupalı devletlere tanınan ahidnâme-i hümayûnlarda önceki ahidnâmelere atıflar yapılarak tekrar edilmiş, yeni tanınan haklar bunların üzerine ilave edilmiştir⁴²⁷. Buna göre 1740 ahidnâmesi hükümlerinin 1604 ve 1673 hükümleri ile karşılaştırılması aşağıda maddeler halinde konularına göre yapılmıştır.

5.1.DİNÎ HİMAYE VE KUTSAL YERLERE ZİYARET HAKKI

-Hristiyanlığın en önemli kutsal mekânlarının Osmanlı ülkesinde olması diğer ülkelerdeki Hristiyanların buraları ziyaret etmesine yol açmıştır. Fransa Devleti de kendi vatandaşlarının ve din adamlarının özellikle Kudüs'e rahat bir şekilde giderek hac vazifelerini yerine getirmeleri için Osmanlı Devleti'nden çeşitli taleplerde bulunmuştur. Fransız Katolik hacılarının ve ruhbanlarının Osmanlı ülkesinde kalma özgürlüğü, ilk kez 1604 ahidnâmesinde geçmektedir. Fransız ruhbanların Osmanlı ülkesinde serbest dolaşımı, korunmaları ve ikâmet etme hakları daha sonra kabul edilen 1673 ve 1740 ahidnâmelerinde de yeniden teyit edilmiştir.

-Kudüs'te Kamame Kilisesi'nde kalan Fransız din adamlarının vergi muafiyeti ilk kez 1673'te kabul edilmiş ve 1740 ahidnâmesinde de tekrar edilmiştir. Kudüs'teki Hristiyanlarca kutsal mekânlarda ibadet etme, ayin düzenleme gibi hususlarda farklı mezheplere mensup din adamları arasında çıkan anlaşmazlıkların kendi aralarında çözölememesi durumunda Divân-ı Hümayûn'un alacağı kararın ilgili taraflarca kabul edileceği hususu ilk defa 1673 ahidnâmesinde zikredilmiş ve 1740'da da tekrar edilmiştir.

-Galata'da yaşayan Kapuçin (Fransisken) ve Cizvit tarikatları mensuplarına imtiyazlar tanınması ve İstanbul, İzmir, Sayda, İskenderiye ve diğer iskelelerde bulunan Fransızlara ait kiliselerin emniyetinin sağlanması hususu ilk defa 1673'te geçmiştir ve 1740 ahidnâmesinde tekrarlanmıştır.

⁴²⁷ M. Belin, *a.g.e.*, s. 95-96.

5.2.TİCARET

-Buğday, deri, gön ve pamuk gibi bazı yasak malların ticaretine özel izin verilmesi, 1604, 1673 ve 1740 ahidnâmelerinde geçmektedir.

- Fransız tüccarının ve bayrağı altında olanların Osmanlı ülkesine getirdikleri altın ve gümüş paralardan vergi alınmaması ve ellerinde olan paraların Osmanlı paraları ile değiştirilme hususunda baskı yapılmaması 1604, 1673 ve 1740 ahidnâmelerine aynen tekrar edilmektedir. Bu konu ile ilgili olarak 1702-1708 yılları arası konsolos arzlarını konu eden ve 1998’de yayınlanan makalemde⁴²⁸ yabancı ve Osmanlı paraları ile ilgili konulara rastlanmamıştır.

- Fransız tüccarının alış-veriş sırasında ödedikleri gümrük vergisinin %5’ten %3’e indirilmesi, ilk kez 1673 ahidnâmesinde görülmekte olup 1740 ahidnâmesinde de tekrar edilmiştir.

- İthalatta olduğu kadar ihracatta da Fransızlar ve bayrağı altında ticaret yapanlar için masdariye vergisi ve gümrük vergisi ödendikten sonra tekrar talep edilmemesi 1673 ahidnâmesinde ilk defa geçmiştir. 1740 yılında ise masdariyye vergisi kaldırılmıştır.

- Fransız tüccarların ve bayrağı altındakilerin Osmanlı limanlarında ödedikleri verginin makbuzunu göstermeleri halinde bir başka Osmanlı limanında yeniden vergi ödeme talebinde bulunulmayacaktır. Bu husus 1673’te bahsedilmiştir. 1740 metninde de geçen hüküm konsolos arzlarında en çok ihlâl edilen hüküm olarak görülmektedir.

5.3.DENİZ TİCARETİ

- Osmanlı Devleti ile harp halinde olan devletlerin (Harbî memleketlerde)⁴²⁹ karasularında bulunan Fransız gemilerine el konulmaması ve içindekilerin Osmanlılar tarafından esir alınmaması 1604 ahidnâmesinde ilk defa geçmekte olup, daha sonraki 1673 ve 1740 ahidnâmelerinde de tekrar edilmiştir.

⁴²⁸ Ayşin Şişman, “a.g.m.”, s. 521-538.

⁴²⁹ Harbî; Osmanlı Devleti ile harp halinde bulunan, daha doğrusu henüz muahede yapmamış olan devletler ya da tebaası için kullanılır, harp kelimesinden gelmektedir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, s. 738.

- Osmanlı karasularındaki Fransız tüccarı ve bayrağı altındakilerin devletin koruması altında olduğu, onların gemilerine yönelik bir saldırının cezalandırılacağı hususu 1604 ve 1673 ahidnâmelerinde zikredilmiş olup 1740 ahidnâmesinde de geçmektedir.

- Osmanlı kara sularında arızalanma, fırtınaya tutulma gibi nedenlerle zor duruma düşen Fransız gemilerine yardım edilmesi 1604, 1673 ve 1740 ahidnâmelerinin hepsinde geçmektedir.

- Osmanlı ülkesinde karada ve denizde Fransızlara dolaşım emniyeti ve Fransız reayanın kayrılmasına dair 1604 ve 1673 ahidnâmelerinde geçen bu hüküm 1740'da da yenilenmiştir.

5.4.GÜMRÜK VE DİĞER VERGİLER

- Fransız ithal ve ihraç malları üzerindeki gümrük vergisi, eskisi gibi devam edecektir şeklindeki hüküm, 1604 ve 1673 ahidnâmelerinde yer almıştır.

- Talep edilecek gümrük vergisi miktarı yalnızca ilk iskelede alınacağına dair hüküm 1604 ve 1673 Ahidnâmelerinde geçmektedir. Mükerreren gümrük talebi keyfiyetinin çözümlenemeyen bir sorun olarak kalması ve uygulamada çıkan yolsuzluklar yeni ahidnâmeye aksetmiştir. Gerçekten bir kere gümrüğü verilip tezkeresi alınan maldan tekrar vergi istenmeyeceğine dair hüküm 1740 ahidnâmesinde tekrar edilmiştir.

- Kassabiye vergisi, reft, bac, yasak kulu ve üçyüz akçeden ziyade selâmetlik akçesi gibi vergilerden⁴³⁰ muafiyet 1604 ahidnâmesinde ilk defa geçmiş, 1673'te ve 1740'ta tekrar edilmiştir.

- Fransa elçilerine tanınan gümrük imtiyazlarından konsolosların da yararlanması için verilecek izin 1604 ve 1673'de yer almaktadır.

⁴³⁰ Gayr-i Müslim reayanın Osmanlı Devleti'ne ödediği vergilerle ilgili olarak bkz. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, C. I, Birinci Baskı, İstanbul 1328, s. 384-464.

5.5. KONSOLOSLAR VE TERCÜMANLAR VE DİĞER HİZMETLİLER

- Osmanlı ülkesinde görevli bulunan konsolosların dokunulmazlığı, tekâlif-i örfiyeden⁴³¹ muafiyeti, tercüman ve diğer konsolosluk görevlilerini kendilerini seçmesi gibi kendilerine ayrıcalık tanınması hususlarında ki hükümler 1604, 1673 ve 1740 ahidnâmelerinde yer almaktadır.

- Osmanlı ülkesinde, bulunan tüm Fransız konsolosların (özellikle İskenderiye, Trablusşam ve Cezayir konsolosları) yerine yenileri tayin edildiğinde kimse buna engel olmayacaktır. Başkaları tayin edildiğinde kimse engel olmayacak ve muaf tutulacaklardır. Buna dair hükümler 1604 ve 1673'te geçmektedir.

-Fransız elçileri ve konsoloslarına hukukî ayrıcalıklar da tanınmıştır. İşledikleri bir suçtan dolayı özel olarak belirlenmiş şartlarda yargılanmaları 1604 ve 1673 ahidnâmelerinde getirilmiştir. Bu hüküm 1740 ahidnâmesinde de geçmektedir.

-Konsolosluklarda çalışan tercümanlar ve hizmetlerinde olanlar, 1604 ahidnâmesinden beri haraç, kassabiyye ve diğer tekâlif-i örfiyyeden muaf tutulmuşlardır. 1673 ve 1740 ahidnâmelerinde de tekrar edilmiştir.

- Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız taifesi ve tüccarlarının, şer'i mahkemelerde görülen davalarında yanlarında tercüman bulundurma ruhsatı her üç ahidnâmede de zorunlu kabul edilmiştir.

- Osmanlı ülkesinde yaşayan tüm Fransızların evlerinde şarap yapma ruhsatı yetkisinin konsoloslara verilmesi ilk defa 1673 ahidnâmesinde tanınmıştır. Bu hak 1740 ahidnâmesinde de yenilenmiştir.

⁴³¹ Tekâlif-i Örfiye; Şer'i vergiler dışında devlet tarafından alınan vergiler için kullanılan ifadedir. Cihat ve harp ihtiyaçları için devlet hazinesinde karşılayacak para bulunmadığı zamanlarda toplanan vergilerdir. İlk defa II. Bayezit zamanında "avarız vergisi" adı altında alınmaya başlanmıştır. Sayısı 97'ye kadar çıkan tekâlif-i örfiye vergilerinden bazıları; İmdadiyye-i seferiye, imdadiyye-i hazariye, menzil bedeli, harc-ı evâmîr, ihzariye, bac, yasak kulu, selâmetlik, müruriyye gibi isimlerle toplanmıştır. (Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 3, s. 437-439) Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.118, BN. 774.

5.6. ESİRLER

- Osmanlı Devleti'nin harp ettiği bir devletin bayrağı altındaki gemide bulunan Fransız tüccarlarının esir alınmaması ve mallarına el konulmaması hükmü 1604 ahidnâmesinde ilk defa yer almış sonraki iki ahidnâme de tekrar edilmiştir.

- Osmanlı Devleti'ne gönderilen Fransız esirlerinin serbest bırakılması hükmü ilk kez 1604'te geçmiştir. Osmanlı ülkesine yerleşen Fransız esirlerden haraç talep edilmemesi hükmü 1673'te gelmiştir. 1740 metninde de ikisi birlikte tekrarlanmıştır.

5.7.KORSANLIK FAALİYETLERİ

- Cezayir-i Garp Beylerbeyliği limanlarına uğrayan Fransız tüccarlarının mallarının halk tarafından yağmalanmasının önüne geçilmesi hakkında ilk defa 1673 ahidnâmesinde hüküm geçmektedir. 1740 Ahidnâmesinde de yenilenmiştir.

5.8. AVLANMA

- Fransız tüccarlarına Osmanlı karasuları dâhilinde bulunan Kuzey Afrika sahilleri ve Usturga Körfezinde balık ve mercan avlama izni ilk defa 1604 ahidnâmesinde geçmekte sonraki iki ahidnâmede de tekrar edilmiştir.

6- FRANSA'NIN DOĞU TİCARETİNDEKİ DURUMU

6.1. OSMANLI KARA SULARINDA FRANSA'NIN TİCARÎ ÜSTÜNLÜĞÜ

Fransızlar, Ortaçağ'dan itibaren Doğu'da, özellikle de Bizans İmparatorluğu topraklarında ticaret yapmışlardır. Fakat bu dönemlerde diğer tüccar milletlerle kıyaslandığında ticaret hacimlerinin düşük olduğu görülmektedir. Bu durum ancak I. François döneminde Osmanlı Devleti ile yapılan 1536 ahidnâmesi ile değişmeye başlamıştır⁴³².

Albert Vandal'ın ifadesiyle, “...ticaret konusunda Şark, bize bir sömürge imparatorluğunun bütün imkânlarını cömertçe sunuyordu...” diyerek açık bir şekilde

⁴³² Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 149.

ifade ettiđi⁴³³ bu tarihten itibaren Fransızlar Osmanlı ülkesinde çok avantajlı bir şekilde ticaret yapma hakkı elde etmişlerdir. O dönemin ilk daimî büyükelçisi olan Jean de la Forest'nin görevlerinden birisi de, Fransa'ya Ön Asya ve Kuzey Afrika'da yeni ticarî imkânlar temin etmek için çalışmaktır. Zikredilen ahidnâmeğe göre; Fransızlara, % 5 gümrük vergisi ile her iki devlete ait gemilerle serbestçe seyr-ü sefer etmeleri müsaadesi verilmiştir. Yine bu ahidnâmenin en önemli ticarî hükmü ise Sicilya, Ceneviz, Ancona gibi Avrupa devletleri ticaret gemilerinin Fransız Bayrağı ile Osmanlı kara sularında ticaret yapmalarına izin verilmiş olmasıdır⁴³⁴. Böylece Fransa, uzun bir süre diğer Avrupalı devletler yanında üstün bir mevki elde etmiştir. 1536 yılından sonra yukarıda zikredildiği gibi muhtelif tarihlerde bu imtiyazlar yenilenmiş ve genişletilmiştir.

XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarında Venediklilerin rakibi olan Fransa, ticaret hacmini artırmış ve Osmanlı denizlerindeki ticaret gemilerinin sayısı 1000'i bulmuştur⁴³⁵. Fransız tüccarları, Doğu ticaretini inhisarları altında bulundurmuşlar ve zaman içinde başka ülke tüccarlarının Osmanlı ülkesinde ticaret yapmalarını istememişlerdir. Hatta Osmanlı yönetiminin Fransa dışında bir Hristiyan Avrupa devletine "Ahidnâme" vermesine engel olmaya çalışmışlardır. 1574 yılında Floransalılar, Bâb-ı âli'den imtiyazlar istedikleri zaman, İstanbul'daki Fransız elçisi Marquis De Nointel bu imtiyazların verilmemesi yönünde büyük gayret harcamıştır. İsviçrelilerin de Osmanlılardan bir ticaret imtiyazı alma teşebbüslerinin yine Fransızlar tarafından önlenmiş olduğuna dair bilgiler vardır⁴³⁶.

Fransa, Doğu ticaretinde daimî olarak nüfuz ve mevkiini devam ettirememiştir. XVI. yüzyıl sonlarında Fransa, ortaya çıkan din savaşları neticesinde hem siyasî hem ekonomik olarak zaafa uğramış ve ticarete bir süre gerileme göstermiştir. Bu dönemde, Fransızların dışında bazı Avrupalı devletler, Doğu'da ticaret yapma fırsatı yakalamışlardır. 1580 yılında İngilizlere, 1612 yılında da Hollandalılara kendi bayrağı ile ticaret yapma müsaadesi tanınmıştır. Bundan sonraki

⁴³³ Albert Vandal, *a.g.e.*, s. 16.

⁴³⁴ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s. 9; Robert Mantran, "a.g.m.", s. 59.

⁴³⁵ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983, s. 5; J.-P. Filippini, L.Meignen, C.Roure, D.Sabatier, G.Stéphanides, *Dossiers sur le Commerce Français en Méditerranée Orientale au XVIII Siècle*, Travaux et Recherches de l'Université de Droit d'Économie et de Sciences Sociales de Paris, Paris 1976, s. 5; Albert Howe Lybyer, "Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları", *Tarih İncelemeleri Dergisi III*, Çev. Necmi Ülker, İzmir 1987, s. 145.

⁴³⁶ E. Charrière, *a.g.e.*, C. 3, s. 472; Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 35.

süreçte de büyüyen İngiltere ticarî hacmi ile birlikte, Osmanlı Devleti'nde İngiliz-Fransız ekonomik ve ticarî rekâbeti ortaya çıkacaktır⁴³⁷. 1589-1606 yılları arasında 30 milyon livre olan Fransa'nın Doğu (Levant⁴³⁸) ticareti, 1635 yılında 14 milyon livre, 1648'de 7 milyon livre'e düşmüştür. Bu gerileme nihayet 1660 yılına gelindiğinde ithalât da 2,5 milyon livre'e inmiş, ihracat ise hiç yapılmamıştır⁴³⁹. Fransız ticaretinin bu durgunluk senelerinde, Akdeniz ticaretinde Hollandalıların da söz sahibi olmaya başladıkları görülmektedir.

XVII. yüzyılın ortalarından sonra Fransa, kendi iç sorunlarını çözdükten sonra İngilizler için yeniden rakip olmaya başlamıştır. İlk olarak 1660'lardan sonra Doğu pazarlarına avarı düşük para sürerek, piyasada Hollandalı ve İngiliz tacirlerini zor duruma düşürmüştür⁴⁴⁰. 1670'lerden itibaren Doğu ticaretinde yeniden güçlenen Fransızlar, Marquis De Nointel'in diplomatik atakları sonucunda 1673 yılında imtiyazları yeniletmeyi sağlamıştır. 1673 yılında verilen ahidnâmeğe göre, Fransız tüccarlarından alınan gümrük vergisi % 5'ten % 3'e indirilmiştir. Böylelikle Fransa, Osmanlı Devleti'nde "En fazla müsaadeğe mazhar ülke" durumunu elde etmiştir⁴⁴¹.

Fransa Krallığı, 25 Ekim 1685 tarihli bir kararnameğe göre; Levant ile ticaret yapan bütün Fransızları, Marsilya limanı üzerinden çalışmak ve iç denetleyici olarak da Marsilya Ticaret Odası'nı tanımak zorunluluğunu getirmiştir⁴⁴². Bu merkez aynı zamanda doğu Akdeniz'e gidecek tüccarlara lisans vermekle de görevlendirilmiştir. Bu dönemden itibaren katı Kraliyet yasaları ticarete egemen olmaya başlamıştır. Hatta denetimi kolaylaştırmak için İngiliz ve Hollandalı tüccarlar gibi Fransızlar, birçok kez "Fransız Levant Kumpanyası" kurma çabalarında bulunmuşlar, ama hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu duruma rağmen, XVIII. yüzyılda Marsilyalı

⁴³⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri", *Osmanlı*, C.3, YTY, Ankara 1999, s. 329; Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 35, 104.

⁴³⁸ Levant, Avrupa devletlerinin ekonomik ve siyasî faaliyetlerde bulunduğu Doğu Akdeniz ve Karadeniz'i çevreleyen bölgeyi içeren bir deyimdir. Bu coğrafya içinde Balkanlar, Anadolu, Kuzey Karadeniz bölgesi, Batı Kafkasya, İran, Irak, Suriye ve Mısır yer almaktadır.

⁴³⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.48.

⁴⁴⁰ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz; Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 50.

⁴⁴¹ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s. 6; Robert Mantran, "a.g.m.", s. 60; Ayşin Şişman, "1702-1708 Tarihleri Arasında Türk-Fransız İlişkilerinde Konsolos Arzları ve Bunlara Ait Hükümler", *Belleten*, C. LXIII, Sa.237, Ankara 1999, s. 538.

⁴⁴² Thomas Philipp, *a.g.e.*, s. 95.

tüccarlar, Osmanlı limanlarında faaliyet gösteren Avrupalı tüccarların arasında en üst sırada yer almıştır⁴⁴³.

1683 yılında II. Viyana Kuşatmasının mağlubiyetle sona ermesi neticesinde Kutsal ittifaka dâhil olan devletlerarasında 16 yıl süren savaş, Fransız ticareti açısından olumlu gelişmelere yol açmıştır. Çünkü o zamana kadar Mısır ve Suriye ile İstanbul arasındaki hububat ve diğer yiyecek ticaretinin büyük bir kısmı Venedik gemileriyle yapılmaktaydı. Osmanlılar ile Venedik arasında uzun süre devam eden savaş, bu kazançlı ticaretin Fransa'nın eline geçmesine yol açmıştır. Fransa'nın gittikçe Akdeniz ticaretinde gösterdiği gelişme İngiliz ticaret hacminin azalmasına neden olmuştur. Tam bu durumda iken Mayıs 1689 tarihinde Fransa ile İngiltere arasında savaş çıkmış ve İngilizlerin Akdeniz ticareti daha zor duruma girmiştir. Yıllardan yıla İngilizlerin savaşlardaki kayıpları sonucunda Fransız ticareti de, Akdeniz'de daha kârlı bir hal almaya başlamıştır⁴⁴⁴.

İspanya Veraset Savaşlarının, 1702-1714 yılları arasında cereyan eden ikinci yarısında, Fransa'nın İspanya yanında yer alması ve alınan mağlubiyetler, Doğu ticaretinde olumsuz bir etki yaratmış, Doğu ticaretinin önemli bir kısmı İngilizlerin eline geçmiştir. Ancak 1714 yılında yapılan barış antlaşmasından sonra durum değişerek Fransa, açığını kapatmaya başlamıştır.

Fransız elçisi Marquis de Villeneuve, Belgrat Antlaşmasının imzalanmasında oynadığı etkin rolden dolayı, 1740 yılında mevcut ahidnâmeyi genişleterek yeniletmeyi başarmıştır. Bu ahidnâme ile Fransız malları üzerindeki “Masdariyye Vergisi”nin kaldırılması⁴⁴⁵ ticarete Fransa'ya önemli bir ayrıcalık kazandırmıştır. Buna bağlı olarak da Fransa, 1740'larda kumaş ticaretinin büyük bir kısmına hâkim olmuştur⁴⁴⁶. 1740-1760 yılları arası Fransa'nın Doğu'ya gönderdiği ticaret gemisi sayısı, daha öncesine göre artarak, 700 kadar gemi ile iki katına ulaşmıştır. 1763-

⁴⁴³ Suraiya Faroqhi, “Krizler ve değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, Editör: Halil İnalcık- Donald Quataert, İstanbul 2006, s. 650-51; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 156.

⁴⁴⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 51.

⁴⁴⁵ Masdariyye; Yabancı ülkelerden Osmanlı ülkesine getirilen ve orada satılan mallardan alınan vergidir. *Muâhede Mecmuası*, C. I, İstanbul 1294, s. 25.

⁴⁴⁶ Edhem Eldem, *French Trade in İstanbul in the Eighteenth Century*, adlı eserinde grafiklerle konuya dair açıklayıcı bilgi vermiştir. (Brill, Leiden, Boston, Köln 1999), bkz. s. 37; Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 52-53.

1773 yılları arasında Avrupa'nın Doğu ticareti toplamının 3/5'ünü Fransızlar, 1/5'ini de İngilizler gerçekleştirmektedirler.

1776-1783 yılları arasında Amerika bağımsızlık savaşlarında İngiltere'nin deniz üstünlüğünü kaybetmesi, Levant tüccarları için büyük bir darbe olmuştur⁴⁴⁷. Bu dönemde 8 ay İstanbul'a hiçbir ticaret gemisi gelmemiştir. Bu savaşlardan Fransızlar da etkilenmişler ama Levant'ta yine üstün konumlarını sürdürmüşlerdir⁴⁴⁸. Bu konu ile ilgili olarak Volney eserinde, Marsilya Ticaret Odasının kayıtlarına göre 1784 yılında Doğu'da Fransız ticaretini, giden ve gelen emtialara göre Marsilya ticaret piyasası üzerindeki fiyattan değerlendirme yapmıştır⁴⁴⁹. Bu değerlendirmeye göre, Levant ticareti kavramından anlaşılması gerekenin Osmanlı Devleti'nin çeşitli limanlarında ve birkaç Kuzey Afrika şehirlerinde yapılan ticaret olduğudur. Bu merkezler de İstanbul, Selanik, İzmir, Mora, Kandiye, Kıbrıs, Sayda, İskenderiye, Tunus ve Cezayir limanlarıdır. Fransa'nın bu yıllarda ihracat malları, yünlü kumaş, kaput bezi, kurdele, kâğıt, mensucat, hırdavat ve bunların dışında, Amerika'dan gelmekte olan, kahve, şeker, çivit, cochenille (kırmızı böceği-boya yapımında kullanılır), Hindistan baharatları (épiceries), madenler; demir, kurşun, kalay; likörler, İspanya kuruşları (piastre), Venedik altını gibi mamullerdir. Doğu limanlarından ithal ettikleri mallar ise; işlenmiş pamuk, yün, ipek kumaş, keçi ve devetüyü ipliği; bal mumu, deri, ilaç, pamuklu bez, iplik bezi, pirinç, zeytinyağı, Arap kahvesi, zam, bakır, ceviz, baklagiller, buğday vb. ürünlerdir. Bu mallar Fransız fabrikalarını beslemektedir ve böylelikle, Doğunun pamuğu Fransa'nın kuzey bölgesindeki Picardie ve Normandiya vilayetlerinin bütün fabrikalarının hammadde ihtiyacını gidermektedir. Yine Volney aynı eserinde bu fabrikalarda aba, yünlü kadife, bez ve başlık (fes) imal edilmekte olduğunu limanlara göre ayrıntılı olarak vermekte ve Fransa'nın bu yoğun ticarî faaliyetinin İngiliz ve Hollandalıların ticaretini yarıdan fazla düşürdüğünü de ayrıca belirtilmektedir⁴⁵⁰. 1784 yılında çeşitli ülkelerin Osmanlı ihracatındaki paylarına bakıldığında ise İngiltere 9.2, Venedik 12, Hollanda

⁴⁴⁷ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yayınları, 2004 İstanbul, s. 27; Bruce McGowan, "Äyanlar Çağı, 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 851.

⁴⁴⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 53-54.

⁴⁴⁹ François Volney, *Oeuvres, Voyage en Egypte et en Syrie*, Tome De Deuxième, Paris, s. 319-320.

⁴⁵⁰ François Volney, *a.g.e.*, s. 321-22.

18.3, Habsburglar 24 ve 36.5 oranla Fransa zirvede yer almaktadır⁴⁵¹. Edhem Eldem, Fransa'nın 1726-1789 yılları arası levant ticaretinde yıllık ortalamanın toplam 22.5 milyon livre olduğunu bunun 19 milyonu ihracattan, 3.5 milyonunun da ithalattan oluştuğunu belirtmektedir. Ancak bu süreçte kısa bir süre Fransa'nın ithalatı 1739-1750 yılları arasında Osmanlı ürünlerinin ihracat değerlerini aşabilmiştir. Bu durumun sebebi de Fransız yün kumaş pazarının gelişimi olmuştur⁴⁵².

1789 yılında ihtilâlâ denk gelen dönemde Fransa'nın Doğu ticareti büyük bir meblağa ulaşırken İngiltere'nin Levant Company'si önemini kaybetmeye devam ediyordu. Bu dönemde, İngilizlerin de 1784 yılında "Masdariyye Vergisi"nden muafiyet kazanmaları ve Fransa'nın ülke içinde yaşanan karışıklıkları, kısa bir süre sonra ekonomik ve ticarî hayatını da etkilemeye başlamış, bu durum Akdeniz'de İngiliz ticareti için tarihî bir fırsat olmuştur⁴⁵³. Dönemin siyasî çalkantılı sürecinde Fransa'ya ait kaynaklarda da bilgi yetersizliği görülmektedir. Özellikle Marsilya Ticaret Odası kayıtları 1789-1792 yıllarından itibaren yavaş yavaş sınırlı hale gelmiştir⁴⁵⁴. 1789 yılı devrim hareketi asıl siyasî ve ekonomik sonuçlarını 1792'den itibaren göstermiştir. Fransa'nın 1793 yılında İngiltere'ye savaş ilân etmesi ve İngilizlerin Marsilya limanını çevirmeleri ile Fransız ticaret gemilerinin buraya girişi çıkışı azalmıştır⁴⁵⁵. 1795 yılında ticarete bir iyileşme görülmekle birlikte denizcilik anlamında sorunlar devam etmiştir. Napolyon'un Mısır'ı işgali bunu daha da tırmandırmıştır.

Fransa için Doğu'da ticaret yapmak ve bölgede hâkimiyet kurmak, XIX. yüzyılda daha çok önem kazanmıştır. Fransa, Napolyon'un Mısır işgalinde her ne kadar Mısır'da bulunan Osmanlı yöneticilerinin buradaki Fransız tüccarlarına iyi davranmadıklarını ve Fransa ticaretini baltaladıklarını ileri sürerek Mısır'a sefer yapmak zorunda olduklarını belirtmişse de⁴⁵⁶ asıl sebep İngiltere'nin Akdeniz'den uzaklaştırılması ve gittikçe siyasî ve askerî gücünü kaybeden Osmanlı Devleti'ne gözdağı verilmesidir⁴⁵⁷.

⁴⁵¹ Bruce McGowan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 851.

⁴⁵² Edhem Eldem, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁵³ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 54.

⁴⁵⁴ Edhem Eldem, *a.g.e.*, s. 32.

⁴⁵⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 58; Edhem Eldem, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁴⁵⁶ BOA, HAT, 137/ 5650.

⁴⁵⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 1976, s. 26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1740 AHİDNÂMESİ'NİN UYGULANMASINDA ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

1- 1740-1789 YILLARI ARASI KONSOLOS ARZLARININ KONULARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Ahidnâmeler, hükümdarın dinî yeminle verdiği bir belge olduğu için herhangi bir sorun karşısında yerel hukukî kararlardan üstün kabul edilmiştir. Bu nedenle Kadı hükümlerinde, ahidnâme maddeleri öncelikle göz önünde tutulmaktadır⁴⁵⁸. Ecnebiye Defterleri içinde yer alan konsolos arzları, tarih araştırmacılarına ahidnâmelerin, tüccarların somut faaliyetlerinde kapladıkları gerçek yeri, yabancılara verilen ahidnâmelere Osmanlı makamları tarafından riayet edilip edilmediği, değişik kişiler tarafından ne derecede farklı yorumlanabildiği gibi temel konularda değerlendirme yapma imkânı vermektedir. Osmanlı Devleti'nde Gayr-i Müslim tebaa ile ilgili, ahidnâme içinde cevabı olmayan anlaşmazlıklar ise fetva yolu ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu bağlamda ahidnâmelerde geniş bir biçimde zikredilen ve konsolos arzlarında en çok karşılaşılan sorun “Fransız reayanın can, mal ve yol güvenliğinin sağlanması” olmuştur.

1.1. CAN, MAL VE YOL GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASI İLE İLGİLİ SORUNLAR

1.1.1.Fransız Tüccarının Can ve Mal Güvenliğine Dair Sorunlar

Can ve Mal Güvenliği

Can ve mal güvenliği İslâmın beş dokunulmaz ilke olarak kabul ettiği alanlardan ikisidir. Hâl böyle olunca, Osmanlı Devleti yönetimi tebaası olan ya da olmayan Gayr-i Müslimlere dinî ve kültürel alanda olduğu gibi ticarî faaliyetlerde de serbestlik tanımıştır. Kendi tebaasından olanlara dâhili kanunlarla tanınan bu haklar,

⁴⁵⁸ Halil İnalcık, “Osmanlı’nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret”, *Doğu Batı Makaleler I*, s. 266, Ocak 2009, Ankara.

yabancılarla ahidnâme veya imtiyazlar yoluyla sağlanmıştır⁴⁵⁹. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ile Fransa arasında, can ve mal güvenliği ile ilgili hususlar ahidnâmenin “...*Frânçe gemileri kalyonları Memâlik-i Mahrûseme geldiklerinde hıfz-ı sıyânet olunub emin ve sâlim gerü gideler, eğer esvâb ve emvâl yağma olunmuş bulunur ise gâret olunan esvâb ve emvâlin ve adamlarının zuhûra gelmesi bâbında say‘ ve ikdâm olunub ehl-i fesâd her kim olursa olsun gereği gibi haklarından geline...*”⁴⁶⁰ şeklindeki hükmüne göre çözümlenmekteydi⁴⁶¹.

Can ve mal güvenliği Düvel-i Ecnebiye Defterleri’nde ve konuya dair arşiv belgelerinde, bu hükümlere uyulması ve hükme aykırı muameleler karşısında bu maddelere dayanılarak çözümler getirilmesi istenilmişti. Bu konuya dair bazı örnekler şunlardır;

1- Ankara’da ticaret yapan Emrikon ve Cinye isimli tüccarlar, mallarını taşıyacak olan mekkârecilerle⁴⁶² sıkıntı yaşamış ve olay konsolosa intikal etmişti. Bunun üzerine elçi De Castellane Bâb-ı Ali’ye yazdığı arzuhalde; Ankara’da ticaret yapan Emrikon ve Cinye isimli tüccarların İzmir’de bulunan ortakları, Fransalı tüccarlara sevk etmek üzere mekkârî devecilerinden Tabanlı Eyüb ve Bektaş Deli Osman olarak bilinen devecilere⁴⁶³ 29 yük tiftik ipliği ve 5 yük mazı⁴⁶⁴ teslim ederek ücretlerini peşin olarak ödediğini bildirmiş, ancak mekkâriciler, malları yükledikten sonra İzmir yerine Ankara’dan dört konak mesafede olan Seydigazi (Seyitgazi)’ye getirip orada kimseye haber vermeden malları bırakıp firar etmişlerdi. Seydigazi Zabiti, yükleri zabt altına alarak, Ankara’daki Damga Mukâtaası Eminine ve adı geçen tacirlere haber göndermişti. Haberin Ankara’ya ulaşmasından sonra tacirlerin

⁴⁵⁹ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Kuruluştan Tanzimat’a kadar Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 217-218.

⁴⁶⁰ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 11-12; *Muahadat Mecmuası*, C. 1, s.20; Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 28.

⁴⁶¹ Bkz. Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 22; *Muahadat Mecmuası*, C.1, s.28.

⁴⁶² Mekkârî; Nakliyat işlerinde çalıştırılan at, katır ve deve gibi hayvanlar için kullanılan tabirdir. Arapça “mükârî” den gelir. Nakliye işlerini yürütenlere de “mekkâreci” adı verilir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 2, s. 451-452.

⁴⁶³ Anadolu’da yaşayan göçebeler tarafından gerçekleştirilen kara ulaşımının en önemli ögesi devedir. Her zaman zor koşullarda eşya ve yük taşıyabilen develeri, Yörükler sistematik biçimde taşımacılıktan para kazanmak için kullanmışlardır. Eti için kesmedikleri deveyi “ana sermaye” olarak görmüşlerdir. Anadolu’daki çok sayıdaki deve nüfusu ancak XX. yüzyılda demiryolu şebekesinin tamamlanmasından sonra ortadan kalkmıştır. Bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, s. 77.

⁴⁶⁴ Mazı; Yaprakları kaynatılarak yeşil renkte boya elde edilen bir bitki türüdür. Önemli bir ticarî meta olan mazıdan, pamuk ve yün boyası elde edilir.

göndereceği iki yasakçıya malların teslim edilmesi için Ankara'daki Damga Mukâtaası Emmini tarafından Seydigazi Zabitine mektup gönderildi. Temmuz 1746 (Evâil-i Receb 1159) tarihinde Seydigazi Kadısı'na ve Sultanönü Mütesellimi'ne gönderilen ferman ile malların usûlüne uygun olarak tesliminin yapılması konusunda emredilmekteydi⁴⁶⁵. Konuya dair aynı yıla ait ikinci arzda ise, daha ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Buna göre; Ankara'dan İzmir'e gönderilecek malların yaklaşık 25 gün sürecek olan yolculuğu için her yükü 8.5 kuruştan toplam 289 kuruş mukavele yapılarak, Tabanlı Eyüb ve Bektaş Deli Osman'a peşin olarak ödemesi yapılmıştı. Fakat malların yerine götürülerek vaktiyle teslimatı yapılmadığı ve tacirler zarara uğratıldığından dolayı, devecilerden paranın alınması ve cezalandırılmaları için yeniden ferman gönderilmiştir⁴⁶⁶. Yine, 22 Aralık 1769 (23 Şa'ban 1183) tarihinde Ankara Kadısına ve Mütesellimine gönderilen hükümde, Ankara'da hanlarda yaşayan Fransız tüccarlarına yeniçeriler tarafından zaman zaman yanlarındaki mallarına ve güvenliklerine zarar verildiğinin tespit edildiği ifade edilmekte, kadı ve mütesellimden bu tür uygunsuz muamelelere yeltenenlere fırsat vermemesi ve yeltenenlerin ise cezalandırılması isteniyordu⁴⁶⁷.

2- Kudüs Mollasına ve Yafa Gümrük Emmini'ne gönderilen hükümde; Remle'de ikâmet eden ve şişe-cam ticareti yapan bir Fransız tüccarının, mallarını Yafa iskelesine Fransız gemisi ile gönderdiği ancak Yafa Liman Reisi tarafından içi cam dolu sandıkların özellikle karaya atılarak, içindekilerin kırıldığı ve bundan dolayı tüccarın büyük zarara uğradığının Fransa Elçisi De Vergennes tarafından Bâb-ı âli'ye bildirildiği, bunun üzerine 1763 yılında Sultan III. Mustafa tarafından gönderilen bir fermanla, Fransa Devleti'nin elçileri, konsolosları, tercümanları, tacirleri ve tebaasının rahat ve güvende bir hayat yaşamaları için 1740 ahidnâmesi hükmüne göre can ve mal güvenliklerinin sağlanması istenmişti⁴⁶⁸. Belgede bahsedildiği üzere XVIII. yüzyılın ekonomik tarihinde çok da belirgin olmayan ilk altmış yıllık süreçte cam, sabun, şeker ve kâğıt gibi birtakım yeni teknolojilerin ilk adımları dış ticarete kendini göstermiştir⁴⁶⁹. Doğu Akdeniz'de Fransız ticaretinin tek temsilcisi olan Marsilya'daki Ticaret Odası tarafından görevlendirilen bu tüccarlar,

⁴⁶⁵ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN 5, BN 29.

⁴⁶⁶ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 6, BN. 30.

⁴⁶⁷ BOA, C.HR. 157/7803.

⁴⁶⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN 218, BN 1287

⁴⁶⁹ Bruce McGowan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s.761.

rollerini ithal Fransız eşyalarını nakit karşılığı satmak ve kendi koydukları fiyatlardan ihracat için yerel ürünleri satın almak olarak görüyorlardı⁴⁷⁰. Bu politikalarından dolayı yerel ürünlerin fiyatlarının belirlenmesi ve satışı sırasında Fransız tüccarlar, zaman zaman yerli halkın ve idarecilerin tepkileriyle karşılaşmışlardı.

3- Mora Yarımadasında ticaret yapan Girard isimli Fransız kaptan gemisine arpa yüklerken, orada bulunan fırkate kaptanlarından Kızılhisarlı Mehmet Kaptan, O'nu zorla gemisinden alarak hapsedmiş ve ondan fidye olarak 200 kuruş istemiştir. Fransız Kaptan bunun üzerine Mehmet Kaptan'a istediği parayı vererek canını kurtarmış ve ardından konsolosa şikâyetle bulunmuştur. Elçi vasıtasıyla durum Bab-ı âli'ye bildirilmiş ve ardından Kaptan-ı Derya'ya bir ferman yazılmıştı. Fermanda Atina Kadısı'nın Mehmet Kaptan'dan, Girard'dan aldığı parayı geri alması ve ahidnâmeye dayanarak tüccarlara eziyet edilmemesinin sağlanması emredilmiştir⁴⁷¹.

4- 1749 yılında Fransa Elçisi Comte Des Alleurs Padişahın huzuruna gelerek, “Fransa devletinin elçileri, konsolosları, tercümanları ve sair reayalarının ahidnâmeye göre huzurlu, rahat ve hürmet edilen” bir konumları olması gerekirken, Antalya iskelesinde ticaret yapan Joseph Luchet isimli tüccarın, burada bulunan bazı kimseler tarafından, mallarına zorla el koyarak tehdit ettiklerini bildirmişti. Antalya Kadısına yazılan 1749 tarihli hükümle, ahidnâme-i hümayûn mucibince bu bölgede ticaret yapan Fransızların can ve mal güvenliklerinin sağlanması emredilmiştir⁴⁷².

Yol Güvenliği

İncelenen döneme ait defter ve kayıtlarda sık karşılaşılan sorunlardan olan tüccarların yol güvenliğine dair hükümler; mallarını sevk edecekleri yol güzergâhları boyunca tüccarların güvenliklerinin sağlanması, mürûr tezkerelerinin verilmesi, fırtına vb. durumlarda gemilere yardım edilmesi ve karayollarında eşkıyalarla olan mücadeleleri gibi değişik alt başlıklarda karşımıza çıkmaktadır.

1- 1763 yılına ait De Vergennes'nin arzuhalinde, Fransız tüccarların yol güvenlikleri ile ilgili yaşanan mal, can güvenliği ve yol emniyetinin eksikliğinin giderilmesi talep edilmekteydi. Buna göre; İzmir'de ticaret yapan Fransalı bir tüccar,

⁴⁷⁰ Thomas Philipp, *a.g.e.*, s. 96.

⁴⁷¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 222, BN. 1317.

⁴⁷² Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 38, BN. 126.

kendisi ve yanındaki iki müste'men⁴⁷³ hizmetkârın İzmir'den Kırkağaç'a kadar olacak yolculuklarında can ve mal güvenliklerinin sağlanması talebinde bulunmuştu. Konu ile ilgili sadır olan fermanda yol üzerinde bulunan kadı, mütesellim, voyvoda ve yeniçeri serdarlarının, zikredilen tüccar ve hizmetkârların can ve mallarına (esvab ve davarlarına) müdahale edilmemesi, ticaret yapmalarının engellenmemesi ve cizye talebiyle rencide edilmemesi emredilmekteydi. Zikredilen görevlilere fermanda 1740 ahidnâmesinin bu konu ile ilgili hükmü hatırlatılmıştır⁴⁷⁴.

2- 1749 tarihli bir hükümde; İstanbul'dan Hotin'e (bugün Ukrayna'nın batısında bir şehir) kadar yol üzerinde bulunan kadı, kethüdayeri ve yeniçeri serdarlarına, Moret isimli bir tüccarın Boğdan üzerinden Leh ülkesine gitmek istediği ve geliş-gidişi (mürûr ve ubûruna) sırasında kimsenin O'na engel olmaması, can ve mal güvenliğinin sağlanması hususunda emr-i şerif gönderilmişti⁴⁷⁵.

3- Fransa ahkâm defterlerinde, ticaret yolları üzerinde güvenliğin sağlanması, gümrük vergisini ödeyenlerin ellerine aldıkları "Mürurnâmeleri (geçiş belgesi)" ile huzur ve güven içinde alış veriş yapabilmeleri ve mallarını taşıyabilmeleri için tedbir alınması hususunda farklı güzergâhlardaki kadılara ve zabıtlere, değişik tarihlerde yazılmış hükümler mevcuttur⁴⁷⁶.

4- Ecnebiye Defterlerindeki hükümlerde sık rastlanılan hüküm örneklerinden biri de, belirli güzergâhlar boyunca yolculuk edecek olan tüccar ve müste'menlerin yol boyunca geçecekleri güzergâhlardaki alınacak tedbirlerle ilgilidir. Bu metinlerde tüccarların yollarda ticaret ve ikametlerine engel olunmamaları, narh-ı ruzi⁴⁷⁷ üzere akçeleriyle alışveriş yapmaları, cizye ve sair vergi talebi ile rahatsız edilmemeleri ve ahidnâme- i hümayûn mucibince himaye olunmaları emredilmekteydi⁴⁷⁸.

⁴⁷³ Müste'men; Osmanlı ülkesinde oturmasına müsaade olunan yabancı devlet tebaasına denir (Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 2, s.631).

⁴⁷⁴ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 220, BN. 1300; Konu ile ilgili başka örnekler için Bkz. Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 224, BN. 1330; BOA, A.DVN. DVE.d 908, SN.7, BN. 24; BOA, A.DVN. DVE.d 908, SN.7, BN. 25; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 2, BN. 2; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 6, BN. 32.

⁴⁷⁵ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 40, BN. 146.

⁴⁷⁶ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 94, BN. 557; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 116, BN. 756; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 115, BN. 754.

⁴⁷⁷ Rayiç fiyat anlamında kullanılan "Narh-ı ruzi" konusu ile ilgili olarak, bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s.3- 34.

⁴⁷⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 134, BN. 869; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 178, BN. 1077; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 178, BN. 1080; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 179,

5- 1776 yılında Elçi De Saint-Priest'nin arzuhaline göre; Fransa'nın savaş gemilerinin İstanbul'a gelip, Boğazhisarlarından mürûr ve uburu sırasında dostluğa lââyık muamele görmeleri ve Fransa tarafına nakil için gelen savaş gemilerinin de eskiden olduğu gibi geçişlerine engel olunmaması istenilmekteydi. Buna karşılık olarak 1776 yılında gönderilen fermanda⁴⁷⁹, ahidnâmede yer alan “*Françe gemileri adet ve kânûn üzre İstanbulda aranub gittikten sonra kânûn-ı kadîm üzre bir daha boğaz hisarları önünde aranub icâzet verilir imiş mi'n bâd adet-i kadîme mûcibince boğaz hisarları önünde aranub gide ve Memâlik-i Mahrûseminden derya yüzüne çıkan gemiler ve kadirgalar ve donanmalar deryada Françe gemilerine bulaşıkda biri biri ile dostluk edüb zarar ve ziyan etmeyüb mademki kendü rızaları ile hediye vermiyeler cebren alât ve esvâbların ve emr-i dava'ların ve gayri nesnelerin alub teaddi etmiyeler*⁴⁸⁰” hükmü tekrarlanarak Fransa'nın savaş gemilerinin Boğazlardan geçmeleri için izin verilmesi konusunda emir gönderilmişti.

6- Temmuz 1776 tarihinde (Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1190) Sayda Valisi Vezir Cezzar Ahmet Paşa'ya gönderilen fermanda, yine Fransız tüccarların, gümrük vergisi ödemeleri, ihraç edecekleri 4 adet bar'ıl⁴⁸¹ kırmızı boyası, 12 denk çuha, 4 bar'ıl efrenc kahvesi için mükerrer vergi talebinde olunmaması, limanlarda can ve mal güvenliklerinin sağlanması için ahidnâme şartlarına uyulması ve uymayanların cezalandırılması emredilmişti. Elçi Saint-Priest'nin arzuhalinde geçen bu hususların, kadîm Fransa dostluğuna zarar vermeden çözümü istenilmişti⁴⁸². Fransız ticaretinin en önemli limanlarından olan Sayda da Cezzar Ahmet Paşa'nın Valiliği döneminde, burada görevli Fransız konsolosları ile vali arasında sorunların olduğu, karşılıklı şikâyetlerin yapıldığı 29 Ağustos 1791 (29 Zilhıcc 1205) ve 18 Ağustos 1792 (29 Zilhıcc 1206) tarihli belgelerde görülmektedir⁴⁸³. Bu sorunların en önemli sebebi olarak yerli reayadan konsolos vekilliğine yapılan tayinler, beratlı reayaya tanınan

BN. 1081; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 206, BN. 1214; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 206, BN. 1215; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 206, BN. 1217.

⁴⁷⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 321, BN. 3237; Aynı içerikte yine elçi De Saint- Priest'ye ait bir arzuhâlde Cevdet Hariciye tasnifinde rastlanılmıştır. (2 Ağustos 1776 H. 16 Cemaziyelâhir 1190, 162/8083.)

⁴⁸⁰ *Muahedat Mecmuası*, C. 1, s.19.

⁴⁸¹ Bar'ıl; büyüklüğü 20 medreye kadar olan fıçı ölçü birimidir. (Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, s. 441'de Cenova'da şarap ölçümü için olduğunu belirtmişse de belgelerde kırmızı boya ve efrenc kahvesi ölçeceği olarak geçmektedir).

⁴⁸² Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 320, BN. 3235.

⁴⁸³ BOA. HAT, 197/9832; BOA. HAT, 1931/9832.

vergi muafiyetleridir. Cezzar Ahmet Paşa'nın tepkisine yol açan bu gelişmeler sonucunda⁴⁸⁴ 1790 yılında bölgenin önemli limanlarından olan Akka'da ticarî faaliyetlerde bulunan Fransız tüccarları şehirden sürgün edilmiş, onlar da yakın çevredeki liman kentleri Yafa ve Remle'ye sığınmışlardı. Bundan sonraki zamanlarda bu bölgede Fransa'yla ticaret hiçbir zaman eski haline dönmemişti. XIX. yüzyıl Batı kaynaklarında kötü bir şöhrete sahip olan Cezzar Ahmet Paşa, baskıcı yönetici profilinin en göze çarpan örneklerinden biri olarak gösterilir⁴⁸⁵.

Fırtına ve Karaya Vurma Gibi Durumlarda Güvenliğin Sağlanması

Fransa Ahkâm Defterlerinde Fransız ticaret gemilerinin seyr-u sefer sırasında bozulmaları, karaya oturmaları ve içindeki malların tahliyesi hususlarında çok sayıda olayla karşılaşmaktadır. 1740 ahidnâmesinde konuyla ilgili olarak, “Tüccarlar ve müşteriler arasında rıza olmaksızın tabi haller sonucu gemilerin Osmanlı karasularında ve kıyı limanlarında batması-karaya oturması ve benzeri gibi durumlarda tahliye edilmesi” ile ilgili son derece detaylı kayıtlar vardır. Yine ahidnâmede olabilecek beklenmeyen felaketler sonunda gerekli yardımın yapılması, malların korunması, tüccarların istedikleri gibi destek olunması şeklinde yer aldığından⁴⁸⁶ uygulamada buna riayet için gayret gösterilmişti. Aşağıda yer alan örnek olaylarda da bunu gözlemlemek mümkündür;

1- 1756 yılında Midilli Naibi'ne gönderilen bir hükümde, André isimli bir Fransız Kaptanın gemisi Mora'dan İstanbul'a gelirken çıkan bir fırtına sonrası Midilli Adası'nda karaya oturmuş ve malları helâk olmuştu. Yalnızca 18 denk⁴⁸⁷ çuha/çuka⁴⁸⁸ diğer bir ifadeyle 180 pastav⁴⁸⁹ çuha kurtarılıp, zabıtlık iddiasında bulunan kişiler tarafından 2 pastav çuhaya el konulmuştu. Diğer bir taraftan da 6 pastav çuha, Midilli Naibi tarafından vergi olarak alıkonulmuştu. Fransız Kaptan,

⁴⁸⁴ BOA. C. HR. 159/7926.

⁴⁸⁵ Thomas Philipp, *a.g.e.*, s. 75, 111-112.

⁴⁸⁶ *Muâhedat Mecmuası*, C. 1, s.17-18.

⁴⁸⁷ Denk-Deng; urgan ve keçe gibi malları ölçen ağırlık birimidir.1 denk 50 top veya 20 çile (2 pastav) karşılığı olarak kullanılmıştır. (Bkz. Halil İncalcık, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 7, İngilizceden tercüme eden; Eşref Bengi Özbilen, s. 34, Ağustos 1991, s. 34,80; Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, s. 442)

⁴⁸⁸ Çuha-çuka; Yünden yapılan kumaş türlerinden birisidir. Farsça olan kelime “Çuka” yazılmakla birlikte “çuha” olarak okunulmaktadır (Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 1, s. 384).

⁴⁸⁹ Pastav; Yün kumaş ölçü birimidir.1 pastav 50 arşuna eşit olan 32.500 metreye karşılık gelmektedir.(Bkz. Halil İncalcık, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, s. 35; Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, s. 446).

İzmir Konsolosuna giderek durumu bildirmiş; Konsolos tarafından özellikle tayin olunan bir kişi, bu meseleyi çözmekle görevlendirilmişti. Ahidnâme hükmüne mugâyir gelişen bu durum üzerine gönderilen fermanla, 6 pastav çuha ile birlikte gemiden geriye kalan alat ve edavatın teslimi emredilmişti. Hükmün sonunda ahidnâmedeki ilgili madde tekrar edilerek, Osmanlı karasularında Fransız gemileri karaya oturur ise, geminin tamirinin yapılması ve gümrük ya da başka vergi talebinde bulunulmaması emredilmekteydi⁴⁹⁰.

2- Fransa Elçisi De Vergennes'in arzuhaline göre; İstanbul'a gelmek üzere yola çıkan Fransız kaptanlarından Nekrel isimli kaptanın, kükürt, kâğıt ve başka emtia ile dolu olan gemisi 1768 yılında fırtınaya maruz kalarak karaya oturmuştu. Ahidnâme-i Hümayuna göre; gemide bulunan eşyaların kurtarılması ve satış olmadığı sürece gümrük ve diğer vergiler için talepte bulunulmaması konularında yöneticilere emir verilmiştir⁴⁹¹.

3- Elçi Castellane'nin 22 Ocak 1746 (29 Zilkade 1160) tarihli arzuhalinde; hava muhalefeti dolayısıyla İskenderun Limanı'na sığınan Fransız gemilerinin hava sakinleşinceye kadar limandan çıkartılmamaları için tahriraratta bulunduğu görülmektedir⁴⁹².

4- Fransız Elçisi Comte De Vergennes tarafından gönderilen bir başka arzuhalde, Fransız kaptanlarında Joseph Bosser isimli kaptan, İstanbul'a gelirken Girit Adası Kandiye limanı yakınlarında şiddetli rüzgâr ile karşılaşınca kılavuz isteğinde bulunmuştu. Ancak Kandiye Liman Reisi'nin, ya geç haberdar olmasından ya da ihmalinden kaynaklanan bir gecikme ile gemi liman önünde karaya oturmuştu. Arza göre; Kandiye Muhafızı Sâbık Vezir Nailî Abdullah Paşa, adamları ile gemiyi kurtarmak için çalışırken, adada gümrük emini ile defterdar kâtibi kişiler fitne ve fesatla *"Bu iş Fransa Konsolosunun isteğiyle olmuştur, amaç savaş etmektir, bütün Françelüleri kılıçtan geçirelim."* diyerek halkı galeyana getirmek için uğraşmışlardı. Bâb-ı âlî'den gönderilen ferman ile gemiyi zorla elinde tutan Hacı Mustafa'dan geminin geri alınmasını ve gümrük emini ile kâtibinin de halkı galeyana teşvik ettikleri için yakalanarak hapsedilmeleri emredilmiştir. 1756 tarihli bir başka

⁴⁹⁰ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 220, BN. 1302.

⁴⁹¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 272, BN. 1751.

⁴⁹² BOA. İE. HR. 17/1591.

hükümde ise, ahidnâmenin yukarıda zikredilen ilgili maddesi tekrar edilerek, Fransız tüccarlarının zor duruma düştüğü zamanlarda, daha titiz davranılması isteniyordu⁴⁹³.

5- 1763 yılına ait Çeşme Naibine ve Zabitanına gönderilen hükme göre de; Fransa'dan İzmir'e gelen çuha, nukud ve başka emtianın bulunduğu gemi, Sakız Adası karşısında Çeşme Nahiyesi açıklarında denize batmıştı. Kurtulan adamlar, Çeşme'ye gelerek dalgıçlık yapan insanlardan ücreti ile geminin battığı yere getirerek yüklerden bazılarını kurtarmışlardı. Ahidnâmeğe göre eşyaların koruma altına alınarak, hiçbir şekilde vergi talebinde bulunulmaması, geminin tamir edilerek eşyalarıyla birlikte Gayr-i Müslim tüccarlara teslim edilmesi gerekmekteydi⁴⁹⁴.

Eşkialık Hareketlerine Karşı Güvenliğin Sağlanması

Osmanlı Devleti kurulduğundan itibaren, ticaret yollarının emniyet ve güvenliğine önem veriyordu. Doğu Anadolu, Ortadoğu ve Rumeli gibi coğrafyanın dağlık ve geçitlerin zorlu olduğu bazı yerlerde karşımıza çıkan eşkıyalık hareketleri, Osmanlı kara ticaret yolları için ciddi bir tehditti. En önemli güzergâhlardan biri olan Kuzey Suriye'yi Orta Anadolu'ya bağlayan ticaret yolu ve bu bölgede bulunan bir kısım atlı eşkıya, uzun süredir Halep'ten başlayıp Antep, Maraş, Malatya ve Sivas'a bağlanan ticaret yolunu kullanan Fransız tüccar ve yolculara gece gündüz demeden saldırıp, eşya ve hayvanlarını yağmalamaktaydılar⁴⁹⁵. Bununla ilgili olarak bazı örneklere bakacak olursak;

1- Maraş Beylerbeyi'ne ve Kilis Mutasarrıfı'na Temmuz 1753 (Evâsıt-ı Ramazan 1166) tarihinde gönderilen bir hüküm ilgi çekicidir. Buna göre, Halep'te yaşayan Fransız tüccarının 4000 kuruşluk mallarını, Halep'ten İskenderun'a gönderirken Amik nahiyesi yakınlarında Çatalhöyük mahallesinde, Ekrad taifesinden Köse Bekir oğlunun oğlu Şeyho Dülge Hasan, Bilal, Hamacizoğlu Hüseyin ile Koçanlı aşiretinden 100 nefer, Afşar aşiretinden Arab Hasanoğlu Halid ve kardeşleri Kara Mustafa ve Halil 120 neferden oluşan süvari ile birlikte yağmalamaları sonucu eşkıya üzerine vazifelendirilen Halep Kadısı, verilen hüccet gereğince, yağmalanan malları eşkıyadan geri aldı. Yine aynı hükümde, 1752 yılında Halep'te yaşayan 6 Fransız tacirin ve Fransız konsolosu yanında çalışan tercümanın, İskenderun'a kafil

⁴⁹³ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 119, BN. 781.

⁴⁹⁴ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 273, BN. 1761.

⁴⁹⁵ Faruk Söylemez, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkialık Hareketleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22, Yıl 2007/1, s. 73.

ile gönderdikleri mallarının, Antakya yakınlarında Çarhılı, Salaklu, Entebli, Koçanlı, Modanlı ve Idmanlu aşiretleri⁴⁹⁶ tarafından görevlendirilen Kel Musa isimli eşkıya ve onun 250 nefer süvarisinin kafiye hücum ederek 11400 kuruşluk eşyayı yağmaladıkları ve Kilis tarafına kaçtıkları beyan edilmektedir. Antakya Naibinin bildirdiğine göre, bu saldırı ve yağmalama ile bir şiddet ve korku ortamının doğduğu, tüccarlar için emniyetli bir durumun kalmadığı beyan edilmekteydi. Bunun üzerine, eşkıyadan eşyanın geri alınmasının sağlanması veya alınamazsa, Kilis Mutasarrıfı tarafından, Kilis Ekrad aşiretinden 20500 kuruş nezir alınarak İskenderun yolunun gereği gibi güvenliğinin sağlanması emredilmektedir⁴⁹⁷.

2- Ekim 1746 (Evâhır-ı Zilhicce 1159) tarihinde Halep Valisi Ahmed Paşa'ya gönderilen hüküm de, yine Halep-İskenderun arasında ticareti engellemeye çalışan eşkıya zümresi ile ilgilidir. Halep'e bağlı Belen Kazası Çay köyü sakinlerinden Eşkıya Deli Hasan, yanına aldığı 65 şakî ile beraber İskenderun İskelesine gelip buradaki Fransa Konsolosu'nun ve Halep'te ticaret yapan tacirlerin evlerini basarak, mal ve eşyalarını gaspedip kurşun atarak kaçmışlardı. Durumun İstanbul'a bildirilmesinden sonra eşkıyaların yakalanmaları, gasp edilen malların geri alınması hususunda ahidnâmeye göre çözümü istenilmişti⁴⁹⁸. Şubat 1747 (Evâhır-i Muharrem 1160) tarihinde aynı konuya dair yeni bir ferman daha sadır olur⁴⁹⁹.

3- Anadolu Valisi'ne, Beypazarı Voyvodası'na, Göynük, Mudurnu ve Korupazarı Yeniçeri Serdarlarına gönderilen hüküm de, yine Fransız tüccarının eşkıyalarla ilgili bir sorunu içermektedir. Galata'da yaşayan Fransa tüccarı Galvani ile Katırcı Hüseyin kafiyesinin ortak yolladıkları 20 pastav çuha ve diğer mallar, Göynük ve Mudurnu Kazaları yakınlarında Köstebek Hanı bölgesinde 9 nefer eşkıya tarafından saldırıya uğramıştı. Saldırı sırasında eşkıyalar, malları yağmalayarak atlara el koymuş ve tüccarlara eziyet etmişlerdi. Bu husus Göynük Mahkemesine sevk edilerek, durum incelenmişti. Olaya sebebiyet veren eşkıya mahkeme tarafından belirlenmiş, bunların Karahisar-Nallı'ya (Ankara- Nallıhan) tâbi Tekfur Karyesinden Yayan Mehmed ve Halil, Göynük Kazası sakinlerinden

⁴⁹⁶ XVIII. Yüzyılda devlet bu aşiretleri Rakka, Şam, Halep civarlarına yerleştirmek için çaba harcamakta ama bunlar gruplar halinde kaçarak Anadolu'ya gelmekte ve ticaret yolları üzerinde eşkıyalık yapmaktaydılar (Bkz. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara 1985, s. 175).

⁴⁹⁷ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 84, BN. 472.

⁴⁹⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 12, BN. 54.

⁴⁹⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 14, BN. 63.

İlyasoğulları İbrahim, İsmail, Kuloğlu Hasan ve arkadaşlarından oluşmaktaydı. Adı geçen kişilerin 5-6 seneden beri eşkıyalık yaptıkları ve bugüne kadar bunlarla mücadele edildiği ama başarılı olunamadığı beyan edilmektedir. Şubat-Mart 1756 tarihinde gönderilen ferman ile Göynük Mahkemesi'nde, adları zikredilen eşkıyaların, bulundukları yerde yakalanıp, nezirleri⁵⁰⁰ tescil edilerek, verilen nezir hücceti Beypazarı Voyvodasına teslim edilip, zimmetlerindeki malları geri ödemeleri emredilmekteydi⁵⁰¹.

Osmanlı ticarî hayatında malların başarıyla sevk edilmesi, bazen eşkıyalık yapan göçebe aşiretlerle tüccarların münasebetlerinin iyi olup olmadığına da bağlı olmaktadır. Tüccarlar ve aşiretler arasında zaman zaman anlaşmalar yapılmıştır. Zira malların devamlı sûrette sevki iki tarafa da fayda getirmekte ve tüccarlar mallarını emniyetle sevk ederken, aşiretler de harçlarını almışlardır. Bu şekilde her iki taraf da mal satmak ve hizmet etmek suretiyle kazandıkları paraları artırmışlardır. Aynı zamanda aşiretler sık sık kervanlara hayvan, hayvan yemi ve işçi temin ederek bir tür kervancılık yapmışlardır. Ayrıca ticaret yollarını korumak için hükümet memurlarıyla da ara sıra anlaşmalar yaptıkları bilinmektedir⁵⁰².

. Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık hareketleri, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde farklı sebeplere dayanmaktaydı. Anadolu'da XVI. yüzyılda idarî aksaklıklar sebebiyle merkezî iktidarın zaafa uğradığı dönemlerde köylüler, isyan çıkarıp, eşkıyalıklar yapmışlardır. Diğer taraftan Rumeli'de çıkan isyanlar da, Rumeli'ye geldiklerinden itibaren düzensiz savaşçılar olarak çarpışmış ve ganimet peşinde yaşamaya alışmış göçerlerin, yörüklerin Viyana kuşatması başarısızlığından sonra geriye, imparatorluğun çekirdek toprakları içine itilmeleri sebebiyle çıkmıştır⁵⁰³. Geri çekilişten sonra Osmanlı Devleti'nin, Balkanlar'daki eyaletleri ilk anda bir kargaşa, iktisadî çöküntü ve asayişsizlik içinde kalmıştı. Ordunun bozgunu, şehirlerde asayiş sağlamlaştırmakla görevli garnizonların erimesine, yol güvenliğinin azalmasına ve devam

⁵⁰⁰ Nezir; Adak, adamak gibi anlamlara gelmekte olup, devletin halktan muhalif hareketlere katılmayacağına dair söz alması anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca hükümetin muhalif hareketlerinden dolayı bir memleket halkından ceza olarak tahsil ettiği paraya da “nezir akçesi” denilmektedir. Bu ceza nakdî (para) olabileceği gibi bedenî (çalıştırma) şeklinde de olabilirdi. Ayrıntı için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, “Nezir” ve “Nezir Akçesi”, C. 2, s. 690-692.

⁵⁰¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 122, BN. 801.

⁵⁰² Donald Quataert, “İsahatlar Devri 1812-1914”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 936.

⁵⁰³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.2, s. 567-568.

eden savaşların da meydana getirdiği iktisadî çöküntü bu eyaletlerde merkezî idarenin kontrolünün yok olmasına yol açmıştı. Bu sebepler eşkıyalığın ortaya çıkmasına ve kısa sürede yayılmasına zemin hazırlamıştı⁵⁰⁴. Rumeli'deki eşkıyalıkları yapanların yalnız Yörükler olmadığı, az da olsa Yeniçeriler, Müslim ve Gayr-i Müslim halktan kişilerin de bu hareketlere katıldıkları bilinmektedir. Gayr-i Müslim reayadan eşkıyalık yapanların Ermenilerden ve Rumlardan oldukları hükümlerde geçen isimlerden anlaşılabilmektedir;

4- Mora Valisi Vezir Silahdar İbrahim Paşa'ya gönderilen Ağustos 1776 tarihli (Evâhir-i Cemâziyelâhir 1190) hükümde, Mora adasına tâbi Manya halkından Torbaki Mihalaki isimli şakînin, Rusya gemilerinden bir gemi satın alarak Kolotroni isimli haydutun kardeşi ve Venez Manyon ve Esfakiye⁵⁰⁵ eşkıyasından 100 kişiden oluşan eşkıyalar ile birlikte, Girit ve Çuka Adaları arasında ticaretle meşgul olan Bernard isimli Fransız Kaptanın gemisine yaptıkları saldırı anlatılmaktadır. Hükümde yer alan bilgilere göre eşkıyalar el koydukları gemiyi, Hanya yakınlarındaki Moron limanına getirmişlerdi. Koron'da bulunan konsolos vekiline giderek bahsedilen kaptan ve gemisinin kurtulması için 40000 kuruş talep etmişler ve eğer getirilmezse gemiyi yakmakla tehdit edip korkutmuşlardı. Gönderilen emirle, eşkıyaların derhal yakalanması ve ahidnâmenin daha önce bahsedilen maddesine istinaden çözümü emredilmişti⁵⁰⁶. Emirde, Torbaki Mihalaki ve yandaşlarının gasp ettikleri gemiyi teslim ettikten sonra cezalandırılmaları hususunda, gerekli ihtimamın gösterilerek emrin yerine getirilmesi istenilmişti. Rumların ve azınlıkların yoğun olarak yaşadığı Mora yarımadasında ve diğer adalarda eşkıyalık yapan yerel çetelerle, Osmanlı yöneticileri sürekli mücadele etmek zorunda kalmışlardı⁵⁰⁷.

5- 1746 yılında Rumeli Valisi'ne, Kavala Ceylabur diğer adıyla Sarışaban⁵⁰⁸ Kadılarına ve Kavala Dizdarlarına gönderilen hükümde, bu bölgedeki eşkıyaların ticarete ve tüccarlara olan baskıları anlatılmaktadır. Sarışaban Kazasına bağlı Kayapınar adlı karyede yaşayan, önceden de bazı suçlar işleyip, hapsedildiği bilinen

⁵⁰⁴ İlber Ortaylı, "İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadî Sonuçları Üzerine", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişimi*, Ankara 2000, s. 7.

⁵⁰⁵ İsfakiye- Sfakiye; Girit adasının güneyinde yer alan bir kasabadır.

⁵⁰⁶ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 321, BN. 3238.

⁵⁰⁷ BOA, A.DVN. DVE.d 908, SN.3, BN. 10.

⁵⁰⁸ Sarışaban (Ceylabur), Kavala-İskeçe yoluna 5 km. uzaklıktadır. Osmanlı Devleti döneminde yoğun Türk nüfusunun yaşadığı şehrin bugünkü adı "Chrysoupoli"dir.

Mahmud isimli şakînin ve yine yol kesen eşkıyadan Kalyoncu olarak bilinen Sarışabanlı Karagözoğlu Hüseyin ile birlikte 15 adamın, burada ticaret yapan Fransızların yollarını keserek, esir aldıkları ve eziyet ettikleri bildirilmektedir. Ahidnâme gereğince tüccarların, can ve mal güvenliklerinin sağlanması ve şakîlerin şerlerinden korunması emredilmektedir. Bu husususta bir süre sonra tekrar yeni bir ferman sadır olmuştur⁵⁰⁹.

6- Kaptan-ı Derya Vezir Süleyman Paşa'ya yazılan 1756 senesine ait bir hüküm de, yine Rumeli'de geçen bir eşkıyalık olayı anlatılmaktadır. Elçinin gönderdiği arzuhale göre; Arnavutluk Ülgün Kazası sakinlerinden bir gurup eşkıya, Mora yarımadasının Modon ve Koron iskelelerine alış-veriş yapmak üzere gelen Fransız kaptanları ile Karadeniz'in Rumeli kıyılarında ve Mora sahillerinde rastgeldikleri Fransız ya da başka müste'men reayanın gemilerini ve kayıklarını batırarak, insanların katledip eşyalarına el koymaktaydılar. Yine bu bölgede Receb isimli bir atlı eşkıyanın da Koron limanında rast geldiği tüccarlara eziyet ettiği bildirilerek buralarda, Fransız tüccarı için güvenli bir ortamın kalmadığı ifade edilmektedir. Gönderilen ferman ile bölgedeki kadı, ulema ve zabitanın, bahsolunan havaliden eşkıyaların defedilmelerini veya hapsedilerek, alış-veriş yapan tüccarların huzur ve emniyetinin sağlanması emredilmektedir⁵¹⁰.

Simsarlardan Kaynaklanan İstismara Karşı Güvenliğin Sağlanması

Osmanlı ülkesinde gerçekleştirilen ticarete karşımıza çıkan simsarlar, gerek tüccarın gerekse alıcılarının aldatılmamasını ve adil bir fiyatta karar kılınmasını sağlamak amacıyla, köle, silah, kumaş ve ipek gibi değerli malların satışında aracılık eden görevlilerdi. Simsar, tamamlanan her satış işlemini yirmi dört saat içinde mültezimin ya da hükümet temsilcisinin defterine kaydettirmek zorundaydı. Bu aynı zamanda gerekli bütün vergilerin ödenmiş olup olmadığını denetlemek açısından da önemliydi. Simsarlar hizmeti karşılığında hem alıcı, hem de satıcıdan belli bir ücret alırlardı⁵¹¹. Fransız tüccarları getirdikleri ürünlerin satışı sırasında yanlarında bulundurmak üzere simsarlar için elçilerinin aracılığında özel izinler almışlardı⁵¹². Ancak aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi bazı durumlarda simsarların görevlerini

⁵⁰⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.9, BN. 43; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 12, BN. 55.

⁵¹⁰ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 122, BN. 802.

⁵¹¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, s. 253.

⁵¹² BOA. C. HR. 175/8723.

kötüye kullandıkları da olmuştu. Fransa'ya tanınan 1740 ahidnâmesi ile simsarların seçiminin de Fransızlara bırakılması “En ziyade müsaadeye mazhar ülke” olduklarını gösteren bir başka işarettir.

Nisan 1746 (Evâsıt-ı Rebi‘ülevvel 1159) tarihinde Sayda Valisi Vezir Osman Paşa ve Beyrut Kadısına gönderilen hüküm, Suriye- Halep bölgesindeki ticarî hayatın yoğunluğunu ve aracılardan bile etkili bir duruma eriştiğini göstermesi bakımından çarpıcı bir örnektir. Elçi Castellane tarafından gönderilen arzuhâlde, Fransa tüccarları arasında gelip giden simsarların ahidnâmeye mugayir hareket ederek taciz ve gasp ile tacirleri zor duruma düşürdükleri beyan edilmektedir. Arzuhale göre; Fransa tacirlerinden Pasquet'in, simsarlardan 3 kez 815 kuruş, Gavet'nin 255 kuruş, Porier'nin 1550 kuruş, Habimabi'nin 870 kuruş, Martin'in 228 kuruş, Porginon'un 450, Beres'in 100, Goffier'in 374 ve Pirav'ın ise 212 kuruş olmak üzere toplam 4854 kuruş aracılardan alacakları vardı. Ticaret sırasında tüccarların, simsarlarla mallarını bekletme ve iş yapma zorunlulukları bulunduğu için çaresiz kalarak bunlara boyun eğdikleri vurgulanmaktaydı. Vezir Osman Paşa'ya Padişah tarafından gönderilen hükümde, ahidnâme hükümlerinin yürürlüğe konulması ve bu bağlamda kapucubaşının mübaşir tayin edilerek gaspedilen paraların tüccarlara geri verilmesi emredilmişti. Ayrıca ahidnâmeye mugayir hareketlere izin verilmemesi konusunda ferman sadır olmuştu⁵¹³. XVII. yüzyılda İngilizlerin egemenliğinde olan Suriye ve Mısır ticareti, XVIII. yüzyılda Fransa'nın kontrolüne geçmişti⁵¹⁴. Yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti'nin deniz ticaretinin neredeyse dörtte biri Suriye limanlarında işlem görmekteydi. Suriye'de her birinin başında bir konsolosun bulunduğu Halep, Trablus ve Sayda olmak üzere üç Fransız ticarî merkezi vardı⁵¹⁵. Önceden Doğu'dan gelen kervanların ana bağlantı noktası olan Halep, XVII. yüzyılda İskenderun limanı ile birlikte Doğu ticaretinin başlangıç noktası olmuştu. Fransızlar ise Doğu ticaretine hâkim oldukları

⁵¹³ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.8, BN. 12.

⁵¹⁴ Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretindeki üstünlüğü konusunda bkz. Daniel Panzac, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Ticareti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi IV*, Çev. Serap Tabak, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1989, ss. 179-192.

⁵¹⁵ Thomas Philipp, *a.g.e.*, s. 96.

dönemde güney limanları üzerine odaklanmışlardı. Bunların en başta geleni de Sayda limanıydı⁵¹⁶.

1.1.2.Fransız Konsolos ve Tercümanlarının Can ve Mal Güvenliği

Konsolosların can ve mal güvenlikleri de ahidnâmelerle teminat altına alınmıştır⁵¹⁷. Ülkeye gelen elçiler ve konsoloslar Türkçe bilmedikleri ya da çok az bildikleri için, devlet bunlarla ilişki kurabilmek adına, yanlarına Gayr-i Müslim tebaadan tercümanlar atamaktaydılar. Tercümanlar önceleri Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler gibi azınlık mensuplarından seçilmişlerdi. Fakat zaman içinde elçiliklerin siyasî ve ticarî faaliyetleri arttığı için istedikleri gibi tercüman istihdam etmeye başlamışlardı⁵¹⁸. 1730 yılından itibaren Osmanlı ülkesinde görev yapan konsolosluk tercümanlarının sayısı 218 ile 229 civarındaydı⁵¹⁹.

Ahidnâmelerde, Fransız konsolosları gibi onların yanlarında bulunan tercümanların da can ve mal güvenliklerinin teminat altına alınması gibi bazı ayrıcalıklara yer verildiği aşağıda yer alan örneklerde de görülmektedir;

1- Düvel-i Ecnebiye Defterlerinde özellikle konsolos ve tercümanların bir yerden bir yere emniyetle seyahat edebilmeleri için elçilerin arzuhalleri ile Bâb-ı âlî'den “mürûr tezkeresi” aldıkları görülmektedir. 1764 yılına ait bir hükümde, Elçi De Vergennes'in yanında berât-ı şerîfle tercümanlık yapan Sebetay veled-i Avram Şitoğlu, ailesi ile birlikte izinli olarak ticaret için, belgede Yenişehir-i Fener olarak geçen bugünkü Yunanistan'ın Teselya bölgesinin en büyük şehri olan Larissa'ya gitmek istediği yer almaktadır. Fermanda tüccarların yol boyunca geçecekleri güzergâhları üzerinde ticaret ve ikâmetlerine engel olunmamaları, narh-ı rûzî üzre akçeleriyle alışveriş yapmaları, cizye ve sair vergi talebi ile rahatsız edilmemeleri ve ahidnâme- i hümayûn mucibince himaye olunmaları emredilmektedir⁵²⁰.

⁵¹⁶ Bruce McGowan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 858; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.4, BN.19.

⁵¹⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri”, s. 331.

⁵¹⁸ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s. 24-25; Gilles Veinstein, “Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu”, *Osmanlı* 6, YTY. , Ankara 1999, s. 256.

⁵¹⁹ Kemal Çiçek, “Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümânları”, *Tarih ve Toplum*, (Şubat 1996), s. 20; Ali Eftal Özkul, “Kıbrıs'taki İngiliz Konsoloslugu ve Faaliyetleri”, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Editörler: Haydar Çoruh- M. Yaşar Ertaş- M. Ziya Köse, İstanbul 2011, s. 332.

⁵²⁰ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 218, BN. 1291.

2- Hanya Kadısı'na gönderilen 1751 tarihli hükme göre ise; Yosef veled-i İstefani isimli tercüman adına, yol emniyeti için alınması gereken tedbirler hatırlatılmaktadır⁵²¹. Bu husus, bizzat padişahlar tarafından da takip edilen öncelikli konulardan olmuştur. 1782 yılında Sultan I. Abdülhamit'e ait bir fermanla, İzmir'de Fransa konsolosunun tercümanı olan Yanaki isimli tercümanın hizmetkârıyla birlikte Sakız Adası ve Güzelhisar'a giderlerken can güvenliklerinin sağlanması ve vergi talebiyle rahatsız edilmemeleri emredilmektedir⁵²².

3- Kavala ve Selanik Sancağı Mutasarrıfı Vezir Numan Paşa'ya gönderilen hükümde, Kavala'da bulunan Fransız konsolos ve hizmetkârına yapılan bir saldırı söz konusu edinilmektedir. Buna göre; Kavala'da bulunan Fransız Konsolosu Rosan ve hizmetkârı, işlerine giderken Halil Bıyık ve Hüseyin Kabasakaloğlu Mustafa adlı kişilere rast gelip Mustafa adlı kişii hizmetkâra şiddet gösterip, buna karşı çıkan konsolosun da yakasına yapışarak darb eder. Etraftaki Müslümanların yardımı ile kurtulan konsolos, durumu elçiye bildirir. Bunun üzerine Vezir Numan Paşa'dan ahidnâme mucibince ve gönderilen emir gereğince Hüseyin Kabasakaloğlu Mustafa isimli kişiyi tutuklatarak hapsedmesi istenmektedir⁵²³.

4- 1750 yılında elçi Comte Des Alleurs'un gönderdiği bir arzda; Fransız Kaptanı Rives'in Girit Adası'ndan İstanbul'a doğru yol alırken, Sakız Adası'nda kendilerine cizye evraklarının olup olmadığı sorulmuş, Kaptanın yanında evraklarının çıkmaması üzerine Sakız Konsolosu'ndan evrakları istenerek soruşturma yapılmıştı. Bu sırada kaptan ve yanındaki tercümanlar, kadı ve adamları tarafından tehdit ve küfre maruz kalmışlardı. Bunun üzerine ahidnâmede belirtildiği gibi, konsolos ve tercümanlara baskı ve zorlama yapılamayacağı hatırlatılarak, görevlilerden bunun gereğini yapmaları istenmektedir⁵²⁴.

5- 1756 yılında Mısır'dan Edirne'ye kadar bütün yol üzerindeki görevlilere gönderilen bir hüküm de, beratlı bir tercümanın ticarî faaliyeti ile ilgilidir. 1740 ahidnâmesi ile tercümanlar da müste'men tüccar gibi, isterlerse ticarî maksatlarla alım ve satım hakkına sahip olmuşlardı. Hükümde zikrolunan Dimitraki veled-i Emira isimli tercümanın, ticaret yapmak üzere istediği limana gidişinde ve gelişinde

⁵²¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 53, BN. 242.

⁵²² BOA. C. HR. 109/5427.

⁵²³ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 39, BN. 140.

⁵²⁴ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.40, BN.147.

emniyet ve güvenliklerinin sağlanması, cizye ve vergi talebiyle rencide olunmamaları ve hizmetinde bulunanlarla birlikte harac, avarız, kassabiye ve diğer örfi vergilerden muaf tutulmaları hususunda ferman sadır olmuştur⁵²⁵.

6- Yine 1757 yılına ait hükümde, Elçi Vergennes'in yanında ticaretle uğraşan tercüman Filodor veled-i Tanaş⁵²⁶ ve yine aynı yıl Eğriboz iskelesinde görevli Fransız konsolosu yanında tercüman olan Yosef İstefani'nde 1740 ahidnâmesine göre can ve mal güvenliklerinin sağlanması ve vergi muafiyetleri konusunda gerekenin yapılması hususunda ferman sadır olmuştur⁵²⁷.

7- Eylül 1757 tarihli (Evasıt-ı Muharrem 1171) Halep Valisi'ne ve Kadısına gönderilen hükümde, dönemin elçisi de Vergennes'nin yanında çalışan beratlı tercüman Yako veled-i David'e ticarî faaliyetlerinde yardımcı olunması belirtilirken, O'nun Osmanlı ülkesinden dışarıya gönderdiği metalleri gemilere yükleme sırasında karşılaşılabileceği sorunlar için gerekli tedbirlerin alınması hususunda ferman sadır olmuştur⁵²⁸.

8- Mora Kazası Naibi'ne gönderilen fermana göre; beratlı tercüman olan David Merzani, Anabolu kazasından⁵²⁹ İstanbul'a gelmek üzere, iki denk ipek ve 39 zirâ⁵³⁰ bir top sarı filiranlı (filorentin) çiçekli atlası gemisine yükleyerek İstanbul'a doğru yola çıkmış, ancak şehre yaklaştığı sırada çıkan şiddetli fırtına, Kara Biga kıyılarına gelindiğinde gemiyi parçalamış, içindeki mallar sahile dökülür. Kara Biga Zabiti sahildeki malları zabtederek, el koyar. Durumun Bâb-ı âli'ye bildirilmesinden sonra ahidnâme hükmüne göre; elçinin tayin edeceği bir tercümana ve bir Fransıza malların teslimi hususunda Mart 1746 (Evâsıt-ı Safer 1159) tarihinde bir ferman sadır olmuştur⁵³¹.

⁵²⁵ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.118, BN.774

⁵²⁶ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.121, BN.797.

⁵²⁷ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.121, BN.798.

⁵²⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.133, BN.860.

⁵²⁹ Türklerin bu kale ve şehre "Mora Anabolusu" ya da kısaca "Anadolu" dendiği bilinmektedir. Bkz. Nejat Göyünç, "XVIII. yüzyıl'da Türk İdaresinde Nauplia (Anadolu) ve Yapıları" *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK, Ankara 1976. s. 461.

⁵³⁰ Zira': Uzunluk ölçüsü birimidir. Dirsek ucundan orta parmağın ucuna kadar olan kısımdır. Buna "arşun" adı da verilmektedir. 0,650 metreye karşılık gelmektedir (Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C.3, s. 663; Halil İnalcık, *Osmanlı Metrolojisine Giriş*, s. 35; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt 1, s. 441).

⁵³¹ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.6, BN. 3.

9- Fransa'nın İstanbul Elçisi olan Castellane'nın Haziran 1742 (Evahir-ı Rebîulâhir 1155) tarihinde gönderdiği arzuhalde, Avlonya'da görevli bulunan konsolos vekili Layaş isimli Fransızın, yerli birkaç eşkıyanın tabanca ile saldırısına maruz kaldığı belirtilmektedir. Arzuhalde, saldırıdan sonra Fransız konsolos vekilinin durumu zabıtlere bildirmesine rağmen, zabıtlerin olayı ciddiye almadıkları ifade edilir. Bu hususun İstanbul'a bildirilmesi üzerine gönderilen fermanda, Divân-ı Hümâyûnda saklanan ahidnâmenin “*Françe devletinin elçileri ve konsolosları ve tercümanları ve tacirleri ve sair re'ayaları asude hâl ve müreffehü'l-bâl (gönül ferahlığı) ile mer'i ve mahmî kılınalar.*” şeklindeki hükmüne göre gerekli güvenliğin sağlanması ve suçluların cezalandırılmaları emredilmiştir⁵³².

10- Yine 1742 yılında Eğriboz Adasında da belgede ismi yazılmayan Fransa Konsolosu, buradaki 23 kişiden oluşan eşkıyanın saldırısına uğramış ve 580 kuruş parası ile malları gasp edilir. Bu dönemde, Eğriboz'da eşkıyalık hareketlerinin fazlalığı belgelerde karşımıza çıkmaktadır⁵³³. Asi ve eşkıyaların çeşitli sebeplerle giriştikleri hadiseler ülkenin ve şehirlerin sosyo-ekonomik yapısına, farklı cephelerden birtakım zararlar vermişti. Bâb-ı âli bu olayların yol açtığı tahribatı en aza indirmek için gerek merkezde bulunan yöneticilerin gerekse taşra idarecilerinin daha hassas davranmalarını ve konsolosların gasp edilen mallarının acele iade edilmesini istemişti⁵³⁴. Balkanların güneyinde çıkan eşkıyalık hareketlerinin bir başka sebebi de; Yunanistan, Mora ve adalarda yaşayan köylülerin arazilerinin verimsizliği idi. Bölge halkının bundan dolayı ikinci bir iş olarak kaçakçılık, eşkıyalık ve korsanlık yaparak ekonomik durumlarını rahatlatmaya çalıştıkları görülmekteydi⁵³⁵.

1.2. EKONOMİK SORUNLAR

1.2.1. Fransız Reaya ve Tüccardan Alınan Vergiler

⁵³² BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.9, BN. 33.

⁵³³ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.5, BN. 19.

⁵³⁴ BOA. A.DVN. DVE. d 908, SN.3, BN. 9.

⁵³⁵ Bruce McGowan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 812-813.

Osmanlı Devleti'nde Gayr-i Müslim reaya denildiğinde ilk akla gelen vergi türü cizye ve haraçtır. Cizye, Gayr-i Müslim halk içinde belli birtakım koşulları taşıyan kimselerden kişi başına alınan vergidir. Halk arasında ise bu vergiye haraç denilmekteydi. Ancak cizye baş vergisi, haraç da toprak vergisi anlamlarıyla daha yaygın olarak bilinmektedirler⁵³⁶. Cizye ve haraç, dinî bir vergi sayıldığından toplanması ve harcanması için özel olarak görevlendirilen kişilere mültezim ya da cizyedar olarak adlandırılırdı. Cizye toplandıktan sonra her mahalle veya köye cizyenin toplandığını gösteren “temessük” veya “tezkîre” denilen bir belge verilirdi⁵³⁷.

1740 ahidnâmesinde “*Françeliüden memâlik-i mahrûsemde mütemekkin olanlar eğer müte’ehhil ve eğer bekârdır kimler ise cizye mutâlebesiyle rencide olunmayalar*” şeklinde yer alan hükme dair belgelerde sıklıkla vakalar karşımıza çıkmaktadır⁵³⁸. Bağdat’tan İstanbul’a kadar yol üzerinde bulunan kadı, mütesellim, voyvoda, kethüdayeri, yeniçeri serdarı ve zabitlerine gönderilen Temmuz 1763 (Evâsıt-ı Muharrem 1177) tarihli fermana göre; Fransa elçisi De Vergennes’in mühürlü arzuhâlinde Bağdat’ın Başkasabası kazasında yaşayan Vilade Roche ve Horne isimli Fransızların İstanbul’a geliş ve gidişte can ve mal güvenliğinin sağlanması ve ahidnâmeye göre cizyedârlar tarafından cizye veya başka vergi talebinde bulunulmaması istendiği belirtilerek, gereğinin yapılması emredilmekteydi⁵³⁹.

Osmanlı Devleti’nde haraç ve cizye gibi şer’i vergilerle, bunun dışında kalan örfî vergilerden, bazı zımmiler önemli faaliyetleri neticesinde muaf tutulabilirlerdi. Fransa’ya tanınan imtiyazlar neticesinde de vergi muafiyetleri daha yaygın olarak uygulanmaya başlamıştı. Osmanlı reayası olarak kabul edilen Fransız halkının; gümrük vergisi hariç cizye, kassabiye vergisi, reft, bac, yasak kulu ve üçyüz akçeden ziyade selâmetlik akçesi vergilerinden muafiyeti, 1604 ahidnâmesinde ilk defa

⁵³⁶ Gülnihâl Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, TTK, Ankara 1989, s. 26-27; Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, s. 107; Yavuz Ercan, *a.g.e.*, s. 251

⁵³⁷ Yavuz Ercan, *a.g.e.*, s.251-253.

⁵³⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.219, BN.1294.

⁵³⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.218, BN.1293.

geçmişti⁵⁴⁰. 1673 ve 1740 ahidnâmelerinde de içeriği genişletilerek tekrar edilmişti. Diğer taraftan her geminin uğradığı limanlarda selâmlık veya selâmetiye akçesi adıyla yetkililere, 300 akçe verilmekteydi. Tüccarlar, selametlik akçesini, XVII. yüzyılda birkaç misli ile ödemek mecburiyetindeydiler⁵⁴¹. 1746 yılında Sayda Valisi Vezir Mehmet Paşa ve Sayda-i Beyrut kadılarına gönderilen hükümde, Fransız tüccarların % 3 gümrük vergisi ödedikten sonra ahidnâmede geçen hüküm aynen tekrar edilerek, başka vergi talebiyle rencide edilmemeleri konusunda genel bir ferman gönderilmiş olması da, Osmanlı yöneticilerinin ahidnâme hükümlerinin uygulanması konusunda ne kadar kararlı olduklarını göstermektedir⁵⁴².

1763 (H.1177) yılında Bandırma, Mihaliç ve Mudanya Nâiblerine gönderilen hükümde, Fransa tacirleri tarafından İstanbul'a getirmek üzere yapağı ve yasak olmayan malların satışına ve nakline engel olunmaması istenmektedir. Ancak hükme göre; iskele eminleri tarafından ahidnâmenin hilâfına, yapağının bir çuvalı için onar para vergi talep edilmiş ve tacire baskı yapılmıştı. Bu hususta mükerrer fermanlar gönderilmesine rağmen taleplerin tekrar ettiği görülmüştü⁵⁴³. Aynı hususa dair konsolosluk arzları ve bunlara dair hükümler, ahkâm defterlerinde sıkca rastlanılan konulardandır⁵⁴⁴.

Osmanlı ülkesinde iş yapan müste'men tüccarlar, ihracat ve ithalat yaptıkları ürünler için de vergi ödemekteydiler. Resm-i Mizân da bunlardan birisiydi⁵⁴⁵. Mizân, Arapça terazi, tartı aleti demektir. Mizân-ı Harîr de denilen bu vergi, satılmak üzere getirilen ipeklerin tartılmasından sonra alınan vergidir⁵⁴⁶. Ocak 1750 (Evâhır-ı Muharrem 1163) tarihli hüküm, Selânik Sancağı Mutasarrıfı Sabık Vezir Mehmed Paşa'ya gönderilmişti. Selânik üzerinden yapılan ihracat ürünlerinin en önemlileri,

⁵⁴⁰ Gayrimüslim reayanın Osmanlı Devleti'ne ödediği vergilerle ilgili olarak bkz. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, C. I, s. 384-464; Kassabiye; kasaba verilen kasaplık, hayvan kesme ücreti, Reft; ülke dışına çıkarılan mahsul ve mamullerden alınan gümrük resmi, Bac; gümrük vergisi, Yasak Kulu Akçesi; kavas ya da muhafaza memuru denilen yasakçılar için ödenen vergi, Selâmetlik Akçesi; derbentlerden ve sair geçit yerlerinden geçişlerde alınan vergilerdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. I, II, III, s. 143, 22, 606, 153; Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 271.

⁵⁴¹ Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 271.

⁵⁴² Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.8, BN.39.

⁵⁴³ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.221, BN.1305.

⁵⁴⁴ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.62, BN.313; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.115, BN.752.

⁵⁴⁵ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 144-145; Ayrıca, Ecnebi reayanın devlete ödediği vergilerle ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, C. I,II, III, s. 382-464.

⁵⁴⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C.2, s. 548.

pamuk, tütün, yün, balmumu ve ham ipekti. Belgede bir defa gümrüğü ödenmiş ipek ve çit⁵⁴⁷ için tekrar gümrük talep edilmeyip % 3 gümrük ödemesinden sonra *eda tezkerelerinin* verilerek başka iskelede vergi talebiyle taciz edilmemeleri istenilmektedir. Ancak aynı belgede Fransa tacirinin Selanik'e bağlı Yenişehir ve Zağra'da önceden sattıkları 1200 kıyye ham ipeğin (Hârîr-î hâs) Selanik'e naklinde, gümrük ve diğer vergilerini ödedikleri, ellerine *eda tezkerelerini* aldıkları bildirilmekle birlikte; Selanik Mizân-ı Harîr Emininin önceden yapılan işlemlere itibar etmeden ipeğin her kıyyesinden 6'şar pare resm-i mizân ödenmedikçe gemilerin hareketine izin verilmeyeceğini söylediği belirtilmektedir. Bundan sonra Fransa elçisi Des Alleurs'un iki kez gönderdiği mühürlü arzuhal üzerine bir ferman yayınlanmıştı. Fermanda İstanbul, İzmir, Edirne ve bunlara bağlı yerlerden yıllık resm-i mizân geliri 20000 kuruş mal olduğu ve bunun Sabık Vezir Mehmed Paşa'nın uhdesinde olduğu vurgulanarak, Selanik ve havalisi yani Tırhala, İnebahtı, Eğriboz ve Karlılı'nın vergi toplanması konusunun da buradaki yetkililerin elinde olduğu belirtilir. Fransızlara tanınan imtiyaz şartlarına göre, yukarıda belirtildiği gibi vergilerin tahrir olunduğu Bursa Başmuhasebe kayıtları ve Divân-ı Hümâyûn kayıtlarında yazıldığı gibi, mükerrer alınan gümrük ya da resm-i mizânların aynı yıl içinde tacirlere geri ödemesinin yapılması ve *eda tezkerelerinin* verilmesi emredilir⁵⁴⁸.

Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransızlar sahip oldukları mülkler için de belli vergiler ödemişlerdi. Bununla ilgili olarak, Trablusşam ve çevresindeki kazalarda yaşayan Fransız tüccarlarının hüccet-i şeriyeye ile tasarruflarında bulunan ev, değirmen, bahçe, zeytin ağaçları ve diğer meyve veren ağaçlardan (büyût ve değirmen ve besâtin ve eşcâr-ı zeytun ve sair eşcâr-ı müsmirenin) elde edilen ürünlerinden kanuna göre verilmesi gereken a'şar ve diğer vergileri zabıt ve mültezimlere eksiksiz ödedikleri Fransa elçisinin arzuhâlinde anlaşılmaktadır. Fakat Trablusşam'da bulunan yetkililerin elçinin arzuhalinde belirttiği üzere, zaman zaman fazla vergi talebiyle tacirleri rahatsız ettikleri bilinmekteydi. Eylül 1749 (Evâsıt-ı

⁵⁴⁷ Pamuklu türü bir basmadır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Hindistan'dan ihraç edilmektedir. Çit, Osmanlı ülkesinde de yapılmaktadır. Halep, Selanik çiti en meşhur olanlarıdır. Pahalı nakış, ipekli ve pamuklu kumaşların bir taklidi olarak halk arasında basmalar, XVI. Yüzyıldan sonra geniş bir tüketim konusu olmuştur. Ayrıntı için bkz. Halil İnalcık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Seçme Araştırmalar*, s. 101.

⁵⁴⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.52, BN.236.

Şevval 1162) tarihli fermanla, ahidnâme ve kanuna mugâyir fazla a'şar ve başka vergi talebiyle Fransa Devleti'nin elçileri, konsolosları, tercümanları, tacirleri ve diğer reayalarının rencide edilmemeleri hususunda dikkatli olunması emredilmekteydi⁵⁴⁹.

Ahidnâmelere göre, Avrupa Devletleri'nin himayesinde, müste'men tüccar gibi iç ve dış ticarete imtiyazlı ticaret yapan kişilere "beratlı tüccar" adı verilmekteydi. Beratlı tüccar olan kişiler, ahidnâmelerin müste'men tüccar ve konsolosluk mensuplarına tanıdığı hak ve imtiyazlardan yararlanmakta, haraç, cizye gibi vergileri ödememekte ve reâyanın diğer yükümlülüklerinden de kurtulmaktaydılar⁵⁵⁰. Bu konulara ait muafiyeti gösteren belgelere "patente" adı verilmekteydi. XVIII. yüzyılda ellerindeki patanteleri ile ayrıcalıklı bir konumda olan beratlı tüccarların, statülerinin gelişmesi devletin ekonomisini daha kapalı ve yabancıların eline bırakmıştı⁵⁵¹. Bu da Osmanlı Devleti yöneticilerinin pek hoşnut olmadığı bir süreci başlatmıştı. III. Selim döneminden itibaren beratlı tüccarlık istismarına karşı çözüm yolları aranmış, farklı bazı düzenlemelerle beratlı tüccarlık yerine, "Avrupa tüccarı" ismi ile yeni bir uygulama başlatılmıştı⁵⁵². Bu düzenlemenin asıl sebebi devlet hazinesini olumsuz etkileyen vergi muafiyetlerini kaldırarak, Avrupa Devletleri ile ticaret yapan tüccarlara ekonomik anlamda yaptırımlar getirmesiydi.

Beratlı tüccarlıkta olduğu gibi Gayr-i Müslim reaya için bir avantajlı durum da konsolosluk tercümanları için sağlanmıştı. Beratlı tercüman olan kişiler kendileri, oğulları hatta hizmetkârları da haraç, cizye gibi vergilerden muaf tutulmuşlardı. İstanbul Kadısı'na gönderilen Aralık 1749 (Evâsıt-ı Muharrem 1163) tarihli hüküm bu konuya açıklık getirmektedir. Bu hükümden, Fransa elçisi Des Alleurs'un yanında beratlı tercüman olan Yahudi Yako veled-i David isimli tercümana, İstanbul cizyedarının "*Senin baban mürd olmuştur.*" şeklindeki ifadesiyle elindeki beratın geçerliliğinin bittiği, cizyedarın bahsedilen tercümandan iki senelik cizyeyi tahsil

⁵⁴⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.39, BN.130.

⁵⁵⁰ Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İA.*, C.12, 1974 İstanbul, s. 180; Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s. 19-20; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.8, BN.38.

⁵⁵¹ Edhem Eldem, *a.g.e.*, s.288; Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s.280.

⁵⁵² Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için; Bkz. Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s. 64-76; Musa Çadırcı, "II. Mahmud Döneminde (1808-1839) Avrupa ve Hayriye Tüccarı", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Birinci Uluslar arası Kongresi, Tebliğler*, Ankara 1980, ss. 237-241.

ettiği ve hatta hizmetkârlarını da hapsettiği anlaşılmaktadır. Hükümde cizyedar “*tercüman-ı mesfûrun hizmetkârının cizyesini alırsız ve cizye kâğıdı veririz.*” şeklindeki beyanatı ile kanunlara uymadığının ortaya çıkması üzerine cizyedardan kanunlara uygun hareket etmesi istenir⁵⁵³.

1.2.2. Fransız Tüccarların Gümrük Vergisi Ödemeleri

Ticarî gelirler her devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de önemli bir gelir kalemiydi. Devletin hazinesinin gümrük vergilerinden sağlanan büyük nakit akışına her zaman ihtiyacı vardı. İşte bu nedenlerle, padişahlar, bu nakit akışını düzenleyen ahidnâme hükümlerine uyulmasına özen göstermişlerdi. Ahidnâmelerle verilen güvenceler, devletin kanunlarının dahi üzerindeydi. 1673 ahidnâmesinde olduğu gibi 1740 ahidnâmesinde de gümrük vergisi ödeme konusu, iki ülke ticareti açısından en önemli husustu. Fransız tüccarları kendi ülkelerinden getirdikleri ve Osmanlı ülkesinden göturdükleri ticarî metaalardan eskiden olduğu gibi aynı miktarda gümrük vergisi ödeyeceklerdi. Yetkililer tarafından daha fazla gümrük talebinde bulunulmayacaktı⁵⁵⁴. Yine ahidnâmenin bir başka kısmında Fransızlar için 1673 ahidnâmesine kadar % 5 olan gümrük vergisinin, bu tarihten sonra “*Devlet-i aliyye’nin kadimî dostlarından*” olması dolayısıyla % 3’e düşürülmesi 1740 ahidnâmesinde de tekrar edildi. Fransa Ahkâm Defterlerinde ve Hariciye belgelerinde bu vergi indirimi ve zaman zaman gümrük ödemesi ile ilgili tüccarların karşılaştıkları sorunlarla ilgili örnekler aşağıya çıkarılmıştır.

1- Trablusşam Valisi’ne Ekim 1742 (Evâhır-ı Şa‘ban 1155) tarihli gönderilen hükümde; Sayda’da yaşayan Augustin Belan isimli tacirin, belli miktar çuha için gümrük eminine % 3 gümrük vergisini ödeyerek eda tezkeresini aldığı, ancak daha sonra başka limanda yeniden gümrük talebinde bulunduğu belirtilmektedir. Augustin Belan’dan ikinci kez alınan ve “*Mükerrer gümrük*” olarak ifade edilen paranın geri iadesi, gönderilen fermanla emredilir⁵⁵⁵.

2- Elçi Comte De Castellane’nin Bâb-ı âlî’ye gönderdiği arzuhâlde, İstanbul’da ticaretle uğraşan Bezirgân Managri isimli tacirin 15 pastav (pestoniç) çuha için

⁵⁵³ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.41, BN.152.

⁵⁵⁴ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, SN.6-7, BN. 1.

⁵⁵⁵ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.13, BN. 56.

burada %3 gümrük vergisi ödediği ve eda tezkeresi ile İzmir'e vasıl olduğu belirtilir. Ancak İzmir'de bulunan ortağı Loriol isimli tüccar malı aldığı zaman, İzmir Gümrük Eminî Murtaza Ağa, İstanbul'daki Gümrük Emininin verdiği eda tezkiresine itibar etmemiş, yeniden vergi ödemesi için baskıda bulunmuştur. Ahidnâme hükmüne ters düşen bu davranışın düzeltilmesi ve tüccardan tekrar vergi talebinde bulunulmaması için Temmuz 1742 (Evâil-i Cemâziyelevvel 1155) tarihinde ferman sadır olmuştur⁵⁵⁶.

3- Elçi De Vergennes'nin gönderdiği mühürlü arzuhalde; Fransız tüccarları, Fransa'dan İzmir'e getirdikleri metâlarını burada satamadıklarından dolayı Selanik'e götürmeyi istemektedirler. Ahidnâmeye göre Selanik'ten İzmir'e geliştire ödenen gümrük vergisinin İzmir gümrük memuru tarafından kabul görmemesi sorun çıkarmıştır. Hatta eda tezkerelerini vermekte zorluk çıkararak tekrar vergi talebinde bulunmuştu. Ancak Fransızlara tanınan imtiyazlara göre; gümrüğü ödenmiş bir maldan tekrar gümrük alınmaması hususunda Eylül 1763 (Evâhır-ı Safer 1177) tarihinde ferman sadır olmuştu. Mükerrer gümrük vergisi talepleri, 7 Ekim 1783 (10 Zilka'de 1197) tarihli belgeden de anlaşıldığı üzere Fransız tüccarların sık karşılaştığı sorunlardan olmuştur⁵⁵⁷.

4- 1762 yılında Mora ve Gördes Kadıları'na gönderilen fermanda gümrük emininin, tacirlerin ellerinde bulunan eda tezkerelerine itibar etmeyerek "*Karagümrük*" adıyla tekrar gümrük talep ettiğinden bahsedilir. Basılı kaynaklarda rastlamadığımız "*Karagümrük*" ifadesi mükerrer gümrük vergisi taleplerine karşılık gelen bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁵⁸.

5- Yabancı tüccar gemilerinin İstanbul'a gelişleri ve Boğaz'da kontrolleri yapılarak gümrük vergileri alınıp geçişlerine izin verilmekteydi. Boğazhisarlarında yapılan bu arama ve geçiş izni konusu, konsolos arzlarında çoğunlukla karşılaşılan hususlardan birisidir⁵⁵⁹. Elçi Des Alleurs, Eylül 1749 (Evâil-i Şevval 1162) tarihli

⁵⁵⁶ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.10, BN. 36.

⁵⁵⁷ BOA, C.HR. 83/4134.

⁵⁵⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.138, BN.1176.

⁵⁵⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.2, BN.4; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.5, BN.21; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.5, BN.24; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.7, BN.33; BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.4, BN. 13; BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.11, BN. 39; BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.12, BN. 46; BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.7, BN. 6; BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.11, BN. 22.

mühürlü arzında, Fransız Kaptan Pierre Balthazar Arton'un, Boğaz'dan geçişte gümrük vergisi alınarak eda tezkeresinin kendisine verilmesi ve gemisinde ihracı yasak mal olup olmadığı kontrol edildikten sonra geçişine izin verilmesi istenilmiştir⁵⁶⁰.

6- Trablusşam Valisi Vezir Sadeddin Paşa'ya ve Trablusşam Naibine gönderilen 1750 tarihli hüküm ipek ticaretinden alınan gümrük vergisi ile ilgilidir. Elçi Des Alleurs tarafından gönderilen mühürlü arzda, gümrük vergisi ödenmiş ipek gibi kıymetli kumaşlardan, ahidnâmeye göre bir daha vergi talep edilmeyecekti. Ancak Sayda'da ticaret yapan bir Fransız tüccarı, 21 küçük denk ipek (ıştira) alımı için üzerine düşen gümrük vergisini ödemiş ve eda tezkeresini almıştır. Daha sonra kayık ile Trablusşam iskelesine gelindiğinde buradaki gümrük emini tarafından, tüccarın elindeki eda tezkiresi kabul edilmeyip, ahidnâmeye mugayir olarak tekrar gümrük ve başka vergi taleplerinde bulunulmuştur. Ahidnâme "...bir kere gümrüğü edâ olunmuş ipeğin ve çetn tekrar gümrüğü talep olunmaya ve gümrüklerin ümenâ aldıklarında edâ tezkirelerin virüb âher iskeleye götürmeğe mâni' olmayub ve tekrar bir iskelede dahi gümrük talebiyle rencîde olunmaya..." şeklinde ifade olunan hükme göre durumun yetkililer tarafından düzeltilmesi ve tacirden tekrar vergi talebinde bulunmamak üzere düzenleme yapılması emredilmişti⁵⁶¹.

7- Antalya Kadısına gönderilen Kasım 1754 (Evâsıt-ı Muharrem 1168) tarihli hükümde, Fransız tüccarlarının kahve ticaretinden dolayı ödedikleri gümrük vergisiyle ilgilidir. Kahve, İstanbul'a bazen deniz yolu ile bazen de karayolu ile gelmekteydi. Yemen iskelelerinden çıktıktan sonra ilk olarak Cidde, daha sonra Süveyş ve Mısır'a ulaşmaktadır. Buradan da gemilerle İstanbul'a getirilen kahve, ardından diğer Osmanlı şehirleri ile Avrupa ülkelerine gönderilirdi. İstanbul dışında İzmir, Selânik, Yafa, Akka, Trablusşam, Sayda ve Antalya limanları vasıtasıyla nakiller yapılmakta idi. Ahidnâmeler çerçevesinde kahveden alınan vergi de % 3 olarak belirlenmişti. XVIII. yüzyıl ortalarında (1740'lardan sonra) dünya piyasalarına, yeni bir kahve türü olan *Koloni kahvesi* ya da *Antil kahvesi* de denilen ancak Osmanlı Devleti'nde kullanılan yaygın ismiyle *Frengî kahvesi* girmiştir⁵⁶².

⁵⁶⁰ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.38, BN.127.

⁵⁶¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.51, BN.228.

⁵⁶² Bruce McGowan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 849.

Daha önceleri Doğu'dan, Amerika kolonilerine ve Uzak Doğu'ya kahveyi taşıyan Fransızlar, daha ucuz olduğu için bunun da ticaretine başlamışlardır. 1720 yılında Marsilya tüccarları, Mısır'dan kahve ithal ederken, 1732'de Osmanlı ülkesine Orta Amerika adalarından gelen şeker ve kahveyi ihraç etmeye başlamışlardı⁵⁶³. Elçi Des Alleurs, Kıbrıs'da bulunan Fransız tüccarının Antalya'da olan ortaklarına eda tezkereleri ile 17 çuval Frengî kahveyi gönderdiklerini ancak, Antalya Gümrük Emni Bekir Bey ve Kahve Rûsûmu Mültezimi Hüseyin Bey, tüccarın elinde bulunan tezkereye itibar etmemiş, yeniden gümrük ve resm-i mîri talebinde bulunmuşlardı. Ahidnâme hükmüne göre, yeniden gümrük talebinde bulunmalarının ahidnâme hilâfına olduğu bildirilerek iptal edilmesi istenmiştir⁵⁶⁴.

8- Nisan 1762 (Evâhır-ı Ramazan 1175) tarihinde de Mora Adasında geçen bir olayda, tüccarlardan mükerrer gümrük talebinde bulunulmuştur. Bunun üzerine gönderilen ferman ile mükerrer gümrük talebinde bulunulmaması istenmiştir⁵⁶⁵.

9- Sakız Adası Naibi'ne gönderilen hüküm; kaza yaparak karaya vuran bir Fransız ticaret gemisindeki malların gümrüğü ile ilgilidir. 1756 (H. 1170) yılında Fransa'dan Selanik'e doğru yola çıkan Bertuvan isimli Fransız kaptanın gemisi Sakız sahilinde karaya çarparak parçalanmıştır. Adaya getirilen gemideki 17 balya çuha ve bir denk fes (eskofya) ve iki varil çivit için Gümrük Emni el-Hac İsmail adlı görevli, gümrük vergisi olmak üzere Françe tercümanından, % 1 hesabıyla 71 kuruş para almıştır. Bu durum İstanbul'a bir yıl sonra intikal ettirilmiş olmakla birlikte, Eylül 1757 (Evâsıt-ı Muharrem 1171) tarihli hükümdardan sadır olan fermana göre, ahidnâme hükmünde "*Françe sefâyininden biri varub kazârâ karaya düşer ise eşyasını tahlîs için her vechle mu'âvenet oluna ve karaya düşen sefine ta'mîr olunması mümkün oldukda yâhûd bir âher sefineye tahlîs olunan eşyasını ta'yîn olunan mahalle götürmek için tahmîl eyledikde mâdâm ki ol mahalde bey' u şîrâ itmek gümrük ve bir dürlü resm taleb olunmaya*" şeklinde belirtildiği gibi, alınan paranın da tercümana geri ödenerek, herhangi başka bir vergi alınmamasını emretmektedir⁵⁶⁶.

⁵⁶³ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 140.

⁵⁶⁴ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.95, BN.573.

⁵⁶⁵ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.204, BN.1201.

⁵⁶⁶ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.133, BN.864.

10- Fransız tüccarların Osmanlı ülkesinde en fazla ticaretini yaptıkları bir ürün de fes olmuştur. Fes ticareti sırasında ödenecek vergi miktarları da 1740 ahidnâmesi içinde de yer almıştır. Temmuz 1777 (Evâsıt-ı Cemâziyelâhır 1191) tarihli İzmir Kadısına ve Voyvodasına gönderilen hüküm, Maslahatgüzar Saint-Priest'in gönderdiği arzuhâlde anlatılan olayı içerir. İzmir'de ticaret yapan Blanquier isimli tacirin getirdiği Tunus fesleri için gümrük vergisini ödediği ancak Selânik'teki ortağına gönderirken gümrük emininin eda tezkeresi vermekten çekinerek, yeniden gümrük talebinde bulunulmasıdır. Bunun üzerine tacirin rencide ettirilmeden, ahidnâmeğe göre mallarının gönderilmesine izin verilmesi ve tekrar gümrük talebinde bulunulmaması emredilir⁵⁶⁷.

1740'lardan sonra Fransa, yapılan antlaşmalar ve tanınan imtiyazlar sonucu Tunus ve Cezayir gibi Kuzey Afrika bölgesinin ticaretine de hâkim olmuştu. Tunus'un ihraç ettiği mallar içerisinde en önemli yeri, fes yapımında kullanılan yün dokumalar almaktaydı. Ayrıca Fransız tacirler tarafından getirilen Tunuslu zanaatkârların imâl ettiği fesler, Osmanlı ülkesinde hazır bir pazara sahipti⁵⁶⁸.

11- Osmanlı Devleti zamanında gümrük vergisi, doğrudan doğruya ticarî alım-satım işlemlerinden değil, ithalât ve ihracattan alınan bir vergi olup, mevcut koşullara göre ayarlanabilmekteydi. Bir başka ifade ile devletin gümrük politikası bir ölçüde, devletin ticaret politikasını yansıtmaktaydı. Bazı Avrupalı Devletlere tanınan imtiyazlar, Hristiyan ülkelerle olan ticareti düzenleyen başlıca araçlardı⁵⁶⁹. İmtiyazlı ülkeler arasında da vergi oranları bir nevi statü göstergesi olmuştu. Ağustos 1760 (Evâhır-ı Zilhicce 1173) tarihli İzmir Mollasına gönderilen hükümde, Fransa elçisi De Vergennes'in Hollanda'ya tanınan imtiyazı dayanak göstererek aynı şartların Fransız tüccarları için de geçerli olduğunu ısrarla vurgulandığı görülmektedir. Önceden Fransa ve İngiltere bayrağı altında ticaret yapabilen Hollandalılara, hızla gelişen ticaretleri sonucu ilk olarak 1612 yılında, Fransa ve İngiltere'ye tanınan ticaret imtiyazları tanınmıştı⁵⁷⁰. Ancak Felemenk Hükümeti, 1700 yılında, Karlofça Antlaşmasının imzalanması sırasındaki aracılık rolünden cesaret alarak, Osmanlı

⁵⁶⁷ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.335, BN.3448.

⁵⁶⁸ Bruce McGowan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 857; Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 136.

⁵⁶⁹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.1, s. 249.

⁵⁷⁰ Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 288.

başkentine elçilik heyeti göndermiş, önceki ahidnâmenin genişletilmesi ve gümrük resminin kaldırılmasını teklif etmişti. Ancak bu istek yalnızca ahidnâmenin yenilenmesi şartıyla Padişah tarafından kabul edilmiştir. Bundan sonraki dönemde de iki ülke ilişkileri dostluğun devamı ve ahidnâmelerin yenilenmesi suretiyle devam etmişti⁵⁷¹. Burada Fransız elçisi de Vergennes tarafından bu konunun dile getirilmesinin sebebi İngiltere ve Hollanda'nın her zaman Akdeniz ticaretinde Fransızların ciddi rakipleri olmasıydı. Arzuhalde, Selanik ve İzmir limanları arasında ticaret yapan Fransız tacirinin 100 denk pamuk ve 60 denk yapağının Selanik gümrük eminine, gümrük vergilerinin ödenerek ellerine eda tezkerelerini aldıkları, ancak İzmir limanına gelindiği zaman buradaki eminin bu tezkereye itibar etmeyerek tekrar vergi istediğinde bulunduğu bildirilir. Bundan önce Hollandalı'ya (Nederlandlu-Felemenkli) olduğu gibi verilen emir üzere, ahidnâme şartına göre % 3 gümrüğü ödeyen tüccardan tekrar başka iskelede gümrük talep edilmemesi, Fransa'nın "*Sair devletlerden ziyâde kadîmî dostu*" olduğu üzere müste'men ve reayasına itibar edilmesi emredilir. Yine aynı belgede, Hollandalı'ya verilen ahidnâmenin etraflıca incelendiğinde Halep'ten ve diğer yerlerden ipek ve sair meta aldıklarında, gümrüklerini verip Kıbrıs ve diğer iskelelere götürdüklerinde hiçbir şekilde kadılar ve görevliler tarafından rencide edilmemesi istenmekteydi. Ayrıca 1757 (H. 1171) yılında Hollanda elçisinin arzuhaliyle, ahidnâme şartlarına göre Felemenk tüccarlarının satın aldıkları ipeklerin satış ve nakil işlemlerinde resm-i gümrük ve resm-i mîrîsini bir defa ödediğinde, başka iskelede tekrar vergi talebinde bulunulmaması hususunda yeni bir ferman sadır olduğu görülüyor⁵⁷².

1.2.3. Fransız Tüccarların Borç Sorunları

⁵⁷¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 2. Kısım, s. 231.

⁵⁷² Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.179, BN.1082.

İslâm hukuku, zimmîler ile Müslümanlar arasındaki ticarete Müslüman köle, şarap ve domuz alışverişi dışında herhangi bir kısıtlama getirmemişti. İki topluluğun mülk, ticarî meta' alım satımı, borç para alış-verişi yaptıkları hatta birlikte ticarî şirketler kurabildikleri Ecnebiye Defterlerinde görülebilmektedir⁵⁷³. Osmanlı Devleti'nde özellikle Gayr-i Müslimlerle temas kuran Fransız tüccarlar, zaman zaman reayayla yaptıkları alış-veriş karşılığında nakit veya altın türünden para ödemişlerdi. Bu durum “temessük” adı verilen mühürlü senetlerle ibraz edilmişti⁵⁷⁴. Fransa ahkâm defterlerinde karşılaşılan hükümlerde, Fransa konsoloslarının, tacirinin ve diğer Fransız reayanın sıkıntı yaşadıkları konulardan birinin de borç sorunları olduğu görülür.

Borç sorununun 1740 Ahidnâmesinde “...*Françelüden biri medyûn olsa borçludan taleb olunub eğer kefil değil ise âher kimesne tutulub taleb olunmaya ve eğer mürd olsa esvâb ve emvâline kimesne dahl itmeye...*” şeklinde ifade edilmişti. Fransa Ahkâm Defterlerinde yer alan örneklerde isimler, yerler ve miktarlar farklı olmakla birlikte birbirine benzer borçlanma ve bunların ödenmesi konusunda hükümler mevcuttur⁵⁷⁵. Konunun Osmanlı diplomasisi içinde nasıl ifade olunduğu konusunda örnek olması açısından bazıları üzerinde durmak uygun olacaktır;

1- Elçi De Vergennes'in gönderdiği mühürlü arzuhâlde, Edirne'deki Fransız tüccarların 6 yıldan beri ellerinde temessükleri olduğu halde paralarını alamadıkları hususu anlatılmaktadır. Minbar, Avoli, Lenco ve Berasi isimli Fransız tüccarların yine Edirne'de yaşayan Nikolaki, Zakraki ve Berelşan isimli çuha alıp-satan Gayr-i Müslimler tarafından 1756 (H. 1170) yılından beri belli bir miktar alacakları olduğu halde defalarca istenildiği ancak ertelenerek tüccarların oyalandıkları

⁵⁷³ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.114, BN.744.

⁵⁷⁴ Temessük ile ilgili olarak bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1994, s. 286-288.

⁵⁷⁵ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.220, BN.1301; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.223, BN.1319; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.51, BN.230; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.61, BN.319; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.61, BN.320; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.85, BN.473; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.94, BN.554; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.94, BN.556; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.95, BN.564; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.116, BN.755; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.133, BN.865; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.204, BN.1203; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.204, BN.1204; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.335, BN.3446; BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.5, BN. 17; BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.7, BN. 23; BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.8, BN. 30; BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.11, BN. 41; BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.13, BN. 55; BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.14, BN. 60; Fransa Ahkâm Defteri 034, SN.2, BN. 3; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 10, BN. 51.

belirtilmektedir. Temmuz 1763 (Evâil-i Muharrem 1177) tarihinde sadır olan ferman ile Fransalı tacirlerin haklarının ellerinde bulunan temessükât beyanına göre ödenmesi, eğer karşı gelirlerse de borçluların İstanbul'a huzura getirilmeleri emredilmektedir⁵⁷⁶.

2- 1764 yılına ait bir başka arzda da yine yukarıda isimleri geçen çuhacı esnafından, Fransalı tüccar Philippe Barine'nin 1681 kuruş 102 akçe alacağı olduğu belirtilerek, tüccarın parasının hiçbir mazeret gösterilmeden tahsil edilmesi hususunda Edirne Mollası ve Bostancıbaşı uyarılmaktadır⁵⁷⁷.

3- Antalya Kadısına gönderilen Ağustos 1749 (Evâil-i Ramazan 1162) tarihli hüküm, Elçi Comte Des Alleurs'un arzuhalinde geçen bir olayı içermektedir. Hükümde, 1737-1738 (H.1150) tarihinden beri 15327 kuruş alacağı olan Fransız tacirinin 3 ay olan temessükât vadesinin çoktan geçmiş olmasından dolayı kendilerinin vekil tayin ettikleri Joseph Lucas isimli tüccara borçlarının ödenmediği ifade edilerek, borcun tamamının ödenmesi emredilmektedir⁵⁷⁸.

4- Fransa'nın Akdeniz ticaretinde kumaş ticareti de önemli bir yere sahipti. Osmanlı Devleti'nde kumaş dokuma işleri başlıca, İstanbul, Ankara, Şam, Hama ve Sakız Adası'nda yapılmaktaydı⁵⁷⁹. XVI. ve XVII. yüzyıllarda ipekli dokumalar ön planda iken, XVIII. yüzyılda pamuklu dokumalar ipeğin yerini almaya başlamıştı. Dolayısıyla Fransa'nın Doğu ticaretinin başlıca ürünü de pamuklu dokumalar olmuştu. Bunun ticaretini yapan Fransız tüccarlarının da bazı alacak verecek konularına dair sorunlarla karşılaştıkları görülmekteydi. 1751 yılı Aralık ayı (Evâhır-ı Muharrem 1165) tarihli Sakız Naibi'ne gönderilen hükümde, Sakız'da bulunan çuhacı esnafından Estemati Boli isimli zımmîden Galata'da yaşayan Fransız tacirlerin, çuha bedeli olan borcu için temessükle 4000 kuruş alacakları olduğu halde esnafın bu borcu unutturma gayreti içinde tacirleri oyaladığı beyan edilmektedir. Hatta unutturmak hususunda tacirlere baskı yaptığı ve sonra da Sakız'a kaçtığı elçinin arzuhalinde anlatılmaktadır. Bu sorunu çözmek üzere Sakızlı Estemati

⁵⁷⁶ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.218, BN.1292.

⁵⁷⁷ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.225, BN.1333.

⁵⁷⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.38, BN.124.

⁵⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 4, 2. Kısım, s. 571-572; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, C. 14, s. 25'de ipek kumaş üretiminden bahsedilmektedir.

Boli'nin İstanbul'a getirilerek, bizzat Veziriâzamın huzurunda dinlenilmesi ve borcunu usûlünce ödemesinin sağlanması emredilmektedir⁵⁸⁰.

5- Fransa Ahkâm Defterlerindeki olaylara bakıldığında, tüccarların Osmanlı ülkesinde sadece mal alış-verişi yapmadıkları, bulundukları şehirlerdeki bazı sosyal ve ekonomik işlerin içinde yer aldıkları da görülmekteydi. Sayda'da bir vakıf tamiri işinde Fransız tüccarlardan alınan borç ve geri ödenmesi sırasında yaşanan sorunlar, Ekim 1750 (Evâhır-ı Zilka'de 1163) tarihli Sayda Valisi'ne ve Kadısına yazılan fermana yer almaktadır. Buna göre, Sayda'da ticaretle meşgul olan Simabi ve Martin isimli tüccarların yine bu şehirde oturan Hamudzâdeler'den Yusuf ibn-i el-Hâc Mustafa ve kız kardeşi Hatice, Süleyman Ağa, İbn-üş-Şeyh Hasan Fatiş adıyla bilinen Abdülkadir ve kızkardeşi Safiye Sultan'nın kendi vakıflarının işleri için 1747 (H.1160) senesinde belgede isimleri verilmeyen Fransız tüccarlarından hüccet ile 7732 kuruş borç almışlar. Buna karşılık bu borcu ödeyinceye kadar da vakfın gelirlerinden hüccet-i şer'iyye ve senedât-ı kaviyye ile "rehin koyma" hakkı onlara verilmiş. Tüccarlar vakıf sahiplerinden bu alacaklarını defalarca talep etmelerine karşılık olumsuz yanıt almaları üzerine durum Bâb-ı âlî'ye intikal ettirilmiş ve ardından konu ile ilgili bir ferman ısdar edilerek, haksızlığa uğrayanların hakkının verilmesi emredilir⁵⁸¹.

6- Eylül 1756 (Evâhır-ı Zilhicce 1169) tarihli hükümde yine Hamudzâde ailesi ile başka bir Fransız tüccarı arasında geçen borçlanmaya dair olay nakledilmektedir. Buna göre, Sayda'da yaşayan Hamudzâde Ahmed Ağa, sahibi olduğu bir konağı, Fransız tacirlerinden Georgion ve Kabolo isimli kişilere 15000 kuruşa satar ve alanların ellerine hüccet-i şer'iyye verilir. Ancak Ahmed Ağa kanun hilâfına hareket ederek, tacirlere satılan mülkü taciz ve yeniden zapteder. Padişah III. Osman bizzat Sayda Valisi'nden, bu sorunun hüccet-i şer'îye göre yerinde çözmesini istemiştir⁵⁸². Bir başka hükümde de, Hamudzâde Ahmed Ağa'nın 1737 (H. 1150) yılında Biyora isimli Fransız tüccarına olan borcu karşılığında Şeyh Şemun Mahallesinde bulunan ağaçlıklı bir bahçesini hüccet-i şer'iyye ile verdiği zikredilmektedir. Ancak bahçenin yakınından geçen ve araziyi sulamada kullanılan

⁵⁸⁰ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.60, BN.310.

⁵⁸¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.50, BN.216.

⁵⁸² Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.116, BN.757.

sudan dolayı Fransız tüccarı sorunlar yaşamaya başlar. Tüccarın bahçede yaşadığı sorunların mahallinde şer'le çözülmesi konusunda Mart 1747 (Evâsıt-ı Rebi'ülevvel 1160) tarihinde ferman sadır olur⁵⁸³. Bir ay sonra Nisan 1747 (Evâsıt-ı Rebi'ülâhır 1160)'de tekrar bu konu ile ilgili bir ferman gönderildiği hükümlerden anlaşılmaktadır⁵⁸⁴.

7- Fransız reaya ve tüccarları, Osmanlı ülkesinde ticaretin yanı sıra mülk, arazi, tarla alım-satımları hususunda da bir engelle karşılaşmamışlardır. Fransız reaya ve tüccarları Arâzi-i Harâciyye adı verilen topraklarda bağ, bahçe ve diğer toprak çeşitleri halkın mülkü olup, diledikleri gibi tasarruf hakkına sahip olmuşlardı. Bu topraklarda onların tam mülkiyet hakkı vardı. Mülk malların, alımı ve satımı bütünüyle serbest bırakılmıştı ve zimmi, mülk malını ister bir zimmiye, isterse bir Müslümana satabilmekteydi⁵⁸⁵. Fransa'ya dair ahkâm defterlerinde yer alan bir hükümde, 1742 yılı sonlarında (H. 1155) Girit Adası'nda bir arazi satışından doğan borç sorunu konu edilmektedir. Buna göre elçi Comte De Castellane'nin arzuhalinde, Hanya iskelesinde ticaretle meşgul olan Balthazar ve Rosan Compagnon isimli Fransızlara, İbrahimoglu Süleyman Bey'in sahibi olduğu bir miktar arsanın ve zeytin ağaçlarının bulunduğu arazinin 1738 (H.1150) yılında 2500 kuruşa satışı yapılır. Paranın tamamı ödendikten sonra Fransızların eline iki tane hüccet-i şer'iyeye verilerek alış-veriş tamamlanır. Ancak Süleyman Bey'in annesi Aişe Hatun satışa karşı çıkar, olayı mahkemeye verir. Görülen dava üzerine kadının verdiği karar ile davanın reddi uygun görülümüşse de satışa dair inat edildiği ve ayrıca hüccet-i şer'iyyelerin geri iadesi ile alışverişin reddinin mümkün olmayacağı belirtilerek, bu hususta gerekenin yapılması için Kandiye Valisine ve Resmo kadısına ferman gönderilmiştir⁵⁸⁶.

8- Nisan 1746 (Evâhır-ı Rebi'ülevvel 1159) tarihinde, yine Kandiye Valisine ve Kandiye, Hanya ve Resmo Kadılarına gönderilen hükümde yer alan konu, öncekilerden biraz farklılık arz etmektedir. Kandiye, Hanya ve Resmo kale muhafızları olan Dergâh-ı Mualla (saray) yeniçerilerinin 1742 (H. 1155) senesine ait maaşları için gereken para, Sayda'nın 1744 (H. 1157) senesi gelirlerinden havale

⁵⁸³ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.15, BN.68.

⁵⁸⁴ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.17, BN.78.

⁵⁸⁵ Yavuz Ercan, *a.g.e.*, s. 213-216.

⁵⁸⁶ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.14, BN. 64.

olunur. Bu paranın tahsili için ferman ile adı geçen yerin zabitanları olan Elli Üçüncü bölüğün odabaşılığından çıkma İsmail, bayrakdarı Mehmed Beşe ve Ondördüncü cemaatin aşçılığından çıkma Veli Usta tayin edilir. Göreve getirilenler, Sayda'ya gidebilmek için Fransa kaptanlarından Cottereau isimli kaptanın gemisini 600 kuruşa kiralarlar ve buna dair mühürlü temessükü kaptana verirler. Daha sonra da tayin olunan yeniçeriler, gemiye binerek yola çıkarlar. Bu arada maaşların ödemesi için de İstanbul'dan Hüseyin Çavuş, mübaşir tayin edilerek maaşların tamamının ödemesi gerçekleştirilir. Ancak dönüş sırasında kaptan, çıkan şiddetli rüzgârdan dolayı yakın bir limana girmeyi önerirken yeniçeriler bu öneriye karşı çıkar ve kaptana zorluk çıkarırlar. Sonuçta fırtınadan dolayı gemi İstanköy (Kos) Adası yakınlarında Kumburnu mevkiinde parçalanarak su almaya başlar ve gemideki bütün eşyalar telef olur. Bu durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, sadır olan ferman ile Mübaşir Hüseyin Çavuş ve İstanköy Adası Naibi mevlâna Mehmed Emin'in huzurunda zabitlerin çağrılarak meselenin şerle çözüme kavuşturulması istenmektedir⁵⁸⁷.

1.2.4. Fransızların Temininde Sorun Yaşadıkları Yiyecek ve İçecekler

Osmanlı Devleti, Gayr-i Müslim halk için din ve mezhep farkı gözetmeden geniş bir eşitlik tanımıştır. Özellikle sosyal haklar açısından bu eşitliğin varlığı görünür bir gerçektir. Giyim-kuşam, seyahat özgürlüğü, yeme içme adetleri açısından kendilerine has kanunî haklara sahip oldukları dikkati çekmektedir. Bu konuda en önemli husus da, İslâmiyette şarap içmenin ve domuz eti yemenin haram olmasından kaynaklanan bazı kısıtlamalar ve hukukî düzenlemelerdir. Osmanlı Devleti'nde özellikle Müslüman mahalleleri arasında zimmîlerin meyhane açmaları, sokak aralarında şarap satmaları ve toplu yerlerde açıkça şarap içmeleri yasaktı. Bununla birlikte Müslüman reaya da şarap üretemez, domuz besleyemez, bunların ticaretini yapamaz, Gayr-i Müslimler için kutsal olan kilise, havra gibi mabetlere giremezlerdi⁵⁸⁸. Zimmîler şarap ticareti yapamazlar ama evlerinde bulundurabilirlerdi. İstanbul dâhilinde rakı ve şarap imâl edemezlerdi. Çeşitli tarihlerde çıkartılan fermanlar ve münferit düzenlemelerle Yahudi ve Rumlara toptan

⁵⁸⁷ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.10, BN. 19.

⁵⁸⁸ Yavuz Ercan, *a.g.e.*, s. 173.

üzüm satılması yasaklanmış, üzümün sadece manavlara verilmesi emredilmişti. XVIII. yüzyıldan önce zimmî tebaaya şarap kullanma izni verilirken Patrikler, şarabın Müslümanlara satılmayacağına dair Bâb-ı âlî'ye taahhütte bulunurlardı. Ancak I. Abdülhamit zamanında Müslümanlar arasında şarap içme alışkanlığı çok yaygınlaşmış, artık patrikler taahhüde cesaret edemez hale gelmişlerdi. III. Selim tahta çıktığı zaman durumun ciddiyetini öğrenmiş, şiddetli tedbirler alarak meyhaneleri kapatmışsa da, yine de İstanbul'da Gayr-i Müslimler tarafından Müslümanlara el altından şarap satışı devam etmiştir⁵⁸⁹.

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Fransız elçileri, konsolosları, tacirleri, tercümanları ve reayalarının kendilerine özel yiyecek ve içeceklerinin temini için elçiler bizzat Bâb-ı âlî'ye arzuhaller göndermişlerdi. Bu arzuhâllerde zikredilen ürünleri üç başlıkta toplayabiliriz;

1.2.4.1. Şarap (Hamr)

Fransa'ya çeşitli tarihlerde verilen ahidnâmelerde, Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız reayanın, görevlilerinin ve tüccarlarının yiyecek içecek teminleri konusunda önem arz etmiş ve defalarca bu konuda hükümlere ahidnâmelerde yer verilmiştir. En son 1740 ahidnâmesinde, iki farklı cümlede şarap ve üzüm temini konusuna vurgu yapılmıştı. İlki; Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransa konsolosları ve onlara tâbi' olan ruhbân, tüccâr tâifesi ve tercümanlar kendileri için mutad olan miktar kadar evlerinde sıra sıkma ve taşradan şarap getirmelerine engel olunmamasıydı. İkincisi de; Konsolos, tercümân ve diğer Fransız reayanın kendileri için yaşadıkları evlerine üzüm getirip sıra sıktıklarında ve diğer taraftan kendilerine gelen şarabın nakil ve ithâlinde Yeniçeri Ağası, Bostancıbaşı, Topçubaşı, Voyvodagân ve diğer zâbitân tarafından vergi ve resm talep olunmaması ve bu husûsta önceden beri verilen emrin gereği üzere işlem yapılmasıydı.

İstanbul'da yaşayan Fransız reayanın şarap ihtiyacının karşılanabilmesi için öncelikle sorumlu olanlar Gayr-i Müslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı Galata bölgesi yöneticileriydi. Bu yöneticiler, her yıl belirlenen miktarda üzümün ve şarabın nakledilmesine yardımcı olacaktı. Ayrıca Fransız reayadan evlerinde şarap

⁵⁸⁹ Gülnihâl Bozkurt, *a.g.e.*, s. 17-18.

yapmak üzere taşradan üzüm nakletmelerine kimsenin engel olmaması konusunda ahidnâmede hükümler yer almıştı. Fransa ahkâm defterlerinde bu içerikte fazla hüküm bulunmaktadır. Bunlardan birisi şöyledir;

Galata Mollasına ve Topçubaşıya ve Galata Voyvodasına hüküm ki;

France elçisi 'arzuhal gönderüp Françeliüden ruhbân ve tüccâr ve tercümanlarından bazıları France'den ve kendü mahsullerinden hâsıl olan hamrdan mu'tâd-ı mu'ayyene kadar getürdüb Galata'da hanelerine nakl murâd eylediklerinde mücerred ahz celb için hilâf-ı 'ahdnâme-i hümayûn sarık başına birer kuruş mutâlebesiyle nakillerine mümâne'at ve gadr sevdâsında olmalarıyla ol vechle muhdesât nesne mutâlebesiyle müdâhale ve nakillerine mümâne'at olunmayub ve France konsolosları ve anlara tâbi' olan ruhbân ve tüccâr tâifesi ve tercümanları kendü nefsleri için mu'tâd-ı mu'ayyene kadar evlerinde sıra sıkub ve taşradan hamr getürüb isti'mâl eylediklerinde rencide olunmaya deyü Françeliüye i'tâ olunan 'ahdnâme-i hümayûnda mukayyed olmağla hilâf-ı 'ahdnâme-i hümayûn rencide olunmamak bâbında bundan akdem emr-i şerîf sâdır olub bu âna değin bir dürlü rencide olunduğu yoğiken sâlifü'z-zikr emr-i şerîf 'atıkdir deyü 'illet ve muhâlefet olunduğun bildirüb müceddeden hükm-i hümayûnum rica ve Dîvân-ı Hümayûn'umda mahfûz olan kuyûd-ı ahkâma mürâcaat olundukda vech-i meşrûh üzere emr-i şerîf virildiği mestûr ve mukayyed bulunmağın mukaddemâ sâdır olan emr-i 'âlişânım mûcibince 'amel oluna deyü yazılmışdır. Fî evâsıt-ı Rebûlâhir 159⁵⁹⁰.

1763 (H. 1177) yılına dair, İstanbul Yeniçeri Ağasına ve Hassa Bostancıbaşısına gönderilen fermanda; Galata'da yaşayan Kapuçin rahiplerinin yaşadıkları evlerinde senede bir defa 250 küfe üzümün nakline engel olunmaması ahidnâmede geçen her türlü haraç ve avâid muafiyetinden dolayı zabitanların bir şey talep etmemesi istenmektedir⁵⁹¹. Bu minval üzere yayınlanan hükümlerin sıklığı⁵⁹² Bâb-ı âlî'nin mesele üzerindeki hassasiyetini de ortaya koymaktadır.

Aralık 1742 (Evâhır-ı Şevval 1155) tarihinde Yeniçeri Ağasına ve Hassa Bostancıbaşısına gönderilen emirde; 1741–1747 yılları arasında İstanbul'da elçilik görevinde bulunan Comte De Castellane'ın bizzat kendisi ve diğer Fransız reaya

⁵⁹⁰ (Mayıs 1746), BOA, A.DVN. DVE. d 909, SN.12, BN. 24.

⁵⁹¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.222, BN.1313.

⁵⁹² Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.222, BN.1316.

adına“Keffâf-ı nefsleri için” senede bir defa 7000 medre⁵⁹³ şarap için her medresi onar vukiyye⁵⁹⁴ olmak üzere İstanbul’a yakın iskele ve yalılara akçesiyle satışı yapılacağı bildirilmektedir. Şarabın Galata’da depo olarak kullanılan mahzenine nakledilmesine, engel olunmaması ve çeşitli adlarla vergi talebinde bulunulmaması için ferman sadır olmuştur⁵⁹⁵. Comte Des Alleurs’ün de arzına binaen, 1747 (H.1160) yılı için 7000 medre şarabın nakline engel olunmaması ve görevlilerin vergi talebinde bulunulmaması hususunda ferman sadır olmuştur⁵⁹⁶.

Ekim 1749 (Evâhır-ı Şevval 1162) tarihinde Yeniçeri Ağasına ve Hassâ Bostancıbaşısına gönderilen emirde; elçilik görevinde bulunan Comte Des Alleurs’ün 1749 yılı için aldığı müsaadenin 1750 (H. 1163) ve 1751 (H. 1164) seneleri için de uygulandığı görülür⁵⁹⁷.

1755-1768 yılları arası İstanbul elçisi Comte De Vergennes de öncelikli olarak kendi reayasının yiyecek-içecek temini konusuna eğilmişti. 1756-57 tarihlerinde (Evâil-î Rebûlâhir 1170) Padişah III. Osman’a (1754-1757) gönderdiği arzuhâllerde yıllık 7000 medre şarabın Galata’ya nakli hususunda ricada bulunmuştur⁵⁹⁸. Aynı şekilde Mart 1762 (Evâil-i Ramazan 1175) tarihinde de III. Mustafa (1757- 1774) tarafından sâdır olan ferman ile 1762 yılına mahsuben şarabın nakline izin verildiği görülmektedir⁵⁹⁹.

Düvel-i Ecnebiye defterlerinde kısa kısa tarihsiz ve kime yazıldığı belirtilmeyen şarap nakli ve satışı için izin hükümleri görülmektedir. Fransa Beyzâdelerinden Kaldolye ve adamları için 1500 medre şarap, 5 nefer tercüman ve adamları için 5000 medre şarap, yine Fransa Beyzadelerinden Jean Batiste Kavro ve adamları için 3000 medre şarap, Béraud isimli tercüman, oğulları Stephan ve Joseph

⁵⁹³ Medre; ekin ölçüğü ile altı okkalık şarap kabı manasına gelmektedir. 1 medre yaklaşık olarak 10 veya 11,5 kg.a eşittir. Bkz. Halil İnalçık, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, s. 34; Ayrıca bkz.Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 2, s. 436; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, s. 445 .

⁵⁹⁴ Vukiyye (kıyye); Okka ile aynı anlama gelen ağırlık tartısının Arapça adıdır. 400 dirheme eşit olup yaklaşık olarak 1.282 kg.a karşılık gelir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. 3, s. 580; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, s. 447.

⁵⁹⁵ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.15, BN. 65; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.3, BN.8

⁵⁹⁶ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.19, BN.86.

⁵⁹⁷ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.39, BN.131; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.50, BN.222; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.61, BN.314.

⁵⁹⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.121, BN.792.

⁵⁹⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.203, BN.1191.

ve diğer adamları için 2000 medre şarap izni verildiği görülüyor⁶⁰⁰. Aynı şahısların 1757 (H.1170)⁶⁰¹ yılı ve onu takip eden yıllarda da aynı şekilde izne mazhar oldukları görülmektedir⁶⁰².

Fransa elçileri ve İstanbul'da yaşayan Fransızlar için altı ayda bir defa Tekirdağ, Erdek ve Marmara kazalarından 15 bin okka şarap ve 5 bin okka rakı satın alınıp, nakledilmesine kimsenin engel olmaması için 18 Ağustos 1792 (29 Zilhicce 1206) tarihli bir hüküm de bulunmaktadır⁶⁰³. Yine Fransa elçisinin takdim ettiği tarihi belirtilmemiş bir mühürlü arzuhalde; İzmir'de yaşayan Fransız konsolosu, tüccarı ve adamları için Bozcaada'dan altmış bin kile şarabın satın alınması ve iki gemi ile nakliyatının yapılmasına izin istenilmektedir⁶⁰⁴.

1.2.4.2. Domuz (Hinzır)

Osmanlı ülkesinde yaşayan Gayr-i Müslimlerin, temini konusunda özel izne tabi oldukları ürünlerden biri de domuzdur. Belgelerde henâzîr, hınzır, kara canavarı adları ile geçen domuzun Müslümanlara satışı veya Müslümanlar arasında alım-satımı ve yetiştirilmesi mümkün değildi. Bu ticaret sadece Gayr-i Müslim halk arasında yapılmıştı. Her ne kadar Müslümanlar için şarap alışverişi ve kullanılması, gerek İslâmiyet gerekse devlet tarafından yasaklanmışsa da, gizli de olsa şaraba ilgi olmuştu.

Zimmîler için domuz beslemek, alıp satmak ve yemek serbest bırakılmıştı. Yalnız domuz besleyenlerden “Resm-î hınzır” adı altında bir vergi, satışını yapanlardan da “Bac” vergisi alınmaktaydı. Vergilerin miktarı yere ve zamana göre değişiklik göstermekteydi⁶⁰⁵. Fransız reaya için ilk defa 1604 tarihli ahidnâme ile yiyecek ve içeceklerine yönelik vergi muafiyeti kararı getirilmiş, 1673 ve 1740 ahidnâmelerinde de muafiyet tekrar edilmiştir.

⁶⁰⁰ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.39, BN.132, 133, 134, 135.

⁶⁰¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.121, BN.793; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.121, BN.794; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.121, BN.795; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.121, BN.796.

⁶⁰² Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.203, BN. 1193, 1194, 1195, 1196.

⁶⁰³ BOA. HAT 198/9972.

⁶⁰⁴ BOA. HAT 1400/56398.

⁶⁰⁵ Yavuz Ercan, *a.g.e.*, s. 222-223.

Elçi De Comte De Castellane 1745 (H. 1158) ve 1746 (H. 1159) yıllarında gönderdiği arzuhâllerde “Kendinün ve âdemlerinin keffâf-ı nefsleri⁶⁰⁶ için iktiza eden” şeklinde ifade edilen ihtiyaç, domuz eti idi. Arzuhâlde, Istranca Dağları ve çevresindeki köylerden rızalarıyla satanlardan parasıyla 150 re’s⁶⁰⁷ domuzun alınarak, Galata’daki ahıra nakledilmesi için gerekli izin istenilmektedir. Subaşılının, yasakçıların ve diğer zabitanın ahidnâme hükmüne göre domuz satışına engel olmaması ve gümrük, bac, haraç, avâid adıyla, çeşitli vergilerden muafiyet istenilmektedir. Konuya daîr Eylül 1746 (Evâsıtı Şaban 1159) tarihli bir ferman sâdır olmuştur⁶⁰⁸.

Elçi De Vergennes’in 1761 (H. 1175) ve 1763 (H. 1177) tarihlerinde gönderdiği arzuhâllerde, 150 re’s domuzun yine Galata’ya nakledilmesi ile ilgilidir. Subaşılının, yasakçıların ve diğer zabitanın ahidnâme hükmüne göre domuzların Galata’ya nakline engel olmaması ve gümrük, bac, haraç ve avâid adıyla bilinen vergilerden muafiyet istenilmekteydi. Konu ile ilgili ferman Kasım 1763 (Evâhiri Cemâziyelevvel 1177) tarihinde sâdır olmuştur⁶⁰⁹.

Elçi Des Alleurs’ün 1749 (H. 1162), 1750 (H. 1163), 1754 (H. 1168), 1756 (1170) senelerinde İstanbul’da yaşayan Fransız reayası için domuz eti ihtiyacını karşılamak üzere, Istranca ve civarındaki karyelerden 150 re’s domuzun Galata’ya nakledilmesiyle ilgili olarak gerekenlerin yapılmasını talep ettiği yıllık izin ruhsatını gösteren arzuhaller Ecnebiye Defterlerinde görülmektedir⁶¹⁰.

Elçi Comte De Vergennes’inde, domuz temini için bir arzuhâl gönderdiğini görmekteyiz. Bu arzuhalin de Istranca ve çevresinden satın alınan 150 re’s domuzun, Galata’ya nakline engel olunmaması ve ahidnâme hükümleri ile gelen vergi muafiyetinin uygulanması istenilmektedir. Ekim 1756 (Evâhır-ı Muharrem 1170) tarihli fermanla ilgili görevlilere durum bildirilmiştir⁶¹¹.

⁶⁰⁶ Keffâf-ı nefis şeklinde yaygın olarak kullanılmakta olan terimin doğrusu “keffâf-ı nefis”dir. Bir kimsenin ölmeyecek kadar olan rızkı, nafakası, doyumluk anlamına gelmektedir.

⁶⁰⁷ Re’s, ra’s, ru’s; Baş hayvan ölçü birimi olarak kullanılmaktadır. Bkz. Halil İnalcık, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, s. 26.

⁶⁰⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.7, BN.36.

⁶⁰⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.224, BN.1331.

⁶¹⁰ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.40, BN.145; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.51, BN.227; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.117, BN.770.

⁶¹¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.134, BN.870.

Kasım 1777 (Evâsıt-ı Şevval 1191) tarihinde elçi Comte De Saint- Priest'nin I. Abdülhamid'e gönderdiği arzuhâl, 1776 (H.1190) ve 1777 (H.1191) yıllarındaki domuz sevkiyatı hakkındadır. Padişah, Vize Sancağı⁶¹² Mutesellimi'ne gönderdiği fermanda, Kuzey Trakya bölgesinde yetiştirilen domuzların nakli ve vergi muafiyeti konusunda gösterilmesi gereken dikkat hakkında yöneticileri uyarmaktadır⁶¹³.

1.2.4. 3.Peksimet (Francala)

Peksimet yapımında kullanılan buğday (hinta), ihracı yasak mallardan olduğu için, ülke içinde Gayr-i Müslimler tarafından kullanımı da kadıların vereceği izin tezkiresi ile olmaktaydı. Fakat 1702-1708 tarihleri arasında Fransa'ya ait Ecnebiye Defterlerindeki hükümler incelendiğinde, zaman zaman kadı tezkiresi olmadan da Fransızlara buğday satışı yapıldığı görülmektedir⁶¹⁴. Fransızlara tanınan ayrıcalıklardan dolayı bazı dönemlerde ihracı yasak mallardaki engel de kalkabilmekteydi.

Aralık 1756 (Evâhır-ı Rebi'ülevvel 1170) tarihli Selanik Sancağı Mutasarrıflığı görevinde bulunan Vize ve Selanik Mollasına gönderilen hüküm, Fransızların "Francala" diye tabir ettikleri peksimetin ya da ekmeğin (nân-ı azîz) yapımı için un temini ve satışı ile ilgilidir. Selanik'te bu ekmeği yapan bir tek fırın bulunmaktaydı. Bu fırın için ihtiyaç olan has unun (dakîk-i hâs) rızalarıyla satanlardan, satın alınmasına kimse tarafından engel olunmaması emredilmekteydi. Hükümde ayrıca ahidnâmeden "...Devlet-i Aliyyemin mu'tad üzere iskelelerine Françe sefâyini yanaşdıklarında dostluk muâmelesi olunub yalnız keffâf-ı nefis için me'kulât (yiyecek) ve meşrubatlarını akçeleriyle alub bu makûle olan ve matbah zehâyirinin (mutfak malzemelerinin) bey'-ü şirâsına ve tahmîl olunmasına mümâne'at olunmayub ve bu bâbda resm ve vergi taleb olunmaya..." kısmı aynen alındığı görülmektedir⁶¹⁵.

⁶¹² Vize Sancağı; XV. Yüzyılda Gelibolu ve Edirne ile birlikte Rumeli'nin üç livasından biridir. Bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, s. 73. XVII. Asırda Silistre Eyaletine bağlanmış, 1913 yılında da Yunanlıların işgaline uğramıştır. 9 yıllık sıkıntılı ve trajik dönemden sonra, 1922 yılında Türklere bırakılmıştır. Bugün Kırklareli'ne bağlı bir ilçedir.

⁶¹³ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.337, BN.3459.

⁶¹⁴ Konu ile ilgili olarak bkz. Ayşin Şişman, "a.g.m.", s. 531.

⁶¹⁵ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.119, BN. 782.

Akdeniz’de Fransız tüccarlar ile İngiltere korsan gemileri arasında zaman zaman yaşanan savaşlarda, tüccarların denizin ortasında zor durumda kalarak yiyecek içecek sıkıntısına düştükleri ve Osmanlı liman şehirlerinden yardım istedikleri vakiydi. Ahkâm defterinde rastlanılan bir belgede, Girit Adası Suda limanına sığınan Fransız kalyonlarına sağlanan yiyecek desteği anlatılmaktadır. Gemide mahsur kalan tüccarlara ve denizcilere peksimet ve diğer mutfak zahirelerinin temin edilerek parasıyla satın almalarına engel olunmaması ve konsolos tarafından elçiye bildirilen Müslümanlar tarafından mal satmamak gibi olumsuz yaklaşımların da ortadan kaldırılması istenilmektedir. Bu konuda gerekli yardımın yapılması hususunda Hanya Muhafızı Vezir Numan Paşa’ya bir ferman gönderilmiştir⁶¹⁶.

1.3.HUKUKÎ SORUNLAR

1.3.1. Fransız Reayanın ve Tüccarlarının Hukukî Davaları ve Mahkemelerde Görülmesi

Osmanlı Devleti 1536 tarihinden itibaren başta Fransa olmak üzere talep eden devletlere adlî alanlarda da birtakım hak ve ayrıcalıklar tanıdı. İslâm hukukuna göre, Müslüman devletlerde yaşayan Gayr-i Müslimler, ister zimmî ister müste‘men olsun aralarındaki ihtilâfların çözümü için adlî özerklikten faydalanabilirlerdi. Her dinî cemaatin kendi dinî yasalarını uyguladığı kendi mahkemeleri vardı. Buralarda cezaî alanda olmasa da, daha çok aile, şahıs, miras ve borçlar hukuku gibi konularda ortaya çıkan sorunlar görüşülürdü⁶¹⁷. Ahidnâmelerde yer alan hükümler sonucu, Gayr-i Müslimlere ilişkin iki hukukî alan ortaya çıkmıştı; Birinci alanda zimmî hukuku ve konsolosluk mahkemeleri; ikinci alanda ise, Osmanlı hukuku ve mahkemeleri yer almaktaydı.

⁶¹⁶ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.9, BN.45.

⁶¹⁷ Yasemin Saner Gönen, “Hukukî Kapitülasyonlar ve Sonuçları”, *Osmanlı*, , C. 6, YTY, Ankara 1999, s. 340; Yavuz Ercan, *a.g.e.*, s. 247.

1.3.1.1.Konsolosluk Mahkemeleri

Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız reayanın kendi aralarındaki davaları, 1740 ahidnâmesinde “...*Françelülerin birbiri arasında kan veyahûd âher şenâ‘at vâki‘ olursa elçileri ve konsolosları âyinleri üzere görüb fasl idüb zâbitlerden bir ferd dahl ü taarruz eylemeyeler...*” diye ifade olunan husus Fransızların, kendi aralarında çıkan ihtilâfların ve davalarının kendi konsolosları tarafından görüleceği hakkındadır. Konsolosların başkanlık ettiği mahkemelerin yetkisi içinde taşınmaz mallar hariç, medenî hukuku ilgilendiren ve kendi vatandaşları arasında çıkan her türlü dava girmektedir. XVIII. yüzyıldan itibaren Fransızlar ve diğer Avrupalı Devletler kendilerine tanınan ayrıcalıkları biraz daha genişleterek, kendi çıkarları doğrultusunda farklı uygulamalarda bulunmaya başlamışlardır. Osmanlı ülkesinde yabancı sıfatını taşıdıkları için, izin almadan işyeri açarak, ticarethane ve şirket kurabilmekteydiler. Bunlar, Osmanlı Devleti yöneticilerinin denetiminden uzak ve yargısının dışında kalmaktaydı. İflas ya da borçlanma gibi durumlarda konsolosluk mahkemeleri yetkili olmuşlardı. Fakat arşiv belgelerinden yola çıkılarak imtiyazların uygulanması konusunda bazen tersi durumlar da görülebilmekteydi. Özellikle Fransız tüccarları arasında alacak ihtilâfları “Mahallinde şer’le” ya da “Marifet-i şer’le” diye ifade olunarak, Osmanlı Kadıları tarafından çözümlenmesi yoluna gidilmekteydi⁶¹⁸.

Bu çerçevede Yanya Naîbi’ne gönderilen hüküm; beratlı tercüman olan Hristo De la Maroci ile ortağı Yanya sakinlerinden Anastaş Malihsa isimli zimmîlerin ortak kurdukları şirketleri ve bunun tasfiyesi ile ilgilidir. Hükümde yer alan bilgilere göre; 11 yıl önce şirketin kuruluşu sırasında Maroci, şirkete 20000 kuruş nakid ve 14000 kuruşluk eşya ile toplam 34000 kuruş vermiştir. Şirket feshedilirken de 11 sene sonunda bu varlığın, tercümanın 1 hissesine karşılık, Malihsa’nın 2 hissesine isabet eden toplam 80000 kuruşa tekabül ediyordu. Lâkin Maroci hissesini almadan önce ölmüştü. Maroci’nin geride kalan 9 yetiminin hakkı olan 80000 kuruşu hüccet-i şer’iyye ile talep etmek üzere Fransa bezirgânlarından Miguel Sauve vekil tayin edilmiş ve durum mahkemeye intikâl etmişti. Rumeli Kadiaskeri Damadzâde Fazlı Efendi döneminde savunma yapmak üzere çağrılan

⁶¹⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.218, BN.1292; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.114, BN.744; Yasemin Saner Gönen, “a.g.m.”s. 342.

Malihso, ölen ortağının kendisine borcu olduğunu belirterek, yalancı şahitlerle veresiye durumunun olmadığını iddia etmişti. Elçi De Vergennes'in arzuhaline cevaben, durumun şer'le yerinde, tayin olunan çavuş mübaşeretiyle çözümlenmesi hususunda ferman Haziran 1756 (Evâsıt-ı Ramazan 1169) tarihinde sadır olmuştur⁶¹⁹.

Konsolosların ve konsolosluk mahkemelerinin yargılama yetkilerinin kapsamı ve sınırları, ilgili Avrupa Devleti'nin kabul ettiği yasalarla belirlenmekteydi. Nitekim 1778 yılında Fransız Kralına ait emir ile Fransız Konsoloslarının uygulayacakları hukuk ve ceza muhakeme usûllerini belirlediğini görmekteyiz⁶²⁰.

Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız reayanın, diğer Gayr-i Müslim reaya ile aralarında çıkan sorunların çözümü konusunda Fransızlara tanınan 1740 tarihli ahidnâmede, Fransız konsolos ve tüccârın diğer Hristiyan konsolos ve tüccârı ile aralarında bir sorun çıktığında da'vâları, tarafların arz ve taleplerine göre İstanbul'da bulunan elçilerine havâle olunacaktı. Tarafların arasındaki davalara Osmanlı yöneticileri, zabitanı ve gümrük eminleri “*Bizler istimâ' ideriz*” diyerek zorla müdahale etmeyeceklerdi. Ancak burada yer alan “*Rıza ve taleplerine*” şeklinde yer alan tanım, bu davaların istenildiğinde Osmanlı mercilerine de müracaat edebilecekleri anlamını doğurmuşsa da, genel teamül olarak farklı milliyetten gelen reayanın davaları konsolosluk mahkemelerinde görülmeye devam etmiştir.

Sayda Valisi Vezir Mehmet Paşa'ya ve Kadısına gönderilen hüküm; Sayda'da Fransız tüccarlarının simsarları ve tercümanları ile burada yaşayan Ermeni ve Rum taifesi arasında yaşanan dava konusunu içermekteydi. Sayda'da yaşayan Arpa Emîni Seyyid Ahmed ibn-i Çadırcı ve Arabî Kâtibi Ahmed Lütfî ve Ebu Bekir Saferî ile ehl-i zimmet Ermeni taifesinden kürekçi Circis Asmahon ve Rum reayasından kumcu Selamanî Rimbati ve beton ustası Anton isimli arabozucular birleşmişler ve Fransız bezirgânlarının simsarları ile tercümanı Manahim Siyav'a zulüm etmişlerdi. Daha sonra da baskı ile 9800 kuruşlarını almışlardı. Durumun Bâb-ı âlî'ye bildirilmesinden sonra, Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüccarlara, simsarlara ve hangi milletten olursa olsun faaliyetleri sırasında cebren engel olunmamaları

⁶¹⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.114, BN.744.

⁶²⁰ Fraşerli Mehdi, *a.g.e.*, s. 197; Yasemin Saner Gönen, “a.g.m.”s. 343.

konusunda Mart 1747 (Evâsıt-ı Rebi‘ülevvel 1160) tarihinde ferman sadır olmuştu.⁶²¹

Aralık 1757 (Evâili Rebi‘ülâhir 1171) tarihinde Sakız Adası Naibi’ne gönderilen hüküm, iki Fransız Kaptan’ın birbirlerinden aldıkları borç ve ödemesi sırasında çıkan sorunu ihtiva etmekteydi. Alacaklı olan Fransız Kaptan borcunun ödenmesi konusunda yardımcı olması için ilk olarak Sakız Naibine müracaat etmişti. Ancak sorunun iki Fransız arasında cereyan etmesinden dolayı dava Sakız Naibi tarafından Fransa Konsolosuna havale olunmuştu. Konsolosun ve tercümanının huzuruna getirilen alacaklı kaptan, iddia olunan paranın vergisi olarak % 12 vergi talep etmişti. Konsolos ve tercüman bu talebin ahidnâmeğe mugayir olduğunu belirterek ahidnâmede belirtilen vergi miktarının % 2 olduğunu söylemişlerdi. Alacaklı kaptan bu duruma itiraz ederek % 2’ye razı olmadığını ifade edip, küfürler sarfederek tercümana baskı uygulamıştı. Gelişen bu durum Sakız’daki konsolos tarafından dönemin Fransa elçisi De Vergennes’e haber verilmişti. Konunun İstanbul’a intikalinden sonra hazırlanan ferman ile ahidnâmeğe aykırı olan durumun “Marifet-i şer’le gerü istirdâd” olunması ve mahkeme harcı, mübaşiriyye ve ihzariyye vergilerinin karşılığı olarak 100 kuruştan 2’şer kuruş alınarak durumun çözümü emredilmiştir. Ayrıca ahidnâmede geçen “...eğer Françelülerin biribiriyle niza’ları olsa elçi ve konsolosları adetlerince görüb fasl iden kimesne mâni olmaya..” hükmü de yöneticilere hatırlatılmıştır⁶²².

Fransa Elçisi De Vergennes’in bir başka arzuhaline göre; Yafa iskelesinde ticaret yapan Antoine isimli kaptan, buğday yüklü bir gemiyi başka bir Gayr-i Müslim tüccara, aralarında yaptıkları mukaveleye dayanarak satmak üzere anlaşmış; fakat aynı iskelede bulunan üç zımmî tüccar, Fransa kaptanının 950 kuruşunu gasp ederek kendisine eziyet etmişlerdir. Bunun üzerine Eylül 1763 tarihli fermanla, Yafa iskelesinde ticaret yapan Antoine isimli kaptanın gasp edilen parasının zımmî tacirlerden geri alınarak, sorumluların cezalandırılması Yafa Kadısı’ndan istenilmektedir⁶²³.

⁶²¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.15, BN.67.

⁶²² Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.134, BN.875.

⁶²³ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 219, BN. 1297.

1.3.1.2.Osmanlı Mahkemeleri

Osmanlı ülkesinde yaşayan Gayr-i Müslimler ile yerli Müslüman halk arasında ortaya çıkan davalar şer'îye mahkemelerinde yani kadının huzurunda çözümlenirdi. Bu sırada bir tercümanın da davada hazır bulunma zorunluluğu vardı. Ahidnâmede “...*Françe tüccârı ile bir kimesnenin nizâ'ı olsa kadıya vardıkda Françelünün tercümanları hâzır bulunmaz ise kadı da'vâların istimâ' itmeye...*” şeklinde yer alan hüküm bunu gerekli kılmaktaydı. Fransızların Osmanlı tebaası ile olan sorunlarında ellerinde bulundurdıkları belgeler önem taşımaktadır. Fransa tacirleri, tercümanları ve konsoloslarının, Osmanlı ülkesinde yaptıkları alım satım, ticaret ve kefalet gibi konularda karşılaşılabilecek durumlar için hukukî bir dayanak olarak ellerinde kadıdan alınmış sicil kaydı veya hüccetin olması gerekmektedir⁶²⁴.

Selanik Sancağı Mutasarrıfı Vezir Numan Paşa'ya ve Selanik Mollasına ve Kadısına gönderilen hüküm, bölgede ticaret yapan tüccarların ve simsarların ticaretten doğan sorunlarına çözümler getirmektedir. Bu hükümde Kavala'da yaşayan Forvan ve Rosan isimli tacirlerin satın aldıkları 800 denk yapağının, yapağı tahsiline memur edilen Mustafa Çavuş tarafından satışını ve vergisini ödemediği gemilere yükledikleri iddia edilerek iftira edildiği beyan olunmaktadır. Vali'den bu durumu incelemesi ve satışa dair belgelerin kontrol edilmesi istenmektedir.

Yine Kavala'da yapağı simsarı olan Anderya isimli zimmînin, yukarıda adı geçen tacirlerin depolarındaki yapağılarla ilgilendiği halde, Selanik'ten gönderilen bir mübaşirin Anderya'dan 1000 kuruş ve Kavala dizdarının da 100 kuruş istedikleri, simsarın da kendini kurtarmak için tüccarlara ait nakit paradan 600 kuruşu ve kendi malından 500 kuruşu mübaşire ve dizdara verdiği belirtilmektedir. Kavala'da bulunan konsolos, bu gelişmeleri elçi Comte Des Alleurs'a bildirerek, ahidnâme gereğince mağdur olan simsarın ve tüccarların gasbedilen paralarının geri alınması ve korunmalarını istemektedir. Aralık 1749 (Evâhır-ı Zilhicce 1162) tarihli emr-i şerif ile Kavala'daki tacir ve simsarlara ahz ve zulüm yapılmaması için yöneticiler tembih edilirken, tüccarların paralarının geri teslimi emredilmektedir⁶²⁵.

⁶²⁴ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.38, BN.129.

⁶²⁵ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.40, BN.148.

Şer'îye mahkemelerinin dışında, Osmanlı tebaası ile zimmîlerin davalarına bakan bir de yüksek mahkeme bulunmaktadır. Bu mahkeme, Divân-ı Hümâyûn'dur. Burada görülen davaların ilk gurubu, 4000 akçeyi aşan davalardır. Bu davalar ahidnâmedeki şekliyle “...ve 4000 akçeden ziyâde olan da'vâları Dîvân-ı Hümâyûn'da istimâ' olunub gayri yerde istimâ' olunmaya...” ifade edilmekteydi. Davaların ikinci gurubu daha önce kadılar tarafından görülmüş olup, istinafen (temyizen) bakılacak olan davalardır. Üçüncüsü ise ahidnâmede de yer aldığı üzere konsolos veya tercümanın taraf olduğu davalardır⁶²⁶.

1742 (H. 1155) yılında, İzmir'de ticaret ile uğraşan Fransa tacirleri ile 2 sene İzmir'de oturan Foçalı Dimitraki isimli zimmî arasında, alışverişten ve nakit para temininden doğan bir alacak-verecek hesabı sonrası, tacirlerin Dimitraki'den 7454 kuruş alacakları ortaya çıkmıştı. Dimitraki ödeyecek nakit parası olmadığı için, İzmir'de sahibi bulunduğu yeri rehin göstererek 181 güne kadar ödeme taahhüdünde bulunmuştu. İzmir'de bulunan Fransa Konsolosu, durumun kendisine nakledilmesinden sonra Dimitraki'nin gösterdiği yer için “Hüccet-i şer'îyye” vererek borcunu iki sene içinde ödemesi karşılığında bu yerin kendisine iade edileceğini karara bağlamıştı. Fakat Dimitraki, konsolosun düzenlemesini, malına el konulma gibi göstererek, her tarafa şikâyet etmişti. Fransa Elçisi de Bâb-ı âlî'ye gönderdiği bir arzuhal ile bu soruna çözüm istemişti. Buna cevaben, Padişah tarafından gönderilen fermanla; “...mahallinde bertaraf ve faysal verilmek mümkün olmadığı bildirülüb ber mucîb-i ahidnâme-i hümâyûn Asitâne-i Sa'adet'te Sadrazamın huzurunda istima' olunmak için havale olunmak...” ifadeleriyle davanın İstanbul'a sevkî için hüküm verilmiş, ayrıca da ahidnâmede geçen 4000 akçeden ziyade davaların Divân-ı Hümayûn'da görüşülmesi maddesi de hatırlatılmıştı⁶²⁷.

Balıkesir Naibi'ne gönderilen Ağustos 1746 (Evâsıt-ı Receb 1159) tarihli fermanla, 358 kuruşluk bir borcun ödemesi hususunda çıkan bir sorunun yerinde çözülemediği için İstanbul'a sevk edilme isteği hakkındadır. Ancak bu duruma karşılık, ahidnâme hükmünde olduğu gibi sadece “4000 akçeden ziyade davalar”

⁶²⁶ Yasemin Saner Gönen, “a.g.m.”, s. 343; Yavuz Ercan, a.g.e., s. 248-249.

⁶²⁷ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.14, BN. 63; Ecnebiye defterlerinde bu davalarla ilgili başka hükümler de görülmüştür. Bkz. Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.60, BN.312.

hükümü tekrarlanarak, davanın İstanbul'a sevkine karşı çıkılmıştı⁶²⁸. Edirne Mollasına ve Bostancıbaşına gönderilen hükümde ise; Fransa tercümanı Dimitraki Emira isimli tercümanın, ticaretle uğraştığı, Edirne'de hiç kimse ile alacak-verecek davası bulunmadığı halde bazı kişilerce malına el konulduğu anlatılır. Ahidnâme hükmüne göre davasının 4000 akçeden fazla olduğuna kanaat getirilerek davanın, İstanbul'a sevki için Ağustos 1746 (Evâil-i Şa'ban 1159) tarihinde ferman sadır olmuştur⁶²⁹.

Mart 1751 (Evâsıt-ı Rebi'ülâhir 1164) tarihli fermanla, İzmir'de ticaret yapan Borelli isimli Fransız bezirganın, simsar olan İzmirli İlyazer Ebuhak ve Hayin Kohen isimli Yahudilerin zimmetlerinde 1740 (H.1160) yılından beri 6000 kuruş alacağı olduğu, ancak Yahudilerin, bu paranın karşılığı olarak yaklaşık, 4500 kuruş değerinde 51 adet balya pamuk vererek borçtan kurtulma eğiliminde bulundukları ifade edilmektedir. Gönderilen ferman ile kötü niyetli olan Yahudilerin arta kalan borçlarını ödememek adına dolaylı olarak, borcun iptali için değişik yalanlarla bezirgânın hakkını vermemek üzere muhalefetlerinde inat ederlerse bu davanın da Divân-ı Hümayûn'da görüşülmesi için Yahudilerin İstanbul'da hazır bulunmaları istenmektedir⁶³⁰.

Halep Valisi olan Vezire ve Kadısına 1753 (H. 1166) yılında gönderilen hüküm, üst düzey Osmanlı yöneticilerinin de Fransız tüccarları ve simsarları ile borç ilişkisi içine girdiklerini ve durumun mahkemelere intikal ettiğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Müteveffâ Trablusşam Valisi İsmail Paşa Valiliği sırasında, burada ticaret yapan bir Fransalı bezirgândan borç yoluyla bir miktar para talep etmiş, bezirgân da para yoktur diyerek bu isteği geri çevirmiştir. Bunun üzerine de Valinin adamları Donrılan isimli tüccarın simsarı olan Mihail veled-i Eyvirken isimli simsarın malına el koyma tehdidiyle 2700 kuruş talep etmişlerdir. Simsar da Trablusşam Konsolosunun evinde 2750 kuruşu Valinin sarrafına teslim etmiştir. Ancak Vali İsmail Paşa'nın bundan sonraki süreçte simsara olan borcunu ödememe yönünde hareketlerde bulunduğu ve İsmail Paşa'nın ölümü ile de simsarın mağdur duruma düştüğü ifade edilir. Padişah I. Mahmut tarafından sadır olan ferman ile ölen

⁶²⁸ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.12, BN. 25.

⁶²⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.5, BN.28.

⁶³⁰ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.53, BN.251.

Paşa'nın malına el konularak, vereseden borcunun ödenmesi ve ahidnâmeye göre simsarlara hangi milliyetten olursa olsunlar zulüm yapılmaması istenmektedir⁶³¹.

Ahidnâmelerde Gayr-i Müslimlerin suçlu konumunda olması durumunda ceza davalarına konsolosun gireceğine ilişkin hükümler mevcuttur. Nitekim 1740 ahidnâmesinde; “...*Françeliüden ve bayrakları altında olanlardan biri kâtil olub yâhud bir gayri cürm idüb ve şerî'at-ı şerîfe tarafından rü'yet olunmak murâd oldukda Devlet-i 'Aliyye'min kuzât ve zâbitânı bu gûne olan da'vâyı bulundukları mahalde elçilerinin veyâhud konsoloslarının veya vekillerinin muvâcehelerinde istimâ' ve şer'-i şerîfe ve yedlerine virilen 'ahdnâme-i hümayûnuma mugâyir olmamak için tarafeynden dikkat ile teftîş ve tefahhus oluna...*” şeklindeki hükümle bu durum açık olarak ifade edilmektedir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren konsolosların, yabancıların Osmanlı tebaası ile olan davalarında ağırlıklarını koymaya başladıkları görülür. Yani, Osmanlılar ile yabancılar arasında meydana gelen ihtilâflarda, Avrupalılar artık davalı konumunda oldukları zaman, kendi konsoloslarının nüfuzuna ve kendi mahkemelerine tabi olmaktaydılar⁶³².

1.3.2. Fransız Reayanın ve Tüccarının Miras Meseleleri

İslâm dini miras hukukunda, farklı din ve ülkeden olanların mirasçılığına izin verilmemiştir. Bu nedenle Gayr-i Müslimlerle Müslümanlar birbirlerine mirasçı olamazlardı. Bir Müslüman erkekle bir Gayr-i Müslim kadının evliliğinden doğan çocuklar ise babalarının mensup olduğu dinden sayıldıklarından anaları ile mirasçılık bağları yoktu. Müslümanlar ile zimmîlerin birbirleri lehine yaptıkları vasiyetler ise geçerliydi⁶³³. Osmanlı arşiv vesikalarında kiliselerin de mirasla ilgili sorunları çözme hususunda halkın başvurduğu mercilerden biri olduğu görülür. Osmanlı Devleti'nin şer'i kurumları da Gayr-i Müslimlerin miras sorunlarını çözmüş ve bunlarla ilgili davalara bakmışlardır⁶³⁴.

⁶³¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.84, BN.468.

⁶³² Yasemin Saner Gönen, “a.g.m.”, s. 347.

⁶³³ Gülnihâl Bozkurt, a.g.e., s. 15.

⁶³⁴ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.210, BN.1225; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.94, BN.555; Yavuz Ercan, a.g.e., s. 211.

Osmanlı Devleti tarafından Fransızlara tanınan ahidnâmelerde miras konusuna da yer verilmiştir. Fransalı konsolos, tercüman, tüccar, rahip veya reayadan herkesin miras konusundaki davaları, 1673 ve 1740 ahidnâmelerinde geçen ilgili hükümde belirtildiği şekli ile çözümlenecekti. Bu hükme göre; “...*Françelüden biri medyûn (borçlu) olsa borçludan taleb olunub eğer kefil değil ise âher kimesne tutulub taleb olunmaya ve eğer mürd olsa (ölse) esvâb (elbiselerine) ve emvâline (mallarına) kimesne dahl itmeye kime vasiyet ider ise âna virile eğer vasiyetsiz mürd olur ise konsolosları ma‘rifetiyle ol yerlû yoldaşına virile beytûlmalciler*⁶³⁵ ve *kassâmlar*⁶³⁶ dahl eylemeye...” şeklinde açıklama getirilmiştir. 1762 yılında Selanik Sancağı Mutasarrıfına ve Mollasına gönderilen genel bir fermanla, burada yaşayan bütün Fransız reayasının önce can ve mal güvenliklerinin sağlanması değişik adlarda vergi ile rencide edilmemeleri ve daha sonra da öldükleri zamanda izlenecek yol, ahidnâmede belirtilen şartlar çerçevesinde olacağı ifade edilmektedir⁶³⁷.

Bu konuyla ilgili Fransa ahkâm defterleri ve hariciye belgelerinde karşılaştığımız örneklerde, mirasla ilgili davalara konsolosların yerine, olay yerindeki kadıların baktıkları ve karara bağladıkları görülmüştür. Diğer bir ifade ile ahidnâmede alınan karar ile uygulamada bir farklılık göze çarpmaktadır. Bunun sebebi olarak, Osmanlı kadılarının bulundukları bölgedeki Müslüman ya da Gayr-i Müslim olsun reaya üzerindeki adalet duygularına olan güvendir. 1753 tarihli bir hükme göre; Galata’da ticaretle uğraşan Esteyan Gautier’nin, hizmetkârı Nikola veled-i Corci’ye nakit olarak verdiği 600 kuruş borcun, 1753 yılında tüccarın ölümü üzerine hem varisleri hem de hizmetkârı, onun borç ve alacakları konusunda Galata Kadısına giderler. Kadı da tüccara ait olan hüccet-i şer’iyyeleri dikkate alarak borç ve alacaklarının tanzimi konusunda karar verir⁶³⁸.

Edirne Bostancıbaşına gönderilen hükme göre, Edirne’de ticaretle meşgul olan Fillot isimli tacir, Edirne’den Gümilcine’ye giderek buradan İzmir’de bulunan tüccar Filachot’ya gönderilmek üzere 2 kıt’a kayık ile 24 çuval yaklaşık 1300

⁶³⁵ Beytû’l-mal; devlet hazinesi, varisi bulunmayan dolayısıyla da devlet hazinesine ait olan miras mallardır. Hazine görevlilerine de “Beytûlmalciler” denilmektedir (Bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, s. 540).

⁶³⁶ Kassam; vârisler ya da mirasçılar arasında mirası taksim eden ve küçüklerin hakkını koruyan devlet memurlarına verilen isimdir.

⁶³⁷ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.209, BN.1224.

⁶³⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.118, BN.775.

vukıyye pamuğu yükler. Bu sırada Fillot ölür ve Gümülcine kadısı ile voyvodası tüccarın mallarına el koyarak mahzene koyarlar ve emr-i şerif gelmeden teslim etmeyeceklerini beyan ederler. Durum elçi De Vergennes'e ve onun tarafından da İstanbul'a Divân-ı Hümâyûn'a bildirilir, Padişah da gönderdiği fermanla ahidnâmenin yukarıda belirtilen hükmünü tekrar ederek, ölen tacirin mallarının konsolosları aracılığıyla Edirne'deki Fransız tüccarlarına verilmesini emrettiği görülmektedir⁶³⁹.

Ocak 1750 (Evâsıt-ı Safer 1163) tarihinde Şam Valisi Vezir Esad Paşa ve Trablusşam Valisi Vezir Sadedin Paşa'ya ve kadılarına gönderilen hüküm de Sayda Beylerbeyi Azmizâde İbrahim Paşa'nın Fransız tüccarından aldığı borçla ilgilidir. Sayda Beylerbeyi olan Azimzâde İbrahim Paşa, 1740 senesinde (H. 1153) Cidde'ye tayin olduğu zaman yapacağı masrafları için Sayda'da ticaret yapan Fransız tacirlerinden olan Cayre'den 3000 kuruş borç almış ve ödemesi ile ilgili olarak bir temessük vermiştir. Temessükte belirtildiği üzere, borcun ödenmesi için Sayda Kadısına emr-i şerif gönderilmiştir. Ancak borç ödenmeden önce, İbrahim Paşa hayatını kaybeder. Paşa'nın alacak ve borçları konusunda muhatap alınacak olan mirasçılarının Şam, Sayda, Trablusşam ve Hama kazalarında yaşadıkları tespit edilir. Tüccar da alacağının tahsili için vekil olarak Compagnon isimli Fransızı tayin eder. Durumun çözümü için İstanbul'a bildirilmesinden sonra bir ferman ile beylerbeyinin muhallefat ve terekesine el konularak varislerinden borcunun ödenmesi konusunda kadıdan ihtimam gösterilmesi istenir. Fakat borcun ödenmemesi üzerine 1747 (H.1160) yılında yeniden ferman yazıldığı ahkâm defterinde görülmektedir⁶⁴⁰.

Elçi Comte Des Alleurs'ün Bâb-ı âlî'ye gönderdiği mühürlü arzuhaldeki bilgilere göre; Yanya'da beratlı tüccar olan Hristo de Maroci isimli tercüman Yanya sakinlerinden İstani Ermuda ile bir ortaklık kurar. Bu ortaklıktan meydana gelen hesapları üzerine yapılan inceleme sonunda Tercüman Hristo de Maroci'nin alacaklı olduğu tespit edilir. Ancak tercüman 1747 (H. 1160) yılında ölmüş ve varisi olan büyük oğlu Vasili Ermuda babasına ait Yanya'daki bütün muhallefata el koyar. Temmuz 1753 (Evâsıt-ı Ramazan 1166) tarihli emr-i şerif ile borcun tamamının

⁶³⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.205, BN.1205.

⁶⁴⁰ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.41, BN.153.

varisine ödenmesi konusunda davanın “*Mahallinde şer’le görülmek*” üzere çözümünün emredildiği görülmektedir⁶⁴¹.

5 Eylül 1757 (H. 20 Zilhicce 1170) tarihli İzmir Kadısı Karabağızâde İsmail Efendi’nin arzında belirtildiği üzere Mısırlı Müslüman tüccarlar, İskenderiye’den İzmir’e gelirken Darboğaz bölgesinde, İngiltere Kaptanlarından Zoye isimli kaptanın gemisi ile Fransız Rocquet isimli kaptanın gemisi arasında çıkan bir savaşın içinde kalırlar. Fransız Kaptanı, İngiltere kaptanını mağlup ederek, gemisine, içindeki eşya ve mallarına el koyar. İzmir iskelesine getirilen malların sahiplerine teslimi için İzmir’de yaşayan Fransız baş tercümanı Aurenche isimli tercüman vekil tayin edilir. Savaş sırasında Mısırlı Müslüman tüccarlardan bazıları da hayatını kaybederler. Bunun için varisi belli olmayan şehit (Müslüman tüccarların) mallarını ve eşyalarını İzmir Serdarı Hacı İsmail Ağa ve İzmir Voyvodası tarafından görevlendirilen Beytü’l-mal Emini Hacı Mehmed Ağa istimlâk eder. Hayatta kalanların eşyalarına da değerlerine göre kaptanların vekilleri tarafından el konulur. Ancak daha sonra gemide bulunan Hanyalı Mehmed Beşe ve kardeşi Süleyman Beşe gemide bulunup şehit olan kardeşleri Hasan bin Mustafa’nın varisleri olduklarını söyleyerek mallarını talep ederler. Bunların dışında da başka varisler ortaya çıkar, durum içinden çıkılmaz bir hal alır. Bu karışıklığın giderilmesi için savaşı başlatan kaptanların zimmetlerinde olan mallara el koymuşlardı. Bâb-ı âli tarafından konunun öğrenilmesinden sonra davanın şer’le çözümü konusunda ferman sadır olur⁶⁴².

Belgelerde Fransız konsoloslarının da miras konularında karşılaştıkları sorunlara dair örneklerle rastlanılmaktadır. İstendin Adası⁶⁴³ Naibine ve Voyvodasına gönderilen hükümde yer alan bilgilere göre; İstendin Adası Fransa Konsolosu Antonaki Cizi’nin kızı Todorile, bir Fransız’la evlenir. Konsolos da adada sahip olduğu bir evini kızına hibe eder. Ancak bu sırada Todorile’nin eşi 1747 (H. 1160) yılında ölür ve ada sakinelerinden Anase Luciye Belyani isimli Gayr-i Müslim, bu evi hukuka aykırı olarak zaptedip ele geçirir. Todorile’ye de eşinin emlâk ve eşyasından hiçbir şey vermez. Elçilik vasıtasıyla durumdan haberdar olan Bâb-ı âli,

⁶⁴¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.85, BN.474.

⁶⁴² Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.135, BN.876.

⁶⁴³ İstendin Adası; İstandil ya da Tinos adlarıyla bilinmektedir. Mora Yarımadasının doğusunda Kiklat Adaları olarak bilinen adalar topluluğu içinde yer alır.

ahidnâme hükmünce olayın gözden geçirilmesini ve ölen Fransalının terekesinin eşine verilmesi yönünde davanın sonuçlandırılmasını emrettiği görülmektedir⁶⁴⁴.

1.4.TİCARÎ SORUNLAR

1.4.1. Konsolosluklara Beratlı Tercüman Atanması ve Bu Hususta Yaşanan Sorunlar

XVIII. yüzyılda Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerinde konsolosluk sayılarını artırmışlardı. Yeni açılan bu konsolosluklarla beraber tercüman istihdamı sorunu da ortaya çıktı. Fransızlar, hem kendi milletlerinden insanların Doğu limanlarında az olmaları, hem de mahalli idareciler ve tüccarlarla münasebetlerin sağlanması bakımından, Gayr-i Müslim Osmanlı reayasını tercüman olarak istihdam etmeye başladılar. Herhangi bir elçi, reayadan birisini tercüman olarak istihdam etmek istediği zaman, Bâb-ı âlî'ye bir tercüman adayının adını bildirir ve kabul edilmesi halinde padişah tarafından “Berat” talep ederdi. Divân-ı Hümâyûn, Beylikçi kaleminden alınan her berat karşılığında bir ücret ödenirdi. Beratın düzenlenmesinde, Reis-ül küttâb, beylikçi ve iki tezkireciden oluşan dört kişi görevliydi⁶⁴⁵. Bâb-ı âlî tarafından beratı verilmiş tercüman, Osmanlı ülkesinde önemli bazı ayrıcalıklara da kavuşurdu. Beratlı tercüman olan Gayr-i Müslim Osmanlı tebaası reaya, ahidnâmelerin yabancı tüccar ve elçilik mensuplarına tanıdığı hak ve imtiyazlara sahip olurdu. En önemlisi de ahidnâmelerde de belirtildiği gibi haraç ve cizye ödemekten muaf tutulmaktı. Ecnebiye defterlerinde ve diğer belgelerde görüldüğü üzere yalnızca kendileri değil, hizmetinde olanlar ve oğulları bile haraç, avarız, kassabiye ve diğer tekâlif-i örfiyyeden muaf kabul edilerek, ayrıcalıklı sınıfın içinde yer alırlardı⁶⁴⁶.

Osmanlı Devleti yöneticileri, elçilik ve konsolosluklarda her devletin kendi tayin ettiği miktarda tercüman bulundurmasına izin verse de, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren bu durumun elçilikler tarafından istismar edildiğini görüp ve konuya dair ciddi tedbirler getirdi. Buna göre; her konsolosun Osmanlı reayasından iki kişiyi beratlı tercüman kullanması esası kabul edildi. Beratlı tercümanlar, önceden

⁶⁴⁴ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.117, BN.768.

⁶⁴⁵ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁶⁴⁶ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.11, BN.53; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.19, BN.96; BOA. C.HR. 109/5427; BOA. C.HR. 114/5669.

devlet içinde yaşayan değişik etnik gruplardan seçilirken, zamanla varlıklı Rumlar bu gibi görevleri para ile satın almaya başlamışlardı. Çünkü bu görevden kaynaklanan imtiyazlarla büyük kârlar elde etmişlerdi. Temmuz 1746 (Evâil-î Receb 1159) tarihine ait hükümde Kıbrıs Adasında bulunan tercüman Hristofaki'nin, ada ticaretini ele geçirmesi anlatılmaktadır. Bu hükme göre; Hristofaki'nin birkaç seneden beri bölge ticaretine hâkim olduğu ve bundan Fransız tacirinin zarara uğradığı başka adalardan gelen pamuk ve pamuk ipliği gibi malları ucuz fiyatla reayadan zorla aldığı daha sonra yüksek fiyatla Fransız tacirlere sattığı tespit edilmişti. Tercümanın görevini istismar ederek hem ada halkına hem de Fransız tüccarlara uyguladığı baskı nedeniyle Avrat Adasına sürgün edilmesi emredildi⁶⁴⁷. Ancak bu gibi kötü örnekler Rumların önünü kesmedi, hatta zaman zaman Avrupalı devletlerin, konsoloslarını Rumlardan atadıkları görüldü.

Fransa'ya ait Nişan Defterlerinde, Fransız konsoloslarının yanında beratlı tercüman olarak Müslümanların da atandığı görülmektedir. Bu atamalar özellikle Halep, Sayda gibi Müslüman nüfusun yoğun olduğu yerlerde gerçekleşti. 1 Eylül 1755 tarihinde Sultan III. Osman'ın beratıyla Halep'te'ki Fransız konsolosu yanında Trablusû Şükrü veled-i Lütfü ve 2 Eylül 1768 tarihinde Sayda'da bulunan Fransız konsolosu yanında Razkale veled-i Abud İlyas tercümanlık görevlerinde bulundular⁶⁴⁸.

XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı ülkesinde bulunan bütün Avrupa Devletlerine ait konsolosluklarda toplam 194 civarında beratlı tercümanın görev yaptığı bilinmektedir⁶⁴⁹. Tercümanların beratları ölümleri, görevi terk ettikleri ya da her padişah değişikliği durumlarında yenilenmek zorundadır. Bazı metinlerde “...müird oldukta tercümanlığı bir kimesneye verilmeyüb kayd-ı terkin (kaydını silme) olunmak şartıyla...” ifadesine elçiler tarafından yer verilerek, beratların istismarının önüne geçilmek istendi⁶⁵⁰. Fakat belli bir izin dâhilinde beratlı tercümanlık babadan

⁶⁴⁷ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.5, BN.27.

⁶⁴⁸ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 106, BN. 448; Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 106, BN. 449; Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 129, BN. 560.

⁶⁴⁹ Cengiz Orhonlu, “Tercüman”, s. 180-181.

⁶⁵⁰ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 83, BN. 335.

oğula da geçebilmektedir⁶⁵¹. Bu berat tevcihlerini ecnebiye defterleri içinde bulunan Nişan Defterleri'nden takip etmek mümkündür.

Fransız konsolosluklarında istihdam edilen tercümanların berat tevcihlerinin büyük bir kısmı, 1673 – 1809 tarihleri arası hükümleri ihtiva eden Başbakanlık Osmanlı Arşivi ADVN. DVE. d 27/2 numaralı Fransa Nişan Defteri'nde yer almaktadır. 1740 -1789 yılları arasında Fransız konsolosluklarında görevlendirilen tercümanlara verilen beratlar ve veriliş sebepleri istekte bulunan elçilerin dönemine göre şöyle sıralanır:

Marquis De Villeneuve Dönemi;

- Yanya Narda'da Fransa Konsolosu yanındaki eski tercüman David veled-i Salamon'un ölümü üzerine, yerine Toma veled-i Pano Karayani tayin edilerek 29 Eylül 1737 (H. 4 Cemâziyelâhır 1150) tarihinde berât-ı şerif yazıldı⁶⁵².
- Kavala'da Fransa Konsolosu'nun yanındaki eski tercüman Avrahim veled-i Elyoher'in ölümü üzerine yerine, Yosef Reves veled-i Matanya tayin edilerek 15 Nisan 1738 (H. 25 Zilhicce 1150) tarihinde nişân-ı hümayûn yazıldı.
- Elçi de Villeneuve, kendi yanında bir tercümana ihtiyacı olduğunu belirterek sarraf Musa veled-i İsak'ı önermiştir. 20 Eylül 1738 (5 Cemâziyelâhır 1151) tarihinde yeni berât-ı şerif verilmek üzere Musa veled-i İsak tercüman atandı⁶⁵³. Daha sonra 17 Eylül 1739 (13 Cemâziyelâhır 1152) tarihinde de elçinin başka tercümana da ihtiyacı olduğunu belirtmesi üzerine Mihali veled-i Mestoro'ya tercümanlık beratı verilerek ikinci tercüman olarak göreve atandı⁶⁵⁴.
- Draç iskelesinde Fransa konsolosunun yanındaki eski tercüman Yako veled-i Samuel Filortin'in ölmesi üzerine Konstantin veled-i Mavridi tayin edilerek 20 Mayıs 1739 (11 Safer 1152) tarihinde tercüman olarak atandı⁶⁵⁵.

⁶⁵¹ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 85, BN. 344; Fransa Nişan Defteri d 027/ 2, SN. 128, BN. 556; Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 128, BN. 557; Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 129, BN. 559.

⁶⁵² Fransa Nişan Defteri 02 7/ 2, SN. 82, BN. 332.

⁶⁵³ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 83, BN. 335.

⁶⁵⁴ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 84, BN. 340.

⁶⁵⁵ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 84, BN. 339.

- Elçi De Villeneuve'ün yanında berat-ı şerifle tercümanlık yapan Anderasi veled-i Nikolav'ın görevi terk etmesi üzerine yerine, Dimitraki veled-i Emra'nın tercüman olarak getirilmesi için 20 Ekim 1739 (Receb 1152) tarihinde berat-ı şerif yazıldı⁶⁵⁶.
- Elçi De Villeneuve'ün Fransa tüccarının ortaya çıkan sorun ve işlerinde yardımcı olması bakımından kendi yanında görevlendirmek üzere Yako veled-i Makahim, tercümanlık hizmetine 15 Ekim 1739 (12 Receb 1152) tarihli berat ile atandı⁶⁵⁷.
- Elçi De Villeneuve'ün yanında berât-ı şerifle tercümanlık yapan Arza Makris veled-i Sahmel'in ölmesi üzerine, yerine Mihail veled-i Gabriel Sader 20 Kasım 1739 (18 Şa'ban 1152) tarihinde tercüman atandı⁶⁵⁸.
- Trablusşam'da Fransa Konsolosu'nun yanında tercümanlık yapan Antuan veled-i Torbi'nin ölümü üzerine yerine oğlu Fransuva Torbi'nin tercüman atanması için 8 Nisan 1740 (11 Muharrem 1153) tarihinde berat yazıldı⁶⁵⁹. 21 Kasım 1755 (16 Safer 1169) tarihinde de padişah değişikliğinden dolayı beratı yenilendi.
- Halep'te Fransa konsolosunun yanında bir tercümana ihtiyaç olduğu için Musa veled-i Tomacan'ın tercüman atanması için 22 Şubat 1741 (6 Zilhicce 1153) tarihinde berat yazıldı⁶⁶⁰.

Comte Des Alleurs Dönemi;

- Mora Adasında Fransa konsolosu yanında beratlı tercüman olan Corcaki Merika veled-i Todori'nin ölümü üzerine, Halep'te tercümanlık yapan Dimitri veled-i Anastas onun yerine 1749 tarihinde beratlı tercüman olarak atandı⁶⁶¹.
- Elçi Des Alleurs'un yanında tercümanlık hizmetinde bulunan Dimitraki veled-i Manoli'nin görevini terk etmesi üzerine Yanaki veled-i Dimitraki onun yerine 1751 (Evâhır-ı Muharrem 1165) tarihinde tercüman olarak atandı⁶⁶².
- Sultan I. Mahmut'un beratıyla Halep'te Fransa konsolosu yanında tercümanlık yapan Abdullah veled-i Dimitri Sakikan'ın beratı, tahta çıkan Sultan III. Osman

⁶⁵⁶ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 84, BN. 341.

⁶⁵⁷ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 85, BN. 342.

⁶⁵⁸ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 85, BN. 343.

⁶⁵⁹ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 85, BN. 344.

⁶⁶⁰ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 85, BN. 345.

⁶⁶¹ Fransa Ahkâm Defteri 034/ -2/ 11, SN. 38, BN. 124.

⁶⁶² Fransa Ahkâm Defteri 034/ -2/ 11, SN. 60, BN. 311.

tarafından yenilenerek 1 Eylül 1755 (24 Zilka'de 1168) tarihinde verildi⁶⁶³. Yine Halep'te konsolos yanında beratıyla tercümanlık görevinde bulunan Trablusî Şükrü veled-i Lütfü'ye III. Osman'nın tahta çıkması üzerine 1 Eylül 1755 (Zilka'de 1168) tarihinde berat verildi. Ayrıca diğer tercüman Beşare veled-i Hana Trablusî'nin de aynı tarihte beratı yenilendi⁶⁶⁴.

- Sultan III. Osman'ın tahta çıkması üzerine, Yanya'da tercüman Anastayo Deroso veled-i Dereso ve Selanik'te tercüman Kıbrito Franko Polo veled-i Franko Polo'nun beratları yenilendi⁶⁶⁵.

- Kıbrıs Adasında konsolos yanında tercümanlık yapan Tomacan, görevini terk ettiği için, yerine Yosaf Hanna ve Halep konsolosunun yanına da Baboğlu Marunî tercüman olmak üzere 26 Eylül 1755 (19 Zilhicce 1168) tarihinde beratları verildi⁶⁶⁶.

Comte De Vergennes Dönemi;

- Elçi De Vergennes'in yanında tercümanlık yapan İlya veled-i Yarude isimli tercümanın elinde olan beratı yanmış olduğundan, yeniden berat verilmesi için yapılan müracaat sonunda 14 Ocak 1767 (H. 13 Şa'ban 1180) tarihinde beratı yenilendi⁶⁶⁷.

- Elçi'nin yanında beratlı tercüman olan Dimitraki veled-i Emirle'nin ölümü üzerine oğlu Tanaşaki 15 Mayıs 1768 (H. 27 Zilhicce 1181) tarihinde ahidnâme şartına uygun olarak babasının yerine tercüman olarak atandı⁶⁶⁸.

- Kıbrıs Adasında bulunan konsolosun yanında beratlı tercüman olan Ovannes Agob'un yerine oğlu Joseph'in atanmasına dair berat, 21 Temmuz 1768 (H. 6 Rebi'ülevvel 1182) tarihinde verildi⁶⁶⁹.

- İzmir'de Fransa konsolosu yanında tercüman olan Kerupe veled-i İlyazar'ın görevi bırakması üzerine yerine, Antonyo veled-i Corci Cinkarlade 6 Ağustos 1768 (22 Rebi'ülevvel 1182) tarihinde beratı verilerek tercüman atandı⁶⁷⁰.

⁶⁶³ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 106, BN. 447.

⁶⁶⁴ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 106, BN. 448; Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 106, BN. 449.

⁶⁶⁵ Fransa Nişan Defteri d 027/ 2, SN. 106, BN. 450; Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 106, BN. 451.

⁶⁶⁶ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 106, BN. 452.

⁶⁶⁷ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 128, BN. 554.

⁶⁶⁸ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 128, BN. 556.

⁶⁶⁹ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 128, BN. 557.

⁶⁷⁰ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 128, BN. 558.

- Trablusşam İskelesinde Fransa Konsolosu yanında beratlı tercüman olan Fransuva Torli'nin ölümü üzerine oğlu Mihail Torli 21 Ağustos 1768 (H. 7 Rebi'ülâhır 1182) tarihinde beratı verilerek tercüman atandı⁶⁷¹.

- Halep Konsolosu yanında beratlı tercümanlık hizmetinde olan Razkale veled-i Abud İlyas isimli tercümanın ölümü üzerine yerine atanan Hilaryo veled-i Dominik Damyan, Sayda konsolosunun yanında görev yapmak üzere 2 Eylül 1768 (H. 19 Rebi'ülâhır 1182) tarihinde beratı yazıldı⁶⁷².

Comte De Saint-Priest Dönemi

- Eğriboz iskelesinde bulunan Fransa konsolosunun yanında berat-ı şerifle tercümanlık yapan Yosef İstaka'nın ölümü üzerine yerine, Lavi veled-i Salomon Boğaz hisarları ve Gelibolu iskelelerinde Fransa konsolosu yanında tercüman olmak üzere 18 Mayıs 1769 (H. 12 Muharrem 1183) tarihinde beratı yazıldı⁶⁷³.

Comte De Choiseul-Gouffier Dönemi

- İzmir'de bulunan Fransa konsolosu yanında beratlı tercüman olan Josef Albertos isimli tercümanın ölümü üzerine; yerine, Kıbrıs konsolosunun yanında çalışan Yorgaki veled-i Yanaki'nin tercüman atanmasına dair 10 Aralık 1788 (H. 11 Rebi'ülevvel 1203) tarihinde berat yazıldı⁶⁷⁴.

- III. Selim'in tahta çıkmasından dolayı İzmir'de Fransa konsolosu yanında tercüman olan Evanes veled-i İsaye'nin beratı 5 Ağustos 1789 (H. 13 Zilka'de 1203) tarihinde yenilendi.

- Elçinin yanında görev yapan beratlı tercüman Evanes veled-i Kivork'un görevi terk etmesi üzerine yerine, Frankoli Nekreponte veled-i Yovan Nekreponte'nin tercüman atanması için 27 Ağustos 1789 (H. 5 Zilhicce 1203) tarihinde beratı yazıldı⁶⁷⁵.

⁶⁷¹ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 129, BN. 559.

⁶⁷² Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 129, BN. 560.

⁶⁷³ Bu tercümanın atama isteği Elçi Vergennes tarafından yapılmıştır. Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 129, BN. 562.

⁶⁷⁴ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 148, BN. 684.

⁶⁷⁵ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 149, BN. 689.

- İzmir konsolosunun yanında beratla tercümanlık yapan Antonio veled-i Corci Cenferlode'nin görevini terk etmesi üzerine; yerine, Yovaki veled-i Abraham 27 Ağustos 1789 (H. 5 Zilhicce 1203) tarihli beratla tercüman atandı⁶⁷⁶.
- III. Selim'in tahta çıkması üzerine, İzmir'de Fransa konsolosu yanında tercüman olan Yanaki Kane'nin 30 Ekim 1789 (H. 10 Safer 1204) tarihinde beratı yenilendi⁶⁷⁷.
- İzmir'de Fransa konsolosu yanında tercüman olan Covan Mekroş'un hükümdar değişikliğinden dolayı 9 Kasım 1789 (H. 20 Safer 1204) tarihinde tahta çıkan padişah tarafından beratının yenilenmesi izni verilmişti⁶⁷⁸.
- Fransa elçisi yanında beratlı tercüman olarak bulunan Tanaşaki veled-i Dimitraki, Yanaki veled-i Kostandin, Simon veled-i Kirgor ve Şimoftosaki veled-i Hayim'in beratlarının taht değişikliğinden dolayı 9 Kasım 1789 (H. 20 Safer 1204) tarihinde yenilenmesi gerçekleştirildi⁶⁷⁹.
- Sayda'da Fransa Konsolosu yanında beratlı tercüman olan Hevarlo veled-i Damyan'nın taht değişikliğinden dolayı beratı 11 Aralık 1789 (23 Rebi'ülevvel 1204) tarihinde yenilendi⁶⁸⁰.
- Mora'da Fransa Konsolosu yanında beratlı tercüman olan Habastafini veled-i Avram Kofili'nin beratının yine taht değişikliğinden dolayı 11 Aralık 1789 (23 Rebi'ülevvel 1204) tarihinde beratı yenilendi⁶⁸¹.
- Trablusşam tercümanları Hanna veled-i Motfedole, İlyas Azail ve Karam veled-i Muse Karam'ın da 11 Aralık 1789 (23 Rebi'ülevvel 1204) tarihinde beratları yenilendi⁶⁸².
- Boğazhisarları ve Gelibolu iskelelerinde Fransa Konsolosu yanında tercüman olan Musa veled-i Salomon'un beratı, taht değişikliğinden dolayı 11 Aralık 1789 (23 Rebi'ülevvel 1204) tarihinde yenilendi⁶⁸³.

⁶⁷⁶ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 149, BN. 690.

⁶⁷⁷ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 149, BN. 691.

⁶⁷⁸ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 149, BN. 692.

⁶⁷⁹ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 149, BN. 693; Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 149, BN. 694; Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 150, BN. 695; Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 150, BN. 696.

⁶⁸⁰ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 150, BN. 697.

⁶⁸¹ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 150, BN. 698.

⁶⁸² Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 150, BN. 699; Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 150, BN. 700; Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 151, BN. 701.

⁶⁸³ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 151, BN. 702.

- Kıbrıs Adasında Fransa Konsolosu yanında tercüman olan Sarkis veled-i Avran ve Acıyorgaki veled-i Yanaki'nin taht değişikliğinden dolayı 11 Aralık 1789 (23 Rebi'ülevvel 1204) tarihinde beratları yenilendi⁶⁸⁴.

- Selanik'te konsolos yanında tercümanlık görevlerinde bulunan Danile veled-i Yako ve Avram Bahor veled-i Semoyil Fovos'un taht değişikliğinden dolayı 11 Aralık 1789 (23 Rebi'ülevvel 1204) tarihinde beratları yenilendi⁶⁸⁵.

Osmanlı Devleti yöneticilerinin, gelen ihbarlar neticesinde XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, yabancı ülke elçi ve konsolosları yanında istihdam edilen tercümanlarının ve diğer hizmetkârlarının sayıları, kaç tanesinin beratlı oldukları ve olmayanlarının yükümlü oldukları vergileri ödemediklerinin takibi konusunda Hanya, Sayda gibi önemli ticaret merkezlerinde tahkikatlarda bulundukları görülür⁶⁸⁶. 1793 yılında Halep'te 1500 kadar zımmî tüccarın tercümanlık beratı vardı. Yapılan teftişte bunlardan sadece 6 kişinin gerçek tercüman olduğu ortaya çıktı⁶⁸⁷.

1.4.2. Fransız Tüccarların İhraç ve İthal Ettikleri Emtianın Alım-Satımı Hususunda Karşılaştıkları Sorunlar

Fransa için Osmanlı Devleti, özellikle XVIII. yüzyılda vazgeçilmez bir hammadde ve pazar kaynağıydı. XV. Louis döneminde (1715-1774), Fransa'nın Doğu ticareti önemli bir oranda ilerleme gösterdi. O döneme ait resmi raporlara göre, Fransa'nın 1685'te bütün ihracatının tutarı Doğu için 4 milyon iken, 1720 yılında Marquis de Bonnac'ın girişimleriyle 12 milyona yükseldi. 1740 yılında İngilizlerin 10 ticaret gemisine karşılık Fransızların Akdeniz'de 700 gemisi bulunmaktaydı. Fransızların, Osmanlı ülkesinden başlıca ithalatını yaptığı ticarî meta'ları; keçi yünü, Ankara tiftiği (sof), pamuk, Bursa ve Sakız ipeği, mum, deri, keçe, çini, yiyecek maddeleri olarak kahve, zeytinyağı, buğday, baharat ve mercandı. Buna mukabil kendi ülkelerinden de Güney Fransa imalatı yünlü kumaşlar, kâğıt ve 1720'lerden sonra şeker, Antil kahvesi (Koloniyal mamüller), sabun gibi işlenmiş ürünleri Doğu'ya ihraç etmekteydiler⁶⁸⁸. Marsilya Ticaret Odası kayıtlarına dayanarak

⁶⁸⁴ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 151, BN. 703; Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 151, BN. 704.

⁶⁸⁵ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 151, BN. 705; Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN. 151, BN. 706.

⁶⁸⁶ BOA. C.HR. 18/885.

⁶⁸⁷ Halil İnalcık, *Doğu-Batı Makaleler I*, s. 280.

⁶⁸⁸ Yücel Özkaya, s. 132-133.

Volney tarafından yazılan *Oeuvres, Voyage en Egypte et en Syrie* adlı esere göre; 1784'lü yıllarda Fransa'nın ticarî hareket noktaları Doğu'da İstanbul, İzmir, Selânik, Mora, Girit, Kıbrıs, Suriye, Mısır ve Tunus'ta bulunan ticaret limanlarıydı. Fransız tüccarları bu limanlardan yünlü kumaş, kaput bezi ve kurdele, kâğıt, mensucat, hırdavat, Amerika'dan gelen kahve, şeker, çivit, cochenille (kırmızı böceği), Hindistan baharatları (épiceries), madenler, demir, kurşun, kalay, likörler, İspanya paraları (piastre), Venedik altını gibi ürünler almaktaydılar. Bu limanlara Fransız tüccarlarının getirdiği mallar ise yünlü pamuk, yün, ipek kumaş, keçi ve deve (tüyü) ipliği; balmumu, deri, ilaç, pamuklu bez ve iplik, pirinç, zeytinyağı, Arap kahvesi, zambak, bakır, ceviz, baklagiller, buğday gibi metaldı. Doğu'dan getirilen pamuk ve yün gibi hammaddeler, Fransa'nın kuzeyinde bulunan Picardie ve Normandiya'nın bütün fabrikalarının ihtiyacını karşılamaktaydı. Çok sayıda insanın istihdam edildiği bu fabrikalarda; aba, yünlü kadife, bez ve başlık üretilmekteydi⁶⁸⁹.

Fransız tüccarların ihraç ve ithal ettikleri ürünler ve bunlarla ilgili sorunlar konsolos arzlarında rastlanılan başlıca konulardandı. Şimdi ihraç ve ithal edilen bu ürünler ve karşılaşılan sorunları başlıklar halinde inceleyelim.

1.4.2.1. İpek (Harir) - pamuk (Penbe) - Çuha (Yün) – Kırmızı (Cochenille) - Mazi

İpekli dokuma sanayinin Fransa'da başlangıcı Batı ülkelerine girişi, I. François'ın (1515-1547) dönemindedir. XVI. yüzyıl sonlarında Avrupa devletleri Doğu ticaretinin başlaması ile ipeğin hammaddesine daha kolay ulaştılar. XVII. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, ipek artık Avrupa'nın ithal ettiği ürünler içerisinde en önemlisi haline geldi. Batılılar yeni ve sürekli büyüyen ipek piyasaları için ihtiyaç duydukları ham ipeği Osmanlı ülkesi üzerinden İran'dan sağlamaktaydılar. Diğer bir ifade ile Avrupa'nın büyüyen ipek piyasası İran ve Osmanlı ekonomileri için yeni bir refah kaynağı haline geldi. Ham ipek ticaretinin önemli merkezleri Bursa ve Halep olarak bilinmekle birlikte XVII. yüzyılda İzmir'in de yükselişi dikkati çekmektedir. Bunda İran Ermenilerinin ipeği satarken, İzmir limanını bir üs gibi kullanmalarının rolü büyüktü⁶⁹⁰. XVIII. yüzyılda pamuk, mazi ve kaçak hububat ihracı buna dâhil edildi. Ecnebiye defterlerindeki arzlarda, bu limanlardaki kadılara ve diğer yetkililere

⁶⁸⁹ F. Volney, *Oeuvres, Voyage en Egypte et en Syrie*, Tome Deuxième, Paris, s. 319-321.

⁶⁹⁰ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.1, s. 299-302.

gönderilen hükümlerde, iki ülke arasında yapılan hammadde ve kumaş ticareti, bunlar için ödenen vergiler ve tüccarların karşılaştıkları sorunlar bulunmaktadır.

Ocak 1750 (Evâhır-ı Muharrem 1163) tarihinde Selanik Sancağı Mutasarrıfına ve Kadısına gönderilen hüküm, konu ile ilgili açıklayıcı bir örnek olacaktır. Osmanlı limanlarında, ipek ve çit için Fransalı tüccarlardan % 3 gümrük ve resm-i mizân alındıktan sonra eda tezkirelerinin verilmesi ahidnâme'ye göre uygundu. Ancak Fransa tacirinin Zağra'dan Selanik'e gönderdikleri 1200 vukıyye ham ipekten, Selanik mizân-ı hârîr emini, her vukıyyesinden altışar pâre resm-i mizân ödemedi geçiş izni vermeyeceğini belirterek zorluk çıkardı. Elçi des Alleurs'un ricası ile mükerrer resm-i mizân alınmaması için ferman verildi. Ayrıca yazılan fermana, resm-i mizân tahrir merkezleri belirtilmekteydi. Bunlar, İstanbul, İzmir, Edirne ve Selanik'ti. Buralara bağlı yerlerde resm-i mizan mukâta'sı yıllık 20000 kuruştı. Aynı fermana Selanik resm-i mizân emirine Tırhala, İnebahtı, Eğriboz, Karlılı gibi merkezlerin bağlı olduğu belirtilmektedir. Bunların dışında bir üst tahrir merci'i de Bursa ve İstanbul'daki Baş Muhasebe ve Divân-ı Hümâyûn kalemleriydi. Bu merkezlerde ham ipekten yılda iki defa resm-i mizân alınırsa, bunlardan birinin reddi ve geri ödenmesi için tacirlere yardımcı olunması konusunda ferman sadır oldu⁶⁹¹.

1746 yılında Mora Yarımadası Anabolu şehrinden İstanbul'a, Fransız tüccarları tarafından 2 denk ipek, 39 zira'dan olmak üzere bir top sarı filorentin çiçekli atlasın⁶⁹² nakli sırasında gemi, fırtınaya tutulmuş ve mallar denize karışmıştı. Durumun elçi vasıtasıyla Bâb-ı âlî'ye haber verilmesi üzerine çıkarılan fermana, gemide bulunan ve karaya vuran malların tespit edilmesi ve elçinin tayin edeceği bir kişiye, bu malların teslimi için görevlendirme yapılması emredildiği görülmektedir⁶⁹³.

Avrupa'da pamuklu sanayinin genişlemesi üzerine 1766-1772 yılları arası dönemde pamuk hammaddesine talep büyük ölçüde arttı. Avrupa'da tekstil

⁶⁹¹ Fransa AhkâmDefteri 034-2/11, SN.52, BN.236.

⁶⁹² Belgede "filiranlı" şeklinde geçmektedir. İthal ipek türleri içinde bahsolunan bu ipek kumaş türü, Filorentin al atlası, nakışlı al ve beyaz atlas gibi isimlerle Mübahat S. Kütükoğlu'na ait *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1649 tarihli Narh Defteri* (s. 113-122) adlı eserde geçmektedir. Avrupa'dan ithal ipekli çeşitleri çoğunlukla Venedik menşelidir. Onların ardından Floransa ve Fransız ipeklileri gelmektedir. Bunlara genel olarak "Firengî" adı verilmektedir. Bkz. Halil İnalcık, *Türkiye Tekstil Tarihi*, s. 251.

⁶⁹³ BOA, A.DVN. DVE. d 909, SN. 6, BN. 3.

sanayisinin ilk gelişme döneminde pamuk, Osmanlı ülkesinden gitmekteydi. Hindistan ve Amerika gibi ham pamuk ülkeleri yanında Osmanlı Devleti, önemli bir ham pamuk ve iplik ihracatçısı durumunu devam ettirdi. Japon tarihçi Katsumi Fukasawa, Marsilya Ticaret Odası ve Paris Archives Nationales’de bulunan belgelere göre yaptığı *Toilerie et Commerce du Levant au XVIIIe siècle, d’Alep à Marseille* isimli çalışmasında pamuk ticaretinin, Fransa ile Doğu arasında ticaretin büyümesinde çok önemli rol oynayan faktörlerden biri olduğunu vurgulamaktadır⁶⁹⁴. Marsilya’ya giden pamuklar, Bursa, Tokat, Amasya gibi Anadolu şehirlerinden temin edilmekteydi. Bu Anadolu pamukları yanında Suriye, Mısır, Kıbrıs, Selânik ve Ege Adaları pamuklarının da Marsilya’ya gittiği belgelerden tespit etmekteyiz. Batı Anadolu pamuğunun ihraç limanı İzmir, Suriye pamuğunun Sayda ve Rumeli pamuğunun ise Selanik idi⁶⁹⁵. Belgelerimizde bu limanların önemi açıkça görülmektedir. Ağustos 1754 (Evâil-i Zilka’de 1167) tarihinde Tırhala’dan İzmir’e 1000 kantar pamuğun irsali⁶⁹⁶ ve Ağustos 1760 (Evâhır-ı Zilhicce 1173) tarihinde 100 denk pamuğun Selanik’ten İzmir’e nakli sırasında gelişen olaylar İzmir limanının önemini ortaya çıkarmaktadır. Selanik’te toplanan ürünlerin de Marsilya’ya gidiş noktasının İzmir olduğu görülmektedir.

Suriye bölgesi pamuk üreticileri için Cezzar Ahmet Paşa’nın Suriye Valiliği’ne geldiği yıllardaki gelişmeler ümit vericidir. Osmanlı Devleti’ni uzun süre meşgul eden Rusya ve Avusturya ile olan savaşları sonrası, ihracat yeniden artmış ve pamuk fiyatları yükselmişti. 1782 yılında pamuk talebi o kadar artmıştır ki Halep, Kıbrıs ve Kahire’deki Fransız tüccarlar, pamuk almak için doğrudan Filistin’e gelmiş ve kental⁶⁹⁷ başına yüksek fiyatlarla ham pamuğu satın almışlardı⁶⁹⁸. Yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti’nden yapılan ithalatın % 20’sini pamuk oluşturmaktaydı. 1789 ihtilâlinde önce, Fransızlar Osmanlı Devleti’nden 34 cins ham pamuk ithal

⁶⁹⁴ Katsumi Fukasawa, *Toilerie et Commerce du Levant au XVIIIe siècle, d’Alep à Marseille*, Paris 1987, s. 123.

⁶⁹⁵ Halil İnalcık, *Türkiye Tekstil Tarihi*, s. 112.

⁶⁹⁶ Fransa Ahkâm Defteri d 034-2/11, SN.94, BN.555.

⁶⁹⁷ Kental (Quintal); yüzlük ağırlık ölçüsü olup, 80 okka ya da 102.616 kg.a tekabül etmektedir.

⁶⁹⁸ Thomas Philipp, *a.g.e.*, s. 112; Ayrıca konu hakkında bkz. Serap Yılmaz, “XVIII. Yüzyıl Tekstil Dünyasından: Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Pamuk-İpek Karışımı Kumaşları Fransız Arşivlerinden II”, *Belleten*, C. LVI, Aralık 1992, S. 217, ss. 777-808.

etmekteydi. Bunun 11 cinsi Sayda, 9'u İzmir, 5'i Halep, 4'ü İskenderiye, 2'si Kıbrıs ve 3 cinsi de Antalya'dan gönderilmekteydi⁶⁹⁹.

Çuha (çuka-yün) İstanbul'un ve bütün Doğu'nun başlıca ihraç maddesiydi. Fransız tüccarlarının normal şartlarda yılda, İstanbul'dan, Rodos'tan, Çanakkale'den 1500.000 Frank değerinde yünü ülkelerine gönderdikleri tahmin edilmektedir⁷⁰⁰. Bunun dışında Ankara ve Beypazarı bölgesinin kıymetli keçi yünleri de ticarete önemli bir yere sahipti. Fransız tacirler bunları ülkelerine götürüp fabrikalarda işletmekte ve sonrasında daha yüksek fiyatlarla İstanbul'a ince yün kumaşlar olarak getirmekteydiler. Mart 1746 (Evâil-i Rebi'ülevvel 1159), Şubat 1762 (Evâsıt-ı Receb 1175) tarihlerinde miktarı belli olmayan ve Eylül 1763 (Evâhır-ı Safer 1177)'de ise 18 denk (180 pastav) çuhayı işleterek geri getiren Fransız tüccarları, Mora yarımadası üzerinden İstanbul'a naklederlerken karşılaştıkları bazı sorunlar konsolos arzlalarına konu olmuştu⁷⁰¹.

Elçi De Vergennes, tekstil ticaretinin zirvesine yakın olduğu bir zamanda, yani 1759'larda Fransa'nın Osmanlı ülkesine yaptığı tekstil ihracatı hakkında yaklaşık bir değerlendirme yaparken, Osmanlı Devleti'ne ihraç edilen kumaşların yılda en fazla 800.000 kişiyi giydireceğini, bunun da nüfusun küçük bir bölümünü teşkil ettiğini ifade etmiştir⁷⁰².

İstanbul, Üsküdar ve Galata Kadıları'na gönderilen hüküm, 1768 yılı için ticareti yapılan yapağının miktarı ve fiyatı konusunda bize bilgi vermektedir. Bu hükme göre; Anadolu'da yaşayan yapağı üreticileri ve bunları pazarlayanlar Fransalı tacirin satın aldığı yapağıdan 1/5 (humsu) vergi olarak alınmasını uzun zamandan beri talep etmekteydiler. Ancak tüccarlar bu 1/5 vergi uygulamasına karşı çıkıp sadece gümrük vergisi ödeyerek ticareti gerçekleştirmek arzusundaydılar. Fransa ahkâm defterlerinde geçen bir arzda⁷⁰³, yılda 5000 kantar yapağının Büyük ve Küçük Çekmece, Silivri ve Rumeli'nin sağ ve sol taraflarında bulunan çiftliklerden alındığı ve her vukiyyesi 12'şer akçeden sahibine parası ödenerek satışının yapıldığı belirtilmektedir. Yine aynı arzda sahibi tarafından hums talebinde bulunulmaması

⁶⁹⁹ Serap Yılmaz, "a.g.m.", s. 784.

⁷⁰⁰ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 139.

⁷⁰¹ BOA, A.DVN. DVE. d 909, SN.7, BN.8; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.138, BN.1176; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.220, BN.1302.

⁷⁰² Bruce McGowan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 847.

⁷⁰³ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.335-336, BN.3449.

için elçileri aracılığıyla yardım istenilmektedir. Bunun dışında İzmir ve Sayda limanlarından çuha ihracında % 3 gümrük ödendikten sonra başka vergi talebiyle rencide edilmemeleri hususunda farklı tarihlerde fermanlar gönderildiği görülmektedir⁷⁰⁴.

Kırmızı boyası da belgelerde karşımıza çıkan ticarî bir meta' olmuştur. İpek ve yünlü kumaşları boyamada kullanılan "kırmızı" boyası "cochenille" adı verilen böcekten elde edilmekteydi. Ortaçağlardan beri kullanılan bu boyanın, o dönemde Endülüs'te ve Fas'ta ortaya çıktığı bilinmektedir. Daha çok Güneydoğu Anadolu'da kullanılan boya, Osmanlı Devleti zamanında "Diyarbakır kırmızısı" diye tanındı⁷⁰⁵. Kırmızı boyası XIX. yüzyılda yerini "Kökboyaya" bıraktı⁷⁰⁶. Fransa'nın XVIII. yüzyılda Türkiye'ye ihraç ettiği mallar içinde koloniyal ürünlerden olan kırmızın, diğer ihraç edilenlere göre daha pahalı olduğu ve ticaretteki payının 2255 bin Fransız lirası değerinde olduğu bilinmektedir⁷⁰⁷. Şubat 1762 (Evâsıt-ı Receb 1175) tarihinde ve Temmuz 1762 (Evâil-i Muharrem 1176)'de sadır olan hükümlerde, kırmızı boyanın resm-i mizânının eskiden beri müşteriden alındığı bilgisi yer almaktadır. Ayrıca, Avrupa'dan (Frangistan) İzmir'e gelen kırmızı boyanın, Mizân Emîni tarafından tartılarak miktarı ve sahibinin isimleri özel defterlere kaydedildiği görülür. Fransalı tacirlerin kendi ülkelerinden getirdikleri boyanın, resm-i mizânları her bir vukıyyesi için 40'ar akçeydi⁷⁰⁸. 1747 (H. 1160) yılında İskenderun'dan Halep'e 42 vukıyye⁷⁰⁹ ve Temmuz 1776 (Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1190) tarihinde de 4 bar'il kırmızı boyasının Sayda'ya nakli gerçekleştirilmişti⁷¹⁰.

Batıdan gelen hayvanî kırmızı boyanın karşısında, ihraç ürünlerinin en önemlilerinden olan meta', Anadolu ve Suriye'de yetişen nebatî boya mazıydı. Kumaş boyamada kullanılan mazı bitkisinin siyah (kara) ve beyaz (ak) olmak üzere iki türü vardı. 1787 yılında Marsilya'ya gerçekleştirilen levant ithalatında mazı, 125 bin Fransız liralık hacmi ile 43 milyon 605 bin Fransız liralık toplam ithalatta 9.

⁷⁰⁴ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.10, BN.36; BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.13, BN.56.

⁷⁰⁵ Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi*, s. 200.

⁷⁰⁶ Kökboya konusunda bkz. Tuncer Baykara, "Kökboya", *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir 1999, s. 181-182.

⁷⁰⁷ Edhem Eldem, *a.g.e.*, s. 82; Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi*, s. 122.

⁷⁰⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.138, BN.1175; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.209, BN.1224.

⁷⁰⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.14, BN.62.

⁷¹⁰ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.320, BN.3235; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 19; BN. 98.

sırada yer almaktaydı⁷¹¹. Temmuz 1747 (Evâsıt-ı Receb 1160) tarihli hükümde, Fransız tüccarının yaptığı mazi ticaretine dair bilgiler mevcuttur. Musul ve Diyarbekir çevrelerinden satmak için mazıyı Halep'e debbağlar getirmektedir. Debbağlar esnafının senede 50-60 kantar "Halebî mazi" satışı konusunda gerekli izinleri olup yetkililerce de kontrolü yapılmaktaydı. Divân-ı Hümâyûn kaleminden belirtildiği üzere mazının, memnu' meta'dan olmadığı beyan edilerek müste'men taifesine satış işlemlerinde kolaylık sağlanması emredilmektedir⁷¹².

1.4.2.2. Buğday (Hinta) –Hububat

XVI. yüzyılda Fransa, Osmanlı Devleti ve İspanya olmak üzere iki ülkeden buğday alırdı. Fakat Osmanlı Devleti kendi şehirlerini, özellikle İstanbul'un ihtiyacını karşılamak için bazı dönemlerde buğday ihracatını yasaklamaktaydı. Buna rağmen bazen karaborsa bazen de özel izinlerle Batı'ya buğdayın da gönderildiği olurdu⁷¹³. Ülkede yaşanan kıtlıklar, hastalıklar nedeniyle buğday ihtiyacı zaman zaman artmakta ve fiyatlar da buna bağlı olarak yükselmekteydi. Bruce McGowan, buğdayın hasat durumuna göre, iki yönde de taşınabildiğini belirtmektedir⁷¹⁴. Ağustos 1747 (Evâsıt-ı Şa'ban 1160) tarihinde Yanya ve Narda kadılarına yazılan hükümde, burada görevli Fransa konsolosu'nun Narda ve çevresinden satın aldığı 95 yük buğday ve diğer hububatın resm-i mîrisini mukataa eminine ödedikten sonra nakletmek isterlerken bazılarının "Bâcdârlık" iddiasıyla yük başına 12'şer akçe vergi talep ettiklerini dile getirmektedir. Müste'menlerin satın aldıkları buğdayın her bir kilesinden 15'er, arpa (şa'ir) ve diğer hububat için her bir kilesine 12'şer akçe resm-i miri tahsil edilmesi ve başka vergi talebinde bulunulmaması hakkında Ahkâm Defterlerinde hükümler bulunmaktadır⁷¹⁵. Aralık 1751 (Evâsıt-ı Muharrem 1165) tarihine ait bir hükümde, elçi Comte Des Alleurs'un Bâb-ı âlî'ye gönderdiği mühürlü arzuhâlde, o sene Fransa'da yaşanan buğday kıtlığından bahsedilmektedir. Her ne kadar ihracı yasak ürünlerden olsa da iki ülke arasında önceden yapılan anlaşmalardan cesaretle elçi, Gümülcine taraflarından zahire temini için Gümülcine ve yakın iskelelerden 25.000 kile buğdayın satışına ve gemilerle Fransa'ya nakline

⁷¹¹ Halil İnalcık, *Türkiye Tekstil Tarihi*, s. 121.

⁷¹² Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 19; BN. 98.

⁷¹³ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 127.

⁷¹⁴ *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 855.

⁷¹⁵ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.21, BN.101.

izin verilmesini istedi. Ancak konuya dair verilen fermanla, iki ülke dostluğuna dayanılarak yalnız bir defaya mahsus 25.000 kile buğdayın Fransa'ya gönderilmesine izin verildi⁷¹⁶.

6 Mayıs 1769 (29 Z 1182) tarihli Fransa elçisi tarafından verilen takrirde⁷¹⁷; Selanik İskelesine yerli halk tarafından getirilen satılık buğdayın, 7500 kilelik kısmının, Rinye isimli Fransa Kaptanının gemisine nakil edilmesine dair izin isteği yer almaktadır.

Osmanlı Devleti 1789 yılında, Fransız tüccarının dışarıdan İstanbul'a buğday ve benzeri hububat getirmesine ve istedikleri fiyata satışlarına müsaade ettiğini görmekteyiz⁷¹⁸.

1.4.2.3. Sabun - Zeytinyağı (Revgan-ı Zeyt) - Sınameki

Osmanlı toprakları içinde yer alan Ege Adaları, Batı Anadolu, Akdeniz ve Suriye kıyıları zeytinin en çok yetiştiği ve zeytinyağı üretilen bölgeler olarak bilinmektedir. Zeytin meyvesinin en önemli özelliği yağ çıkarılmasına elverişli olmasıdır. Yağ olarak ve sofralık zeytin şeklinde tüketiminin dışında, sabun üretiminin en temel maddesi de zeytinyağıdır. Zeytinyağının ihracına izin verildiğini kanıtlayan elimizde belgeler mevcuttur. Örneğin; ötedenberi Eğriboz'da bulunan Fransız tüccarları, satın aldıkları zeytinyağının her bir kıyyesi için 3 akçe resm-i miri ödeyerek ülkelerine göndermekteydiler. Resm-i mîri ödenmedikçe gemilerine zeytinyağı yüklemelerine izin verilmemekteydi. Fransız tüccarlarının zeytinyağını genelde "*Sabun imali için*" ithal ettikleri belgelerden anlaşılmaktadır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Marsilya, uluslararası önemli bir zeytinyağı pazarı haline geldi. Marsilya tüccarları Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz, İspanya ve İtalya'dan aldıkları zeytinyağı ile sabun ürettirler. Marsilya'da üretilen sabunlar büyük bir üne kavuştu⁷¹⁹. Mart 1746 (Evâsıt-ı Safer 1159) tarihli kayıta⁷²⁰ Mora Adası Anabolu kazasından hareket eden gemi de İstanbul'a nakledilmek üzere yüklenen 200 kantar sabun ve bir varil zeytinyağının bulunduğu görülmektedir. Bir başka hükümde ise yine aynı yıl,

⁷¹⁶ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.60, BN.308.

⁷¹⁷ BOA. İE. HR. 17/1604.

⁷¹⁸ BOA. HAT, 189/9076.

⁷¹⁹ Zeki Arıkan, "Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti, Olive-Oil Trade Between İstanbul and Midilli", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, Sayı 40, s. 6.

⁷²⁰ BOA, A.DVN. DVE. d 909, SN.6, BN.2.

İstanbul'a götürmek üzere Hanya'dan 200 kantar sabun satın alındığı ve bir kez gümrük vergisi alındıktan sonra tekrar talep edilmemesi gerektiği belirtilmektedir⁷²¹. Mora Valisi ve Anabolu kadısına gönderilen hükümde, 1747 yılı itibariyle beher kantarı 60'ar akçeden 1250 kantar sabunun satışı ve tüccarla-satıcı arasında yaşanan anlaşmazlığın halli hususunda ferman sadır olduğunu görmekteyiz⁷²².

Fransa'nın Akdeniz ticaretinde, önceden beri Güney Asya'dan gelen baharatlar ve tedavide kullanılan bitkiler de önemli bir yer tutmaktaydı. Sinameki bitkisinin de bunlardan biri olarak, İskenderun limanından İzmir'e, oradan da Fransa'ya ve İngiltere'ye sevkiyatının yapıldığına dair arşiv kayıtlarında bilgiler vardır⁷²³. Ayrıca bir başka belgede Akdeniz'de Fransız kaptana ait bir gemide 2200 kantar palamut, 480 vukiyye balmumu ve 35 kantar kuru üzümün naklinden bahsedilmektedir⁷²⁴. 1742 yılı Mayıs ayında (Evâhır-ı Rebi'ülevvel 1155) Fransızlara ait "Tartana" tabir olunan gemide, 45 denk sahtiyan, 2 çuval balmumu, 364 varil zeytinyağının bulunduğu ifade edilmektedir⁷²⁵.

1.4.2.4. Yemen ve Frengi Kahvesi

Kahve, ötedenberi Müslüman tüccarlar tarafından Yemen'den Cidde'ye ve oradan da Mısır'ın Kahire ve diğer şehirlerine getirilmekteydi. XVII. yüzyılda Kahire, kahve transit ticaretinin merkeziydi⁷²⁶. 1720'li yıllarda Yemen'den kahvenin yabancı tüccarlar tarafından satın alınarak, Müslüman tüccarlara yüksek meblâğlara satılması sonucu kahve piyasasında sıkıntı baş gösterdi. Bunun üzerine kahve ihracını yasaklayan emirler çıkartıldı⁷²⁷. Ancak her şeye rağmen XVIII. yüzyıl boyunca, Fransız tüccarların en önemli ticarî meta'larından birisi Yemen kahvesiydi. Kasım 1777 (Evâsıt-ı Şevval 1191) tarihli bir belgede, Mısır İskenderiyesi'nden İstanbul'a gelirken Rodos Adası yakınlarında karaya düşen gemide bulunan 5 ferde (top) Yemen kahvesinin yerli halk tarafından ele geçirildiği beyan olunarak, bunun Fransalı kaptana geri teslim edilmesi emredilmekteydi. Bu emre cevaben 25 Mayıs

⁷²¹ BOA, A.DVN. DVE. d 909, SN.10, BN.15.

⁷²² Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.13, BN.60.

⁷²³ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.272, BN.1753.

⁷²⁴ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.8, BN.29.

⁷²⁵ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.6, BN.21.

⁷²⁶ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 636; Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 141.

⁷²⁷ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 141.

1778 (H. 17 Rebi'ülâhır) de yazılan belgede, Rodos Naibi Ahmed Nuri Efendi tarafından, gümrük emininin elinde bulunan kahvenin gümrük ve başka vergiler alınmaksızın, kurtaran âdemlere ve dalgıçlara beher ferdesi 7'şer kuruştan satılarak toplanan paranın kaptana tesliminin yapıldığı görülmektedir⁷²⁸.

1750'lerden sonra Kahire'nin uluslararası ticaretteki rolü, Frengi (Antil) kahvesinin piyasaya girmesi üzerine ortaya çıkan rekâbet ve siyasal istikrarsızlık nedeniyle önemli ölçüde zayıfladı⁷²⁹.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, uluslararası ticaret pazarına girmeye başlayan Osmanlı limanları, bir taraftan da Yeni Dünya'dan gelen sömürge malları olan şeker, boya maddeleri ve bilinen Yemen kahvesinden daha ucuz olan Frengi (Antil) kahvesinin geldiği merkezler oldu. İthal edilen bu yeni malların çoğu köle emeği içermekteydi. Bundan dolayı Osmanlı eyaletleri bu süreçte, karşılaştırmalı maliyet avantajları üzerine kurulu, yeni bir işbölümünü içeren daha geniş bir dünya ticaret sistemine ister istemez katılmış oluyordu⁷³⁰.

Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransa'dan ithal edilen ürünlerin % 75'ini tekstil, diğer kısmını da yarı işlenmiş veya işlenmemiş ürünler oluşturmaktaydı. Amerika'dan getirilen ürünlerin başında kahve ve şeker gelmekteydi. 1734 yılında başlayan İstanbul'a kahve ithalatı 1740'larda ortalama 100-150 tona, 1750 de ise 250 tonla zirveye ulaştı. Yüzyılın sonlarını ifade eden 1770-1780'lerde ortalama 250-300 hatta 500 tonu bile gördüğüne dair bilgi vardır⁷³¹. İstanbul Gümrük Emini'ne Ağustos 1763 (Evâsıt-ı Safer 1177) tarihinde gönderilen fermanda, elçi Vergennes'in gönderdiği bir arzuhalde yer alan Frengi kahvesi ticaretinin zorluklarına işaret edilmektedir. Fransız tacirler tarafından Fransa'dan getirilen 20000 vukıyye Frengi kahvesinin satılmak istendiği, ancak Yeniçarşı tüccarının “Mahzûrat-ı mütenevvi'âdandır” diyerek almak hususunda tereddüd gösterdikleri belirtilmektedir. Fermana uyularak, İstanbul'da “Tahmis”⁷³² tarafında bulunan Yeniçarşı attarları kethüdası es-Seyid Mehmed Ağa tarafından gümrüğe getirilen Frengi kahvesinin satışı için yardımcı olunması, gümrüğü ödendiğinden tekrar vergi talebinde

⁷²⁸ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.337, BN.3460.

⁷²⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 635.

⁷³⁰ Bruce McGowan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 849.

⁷³¹ Edhem Eldem, *a.g.e.*, s. 77-78.

⁷³² Tahmis; kahve kavruşan ve kavruşup satılan yer demektir. Osmanlı Devleti zamanında kahve ticareti ile uğraşanlar Mısır çarşısı civarında oturmaktadırlar. Dolayısıyla bu bölge “Tahmis Sokak” olarak adlandırılmıştır.

bulunulmaması istenildi. Daha sonra da izin kâğıdının arkasına şerh düşölmek üzere Galata gümrüğüne götürölüp, Yemen kahvesi ile karıştırılıp karıştırılmadığına dair keşif tezkeresi verildikten sonra “Fransa tüccarının İstanbul harcı olmayan” 20000 vukıyye Frengi kahvesinin, taşraya nakline engel olunulmaması emredildi⁷³³. Ayrıca 1754 yılı Kasım ayında (Evâsıt-ı Muharrem 1168) 17 çuval Frengî kahvesinin Kıbrıs’tan Antalya’ya nakli için izin verildi⁷³⁴.

Fransız tüccarının İstanbul’a getirdiğı koloniyal ürünlerin satışında bazı durumlarda sıkıntılar yaşanmaktaydı. Getirdikleri şeker ve diğör baharatları istedikleri kişilere satışı sırasında, şerbetçi ve akideci esnafının engel oldukları, elçi Gouffier’nin gönderdiği takriri ile anlamaktayız. Ahidnâmeğe aykırı olan bu engellenmenin kaldırılması yönünde Sultan III. Selim tarafından İstanbul ve Galata Kadılarına bir ferman gönderilmiştir⁷³⁵.

1.4.2.5. Tunus Fesi

Fransa, XVIII. yüzyılda Tunus ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ölkelerinin ticaretlerine hâkimdi. Yüzyıllardır korsanlık faaliyetleri ile kendilerinden söz ettiren Tunus ve Cezayir bahsolunan dönemde doğu-batı ticaretinin önemli duraklarıydı. Fransızlar açısından da korsanlığın büyük rol oynadığı eski ilişki, XVIII. yüzyılda yerini ağırlıkla 1741 ve 1748 tarihlerinde yapılan anlaşmalarla güvenilir ve sistemli bir nitelik kazanan ticarete bıraktı. İthal edilen mallar çoğunlukla Fransa’dan Fransız gemileriyle gelmekteydi. Zaman zaman korsanlığa karşı Fransızlarınki kadar korunmalı olmayan gemiler de kullanılmaktaydı. Tunus’un ihraç ürünleri başta yün, deri, hurma, balmumu ve zeytinyağı, genellikle Tunus Yahudilerinin akrabalarının beklediğı İtalya’nın önemli limanı Livorno serbest limanına gönderilmektedir⁷³⁶.

Tunus yününden yapılan fesler, Fransız ticaretinde önemli bir yere sahipti. Bu dönemde bir kısım Osmanlı reayası tarafından giyilen fesin yıllık ticaret hacmi, yüzyılın başında 1000 ile 5000 arasında iken yüzyılın sonlarına doğru bu rakam 10000 ile 15000’e ulaştı. Ancak en yüksek düzeye 20 bin fes ile 1772-1774 arasında

⁷³³ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.219, BN.1299.

⁷³⁴ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.95, BN.573.

⁷³⁵ BOA. C. HR. 40/1957.

⁷³⁶ Bruce McGowan, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 857.

ulaştı⁷³⁷. Fesler 1740 yılından itibaren de Tunuslu işçiler tarafından Marsilya'daki fabrikada üretilmeye başlanmıştı. Daha sonraki yıllarda Béarn'da da bir fabrika kurulmuş, bu fabrikasyon neticesinde Fransız fesleri Tunus feslerinden daha üst bir kaliteyi yakalamıştı⁷³⁸.

Akdeniz'de fes ticaretinin önemine binaen, son ahidnâme olan 1740 ahidnâmesinde bu konuya özellikle şöyle yer verilmişti;

“...Françe tüccârının gerek Françe ve Tunus taraflarından getirdükleri fes İzmir'e dâhil oldukda İzmir meyve gümrüğü emîni feslerin gümrüğünü “ben alırım” deyü her bâr nizâ‘ ider imiş bu madde bir hüsn-i kâlîbe ifrâg olunmak lâzım gelmekle fîmâ ba‘d Françe tüccârının getirdükleri fes mâdâm ki İzmir'de fûruht olunmaya emîn-i mezkûr tarafından gümrük mutâlebe olunmaya. Ve eğer zikr olunan fes anda fûruht olunur ise ber vech-i mu‘tâd resm-i gümrüğü emîn-i mezkûr tarafından alına. Ve eğer sâlifü'z-zikr fes Âsitâne'ye gelür ise büyük gümrük emînine mu‘tâd üzere resm-i gümrüğü edâ oluna...”

Değerlendirdiğimiz belgeler içinde Tunus feslerine dair, Temmuz ve Kasım 1777 (Evâhır-ı Cemâziyelevvel 1191 - Evâhir-i Şevval 1191) yıllarına ait iki hüküm görülmektedir. İzmir Kadısı'na gönderilen fermanlarda, Fransa'dan İstanbul'a götürmek üzere İzmir iskelesine gelen 483 deste Tunus feslerini, İzmir'de satmadığı halde gümrük vergisinin ödendiği, daha sonra da Galata'da bulunan ortağının da malı aldığı zaman, tekrar vergi talebiyle rencide ettirilmemeleri emredildi. Ahidnâmede belirtildiği üzere % 3 gümrük vergisi ödendikten sonra tekrar vergi istenilmemesi gerekmektedir⁷³⁹.

Ecnebiye Defterleri evrakları dışında, Cevdet Hariciye tasniflerinde de Tunus'tan yapılan fes ticareti konusuna dair bilgiler görülmektedir. 4 Ağustos 1777 (H. 29 Cemâziyelâhır 1191) tarihinde İzmir Voyvodası'na yazılan bir hükümde, İzmir'de

⁷³⁷, Sultan II. Mahmut döneminde yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra, Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmet Paşa tarafından, Fransız askeri talimi üzere kalyoncu askerlerinden kurulan, yeni askeri birlikteki askerlerin başlarına fes giydirilmesi, XVIII. yüzyılın sonunda fes giyiminin yaygınlaşmaya başlamasının bir sonucu olarak düşünülebilir. Bu askerleri gören II. Mahmut, Asâkir-i Mansûre askerlerinin de onlar gibi eğitilmelerini ve başlarına fes giydirilmesini emretmiştir. Ayrıntı için bkz. Ahmet Yaramış, “Feshane'nin İlk Kuruluş Yılları”, *Tarih-i, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VIII Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları 26, İstanbul Aralık 2004, ss. 95-99.

⁷³⁸ Edhem Eldem, *a.g.e.*, s. 64;

⁷³⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.338, BN.3462; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.335, BN.3448.

yaşayan Fransa tüccarlarından Bilankar'dan, İzmir'e getirdiği feslerin gümrük vergisini burada ödedikten sonra, tüccarın ortağının bulunduğu Selanik limanında feslerden tekrar gümrük talebinde bulunulmaması emredilmiştir⁷⁴⁰. Bir başka hükümde ise, Fransa tüccarının kendi memleketinden ve Tunus'tan getirdiği fesleri, İzmir limanında diledikleri esnafa satmaları hususunda Mağripliler tarafından engellenilmek istendiği ifade olunmuştur. Bu engelleme ile Fransız tüccarlarının, keyfiyetten kaynaklanan bir mağduriyetleri ortaya çıktı. Durumun düzeltilmesi için de İzmir Kadısı'nın görevlendirildiği görülmektedir⁷⁴¹.

1.4.2.6. Değerli Taşlar (Maî ve Sarı Yakut- Zümrüt)

Osmanlı pazarlarına Hint kumaşlarının ve değerli taşlarının getirilmesine dair belgeler XV. yüzyıla kadar gitmektedir. XVI. yüzyılda Basra Körfezi ve Kızıldeniz yolu ile Hindistan'la faal bir ticaret görülmektedir. Bu ticarete pamuk ve pamuklu ürünler başta gelmekteydi⁷⁴². Ayrıca inci, yakut, zümrüt, cam ve porselen gibi lüks mallar da ticareti yapılan önemli mallardandı. Bu ticaret bazen Hintli tüccarlar bazen de yabancı tüccarlar vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi⁷⁴³. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Uzak-Doğu ticaretinde Fransızlar en büyük paya sahiptiler. Güney Asya'dan alınan ham mücevherat ve taşlar, Avrupa'da işlendikten sonra Osmanlı ülkesine satılmaktaydı. Konuya dair Bozcaada Kadısına gönderilen hüküm, Fransız tüccarların yine Hindistan'dan getirdikleri ham mücevherleri kendi ülkelerinde işlendikten sonra Osmanlı ülkesine ihraç etmelerine dair bir örnektir. 1746 yılı Mart ayında (Evâil-i Rebi'ülevvel 1159) Fransa'dan İstanbul'a nakil olmak üzere Kotorye isimli tacire ait gemide, 2 kıt'a maî yakut, 4 kıt'a zümrüt ve 47 adet ham maî yakut ve 1 kıt'a "Topaz" adı da verilen sarı yakut yüklenmişti. Toplam değeri 1300 kuruş eden bu kıymetli mücevherlerin içinde bulunduğu gemi, çıkan fırtına sonrası Boğazhisarları önünde karaya oturmuştu. Durumun haber alınması üzerine geminin kurtarılması ve içinde bulunan değerli malların burada bulunan Fransa konsolosuna teslimi hususunda ferman sadır olmuştur⁷⁴⁴.

⁷⁴⁰ BOA. C. HR, 148/7361.

⁷⁴¹ BOA. C. HR, 13/619, 5 Kasım 1764 (H. 10 C 1178).

⁷⁴² Halil İnalcık, *Türkiye Tekstil Tarihi*, s. 83.

⁷⁴³ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 938.

⁷⁴⁴ BOA, A.DVN. DVE. d 909, SN.7, BN.8.

1.4.3. Memnû‘ Metâ‘nın İhracı Sorunu

XVIII. yüzyılda Batılı devletlerin ekonomik ve ticarî ağırlıkları Atlantik’e kayarken, Doğu ticareti de önemini yitirmemiştir. Bu ticarete ülkede elde edilen tarım ürünlerinin, çıkarılan madenlerin ve belirli bir ölçüde mâmul maddelerin, kayıtsız şartsız satılması da söz konusu değildi. Bazı mallar yasak kapsamı içindeydi. Bu yasaklamanın üretimin yetersiz oluşundan, iç alım-satım-üretim dengesinin bozulması kaygısından ve stratejik nedenlerden kaynaklandığı bilinmektedir. Memnû‘ meta olarak adlandırılan ürünlerin sayısı oldukça fazladır. Bunlar arasında hububat, pamuk, barut, at, silah, deri, gön, balmumu vb. mallar ilk sıralarda yer almaktaydı. Bu yasaklar her zaman yürürlükte olmamış, üretimin fazla olduğu dönemler ya da siyasî ilişkiler bu yasakların genişletilip daraltılmasında etkili olmuştur⁷⁴⁵.

Osmanlı ülkesinde elde edilen tarım ürünlerinin, kıtlık ve hastalık neticesinde yetersiz olması, çıkarılan madenlerin üretiminin eksikliği, stratejik sebepler madrabazların hububat, pamuk ve pamuk ipliğini pazarlardan toplayıp, ihtiyaç sahiplerinin bunları temin edememesi de, zaman zaman bazı kısıtlamaları beraberinde getirmekteydi. Bütün bu gelişmelerin sonunda, 1590’larda tahıl, barut, silah, at, pamuk, kurşun, balmumu, sahtiyan (cilâlanmış deri), donyağı, gön, meşin, pamuk ipliği, koyun derisi ve ziftin Avrupalı tüccarlara satılması yasaklandı⁷⁴⁶. Bu ürünler ahidnâmelerde ve arşiv belgelerinde “Memnû‘ metâ” olarak geçmektedir. Tam karşılığı da “İhracı yasak olan mal” demektir. Ancak XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca Fransa ahkâm defterlerinde ve Hariciye belgelerinde sürekli tekrar edildiğine göre bu yasaklamanın önünün alınamadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Özellikle Avrupa’da yaşanan buğday kıtlığı ve savaşlar gibi sebeplerle Rumeli, Marmara, Ege limanlarından kaçak tahıl ülke dışına çıkarılmaktaydı⁷⁴⁷.

1747 yılına ait hükümde zikr olunan fermanda, memnû‘attan olan ürünler; barut, at, pamuk (penbe) , pamuk ipliği (reşte-i penbe) , meşin, kurşun, balmumu, sahtiyan, gön, zift, donyağı, koyun derisi, kükürt, ipek ve yapağı şeklinde

⁷⁴⁵ Zeki Arıkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhrâcı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s. 283.

⁷⁴⁶ Zeki Arıkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhrâcı Yasak Mallar (Memnu Meta)”s. 288; Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.126.

⁷⁴⁷ Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s.126.

sıralanmaktadır⁷⁴⁸. Bu fermana göre; koyun derisi, gön ve sahtiyanın ihracı yasak olmakla birlikte, Fransız tüccarların tilki ve tavşan derisi (cildari) satın alıp vergisini ödemek kaydıyla ihracına izin verilmekteydi⁷⁴⁹.

Mayıs 1762 (Evâhır-ı Şevval 1175) tarihinde Silivri, Çorlu, Rodoscuk, Hayrabolu, İpsala ve Mihaliç kadılarına gönderilen hükümde; Fransız tüccarlarının, ahidnâmeye göre “Penbe, reşte-i penbe, sahtiyan, balmumu ve ipek” den başka ülkelerine götürmek üzere gümrük emininde “Tefrika” diye tabir edilen mühürlü defterlerinde açıkça beyan edilen eşya ve emtianın resm-i gümrükleri ödendikten sonra yola çıkmalarına izin verilmesi emredilmektedir⁷⁵⁰.

İhracı yasak olan mallar konusunda kurallar, hiçbir zaman kesin olarak uygulanamadı ya da kaçakçılık yoluyla yasaklar ihlâl edildi. Bazı dönemlerde de ahidnâmelere konulan özel hükümlerle yasaklar kaldırıldı. Bu duruma dair çarpıcı örnekler en çok Fransa ile Osmanlı Devleti arasında yaşanmaktaydı. 1604 tarihli ahidnâmede Fransa padişahı ile kadim dostluğa hâlel vermemek için memnû olan metadan, pamuk ve pamuk ipliği ve sahtiyan ticaretine izin verildi⁷⁵¹. Daha sonra bu ürünlere balmumu ve gön ticareti de ilave edildi⁷⁵². Kaçakçılığa karşı Boğaz’dan geçişte gümrük vergisi alınarak eda tezkeresinin verilmesi ve gemisinde ihracı yasak mal olup-olmadığının kontrolünden sonra geçişine izin verilmesi uygulaması İstanbul’dan çıkış yapan bütün tüccar gemileri için geçerliydi⁷⁵³.

1740 ahidnâmesinde ilk olarak pamuk, pamuk ipliği daha sonra balmumu ve gön ihraç etmek yasağının daha önceki ahidnâmelerde kaldırıldığına vurgu yapılarak, bu malların ticaretinde bir sınırlama getirilmediği “...Sultan Selim Hân tâbe serâhu zamânında memnû olan metâ’dan penbe ve reşte-i penbe ve sahtiyân virile deyü hükm-i hümayûn virilmiş imiş hâlâ Âsitâne-i Sa’âdet’imize olan kemâl-i ihlâs ve ihtisâslarına binâen ecdâd-ı ‘izâmımız nevvera’l-lâhu merâkidehüm zamânında memnû’attan akçeleri ile balmumu ve gön (deri) virilüb bir ferd mâni olmaya

⁷⁴⁸ A.DVN. DVE.d Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.20, BN.98.

⁷⁴⁹ BOA. C.HR. 22/1064; İE. HR. 17/1607. Belgelerde tavşan derisi yerine “cildari” geçmektedir.

⁷⁵⁰ BOA, A.DVN. DVE.d Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.205, BN.1206; Başka örnekler için Bkz. BOA, A.DVN. DVE.d Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.208, BN.1222; BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.2, BN.1.

⁷⁵¹ 1604 tarihli ahidnâme için bkz. *Muahadat Mecmuası*, C. I, s. 240-262.

⁷⁵² BOA. C.HR. 186/9259.

⁷⁵³ BOA, A.DVN. DVE.d Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.38, BN.127

deyü...”⁷⁵⁴ cümleleriyle beyan edilmektedir. Arzlarda pamuk ve buğday satışı ile ilgili bilgiler görülmektedir⁷⁵⁵. Lâkin ahidnâmenin ilerleyen kısımlarında da “...mukaddemâ virilen ‘ahdnâme-i hümayûn mûcibince penbe ve reşte-i penbe ve sahtiyân ve balmumu ve gön ve ipek makûlesinden mâ‘adâ alub vilâyetlerine götürmek üzere gümrük ümenâsının ta‘rife ta‘bîr eyledikleri memhûr defterlerinde tasrîh olunan eşya ve emti‘anın dahi resm-i gümrükleri ‘ahdnâme-i hümayûn mûcibince edâ olundukda...”⁷⁵⁶ ifadesiyle yine bir kısıtlamanın olduğundan söz etmek yerinde olacaktır. Konsolos arzlarında da bu kısıtlama göze çarpmaktadır⁷⁵⁷.

XVIII. yüzyılda, Avrupa’ya giden hammadelerin daha pahalıya “Mal olarak” geri dönmesi yani işlenmiş meta olarak Osmanlı ülkesine sokulması, yerli işletmeleri zora sokmaya başladı. Yüzyılın başlarında çuha ve ipekli malların dışarıdan getirilmeyerek ülke içinde yapılması için Damat İbrahim Paşa’nın sadareti döneminde İstanbul’da bir çuha fabrikası ile ipekli kumaş imalâthanesinin tesis edilmesi üzerine gümrüklerde memnû‘ meta ürünlerinin çıkışının daha güçleştiğini ifade edebiliriz⁷⁵⁸.

1.4.4. Osmanlı Kara Sularında Fransız Tüccarlara Yönelik Korsanlık Faaliyetleri ve Bunun Sebep Olduğu Sorunlar

Akdeniz’de XVI. yüzyıldan itibaren artan korsanlık hareketleri, çok derin ekonomik ve toplumsal sonuçlar doğurdu. İster dinî ideoloji ister ulusal ekonomik çıkarlar ister sırf çapul amacı güdülmüş olsun, eninde sonunda korsanlık faaliyetleri Venedik, İspanya ve Osmanlı Devleti gibi denizci güçlere zarar verdi. Akdeniz’de korsanlık, Müslümanların tekelinde olmayıp Akdeniz çapında evrensel bir olaya dönüşmüştü. İspanyol, Fransız, Hollandalı, İtalyan ve İngilizlerin gemicileri ve tüccarlarıyla hepsi korsanlık faaliyetinde bulunmaktaydılar. Deniz kuvvetlerinin zayıflamasıyla Osmanlılar, bu Batılı korsanlarla mücadelede etkisiz kaldı. İngiliz korsanları özellikle bütün Akdeniz’de faaliyetlerini yoğunlaştırdılar⁷⁵⁹. 14 Mart 1744

⁷⁵⁴ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 5-6.

⁷⁵⁵ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.53, BN. 251; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 179, BN. 1082; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN. 60, BN. 308.

⁷⁵⁶ Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri 029/4, s. 19.

⁷⁵⁷ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.2, BN.1;Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.208, BN.1222.

⁷⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, 2. Kısım, s. 570; Zeki Arıkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhrâcî Yasak Mallar (Memnu Meta)”s. 302.

⁷⁵⁹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.1, s. 439.

(29 Muharrem 1157) tarihli Kaptan-ı Derya Vezir Ahmet Paşa (1743-1744)'ya gönderilen hüküm ile Fransa elçi ve konsolosu tarafından “Fransız gemisi” olduğunu söyledikleri gemilerin güvenliği için uyarıda bulunuldu. Fransız gemilerinin Osmanlı Devleti kale ve limanlarına geldikleri zaman, korsan gemilerinin tecavüzüne meydan verilmemesi ve birkaç mil açılıncaya kadar korsan gemisi olduğu bilinen gemilerin hareketine kısıtlanma getirilmesi istenmekteydi⁷⁶⁰.

Akdeniz’de ticarî faaliyette bulunan Fransız tüccarlarının ve gemilerinin, İngiliz korsan gemileri ile Kuzey Afrika (Garp Ocakları-Trablusgarp, Tunus, Cezayir) korsanları olmak üzere iki taraflı tacize uğradıkları görülmektedir.

Osmanlı Devleti tarafından 1580 yılında İngilizlere tanınan ayrıcalıklardan sonra, asırlar boyunca Akeniz ticaretinde devam edecek olan, İngiliz-Fransız rekâbeti başladı. Önceleri diğer Avrupa Devletlerinin kullanacakları bayrak ve İngilizlerin müstakîl konsolosluklar teşkili şeklinde ortaya çıkan anlaşmazlık, İngilizlerin Doğu Akdeniz’deki mevkilerini sağlamlaştırmalarından itibaren ticarî üstünlük iddiası halini aldı. Bu iddia, Osmanlı Devleti’ni Fransa ve İngiltere arasında arabulucu rolü oynamak dolayısıyla zor durumda bıraktı. Fransızlar, XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarına denk gelen dönemde deniz kuvvetleri bakımından zayıf olduğu için İngiliz korsanlarının taarruzlarına daha çok maruz kaldılar⁷⁶¹. 1670’lerden itibaren Fransızlar, Doğu ticaretini geliştirmekle Akdeniz’de yavaş yavaş İngilizlerden üstün duruma gelmeye başladılar. 1689 yılından itibaren başlayan iki ülke arasındaki savaşlar, XVIII. yüzyıl boyunca ara ara devam ederek diğer hususlarda da ilişkileri etkiledi⁷⁶².

İspanya Veraset Savaşı 'nda (1702-1713) Fransa'nın İspanya'yı tutmasına karşılık İngiltere, Avusturya ve Hollanda ile birlikte hareket etti ve ardından Akdeniz’de onların korsanlık faaliyetleri ortaya çıktı. “İzinli korsanlık” olarak adlandırılan ve ticaretin destekleyicisi olan bu faaliyetler de, 1706 yılına kadar Fransa, 100 kadar korsan ve 1400 kadar ticaret gemisi kaybederken, İngiltere'nin ticaret gemisi kaybı 800 dolayında oldu. Avusturya Veraset Savaşları sırasında (1740-1748) İspanya ve Fransa'nın 3400 ticaret gemisi kaybına karşılık, İngiltere de

⁷⁶⁰ BOA. C.HR. 140/6968.

⁷⁶¹ Mübahat S. Kütükoğlu, “XVIII. yüzyılda İngiliz ve Fransız Korsanlık Hareketlerinin Akdeniz Ticareti Üzerindeki Etkileri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 12, Yıl 1968, s. 57.

⁷⁶² Mübahat S. Kütükoğlu, “XVIII. yüzyılda İngiliz ve Fransız Korsanlık Hareketlerinin Akdeniz Ticareti Üzerindeki Etkileri”, s. 58.

hemen hemen bu kadar kayba uğradı. Ancak İngiliz ticaretinin büyüklüğü onun bu kayıpları karşısında bile, kazancını korumasını sağlarken, İspanya ve Fransa ticareti önemli oranda zarara uğradı. Yüzyılın ikinci yarısında Yedi Yıl Savaşı (1756-1763) ve Amerikan Bağımsızlık Savaşları (1775-1783) sırasında da taraflar izinli korsanlıkla birbirlerine zarar vermeye devam ettiler⁷⁶³. Osmanlı Devleti de Avrupa Devletleri korsanlarının, kendi suları içerisindeki hareketlerini tarafsızlık konumuna bağlı olarak biçimlendirdi. Bir Fransız gemisine el koyan, bir korsan gemisi hakkında yürütülen işlemlerde, Osmanlı yönetimi korsan denizcilerin, deniz haydudu değil de devlet hizmetindeki izinli korsan olması halinde, durumun yasallığını kabul etti ve yetkisini ancak bu izinli korsanın Osmanlı sularında ahidnâmeye muhalif davranmasının önlenmesi yönünde sınırladı⁷⁶⁴.

1746 yılı Eylül başlarında (Evâsıt-ı Şa‘ban 1159) Kaptan-ı Derya Vezir Mahmut Paşa’ya gönderilen hükümde, Fransalı ve İngilterelilerin birbirlerine taarruz etmemek hususunda ticaret iskelelerinde bulunan konsoloslarına bildirilmek üzere emirler gönderdikleri ifade edilmektedir. Yine bu hükümde, korsanlık faaliyetleri karşısında nasıl hareket edileceği de belirtilmektedir. Buna göre; kısa bir süre önce İngiltere korsan gemileri Akdeniz adalarına geldikleri zaman Sakız ve İzmir konsolosları durumu ihbar ederek, korsan gemilerdeki kaptanların el koyduğu Fransız gemilerinin Osmanlı Devleti limanlarına getirildiği ve korumaya alındığı beyan edilmektedir. Ayrıca taarruz eden ülkenin gemilerine derhal el konularak kaptanlarının tevkif edileceği ve gereği gibi cezalandırılacakları ifade edilmektedir⁷⁶⁵. Yine aynı dönemde bu korsan gemilerle ilgili olarak bir hüküm de Finike Kadısına ve diğer yerel görevlilerine gönderildi. Finike yakınlarında Fransızlara karşı meydana gelebilecek bir saldırı durumunda, korsan gemilerin ve görevlilerin el koydukları Fransız gemilerini, geri teslim etmelerinin sağlanması yönünde hareket etmeleri emrediliyordu⁷⁶⁶.

Girit Muhafızı’na gönderilen hüküm, konu ile ilgili biraz daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Ticaret amacıyla Osmanlı limanlarına gelen Fransız gemileri, İngiliz

⁷⁶³ Mübahat S. Kütükoğlu, “XVIII. yüzyılda İngiliz ve Fransız Korsanlık Hareketlerinin Akdeniz Ticareti Üzerindeki Etkileri”, s. 58; Şenay Özdemir, “Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti’nin Tarafsızlık Konumu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, Ankara 2004, s. 192.

⁷⁶⁴ Şenay Özdemir, “a.g.m.”, s. 193.

⁷⁶⁵ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.7, BN.35.

⁷⁶⁶ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.9, BN.44.

korsan gemilerinin tehditinden dolayı emniyette olmadıkları için, başka limanlara geçerken, Suda limanında Fransa Devleti tarafından, muhafazaları ve emniyetleri için tayin olunan “Varde Kosta” kalyonları olarak zikredilen gemiler limana demir atmışlardı. Ancak tam bu sırada Hanya ahalisinden bazı fesat ve fitneci kişilerin Sâbık Muhafız Vezir Numan Paşa’ya giderek, hâlâ Suda limanında bulunan Fransız gemilerinin ve yeni gelecek olanlarının ekmek, peksimed ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için yardımcı olmayacaklarını bildirmişlerdi. Lâkin bu sırada bir iki general ve birkaç Fransalı neferin, su almak için kendi hallerinde giderlerken eşkıyalar tarafından bir Fransalının ayağından, bir nefer yazıcılarının da kolundan kılıç darbesi ile yaralandıkları ifade edilmiştir. Burada görevli Fransa konsolosu, Asitâne’deki Fransa elçisine durumu “...adada bulunan Yeniçeri zabitanın müsâmahâsından kaynaklandığı...” şeklinde ihbar etmiştir. Elçinin arzuhalinde anlatıldığına göre ahidnâmeye mugayir bu uygulamaları engellemek için, ahidnâmenin ilgili hükmü hatırlatılarak 1746 yılı Aralık ayı başlarında (Evâil-i Zilkâde 1159) ferman sadır olmuştur⁷⁶⁷. Aynı şekilde İzmir limanına kendi tüccarının muhafazası için gelen “Varde Kosta” gemisinin yiyecek içecek ihtiyaçlarının karşılanması için İzmir naibine, voyvodasına 16 Ocak 1771 (29 Ramazan 1184) tarihinde ferman gönderilmiştir⁷⁶⁸.

1757 yılı Eylül ayında (Evâil-i Muharrem 1171), 6 kıt’a topu ve 13 kişilik mürettebatıyla bir İngiliz korsan gemisi Suda limanına gelir ve limandan gemide çalışacak eleman tedarik etmek ister. Bunun üzere Suda limanında görevli Hanya gümrük emini Tarakçıoğlu İbrahim’in yardımları ile çalışacak elemanlar tedarik edilir. Yeni gelenlerle birlikte korsan gemisi mürettebatı, üçte biri Rum reayadan olmak üzere Müslümanlarla karışık 60 kişiye ulaşır. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Temmuz ayının 27’sinde gemi limandan hareket eder. Bu durumu gören Girit konsolosu, Tarakçıoğlu İbrahim’in, bundan önce İngiliz korsanları tarafından Suda limanında ahz olunan Fransa’ya ait bir tüccar gemisinin ihtiyaçları için hiç yardımcı olmadığı ama İngiliz korsan gemisine olan aleni yardım ve desteğini Fransa elçisine bildirir. Elçi tarafından mühürlü bir takrirle Asitâneye bildirilen duruma cevaben yazılan fermanla, İngiltere ve Fransa arasında saldırılarda taraf olunmaması ve gemilere yardım yapılmaması tenbih edilir. Konu ile ilgili “...Devlet-i ‘Aliyyemle

⁷⁶⁷ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.9, BN.45.

⁷⁶⁸ BOA. C.HR. 153/7603.

dostluk ve musâvât üzere olub birbirleriyle muhâsama iden Françelü ve İngilterelü sefîneleri memâlik-i mahrûse sularında ve kal'a topu altında ve liman ve Cezâir civârlarında birbirlerine taarruz ve cenk ü harb misillü vaz' u hareket eylememek üzere tenbîh ve te'kîd olunub ve Devlet-i 'Aliyye re'âyâsından bir ferd düvel-i merkûme sefînelerine girmeyüb ve bir dürlü i'ânetlerinde bulunmamaları cümleye i'lân ve işâ'at ve re'âyâ makûlesi mütenebbih olmayub hilâf-ı merzâ harekete cesâret ider olur ise müebbeden küreğe vaz' olunmak..." şeklinde gümrük eminin cezalandırılması ve her iki devlete olan eşit mesafe ve dostluk vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca fermada korsan gemilerine yerli reayadan bir kişinin bile yazılmaması açıkça ifade edilmektedir⁷⁶⁹.

Akdeniz'deki korsanlık hareketlerinin Osmanlı şehirlerini olumsuz olarak etkilediğini belirtmekte yarar vardır. Korsanlık sonrası yağmalanan malların akıbeti konusu da devletin yetkililerini meşgul etmekteydi. Bunun önüne geçmek için Osmanlı Devleti bazı tedbirler aldıysa da fazla etkili olamadı. Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılda, yağma mallarının hiçbir şekilde Osmanlı şehirlerinde Osmanlı tebaası tarafından alınıp satılmaması, bu malların kısa bir süre için mahzende korunmalarını kararlaştırdı⁷⁷⁰.

Fransa'nın Kuzey Afrika ile olan ticaretinde ve buradaki faaliyetlerinde en önemli husus korsanlığın önlenmesi ve deniz ticaretindeki güvenliğin sağlanması oldu⁷⁷¹. XVII. yüzyılda Akdeniz'de ticaretin selâmetini temin etmek isteyen ve Osmanlı Devletiyle ticaret anlaşmaları imzalamış olan Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi ülkeler yaşanan çeşitli sorunlardan dolayı Cezayir, Tunus ve Trablusgarb ile anlaşmalar yapmak zorunda kalmaktaydılar. Bu konuda Fransa ile Cezayir arasında ilk anlaşma 21 Mart 1619 yılında Marsilya'da imzalandı. Osmanlı İdaresi Cezayir ve Tunus'la yabancı devletlerin muahede yapmasına müsaade etti. Bu izin Osmanlı Devleti'nin zikredilen beyliklerin yarı bağımsızlığını kabul etmesi anlamı taşımaktaydı. Diğer bir taraftan Afrika imtiyazları Fransızlara, Kuzey Afrika'da büyük bir itibar kazandırdı⁷⁷². Bu imtiyazlar, Akdeniz ticaretinin elde tutulması

⁷⁶⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.132, BN.859.

⁷⁷⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, "XVIII. yüzyılda İngiliz ve Fransız Korsanlık Hareketlerinin Akdeniz Ticareti Üzerindeki Etkileri", s. 59-60; Yücel Özkaya, *a.g.e.*, s. 151.

⁷⁷¹ Paul Masson, *Histoire des Etablissements et du Commerce Français dans l'Afrique Barbaresque, (1560-1793)*, (Algérie, Tunisie, Tripolitaine, Maroc), Paris 1903, s. VI.

⁷⁷² Paul Masson, *a.g.e.*, s. 377.

bakımından hayatî öneme sahipti. Yapılan anlaşmalar ile Akdeniz’de ticaret yapan Avrupa Devletleri gemilerine, tecavüz edilmemesi için ocaklarla bir mütareke yapılmış gibi görünse de Osmanlı Devleti XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca Ocak korsanlarının faaliyetlerinden dolayı daima zor durumlara düştü⁷⁷³. XVII. yüzyılda Garp Ocakları ve özellikle Cezayir korsanları Fransa ile İngiltere’yi bıkırdılar, daha sonra XVIII. yüzyılda da Tunus ve Trablusgarp korsanları etkili oldular⁷⁷⁴. Trablusgarp Beylerbeyine gönderilen hükümler⁷⁷⁵, “...*Françe devleti düvel-i sâireden ziyade Devlet-i ‘Aliyye’me ihtisâs ve sadâkati ve dostluk ve müsâfâtı olub ecdâd-ı ‘izâmım taraflarından verilen ‘ahdnâme-i hümayûn mûcibince her halde himâyet ve sıyânetleri lâzıme-i saltanat-ı seniyyemden olduğu cümlenizin ma’lûmu olup...*” şeklinde başlamaktadır. İncelediğimiz döneme ait Ecnebiye Defterleri ve İbnül-Emin Hariciye evrakları içinde yer alan belgelerde de aşağıda görüleceği üzere Tunus ve Trablusgarp örnekleri sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Selânîk ve Galos iskeleleri arasında bulunan kadılara, naiplere ve zabıtlara gönderilen hükümde, Fransa’ya ait 6 kaptanın gemilerine yükledikleri zahireleri ile yola çıktıkları ve yolculuk sırasında denizde korsanlık ile gezen Tunus ve sair ocaklar tarafından zarar görmemesi için 1742 yılında ferman sadır oldu ve bu fermanın Fransız gemi kaptanlarına da birer suretlerinin verilmesi emredildi⁷⁷⁶. Yine aynı yıl Temmuz başlarında Kaptan-ı Derya Mehmet Paşa’ya yazılan hükümde, Akdeniz’de bulunan Fransa Kaptanlarından François Laporte’a ait, 2200 kantar palamut, 480 vukıyye balmumu ve 35 kantar kuru üzüm ve başka eşyalar yüklü geminin, Nisan ayı başlarında Tunus korsanlarına ait bir gemi tarafından basılarak zapt edildiği bilgisi yer almaktadır. Gemiden zorlukla kaçan Fransalı kaptan, İzmir’e gelerek durumu konsolosa ihbar etti. Konsolos da, elçi De Castellane’e bildirerek vaziyet İstanbul’a kadar ulaştırıldı. Bunun üzerine Padişah tarafından sadır olan fermanda, Osmanlı Devleti sularında Tunus korsanları tarafından Fransalıya yapılacak taaruz ve teaddi karşısında, korsanların derhal bulunması ve yağmaladıkları malların tesliminin sağlanması istenildi⁷⁷⁷.

⁷⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 3, 2. Kısım, s. 303-304.

⁷⁷⁴ Paul Masson, *a.g.e.*, s. V.

⁷⁷⁵ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.210, BN.1227.

⁷⁷⁶ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.3, BN.11; SN. 4.

⁷⁷⁷ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.8, BN.11; SN. 29.

Mora Muhassılı Vezir Hacı Ebubekir Paşa'ya gönderilen ferman da, aynı yıl (1742) içinde vukua gelen Tunus korsan saldırılarıyla ilgilidir. Fermana göre; Tunus korsan gemisi kaptanlarından Süleyman ile 22 kişiden oluşan Kandiyeli levend taifesi “Filika” diye bilinen gemilerini Mora Adasında bulunan Modon limanında demirler. Demirledikten sonra, gece Modon açıklarından geçen Fransa gemilerinden birine baskın vererek zarara uğratar. Burada bulunan Fransa konsolosu, durumu derhal yeniçeri zabıtine haber verir. Zabıt tarafından da bu eşkıyaların başka yerlere gitmelerine izin verilmeyeceği bildirir. Ancak Modon'da oturan Kerim Ağa'nın evinde toplanan eşkıyalar, Ağanın yeğeni tarafından birer birer taşraya ihraç ve Mart'ın 24'ünde Avarin (Navarin) kalesine ulaştırılır. Avarin'de yaşayan Arap isimli kişi tarafından tedarik edilen kayıklarla liman kapısından sabaha karşı çıkmak üzere hazırlanır. Fakat bu kayıklara değil de, burada demirlemiş bulunan “Tartana” isimli bir Fransız gemisini basarak 15 denk ipek, 45 denk sahtiyân, 5 çuval boya bitkisi, iki çuval balmumu, 364 varil zeytinyağı yükü olan gemiyi alıp götürürler. Gemide bulunan iki yazıcı ve iki nefer suya atlayarak kaçmışlar ve durumu voyvodaya haber verirler. Durumun İstanbul'a bildirilmesinden sonra, Tunus korsanlarına karşı yayımlanan ferman ile bölgedeki zabıtlere, zapt olunan ve yağmalanan malların, eşyaların derhal kurtararak konsoloslara teslim edilmesi, suçluların cezalandırılması emredilir⁷⁷⁸.

1762 yılı Şubat ve Mart aylarında (Evâhır-ı Receb 1175- Evâil-i Şaban 1175) Hanya Muhafızı Vezir Tosun Paşa'ya gönderilen fermanlar da, Trablusgarp korsanlarının Fransalı kaptan Atin'e saldırılarını ve alınan tedbirleri ihtiva etmektedir. Bu fermanlarda geçen bilgilere göre“Patanta” diye tabir olunan i'lân kâğıtları ve diğer evraklarıyla yola koyulan Fransa gemisi, Trablusgarp korsanlarından Ahmet isimli şakiye rast gelir. Ahmet “Anaboldandır” diyerek gemiyi ahz ve cebren malları kendi gemisine taşır. Durumu birkaç gün sonra öğrenen Fransa konsolosu, tercüman vasıtasıyla İstanbul'daki elçiliğe bildirir. Ahidnâmede belirtildiği üzere, bir Fransalı esir olur ise, elçileri ve konsolosları “Françelüdür” derlerse bu kişilerin davası görülmek üzere İstanbul'a gönderilmesi ve ellerinde i'lan

⁷⁷⁸ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.6, BN.21.

kâğıdı olanların gelip-geçmelerine izin verilmesi gerektiği ifade edilir. Durumun takibi ikinci bir hüküm gönderilerek yapılmıştır⁷⁷⁹.

Fakat İstanbul'daki Fransız elçileri tarafından yapılan teşebbüsler sonunda⁷⁸⁰, Tunus ve Trablusgarp Beylerbeyilerine gönderilen emirlere rağmen korsanlığın önlenmesi mümkün olmadı. Her defasında gönderilen hükümlerde, ahidnâme şartlarına uyulması, Fransızların seyahat ve ticaretlerine engel olunmaması, karşı hareket edenlerin cezalandırılması bildirilerek, el konulmuş gemiler, mallar ve esirlerin iade edilmesi emr olundu.

1.5. DİNÎ SORUNLAR

1.5.1. Kutsal Yerleri Ziyaret ve Bu Hususta Yaşanılan Sorunlar

Osmanlı Devleti'nde "Ecnebî" olarak adlandırılanlar, "Emân" olarak ülkeye giren "Harbî" yi, yani müste'meni ifade etmektedir. Ecnebîlerin din ve vicdan özgürlüğü genel olarak Avrupalılara tanınan "Ahidnâmeler" çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti'ne gelen yabancıların hukukî statülerinin, genel olarak ahidnâmeler ile belirlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır⁷⁸¹.

Ahidnâmelerle garanti altına alınan din özgürlüğü, ilk olarak 1536 tarihinde Fransa'ya tanınan ayrıcalıklarla düzenlendi. Fransa uyruklu olan tüccar ile yanlarındaki memur, hademe ya da diğer kimseler din ve mezheplerine ait konular ve işlerden dolayı kadılar, sancak beyleri ve subaşılar tarafından yargılanmayacaklar ve tedirgin edilmeyeceklerdi. Fransızlar, geleneklerini ve kutsal kitaplarını gözetmeleri bakımından tümüyle serbest bırakılacaklardı. Diğer bir ifade ile Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransızların dinî alandaki hürriyetlerine karışılmayacağı garantisi verilmişti. Bu konuda daha belirleyici olan ahidnâme, 1604 yılında verilendir. 1604 ahidnâmesi ile Fransa kralına ve kendisinin dostu veya müttefiki olan sair Hristiyan memleketlerine tâbi halkın, Kudüs'teki makâmat-ı mübârekeyi ziyaret etmek hususunda serbest bırakılması ve kendilerine müşkülât çıkarılmaması ve haklarında tecavüzatta bulunulmaması imtiyazı verildi. Kudüs'te oturup Kamâme Kilisesi'nde

⁷⁷⁹ Fransa Ahkâm Defteri d 034-2/11, SN.200, BN.1181; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11 SN. 201, BN. 1187.

⁷⁸⁰ BOA. İE. HR. 17/1586.

⁷⁸¹ Belkıs Konan, "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008, s. 169.

icra-yı ayfın eden rahipler orada emniyet ve huzur içinde ikâmet edip, istedikleri yere gidebileceklerdi. “...*Her hâl-ü kârda himaye ve muavenetten geri durulmaması...*” ifadesiyle ilk defa Fransızların Osmanlı ülkesinde yaşayan bütün Katolikleri himaye ve kutsal yerleri serbestçe dolaşım hakkı kazandığı şeklinde ifadeler basılı kaynaklarda yer almaktadır⁷⁸².

1673 ahidnâmesinin maddelerinde ise yalnızca Kudüs ve Kamâme kilisesi ve buradaki ruhbanlar üzerine ayrıcalıklara yer verildi. Buna göre Fransalıdan Kudüs’ü ziyaret etmeye gelip gidenlere ve Kamame nâm kilisede olan ruhbanlara karışılmaya ve Fransa’ya tabi olan piskoposlar vesâir Frenk mezhebinde olan ruhban taifesi her ne cinsten olursa olsun Osmanlı memleketlerinde kadîmden oldukları yerlerde kendi hallerinde ayinlerini icra eylediklerinde kimse engel olmayacak şeklinde Kudüs-ü Şerif’in dâhilinde ve haricinde Kamame Kilisesi’nde Frenk rahiplerinin hâlâ oturup ellerinde olan ziyaretgâhlarına kimsenin engel olmaması imtiyazı tanındı⁷⁸³.

1740 kapitülasyonlarına gelince, daha kapsamlı ve ayrıntılı olarak kutsal yerler ve din adamları konusuna yer verildiği görülmektedir. “...*Françeliüden Kudüs-i Şerif ziyâretine gelüb gidenlere ve Kamame nâm kenîsede olan ruhbânlarla dahl ü taarruz olunmaya...*” ve yine bir başka bölümde “...*Françe pâdişâhı ile dostluk üzere olan harbîlerden Kudüs-i Şerif ziyâretine ‘azîmet eyleyenler evvelden gelegeldikleri üzere gerü emn ü emân ile kendü hallerinde gelüb gidüb ziyâret itmek istediklerinde gelişde ve gidişde rencîde ve remîde olunmayalar...*” ifadesiyle diğer Gayr-i Müslimler de himaye edildi. Aynı ahidnâmede birkaç yerde daha kutsal yerlerle ilgili hükümler tekrar edilmektedir⁷⁸⁴.

Ecnebiye defterleri içindeki kayıtlarda yukarıdaki hususlara dair sorunlar ve çözümü konusundaki fermanlar bulunmaktadır. Öncelikle sıklıkla karşılaşılan hükümler, Fransız reayasının Kudüs ve çevresindeki kutsal yerlere yapacakları

⁷⁸² Ali Reşad, *a.g.e.*, s. 100-108; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. 3, s. 206-207; Belkıs Konan, “a.g.m.”, s. 173.

⁷⁸³ Mehdi Fraşerli, *a.g.e.*, s. 88; Ayşin Şişman, “a.g.m.”, s. 536-537.

⁷⁸⁴ “...*Françeliüye tâbi’ olan ruhbân tâifesi her ne cinsden olur ise olsun memâlik-i pâdişâhîde kadîmden oldukları yerlerde kendü hallerinde olub âyinlerin icrâ eylediklerinde kimesne mâni’ olmaya. Ve Kudüs-i Şerif’in dâhilinde ve hâricinde ve Kamame nâm kilisede kadîmden olugeldüğü üzere temekkün eyleyen Frenk râhiplerinin hâlâ sâkin olub ellerinde olan ziyaretgâhlarına kemâ kân Frenk râhiplerinin ellerinde olub kimesne dahl eylemeye ve tekâlîf talebiyle rencîde eylemeyeler ve da ‘vâları zuhûr eyledikde mahallinde fasl olmazsa Âsitâne-i Sa’âdet’e havâle oluna ve Kudüs-i Şerife varan Fransız ve anlara tâbi’ olan her ne cinsden olur ise varmada ve gelmede kimesne dahl eylemeye...*”.

ziyaret konusunda alınan yol izinleri, cizye ve diğer vergilerden muaf olduklarına dair emirlerdir. Konuya dair aşağıdaki örnekler açıklayıcı mahiyettedir:

Selânik'ten başlayıp, Kudüs'e kadar yol üzerinde bulunan kadılar başta olmak üzere bütün görevlilere Temmuz 1742 (Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1155) tarihinde İsak Veled-i Molsiye isimli Fransız tercümanı için alınan yol izninde, ahidnâmeye mugayir vergi talebiyle rencide edilmemesi için de uyarı yapılmıştır⁷⁸⁵.

1762 yılı Temmuz ayında (Evâsıt-ı Zilhicce 1175) Galata'da bulunan Bader de Menigault ve Bader de Cakomo adlı iki rahibin İstanbul'dan Trabzon, Çıldır ve Ahıska havalilerine yolculukları için gerekli yol izni ve cizye talebiyle rencide edilmemeleri emredilmiştir⁷⁸⁶.

İzmir'de yaşayan rahip Jean Batiste'nin de Ankara'daki Fransa tüccarının hizmeti için gideceğinden yol emri verilmesi için elçi Saint Priest Bâb-ı âlî'ye arzuhalde bulunmuştur⁷⁸⁷.

Kudüs Kadısı'na ve Mütessilimi'ne gönderilen 1746 yılı Nisan ayına (Evâsıt-ı Rebi'ülevvel 1159) ait bir hüküm; eski kadı Bekrîzade Halil Efendi'nin 1745 yılında iki defa sadır olan emr-i şerifeyi kayıt etmek için Fransız rahiplerden 2750 kuruş aldıktan sonra kanâat etmeyip daha fazla para isteğini konu edinir. Kadı aldığı para ile ikna olmayıp, sicile kayıt edilen emr-i şerife'yi ve hüccet-i şeriiye için de gerektiğini ifade ederek rahiplerden zorla para talebinde bulunup ve onlara baskı uygulanır. Bekrîzâde Halil Efendi'den sonra görevlendirilen yeni kadıya rahiplerin mağduriyetlerinin ahidnâmeye uygun olarak giderilmesi ve “*Kudüs-ü Şerif'in dâhilinde ve hâricinde ve Kamâme kilisesinde eskiden olduğu üzere yerleşen Frenk rahiplerinin ellerinde olan ziyaretgâh izinlerine karışılmaması ve vergi talebiyle rencide edilmemeleri*” emredilir. Ayrıca aynı yıl Fransız rahiplerinin ahidnâme mucibince “*himâyet ve sıyânet olunmaları*” için yeni bir ferman sâdır olur⁷⁸⁸. Aynı tarihte Şam Valisine ve Kadısına gönderilen hükümlerde Şam'da yaşayan Fransız rahiplerinin kendi hallerinde İncil okumaları ve ayin yapmalarına kimsenin engel olmaması emredilir⁷⁸⁹.

⁷⁸⁵ BOA, A.DVN. DVE. d 908, SN.10, BN.38.

⁷⁸⁶ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.207, BN. 1219.

⁷⁸⁷ BOA. C.HR. 157/7831.

⁷⁸⁸ BOA, A.DVN. DVE. d 909, SN.9, BN.13.

⁷⁸⁹ BOA, A.DVN. DVE. d 909, SN.9, BN.14; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.6, BN.31.

Elçi Comte De Castellane'nin gönderdiği hüküm, Fransa rahiplerinin Osmanlı ülkesinde karşılaştıkları sorunları içermektedir. Arzuhalde belirtildiği üzere, Fransa rahiplerinden Cizvit ve Kapuçin mezhebine mensup rahipler ile Kudüs'te yaşayan rahiplerin, Şam sakinlerinden bazıları tarafından, gerek fakir zimmîlerden ve gerekse Fransa rahiplerinden, “*Sizleri deynek altında çeviririz ve zincire bağlarız ve Şam-ı Şerif’de olduğunuz kadimî yerlerinizden tard ve ib’ad ederiz.*” diyerek tehdit edilmişlerdi. Bunun üzerine Şam’da yaşayan ruhbanlar, korku ile kiliselere kapanarak lâzım gelen yiyecek ve ihtiyaçlarını bile karşılayamaz hale gelmişledi. Padişah I. Mahmut bu durumu haber aldıktan sonra, Şam Naibi Mevlana es-Seyyid Osman ve müderrisinden Ali el-Muradi ve Nakib’ü-l Eşraf Şam Kaymakamı Ali el-İclâli ve Cami-i Emevi İmamı Muhammed Seyyid’e Ocak 1747’de (Evâsıt-ı Muharrem 1160) bir ferman göndermiştir. Bu ferman ile Fransa rahiplerine kiliselerde ve yaşadıkları mahallerde karışılmaması ve himaye edilmesini ahidnâmeyle dayanak göstererek tekrar etmiştir⁷⁹⁰.

Kudüs’te yaşayan Fransız ruhbanları senede bir defa “Dest-âvîz” yoluyla yani “Ufak hediye” mahiyetinde Şam valilerine çuha ve diğer hediyeler bağlamında yaklaşık olarak 7000 kuruş vermekteydiler⁷⁹¹. Fakat örneklerde göreceğimiz üzere mu’tad olarak alınan para ve hediyelerin dışında, yerel idarecilerin ruhbanlardan daha fazla para talebinde oldukları da rastlanılan bir durumdu. 1761 yılında bölgedeki rahiplerden sancak resmi adıyla 2379 kuruş, avâid resmi olarak 14100, kapı harcı adıyla 3000 ve kaydiyye adıyla da 11000 kuruşlarını cebren ve zulmedilerek alındığı Fransa elçisi tarafından İstanbul’a bildirildi. Şam Valisi Vezir Osman Paşa’ya gönderilen hükümle 7000 kuruştan başka rahiplerden para talep edilmemesi ve alınan paraların geri teslimi hususunda gerekenin yapılması emredildi⁷⁹². 1760 yılında da Kudüs Mutesellimi tarafından mutada aykırı olarak Fransa ruhbanlarından, 5500 altın, yine sancak resmi, avâid, kapı harcı ve kaydiyye adlarında 30479 kuruşlarının zorla alındığının bildirildiğini görmekteyiz. Ağustos

⁷⁹⁰ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.13, BN.59.

⁷⁹¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.199, BN.1779; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.221, BN.1306; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.224, BN.1332; Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.336, BN.3458; BOA, İE. HR. 17/1600.

⁷⁹² Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.199, BN.1779.

1763'de (Evâsıt-ı Safer 1177) sâdır olan ferman ile fazla paraların ruhbanlara iadesi emredildi⁷⁹³.

Hıristiyan camiası ve din adamları için önemli günlerden biri de Paskalya bayramıdır. Hz. İsa'nın yeniden dirildiği gün olarak kutladıkları bu bayram Nisan ayının ilk yarısı içindeki Pazar günlerinden birinde kutlanmaktadır. Bu bayramda özellikle Galata'da bulunan Efrenç kilisesinde, Cumartesi ve Pazar geceleri sabaha yakın, mutad ayin icra edileceğinden gerekli iznin ve güvenliğin sağlanması için alınacak tedbirleri Bâb-ı âli'ye aktarmak yine İstanbul'da yaşayan Fransız elçilerinin göreviydi⁷⁹⁴.

Kudüs'te zaman zaman kutsal yerler sebebiyle bölgede yaşayan Gayr-i Müslimler arasında değişik mezheplerin ayinleri ile ilgili farklılıklardan dolayı da sorunlar çıktı. Bu sorunların temeli Ortaçağlara kadar gitmektedir. Kudüs'ün Müslümanların eline geçişinden sonra bizzat Halife Hz. Ömer tarafından verilen bir emân ile buradaki Hıristiyanların ziyaretgâhları ve ibadet yerleri hususundaki şartlar belirlendi⁷⁹⁵. Osmanlı Hükümdarları da öncelikle Fatih Sultan Mehmet ve bölgenin fethinden sonra Yavuz Sultan Selim tarafından nişân-ı hümayûnlar yayınlayarak buradaki Hıristiyan mezhepler ve diğer dinler arasında huzur ve asayişin sağlanması için gerekli düzenlemeleri yaptılar. Sonuç olarak, yaklaşık 400 yıl Kudüs'ü yöneten Osmanlı Devleti tebaasında en kalabalık azınlık grubu olan Rumların ve Ermenilerin diğer mezheplere mensup reaya ile huzur ve güven içinde yaşamalarını sağladı. Bunların dışında kalan ecnebilere de ahidnâmeler ile ayrıcalıklar tanındı.

Fransızlara verilen ahidnâmelerde, Katolik Fransız reayanın ve rahiplerinin, özel alanlarına ve ayinlerine müdahale edilmemesi konusunda sürekli uyarılarda

⁷⁹³ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.221, BN.1306.

⁷⁹⁴ BOA. İE. HR. 17/1599.

⁷⁹⁵ Bu emân Osmanlı Padişahları için her zaman bir rehber olmuş ve verilen nişân-ı hümayûnlarda zikredilmiştir.

"Rahman ve Rahim olan Allahın adıyla!

Bu sözleşme, müminlerin emiri ve Allah'ın kulu Ömer tarafından, Eyle (Kudüs) halkına verilen bir emândır. Onların canlarına, mallarına, kiliselerine, haçlarına, hastalarına ve bütün fertlerine verilen bir teminattır. Kiliseleri mesken yapılmayacak ve yıkılmayacaktır. İçindeki kutsal eşyaya dokunulmayacaktır. Kimse dinî inanç larından dolayı zorlanmayacak, kendilerine asla zarar verilmeyecek ve yurtlarına Yahudiler iskân edilmeyecektir. Buna karşılık Eyle halkı da, diğer şehirlerin halkı gibi cizye verecektir. Orada bulunan Rumlar çıkarılacak, fakat gidecekleri yere kadar güvenlikleri sağlanacaktır. Çıkmak istemeyenler ise Eyle halkı gibi cizye vereceklerdir. Burada kalıp hasadını almak isteyen de hasadını alacak ve malını satmak isteyen gerekli kolaylık gösterilecektir. Bu, Allah'ın Resulü'nün, halifelerin ve müminlerin Eyle halkına verdiği bir güvenlik ahdidir.." (Bkz. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi II, Editör; Hakkı Dursun Yıldız, s. 93-94, İstanbul 1986).

bulunulduğu görülmektedir. Üç ilahî dinin kesişme noktası olan bu topraklarda, Hristiyan mezheplerinin ortak ibadet yerleri olduğu gibi farklı yerlerinin de olduğu bilinmektedir⁷⁹⁶. 9 Ekim 1755 (3 Muharrem 1169) tarihli Sultan III. Osman’a ait nişân-ı hümayûnda⁷⁹⁷ ve sair kaynaklarda bu kutsal mekânların isimlerini görmek mümkündür⁷⁹⁸. Kudüs’te Hristiyanlara ait olan kutsal yerlerin (Makamat-ı Mübareke) başlıcaları şunlardır:

1) Kamame Kilisesi (Saint-Sépulcre Kilisesi)

Bizans İmparatoru Constantin tarafından 326 yılında Hz. İsa’nın kabri olduğu iddia edilen yer üzerine yaptırılan Kiyâme Kilisesinin bir diğer adıdır. Hristiyan ve Yahudilerin hac mahalli olan bu mekâna “Bâb’ül-Kamame” de denilmektedir. “Kamame”, Müslüman tarihçilerin kullandığı bir ifâde olup, Batılılar “Saint-Sépulcre Kilisesi” demektedirler⁷⁹⁹. Haçlı seferleri sırasında (1130-1149) yeniden tamir edilen mabed, dünyanın her tarafından gelen Hristiyanlarca ziyaret edilir⁸⁰⁰. Kamame Kilisesi, bütün Hristiyan mezheplerinin mukaddes kabul ettiği bir mabedir.

2) Kamame Kilisesinin Büyük Kubbesiyle Hz. İsa’nın Kabri Denilen Yerin Üzerinde Bulunan Küçük Kubbe

Kamâme Kilisesi gibi bütün Hristiyan mezheplerinin itibar ettikleri müşterek olan mekânlardır.

3) Sitt-i Meryem Adını Taşıyan Yedi Parça Kemer

Hristiyan mezheplerinin tamamına ait müşterek bir mekândır.

4) Golgota Tepesi (Celcele) Altında Bulunan Dört Parça Kemer

Kemerlerin yarısı Rumların, diğer yarısı da Katolik Latinlerin himayesindedir.

5) Hacer-i Mugtesil Çevresinde Bulunan Alan

Bu alan bütün Hristiyan mezhepler tarafından müşterek kullanılan bir yerdir.

⁷⁹⁶ Kudüs’te kutsal yerlerin din ve mezheplere göre paylaşımı için Bkz. **EK-IV**.

⁷⁹⁷ Nişân-ı Hümayûn’un metni için Bkz. **EK-V**.

⁷⁹⁸ Fransa Nişân Defteri 027/ 2, SN.107, BN.453; Ayrıca bkz. Ahmet Akgündüz, *Pax Ottoman Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 38-40.

⁷⁹⁹ R.R. Madden, ESQ. M.R.C.S., *Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Paletsine, in 1824, 1825, 1826, and 1827*, Vol II, London 1829, s. 329.

⁸⁰⁰ R.R. Madden’in eseri bir seyahatname niteliğindedir. Eseri, 1824, 1825, 1826 ve 1827 yıllarında Ortadoğu bölgesine yanındakilerle birlikte yaptığı gezinin notlarıdır. Burada adı geçen kiliseye Katolik papazların ayın yaptığı bir gün ziyaret etmiştir. Kilisenin iç özelliklerinden, burada bulunan odalardan ve mezardan ayrıntılı olarak izah edilmektedir Bkz. s. 333.

6) Hazret-i Meryem Türbesi ve Yanındaki Bahçe

Kamame Kilisesi gibi bütün Hristiyan mezhepleri arasında müşterek bir mekândır.

7) Beyt-ül-lâhm Köyünde Bulunan Büyük Kilise

Bu Büyük Kilise'nin içinde Mağarat'ül-Mehd diye tabir olunan Hz. İsa'nın doğduğu mağara bulunmaktadır⁸⁰¹. Ayrıca bu mağaranın kible, kuzey ve güney kapılarının anahtarları da bütün Hristiyan cemaatleri tarafından mukaddes kabul edilmiştir. Burası Rumlar, Latinler ve Ermeniler arasında ciddi ihtilaflara sebep olmuştur. Beşik Mağarası olarak adlandırılan mağaranın ziyareti bütün gruplar tarafından müşterektir. Kapının anahtarları, bazen Katolik Latinlere ve bazen de Rumlara verilmiştir. 26 Eylül 1755 (19 Zilhicce 1168) tarihli belgede Rumların birkaç seneden beri burayı zapt ettikleri, anahtarlarını da ele geçirdikleri ifade edilmiştir.

8) Frenk Kilisesine Bitişik İki Parça Bahçe

Bunlar da Beyt-ül-lâhm'de bulunan bahçelerdir.

9) Hazret-i İsa'nın Kabri Olduğu Söylenen Mekân

Bu mekânda büyük ve küçük iki kurşunlu kubbe, kudas⁸⁰², şamdanlar ve kapısı önünde bulunan yerden Rum kilisesine varıncaya kadar sınır kabul olunan demir parmaklık girişinde bulunan büyük kemerde Fransa kralı tarafından konulan büyük şamdan yer almaktadır. Burasının bir yarısı Fransız Katolikler tarafından “Salib (haç)Yeri” olarak tabir edilmiştir.

10) Hacer-i Mugtesil (Kutsal Taş)

Bütün Hristiyanların mukaddes kabul ettikleri mekândır. Bundan dolayı sorunlu bir yerdir. 1755 yılında Fransız rahiplerinin ayinleri sırasında Rumlar üstünlük göstermek için kandilleri indirip, geleneğe aykırı olarak kabrin önünde büyük kemer altında iki kat taştan şamdan ve Mugtesilde iki mum ve Mağaratüs-salib denilen yerde bir küçük seki yerleştirmişlerdi.

11) Mağaratü'l-Mehd

Hz. İsa'nın doğduğu mağaradır. Bu mağaranın üzerinde bulunan kiliseye “Büyük Kilise” denmektedir. Rumlar buraya tâbi iki bahçenin kapılarını kapatarak yeni iki

⁸⁰¹ R. R. Madden, *a.g.e.*, s. 361.

⁸⁰² Kudas; Hz. İsa'nın Havarileriyle beraber yediği son yemeği anmak üzere Hristiyanların kilisede bir kap içinde ekmek ve şarabı takdis ederek yaptıkları törene verilen isimdir.

kapı ihdas etmişlerdir. Müslümanların da bulunduğu heyet tarafından yapılan keşif sonunda durum ortaya çıkmıştır ki Fransız rahiplerinin elinde bulunan bu alanlarda Rumlar tarafından işgal edilmiştir.

12) Kamame Avlusundaki Mar Yuhanna Kilisesi

Kudüs'ün dışında ayrıca Mar Yakup Kilisesi, buna yakın olan Habs'ül-Mesih Manastırı, Deyr-i Zeytun, Rum Kilisesi, Gürcü Manastırı ve benzeri mukaddes ma'bedler bulunmaktadır.

Osmanlı Padişahları her ihtiyaç duyulduğunda Kudüs ve burada yaşayan Gayr-i Müslim reaya için fermanlar göndermiştir. Bu fermanların ortak özelliği, zaman ilerledikçe Yavuz Sultan Selim tarafından gönderilen fermanlardan daha geniş haklar tanımlarıdır. Osmanlı yöneticileri, Gayr-i Müslim yetkililerin de katıldığı keşif heyetleri ile sorunların çözümü için samimiyetle çalışmıştır. Fransız ruhbanların özellikle Rumlarla aralarında geçen durumu haber veren hüccetlerde, Rumların ellerinde bulunan Hz. Ömer'in uygun bulduğu akdin aslı olmayan, iftira ve yalana dayanan sahte fetvalara karşı, 1635–36 yıllarında Sultan IV. Murad, 1690 yılında Sultan II. Süleyman (1687–1691) ve III. Osman (1754–1757) Rumların, geleneğe muhalif olmamaları ve kutsal topraklarda huzursuzluk çıkarmamaları için fermanlar yayınlamışlardır.⁸⁰³

1757 yılı başlarında (Evâil-i Cemâziyelevvel) Fransa ruhbanları ayin yaparken, Kudüs'te yaşayan Senifer, Bétizeaux ve Candelot adındaki Rum rahipler ve hizmetlerinde olan Ananye isimli zımmî kasıtlı olarak diğer Rum halkını da tahrik ederek hep birlikte Fransa rahiplerini rencide ve tehdit etmişlerdi. Kamame'de Fransız rahiplerine önceden beri nişan-ı hümayûnlarla tanınan ayrıcalıklara rağmen, Rum reayanın uyarılması tenbih edilerek isimlerinin Bâb-ı âli'ye bildirilmesi için ferman sadır olmuştu⁸⁰⁴. 1758 yılında da aynı konuya dair bir hüküm daha mevcuttur⁸⁰⁵.

Şam Valisi ve Kudüs Kadısı'na Kasım 1777 (Evâhır-ı Şevval 1191) tarihinde gönderilen hüküm, bölgedeki Ermeni halkı ve Fransız rahipleri arasında mezar yeri konusunda yaşanan sorunu anlatmaktadır. Kudüs-i Şerif'te yaşayan Fransız rahipleri cenazelerini defnetmek için Kudüs'ün dışında Sihyon (Zion- Hz. Davud Dağı) Dağı

⁸⁰³ Fransa Nişan Defteri 027/ 2, SN.107, BN.453; İE. HR. 17/1596.

⁸⁰⁴ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.123, BN.805.

⁸⁰⁵ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.132, BN.858.

olarak tabir edilen mahalde önceki mezarlar bitişiğinde uzunluğu 56 metre ve eni 37 metreden oluşan arsayı 1659 (H. 1069) yılında Kudüs'te bulunan Ermeni halkının başvekili olan kişiden hüccet-i şer'iyye ile satın almış ve cenazeler defnedilmeye başlanmıştı. Ancak kısa bir süreden beri, yaklaşık 120 yıldır Fransız rahiplerinin elinde olan arsayı buradaki Ermeniler zapt ederek defin işlerine engel olmaya başlamışlardı. Kudüs Kadısı es-Seyid Ahmed tarafından imzalı buyruldu ile arsanın rahiplere ait olduğu beyan edilmişti. Rahiplerde bazı huzursuzluklar çıkararak arsada bulunan Ermeni halkına ait eski ve yeni defnedilmiş cenazeleri ihraç etmek isteğini bildirmişti. Padişah tarafından durumun çözümlenmesi için gönderilen fermana, "...Fransa Devleti Devlet-i Aliyyemin kadîmî dostu ve Ermeni taifesi dahi saltanat-ı seniyyemin cizye-güzar reayası olub.." denilerek tarafgir olmadan hakkaniyete riayet ile arsanın 120 seneden beri Fransız ruhbanlarında olduğuna dair hüccete dayanarak, Ermeni taifesinin davalarının şer'le görülmesi emredilmişti⁸⁰⁶. Ermeniler ve Katolikler arasında yaşanan yer kavgaları, XIX. yüzyılda da devam etmişti. Madden'in eserinde 1800'lerde Ermenilerin, Katolıklara ait Sépulcre Kilisesinin duvarlarının dayalı olduğu Calvary Dağı'na yerleşmeye başladıkları ve durumun Osmanlı yöneticilerini rahatsız ettiği ayrıntılı olarak ifade edilmektedir⁸⁰⁷.

1.5.2. İbadethânelerin Tamir ve Tecdidi Sorunu

Osmanlı ülkesinde yaşayan Gayr-i Müslimler için, Bâb-ı âli'den izin almadan yeni kiliseler inşa etmek ve kiliselerin tamiratını yapmak yasaktır⁸⁰⁸. 1740 Ahidnâmesinde Gayr-i Müslimlere ait ibadet yerlerinin tamiri ve tecdidi konusunda karşılaşılabilecek sorunlara karşı "...Galata'da olan Cizvit ve Kapucin nâm iki Françe ruhbân tâifeleri kadîmden ellerinde olan iki kiliseleri yine ellerinde ve zabt u tasarruflarında olub ol kiliselerin biri ihrâk olunmağla izn-i şer'le ta'mîr olunub yine ke'l-evvel Kapucin ellerinde olub rencîde olunmayalar. Kezâlik İzmir'de ve Sayda'da ve İskenderiye'de ve sâir iskelelerde olan Fransız tâifesinin kiliselerine dahl ve rencîde olunmaya ve bu bahâne ile akçelerin almayalar..." şeklinde yer alan hükümle açıklık getirilmişti.

⁸⁰⁶ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.337, BN.3461.

⁸⁰⁷ s. 331.

⁸⁰⁸ Mehdi Fraşerli, *a.g.e.*, s. 111; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, s. 157.

Elçi Vergennes'in arzuhalinde, İzmir'de ticaretle uğraşan müste'men taifesinin ibadet ettikleri Kassab Hızır Mahallesi'nde Cizvit olarak bilinen Fransız kilisesi ile yine aynı yerde bulunan Kapuçin Fransız kilisesinin yangına uğramış oldukları bildirilmektedir. Yangında sadece misafir odaları büyük zarar gördüğünden yeniden inşa ve tamire ihtiyacı vardır ve bunun için izin istenilmektedir. 1763 yılı Ekim ayında (Evâsıt-ı Rebi'ülâhır 1177) gönderilen fermanla adı geçen kiliselerin fetih sırasında kilisenin yerlileri tarafından terk edilen mabet olup olmadığı ya da Osmanlıların fethinden sonra mı düzenlendiği konusunun keşif yapılarak İstanbul'a bildirilmesi istenmiştir⁸⁰⁹. 23 Ekim 1786 (29 Z 1200) tarihli karar ile de İzmir'de ortaya çıkan yangında, Fransa rahiplerinin kilise ve menzillerinin tahrip olduğu ve tamirine müsaade edilmesine dair izin istenilmiştir⁸¹⁰. Bir başka tamirat izin isteği de Kudüs'ten gelmiştir. Kudüs'te Fransızların elinde bulunan kutsal yerlerin harap olan bölgelerinin tamiri için elçi Vergennes'in isteği ile ferman sadır olmuştu. Aynı hükümde ayrıca Kudüs dışında Frenk rahiplerinin tasarruflarında olan Hz. Meryem kabrinin türbesindeki hasarın "Kasr-ı mil" denilen kil ve kireç ile düzenlenmesi ve ahşaptan olan kapısının acil olarak tamire ihtiyacı olduğu ifade edilmiştir. Kudüs'teki kutsal mekânların ahidnâme hükmüne göre tamirinin mümkün olduğu beyan edilerek, yalnızca türbenin ve kapısının tamirine izin verildiği başka yerlerinde düzenleme yapılamayacağı Ekim 1756 tarihinde (Evâsıt-ı Muharrem 1170) emrolunmuştu⁸¹¹.

⁸⁰⁹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.223, BN.1321.

⁸¹⁰ BOA. İE. HR. 17/1606.

⁸¹¹ Fransa Ahkâm Defteri 034-2/11, SN.117, BN.769; Aynı konuya dair 01 Şevval 1170 tarihli BOA. C.HR. 17/1597 numaralı belgede mevcuttur.

SONUÇ

Osmanlı şehirlerinde ve limanlarında yaşayan Avrupalı tüccarlar, XVI. yüzyıldan itibaren yerel yönetici ve yetkililerle temasları sağlamak üzere konsolos olarak bilinen temsilciler seçmişlerdir. Bu temsilcilerin görev ve yetkileri Osmanlı padişahı tarafından verilen beratla sınırlandırılmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren de Fransa başta olmak üzere, Batılı devletler ahidnâmeler aracılığıyla kendi konsolosluk anlayışlarını Osmanlı yöneticilerine benimsetmeye başlamışlardır. Bu konuda Fransızlar, İskenderiye ve Trablusşam'da ihdas ettikleri konsolosluklarla öncü olmuşlardır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde daha sistematik hale gelen konsolosluklar, 1740-1789 arası dönemde Osmanlı ülkesinde İzmir, Halep, Trablusşam, Sayda, Akka, Kıbrıs, Eğriboz, Selânik, Mora, Drac, Yanya, Narda, İskenderiye, Rodos, Kavala, Sakız, Antalya, Kandiye ve Bender olmak üzere toplam on dokuz şehirde bulunmaktaydı.

Başlangıçta İstanbul'da görevlendirilen elçiler, Padişahın beratıyla görevlendirilmiş birer konsolos muamelesi görmüşlerdir. XVIII. yüzyıldan itibaren de kendi ülkelerinin İstanbul nezdinde siyâsi temsilcileri kabul edilmişlerdir. Fransa'nın İstanbul'da görevlendirdiği elçiler Marquis De Villeneuve (1728- 1741), Comte De Vergennes (1755- 1768), Comte De Saint-Priest (1768- 1784) ve Comte De Choiseul-Gouffier (1784- 1789) görevli bulundukları yıllarda Osmanlı Devleti'nin Avusturya, İngiltere, Rusya gibi devletlerle ortaya çıkan sorunlarında, inisiyatif alıp kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda girişimlerde bulunmuşlardır. Dolayısıyla Fransa XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı dış politikasında elçileri vasıtasıyla etkin rol oynamış ve Doğu Akdeniz'e hâkimiyet konusunda bir hayli mesafe kat etmiştir.

Yeniçağ'da Uzak-Doğu ticaret yolları, bir başka ifade ile Osmanlı hâkimiyetindeki limanlar önemini kaybetmeye başlamıştır. Doğu'nun geleneksel müşterisi olan Avrupalı tüccarların Amerika'ya ilgi duymaları gibi yeni gelişmeler, Osmanlıların daha müsaadekâr hale gelmelerine ve dolayısıyla bu durum

Avrupalıların daha elverişli şartlarda ticaret yapmalarına katkıda bulunmuştur. 1740 ahidnâmesi bu elverişli şartların en önemli belgesi olmuştur. 1740 ahidnâmesi “Muahede” usûlü dâhilinde tanzim edilen ve “Kapitülasyon” adı ile bilinen en son ahidnâmedir. Fransızlar, bu ahidnâme ile Osmanlı ülkesinde “En ziyade müsâadeye mazhar ülke” ayrıcalığını kazanırken, bütün Avrupa-Hıristiyan âleminin himayesini de uhdesine almıştır. Başlangıçta bir lütuf belirtisi olarak verilen ahidnâmeler, başarısız askerî çabalar sonucu bozulan ekonomiyi rahatlatmaya çare olarak, yabancıların tekelinde sömürü aracına dönüşmüştür. Bu durumdan en kârlı çıkan Fransa, Halep’ten Tunus’a, İstanbul’dan İskenderiye’ye kadar açtığı konsolosluklarla çalıştığımız dönem içinde Doğu Akdeniz’de tam bir üstünlük elde etmiştir. Ayrıca Katolik Fransız rahiplerinin XVI. yüzyıldan beri Doğu’da faaliyet gösterdikleri Halep, Suriye, Kudüs, İzmir, İstanbul, Yunanistan gibi yerler, aynı zamanda konsolosluk açılan ve XVIII. yüzyılda Osmanlı-Fransız ticaret ilişkilerinin en yoğun yaşandığı limanlar ve ticaret merkezleri olmuştur. Bu durum misyonerlik faaliyetlerinin ticaret ile olan yakın ilişkisini de gözler önüne sermektedir.

Fransız reayanın, tüccarının, konsolos ve tercümanlarının can ve mal güvenliğinin sağlanması ve ödeyecekleri vergi konusundaki muafiyetler Konsolos arzlarında sıklıkla karşılaşılan konulardandır. Söz konusu muafiyetler doğal olarak ülkede imtiyazlı bir sınıfın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özellikle bu imtiyazlı sınıfa verilen padişah imzalı beratlar ile yerli Rum, Ermeni ve Yahudi gibi azınlıkların tercüman ya da konsolos olarak görevlendirilmeleri, onların giderek güçlenmelerini ve Müslümanlardan daha avantajlı şartlarda Osmanlı ülkesinde yaşamalarını sağlamıştır. Hatta beratlı tercümanlık babadan oğula geçen bir aile mesleğine dönüşmüştür. Bunun yanında Fransa’ya ait Nişan Defterlerinde, Fransız konsoloslarının yanında beratlı tercüman olarak çok sayıda olmamakla birlikte Müslümanların da atandığı görülmektedir. Bu atamalar Halep, Sayda gibi Müslüman nüfusunun yoğun olduğu yerlerde gerçekleşmiştir.

Osmanlı ülkesinde yaşayan Gayr-i Müslim reayanın sorunları verilen ahidnâmelere göre çözümlenmeye çalışılmıştır. Bizzat merkezi otorite tarafından yazılan fermanlarda alt kültürlerin-toplulukların ihtiyaçlarının karşılanmasına

yönelik tanınan imtiyazlar, Osmanlı Devleti'nin insan hakları konusundaki gösterdiği hassasiyeti de ortaya koymaktadır. Bu hassasiyeti özellikle Fransa'ya ait olan konsolos arzları ve bunlara dair hükümlerde görmek mümkündür.

Osmanlı-Fransız ahidnâmeleri, diğer Batılı devletler ile yapılanlara örnek teşkil etmiştir. Daha sonraki ahidnâmeler ve ikili antlaşmalar bu Osmanlı-Fransız ahidnâmeleri temel alınarak hazırlanmıştır. Geniş manada Osmanlı Devleti tarafından ilk defa Fransa'ya olmak üzere bütün Avrupalı devletlere adlî, idarî, siyasî ve dinî haklar ve ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu hak ve imtiyazların Osmanlı ülkesinde görülen uygulamaları XVIII. yüzyılın sonunda bazı Hristiyan unsurların devletten ayrılmasında ve onlara bağımsızlık tanınmasında etken olmuştur.

Ahidnâme hükümlerine göre; Gayr-i Müslim reayanın mirasla ilgili davaları, konsoloslar tarafından çözümlenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte ahidnâmede yer alan hükümler ile hayattaki uygulamada farklılıklar görülmüştür. Zira miras ile ilgili davalara konsoloslar yerine kadıların baktıkları ve bu davaları karara bağladıkları görülmektedir. Bu da Gayr-i Müslim reayanın Osmanlı kadılarının adaletine duydukları güveni ortaya koymaktadır.

Fransa'nın 1740 ahidnâmesinde, barış zamanında Karadeniz'de (Tuna nehri ve Moskof memleketleri) ticaret yapabileceğine dair hüküm yer almakla beraber, bu hakkın Fransa ile birlikte diğer Avrupa devletlerine de kullandırılmadığı bir gerçektir. Devletin bu tutumu, Osmanlıların Karadeniz'in kapalılığı statüsünde kalması hususunda ne kadar ısrarcı olduklarını ortaya koymaktadır. 1740-1789 yılları arasında Ecnebiye Defterlerinde yer alan konsolos arzlarında da Fransızların Karadeniz'de herhangi bir ticarî faaliyeti ile karşılaşılmamıştır. Ayrıca bahsolunan dönem içinde Karadeniz kıyılarında Fransa'ya ait bir konsolosluk merkezi de açılmamıştır (Bkz. EK. I, Harita).

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni siyasî ve iktisadî bakımdan Avrupa'ya bağımlı hale getiren kapitülasyonlar, 1788'de elçi Choiseul Gouffier'ye Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın çok zengin bir kolonisi olduğunu ifade edecek kadar cesaret

vermiştir. Bu durum Fransa'nın ihtilâl öncesi dönemde Osmanlı ülkesinde her bakımdan vardığı noktayı göstermektedir. 1789 yılı ihtilâl açısından önemli olmakla birlikte 1792 yılı Akdeniz'deki Fransız ticareti için gerilemenin başlangıcı sayılabilir. Zira Fransa'nın İngiltere'ye harp ilân etmesiyle birlikte 1793 yılından itibaren Marsilya limanına giriş çıkış azalmış, daha sonra ticarete, İngiltere lehine bir gelişme görülmeye başlanmıştır.

KAYNAKÇA

I. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

1- 980 Numaralı Bâb-ı Asafî Defterleri Kataloğundaki Düvel-i Ecnebiye Defterleri

d 908 numaralı Defter (1738 (H.1150) – 1746 (H. 1158) yılları arası hükümleri ihtiva eder)

d 909 Numaralı Defter (1746 (H. 1158)- 1747 (H. 1159) yılları arası hükümleri ihtiva eder)

2- 989 Numaralı Divân-ı Hümayûn Defterleri Kataloğundaki Düvel-i Ecnebiye Defterleri

27/2 Fransa Nişan Defteri

29/4 Fransa Ahidnâme ve Nişan Defteri

34/2 Fransa Ahkâm (Defter-i Hadariye'den Nakil) Defteri

83/1 Rusya Ahidnâme Defteri

3- 989 Numaralı Katalogda yer alan Nâme-i Hümayûn Defterleri

VII Numaralı Defter (1741-1772 yılları arası)

VIII Numaralı Defter (1772-1803 yılları arası)

4- Arşiv Belgeleri

BOA Cevdet Hariciye: 170/8465; 185/9222; 157/7803; 175/8723; 159/7926; 83/4134; 109/5427; 114/5669; 18/885; 40/1957; 148/7361; 13/619; 186/9259; 140/6968; 153/7603; 157/7831; 17/1597; 185/9222; 162/8083; 22/1064.

BOA Cevdet Askeriye: 1084/47820; 1010/44235; 1009/44183; 704/29544.

BOA İbnül Emin Hariciye: 17/1585; 17/1586; 17/1591; 17/1596; 17/1599; 17/1600; 17/1604; 17/1606; 17/1607; 17/1608; 17/1609; 18/1645; 19/1723.

BOA Hatt-ı Hümayûnlar: 137/5650; 198/9972; 197/9832; 189/9076; 1400/56398; 1931/9832; 263/15178.

BOA Mühimme Defteri: 166; 177.

5- Yazma Eserler

Vergennes Charler Gravier Kont, *Raporlar*, İzmir Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, No. 1902.

II. KİTAPLAR

Abdurrahman Vefik. *Tekâlif Kavaîdi*, C. I, Birinci Baskı, İstanbul 1328

ABOU-EL-HAJ, Rifa'at Ali. *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.

ADIVAR, Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982.

Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*, C. II, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1309.

Ahmet Refik. “Türkiye’de Katolik Propagandası”, *Türk Tarihî Encümenî Mecmuası*, 1 Eylül 1340, Sayı: 5 (82).

Ahmed Resmi. *Hulâsatü’l- İ’tibar*, İstanbul 1286.

Ahmed Vâsıf. *Tarih (Mehasinü’l-Asâr ve Hakâikü’l-Ahbar)*, C. I-II, Bulak Matbaası, Mısır 1243.

Ahmed Vâsıf Efendi. *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâikü’l-Ahbâr*, Haz. Mücteba İlgürel, TTK, Ankara 1994.

AKGÜNDÜZ, Ahmed. *Pax Ottoman Osmanlı Devleti’nde Gayri Müslimlerin Yönetimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

AKINCI, Gündüz. *Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859) Başlangıç Dönemi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.

Ali Reşad-Macar İskender (çevirenler). *Kapitülasyonlar Tarihi, Menşei, Usulleri*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1330.

ARMAOĞLU, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997.

BAĞIŞ, Ali İhsan. *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 1998.

BELİN, M. *Des Capitulations et des Traités de la France en Orient*, Paris 1870.

BENOÎT, Auguste. *Etude sur Les Capitulations Entre L’Empire Otoman&La FranceEt Sur La Réforme Judiciaire En Egypte*, Paris 1890.

BERKES, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978.

BEYDİLLİ, Kemal. *Büyük Friedrich ve Osmanlılar -XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri-*, İstanbul 1985.

BEYDİLLİ, Kemal. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*, Eren Yayınevi, İstanbul 1995.

BOPPE, Auguste. *Relations commerciales de la France et de la Turquie, le renouvellement des capitulations avec la Porte et la question d'Egypte sous Louis XIV. 1670-1673.*

BOZKURT, Gülnihâl. *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

CHARRIÈRE, Ernest. *Négociations de la France dans le Levant, I- IV*, Paris, 1840-60.

D'ARGENSON, Marquis. *Journal et Mémoires*, C. 1, Paris 1859.

DE TESTA, Le Baron I. *Recueil Des Traités De La Porte Ottomane*, Tome Premier, Paris 1864.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi II, Editör; Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1986.

ELDEM, Edhem. *French Trade in İstanbul in the Eighteenth Century*, Brill, Leiden, Boston, Köln 1999.

ERCAN, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları, Turhan Kitabevi, Ankara 2001.

ERGİN, Osman Nuri. *Türk Maarif Tarihi*, C. II, İstanbul 1939.

FAROQHI, Suraiya and Gilles Veinstein. *Merchants in the Ottoman Empire*, Collection Turcica Vol. XV, Peeters Paris-Louvain-Dudley, May 2008.

FAROQHI, Suraiya. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.

FİLİPPİNİ, J.-P. & L.Meignen & C.Roure & D.Sabatier & G.Stéphanides. *Dossiers sur le Commerce Français en Méditerranée Orientale au XVIII Siècle*, Travaux et Recherches de l'Université de Droit d'Économie et de Sciences Sociales de Paris, Paris 1976.

FINDIKLILI Mehmed Ağa. *Silahdar Tarihi*, C. 2, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

FRAŞERLİ, Mehdi. *Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışı (İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikâk-ı Hâzırası)*, Yayına Hazırlayan; Fahrettin Tızlak, Isparta 2008.

FUKASAWA, Katsumi. *Toilerie et Commerce du Levant au XVIIIe Siecle d'Alep à Marseille*, Marseille 1987.

GOUFFIER, Choisel. *Voyage Pittoresque Dans L'Empire Otoman, en Grèce, dans la Trade*, Tome Troisième, Second Edition, Paris, 1842.

GÖYÜNÇ, Nejat. *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul 1983.

GRAMMONT, Jean-Louis Bacqué & Sinan Kunalp et Frédéric Hitzel. *Représentants Permanents de la France en Turquie (1536–1991 Et de la Turquie en France (179- 1991)*, Varia Turcica, İstanbul-Paris 1991.

GUILLAUME, Martin. *Voyage a Constantinople: fait a l'occasion de l'ambassade de M. Le Comte de Choiseul Gouffier a la Porte Ottomane*, Paris 1821.

HASSAL, Arthur. *The Balance of Power 1715-1789*, London 1907.

HAYDAROĞLU, İlknur Polat. *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara 1993.

HAYTA, Necdet-Uğur Ünal. *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2008.

HOCA, Saadettin Efendi. *Tacü't-Tevarih*, C. 2, Tâbhane-i Amire, 1279-1280.

IORGA, Nicolas. *Points de vue sur l'histoire de l'Orient à l'époque moderne*, Paris 1925.

ORTAYLI, İlber. *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. 1, IRCICA (Zaman Yayıncılık), İstanbul 1999.

İmparatorluktan Portreler, Suna ve İnan Kırâç Vakfı Koleksiyonu, Pera Müzesi Yayını 1, İstanbul 2005.

İNALCIK, Halil ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınları, Ankara 2006.

İNALCIK, Halil. *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Seçme Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.

_____. *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

İzzî Süleyman Efendi. *İzzî Tarihi*, Konstantiniye 1199.

KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 1976.

KARATAŞ, A.İhsan. *Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimlerin Toplum Hayatı*, Bursa Örneği, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2009.

KOCABAŞ, Süleyman. *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, Vatan Yayınları, İstanbul 1990.

_____. *Misyonerlik ve Misyonerler*, Vatan Yayınları, İstanbul 2002.

KOCABAŞOĞLU, Uygur. *Majestelerinin Konsolosları*, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580- 1900), İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

KÖSE, Osman. *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, TTK, Ankara 2006.

KURAN, Ercüment. *Avrupa 'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri: 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

KURAT, Akdes Nimet. *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553- 1610)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

KURTOĞLU, Fevzi. *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Hasan Paşa*, İstanbul 1942.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974.

_____. *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, 1983.

_____. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1994.

MADDEN R.R., ESQ. M.R. C.S. *Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Paletsine, in 1824, 1825, 1826, and 1827*, Vol II, London 1829.

MANTRAN, Robert. *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C. 2, TTK, Ankara 1990, İstanbul 1991.

_____. XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz’de Ticaret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler, Ankara 1988.

MASSON, Paul. *Histoire des Etablissements et du Commerce Français dans l’Afrique Barbaresque, (1560-1793)*, (Algérie, Tunisie, Tripolitaine, Maroc), Paris 1903.

Mehmed Süreyya. *Sicil-i Osmanî 3*, Yayına Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul 1996.

Muahedat Mecmuası, Hakikat Matbaası, İstanbul 1294.

MURPY, Orville T. *Charles Gravier Comte de Vergennes, French Diplomacy in the Age of Revolution 1719-1787*, 1982 New York.

Mustafa Nuri Paşa. *Netâyic’ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleri ile Osmanlı Tarihi*, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, III-IV, Ankara 1987.

NORADOUNGHIAN, Gabriel Efendi Recueil. *D’Actes Internationaux de L’Empire Ottoman: Traités, Conventions, Arrangements, Déclarations, Protocoles, Proces-Verbaux, Firmans, Berats, Lettres-Patentes et autre Documents Relatifs au Droit Public Extérieur de la Turquie*, (4 cilt) , Paris 1897.

ÖZKAYA, Yücel. *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

PAKALIN, Mehmet Zeki. *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1946.

PANZAC, Daniel. *La Petse dans l’Empire Ottoman 1700-1850*, Louvain, Editions Peeters, 1985.

PERNOT, Maurice. *Rapport Sur Un Voyage d’Étude à Constantinople en Egypte et en Turquie d’Asie (Janvier- Août 1912)*, Typographie Firmin-Didot et Cie, Paris.

PHİLİPP, Thomas. *Acre The Rise and Fall of a Palestinian City, 1730-1831*, New York 2001.

PİNGAUD, Léonce. *Choiseul-Gouffier: la France en Orient sous Louis XVI*, Paris 1887.

POLVAN, Nurettin. *Türkiye’de Yabancı Öğretim I*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1952.

PURGSTALL, Baron Joseph Von Hammer.; *Osmanlı Tarihi*, Çev. Mehmed Ata, Yayına haz., Mümin Çevik- Erol Kılıç, İstanbul 1998.

RUNCIMAN, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. 1, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1998.

SARICAOĞLU, Fikret. *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001.

SCHEFER, Charles. *Mémoires sur de L'Ambassade de France en Turquie, 1525-1770*, Amsterdam, 1988.

SELANİKÎ Mustafa Efendi. *Tarih-i Selaniki*, Haz. Mehmet İpşirli, C. 2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1989,

SETTON, Kenneth M. *Papacy and The Levant (1204-1571)*, Volume IV, The American Philosophical Society, Philadelphia 1984.

SHAW, Stanford J. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1994.

SOLAK-ZÂDE Mehmed Hemdemî Çelebi. *Solak-zâde Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

SOREL, Albert. *The Eastern Question in the Eighteenth Century the partition of Poland and the Treaty of Kainardji*, London 1898.

SOYSAL, İsmail. *Fransız İhtilali ve Türk- Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789–1802)*, TTK, Ankara 1964.

Subhî Mehmed Efendi. *Tarih (Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte)*, İbrahim Müteferrika Matbaası, Dersaadet 1198.

Süleyman İzzî Efendi. *Tarih*, İstanbul 1199.

SÜREYYA, Mehmet. *Sicill-i Osmanî 3*, Yayına Haz. Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul 1996.

ŞEM'DÂNİ-ZÂDE, Fındıklılı Süleyman Efendi. *Tarihi Mür'it-tevârih*, C. 1, Haz. M.Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.

ŞİŞMAN, Adnan. *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

TANPINAR, Ahmet Hamdi. *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1956.

TOTT Baron de. *Memoires du baron de tott sur les Turcs et les Tartares*, 1785 Amsterdam.

UNAT, Faik Reşit. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964.

_____. *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnemeleri*, TTK, Ankara, 1968, s.56-57.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara 1975.

_____. *Osmanlı Devleti Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara, 1948.

ÜLKER, Necmi. *İzmir Şehri Tarihi I*, Ticaret Tarihi Araştırmaları, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.

Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi. *Subhî Tarihi Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin*) Haz. Mesut Aydın, İstanbul 2007.

VANDAL, Albert. *Une ambassade française en Orient sous Louis XV [Texte imprimé] : la mission du marquis de Villeneuve, 1728-1741 (1853-1910) / 2e édition / E. Plon Nourrit et cie / 1887.*

VEİNSTEİN, Gilles. *İlk Osmanlı Sefiri 28 Mehmet Çelebi'nin Fransa Anıları: Kâfirlerin Cenneti*, Ark Kitapları, Çev. Murat Aykaç Erginöz, İstanbul 2002.

VOLNEY Constantin François. *Oeuvres, Voyage en Egypte eten Syrie, pendant les annees 1783, 84 et 1785, suivie de considerations sur la guerre des Russes et des Turks*, Paris, 1825.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefaretnamesi. Haz. Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, Ocak 1975.

III. MAKALELER

AFYONCU, Erhan. “İlk Türk Matbaasının Kurucusu Hakkında Yeni Bilgiler”, *Belleten*, C. LXV, Sa. 243, Ağustos 2001, Ankara 2002, ss. 607-622.

AKTEPE, M. Münir. “Mahmud I”, *İA.*, C. 7, ss. 158–165.

ARIKAN, Zeki. “1536 Kapitülasyonları ve Cumhuriyet İdeolojisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayını, C. 24, Sayı: 37, Ankara 2005, ss. 11–28

_____. “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta), *Tarih Dergisi Bekir Kütükoğlu’na Armağan Özel Sayısı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, ss. 279-306.

_____. “Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti, Olive-Oil Trade Between İstanbul and Midilli”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, Sayı 40, ss. 1-28.

BAYKAL, Bekir Sıtkı. “Mustafa III”, *İA.*, C. 8, İstanbul 1979, s. 703.

BAYKARA, Tuncer. “Kökboya”, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir 1999, s. 181-182.

BOSTAN, İdris. “Karadeniz’in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, ss. 304-309.

_____. “Rusya’nın Karadeniz’de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)”*Belleten*, C. LIX, Sayı: 225, Ağustos 1995, ss. 353- 394.

BOZKURT, Gülnihal. “İslam Hukuku’nda Müste’menler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları: 522*, (Prof. Dr. Fadıl H.Sur’un Anısına Armağan) Ankara 1983, s. 361-379.

BOZKURT, Nurgül. “Avusturya Kapı Kethüdalığı (1700-1736)”, *OTAM (Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sayı 13, Ankara 2002, ss. 245-259.

BOZKURT, Nebi. “Eman”, *TDVİA.*, C. 11, ss. 75-77.

ÇADIRCI, Musa.; “II. Mahmud Döneminde (1808-1839) Avrupa ve Hayriye Tüccarı”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Birinci Uluslar arası Kongresi, Tebliğler*, Ankara 1980, ss. 237-241.

ÇİÇEK, Kemal. “Yabancı Konsolosluk Tercümanları”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 146, Şubat 1996, ss. 17- 23.

DAVID, Geza. “Baron de Tott, François”, *TDVİA*, C. V, İstanbul 1990, s. 83-84.

ELDEM, Edhem. “La Circulation De La Lettre De Change Entre La France Et Constantinople au XVIIIé Siecle”, *L’Empire Otoman, la République de Turquie et la France*, Varia Turcica III, İstanbul 1986, ss.87-97.

EMECEN, Feridun.; “Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”, *Osmanlı Siyasi Tarihi*, Editör; Ekmeleddin İhsanoğlu, C. 1, İstanbul 1999, s. 35.

EREN, Ahmed Cevat. “III. Selim”, *İA*, C. 10, İstanbul 1980, ss. 441-457.

ERGENÇ, Özer. “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Belleten*, LII, 203, 1988, s. 501- 533.

FAROQHI, Suraiya. “Krizler ve değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal tarihi 1600-1914*, C. 2, Editör: Halil İncik- Donald Quataert, İstanbul 2006, ss. 543-743.

GÖKBİLGİN, Tayyib. “Konsolos”, *İA.*, C. 6, İstanbul 1977, ss.836–840.

_____. “Süleyman I”, *İA.*, C. 10, İstanbul 1980, ss. 118- 122.

GÖNEN, Yasemin Saner. “Hukukî Kapitülasyonlar ve Sonuçları”, *Osmanlı* 6, YTY, Ankara 1999, ss. 340-353.

GÖYÜNÇ, Nejat. “XVIII. yüzyıl’da Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) ve Yapıları” *İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, TTK, Ankara 1976, ss. 461- 468.

GRAMMONT, Jean -Louis Bacqué. “Les relations franco-turques au XVIème et XVIIème siècles”, *Kanuniden Günümüze Türk-Fransız İlişkileri Uluslararası Kolokiyumu, 18-19 Şubat 2010, Avrupa Parlamenentosu, Strasburg* (Bildiri kitapçığı basım aşamasındadır).

_____. “Kanuni Sultan Süleyman’ın I. François’ya İki Mektubu”, Çev. Refet Yinanç, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını, C. 8, Sayı 14, Ankara 1963, s. 89-94.

GÜLER, Mustafa. “1150/1737 Osmanlı-İsveç Ticaret Anlaşması, 1150/1737 Ottoman-Sweden Trade Agreement”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, Sayı: 2, Aralık 2007, Afyonkarahisar, ss. 101- 119.

İNALCIK, Halil. “Avrupalı Devletler Sistemi: Fransa ve Osmanlı”, *Doğu Batı Makaleler I*, 241-258, Ankara Ocak 2009, ss. 241-258.

_____. “İmtiyâzât”, *Encyclopedia of Islam*, C. III, 2. Baskı, London 1971, ss. 1178-1195.

_____. “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 73 (Ağustos 1991), Çev. Eşref Bengi Özbilgin, ss.21- 50.

_____. “Osmanlı’nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret”, *Doğu Batı Makaleler I*, Ankara Ocak 2009, ss. 259-291

İPŞİRLİ, Mehmet. “Osmanlı devletinde Eman Sistemi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç*, Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Bildiriler, Ankara 1999, s. 3-11.

İRBEÇ, Yusuf Ziya. “Osmanlı Devletinin Dış Dünya İle Temasları Neticesi İktisadi ve İçtimai Politikasında Oluşan Değişiklikler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 58, 1989, ss. 117–131.

KOLOĞLU, Orhan. “Fransız Devriminin Osmanlı Diplomasisinde Yarattığı Hareketlilik”, *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç*”, Ankara 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, TTK, ss. 13-19.

KONAN, Belkıs. “Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2008, ss. 167-182.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. “Ahidnameler ve Ticaret Muahedeleri”, *Osmanlı 3*, YTY, Ankara 1999, ss. 329-341.

_____. “Osmanlı Gümrük Kayıtları”, *Osmanlı Araştırmaları I*, 1980, ss. 219-234.

_____. “Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 10- 11*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1983, ss. 151-166.

_____. “XVIII. Yüzyılda İngiltere ve Fransa’nın Korsanlık Hareketlerinin Akdeniz Ticareti üzerinde Etkileri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 12, 1968, ss. 57-71.

LANDAU, Jacob M. “Saint- Priest And His Mémoire Sur Les Turcs”, *L’Empire Otoman, la République de Turquie et la France*, Varia Turcica III, İstanbul 1986, s. 127- 149.

LYBYER, Albert Howe. “Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi III*, Çev. Necmi Ülker, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1987, ss. 141-157.

MANTRAN, Robert. “Monsier de Guilleragues, Ambassadeur de France á Constantinople, et le Commerce, Français au Levant (1679- 1685)”, *L’Empire Otomanla République de Turquie et la France*, Varia Turcica III, İstanbul-Paris 1985, ss. 59-61.

_____. “XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda İstanbul’da Azınlıklar, Meslekler ve Yabancı Tüccarlar”, *Tarih ve Toplum*, Nisan 1985, s. 235- 239.

_____. “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi”, Çev. Zeki Arıkan, *Tarih İncelemeleri Dergisi III*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1987, s. 159- 175.

MATUZ, Joseph. “A Propos de la Validité des Capitulations de 1536 Entre l’Empire Otoman et la France”, *Turcica, Revue d’Etudes Turques, Peuple, Langues, Cultures, Etats*, Tome XXIV, Paris 1992, ss. 183-185.

_____. “Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa Arasındaki 1536 Kapitülasyonlarının Geçerliliği Hakkında”, *Türkiye Günlüğü*, Çev. Eriman Topbaş, Sayı 58, Kasım-Aralık 1999, ss.130-132.

McGOWAN, Bruce. “Âyanlar Çağı, 1699-1812”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Editör: Halil İncelik- Donald Quataert, İstanbul 2004 C. 2, ss. 759-867.

ODAKA, Hiroki. “Osmanlı Diplomasisinin Batılılaşması”, *Osmanlı 1*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 676-680.

ORTAYLI, İlber. “İkinci Viyana Kuşatması’nın iktisadî Sonuçları Üzerine”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda iktisadi ve Sosyal Değişim*, Ankara 2000.

ÖZCAN, Abdülkadir. “Humbaracı Ahmet Paşa”, *TDVİA*, C. 18, s. 351-

ÖZDEMİR, Şenay. “Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devletinin Tarafsızlık Konumu”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, Sayı: 36, 2004 Ankara, ss. 189-203.

ÖZKUL, Ali Eftal. “Kıbrıs’taki İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri”, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Editörler: Haydar Çoruh- M. Yaşar Ertaş- M. Ziya Köse, İstanbul 2011, ss. 303-351.

PANZAC, Daniel. “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Ticareti”, Çev. Serap Yılmaz, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 4, İzmir 1989, ss. 179-192.

QUATAERT, Donald. “İsahatlar Devri 1812–1914”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, İstanbul 2004, ss. 885-1053.

SARICAOĞLU, Fikret. “Hacı İvaz Paşa”, *TDVİA*, C. 14, İstanbul 1996, ss. 487-488.

SAVAŞ, Ali İbrahim. “Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi”, *Osmanlı 1*, YTY, Ankara 1999, ss. 643-659.

SOYSAL, İsmail. “Türk-Fransız Diplomasi Münâsebetlerinin İlk Devresi”, *Tarih Dergisi*, C. 3, Sayı 5-6, İstanbul 1953, ss. 70-79.

SÖYLEMEZ, Faruk. “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22, Yıl 2007/1, ss. 69- 85.

ŞİŞMAN, Ayşin. “1702-1708 Tarihleri Arasında Türk-Fransız İlişkilerinde Konsolos Arzları ve Bunlara Ait Hükümler”, *Belleten*, C. LXIII, Sa.237, Ankara 1999, ss. 509-557.

TİMUR, Taner. “Matbaa, Aydınlanma ve Diplomasi: Said Mehmed Efendi”, *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı Yayınları, Sayı 128, Ağustos 2004, s. 54- 62.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. “Selim III’ün Veliht iken Fransa Kralı Lûi XVI. İle Muhabereleleri”, *Belleten*, Sayı 5-6, C. II, Yıl 1938, ss. 191-246.

ÜLKER, Necmi. "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'deki İngiliz Tüccarlarına Dair Ticari Problemlerle İlgili Belgeler", *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi -Ticaret Tarihi Araştırmaları-*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, ss. 115-116.

ÜLKER, Necmi. “Batılı Gözlemcilere Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Şehri ve Ticari Sorunları”, *Tarih Enstitüsü Dergisi* 12, 1981-1982, ss. 314-317.

_____. “Sarıbey Oğlu’nun İzmir’e Yürüyüşü ve Avrupalı Tüccarlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* IV, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1989, ss. 43-51.

VATIN, Nicolas. “A propos du voyage en France de Huseyn, ambassadeur de Bajazet II auprès de Louis XI (1483)”, *Osmanlı Araştırmaları* IV, İstanbul 1984, ss. 35-44.

VEİNSTEİN, Gilles. “Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu”, *Osmanlı* 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 256-263.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin. “Bir Avrupa Diploması Merkezi Olarak İstanbul 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre”, *Osmanlı* 1, YTY, Ankara 1999, ss. 660-675.

_____. “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diploması Dönemi (1703- 1789)”, *Türkler*, C. 12, YTY, Ankara 2002, s. 491.

YARAMIŞ, Ahmet. “Feshane’nin İlk Kuruluş Yılları”, *Tarih-i, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VIII Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları 26, İstanbul Aralık 2004, ss. 95-99.

YILMAZ, Özgür. “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, Volume 2/7 Spring 2009, ss. 359-382.

IV. TEZLER

AMAR, Isaac A. *Les Capitulations en Turquie, dans le Levant et en Extrême-Orient (Türkiye, Doğu ve Uzakdoğu da Kapitülasyonlar)*, Faculté de droit de L’université de Genève Yayını, 1922 (Sunulan tez).

DEMİRBAŞ, Mehmet Ali. *XVIII. Yüzyılda Fransız Elçisi De Vergennes’in Osmanlı İmparatorluğu Hakkındaki Raporları*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1987.

ESER, Sıdıka. *Vergennes Charler Gravier Kont'un 1767 Tarihli Raporları Çerçevesinde XVIII. Yüzyıl Denge Politikası ve Osmanlı- Fransız İlişkileri*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2007.

EKLER

EK-I. Harita: Osmanlı Devleti'nde 1740–1789 Yılları Arası Fransız Konsoloslukları

EK-II. Belgeler: Konsolos Tayinleri ile İlgili Hükümler

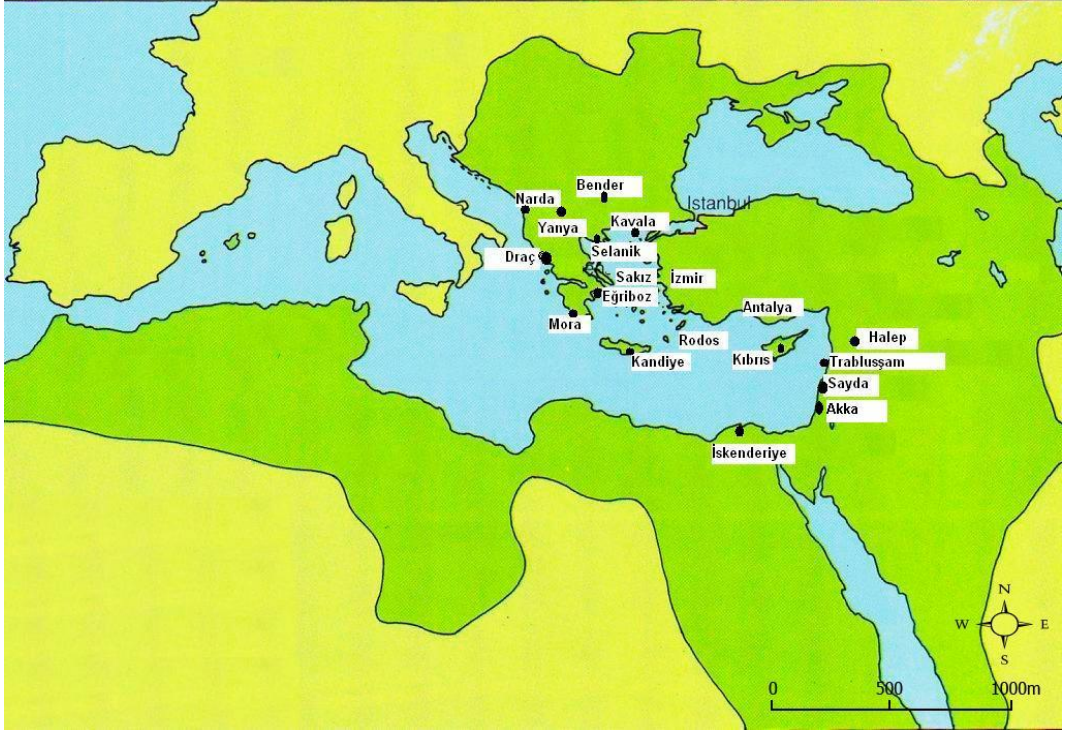
EK-III. Ahidnâme: 1740 Ahidnâmesi

EK-IV. Kroki: Kudüs'te, Din ve Mezhepler Arasında Kutsal Yerlerin Dağılımı

EK-V. Nişân- Hümâyûn: Kudüs ve Kutsal Yerlerle ilgili III. Osman'a ait 9 Ekim 1755 (H. 3 Muharrem 1169) Tarihli Belge

Ek- VI. Elçilere Ait Resimler

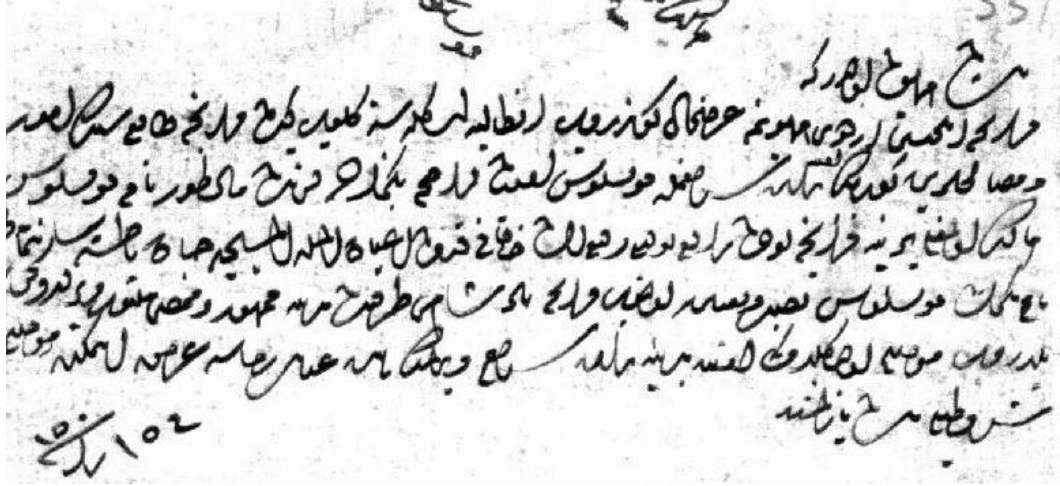
EK-1.

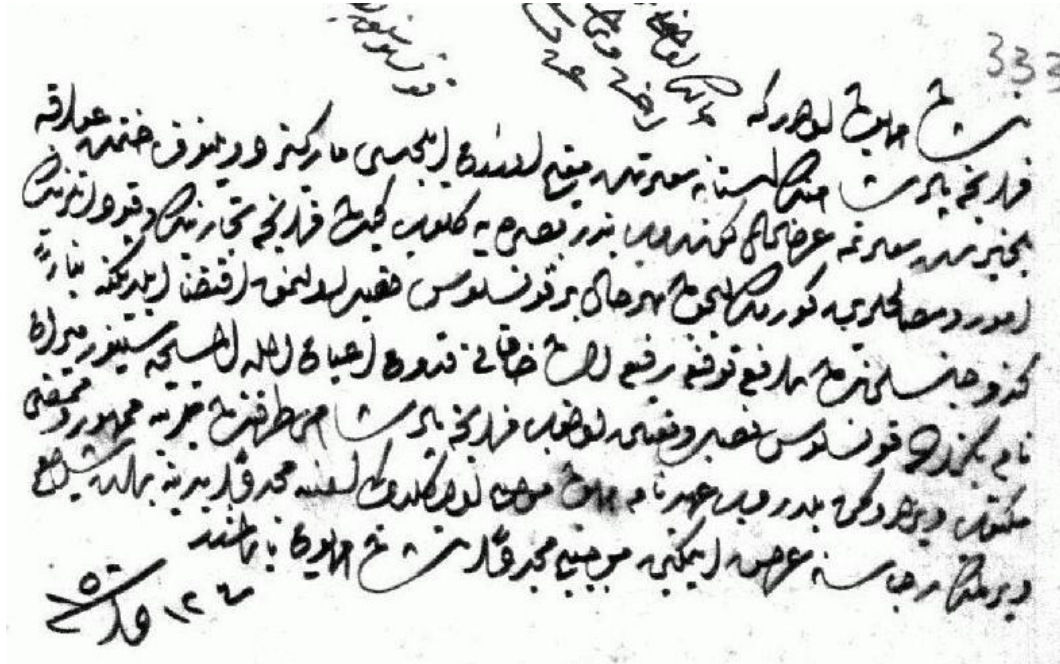
Harita: Osmanlı Devleti'nde 1740–1789 Yılları Arası Fransız Konsoloslukları

EK-2. Belgeler:

Belge 1. Konsolos tayinleri ile ilgili hükümler;

1- ADVN. DVE. d 027/2 SN. 82, BN. 331. (Jean Paste'nin, Antalya Konsolosluğu'na atandığına dair hüküm)

2- ADVN. DVE. d 027/2 SN. 82, BN. 333. (Senyor Merat'ın, Basra Konsolosluğu'na atandığına dair hüküm)

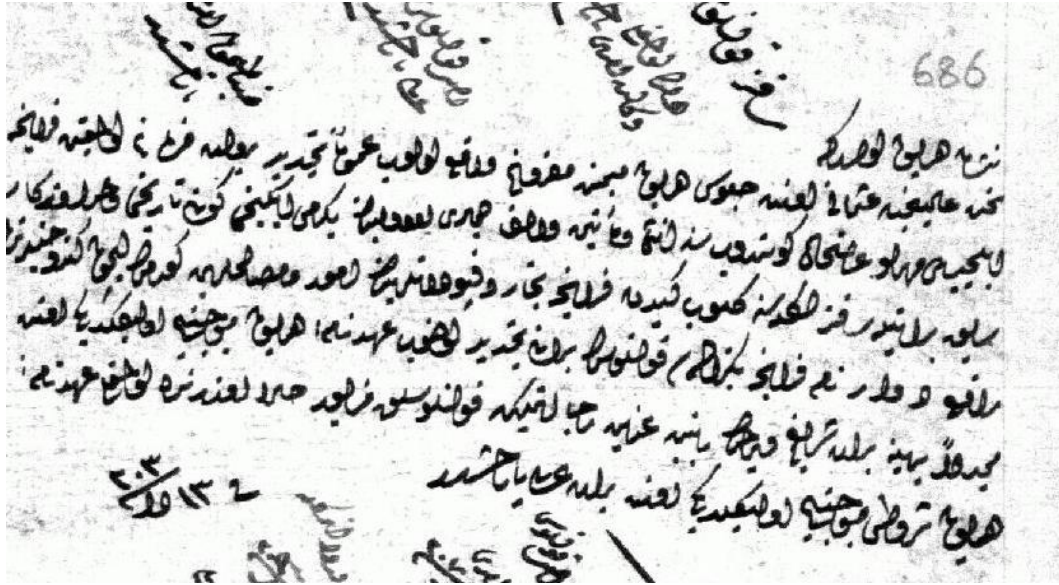
[illegible][illegible]

مصلح مهبط لواءكم
 عازم الخديوي تبارك وتعالى من قبله
 لاسم الله العظيم الذي لا اله الا هو
 المستجاب له ما في قلوبكم من
 فقا في حدود ارجاء الامم المسيحية
 طوفت برية مفض ومماور مكنت
 برية بلده سبله وريشكا
 بلده باقية

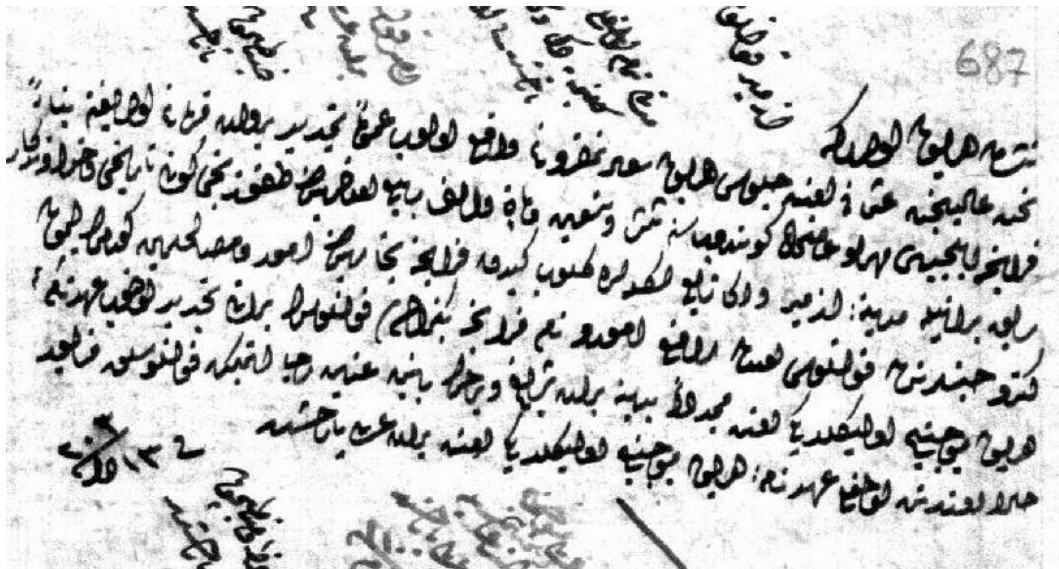
5- ADVN. DVE. d 027/2 SN. 84, BN. 338. (Paul'un, Narda ve Sayda Konsolosluğu'na atandığına dair hüküm)

136
 حبيب وطيحي وزيره وعلو مدرسه
 فرانسيس ليجسي عفاك كونه مدب مجله
 لودو كاسيور لاني هاتيك لودل
 بلدرجين برك جيجيه قونكوسل
 وصيته لوانه بانه حيا هوز
 (تكملة مقال لسنه 136) باقية

6- ADVN. DVE. d 034-2/11 SN. 39, BN. 136. (Pierre Thomas'ın, Halep Konsolosluğu'na atandığına dair hüküm)

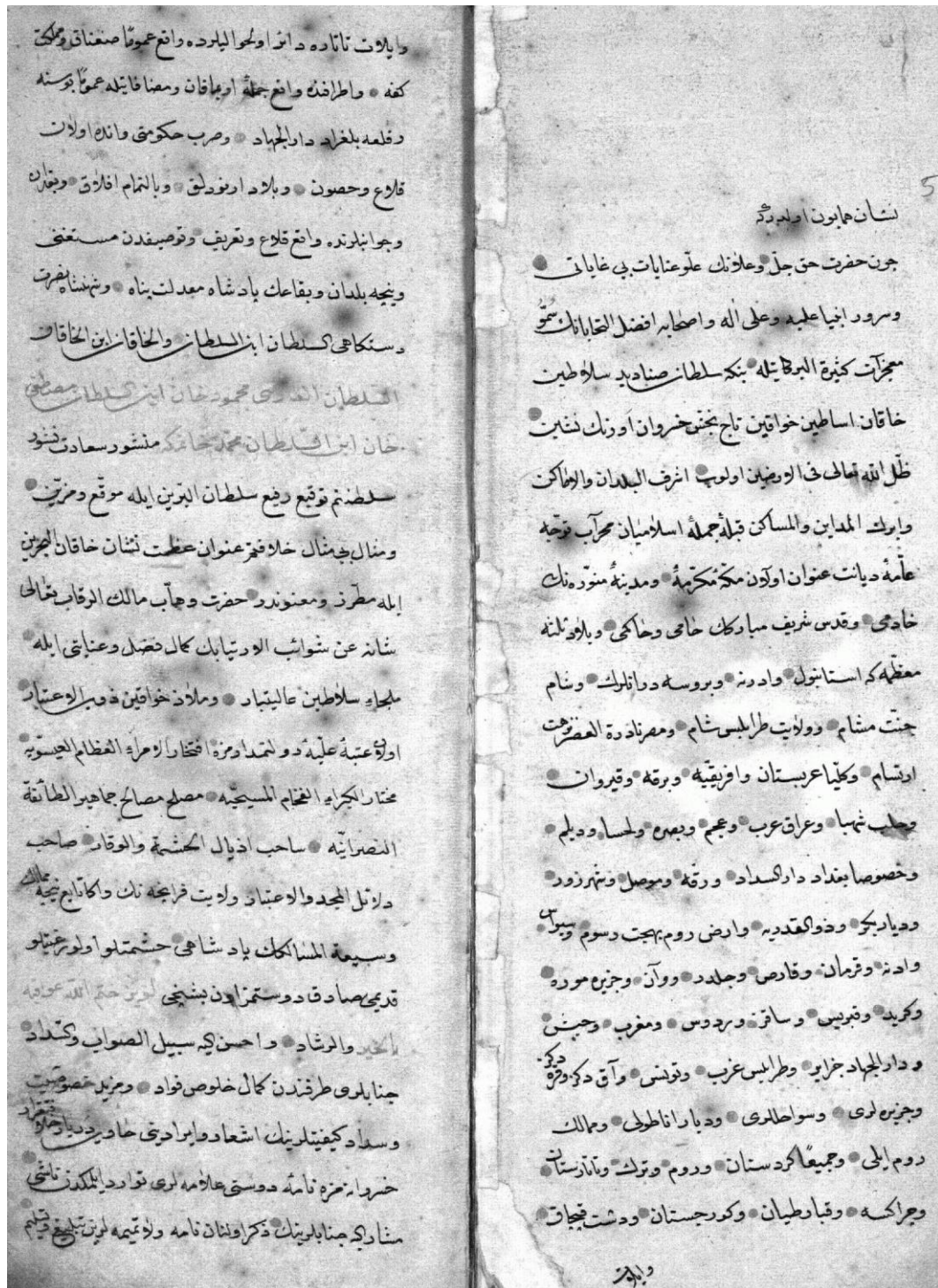
13- ADVN. DVE. d 027/2 SN. 148, BN. 686. (Sakız Adası Konsolosu De Vart'ın, beratının yenilendiğine dair hüküm)

14- ADVN. DVE. d 027/2 SN. 148, BN. 687. (İzmir Konsolosu Amourous'un, beratının yenilendiğine dair hüküm)

EK-3 Ahidnâme:

1740 Ahidnâmesi Osmanlıca Metni

ADVN. DVE. d 029/4 SN.1-2,BN.1.

ایچون بالغعل ارباب استشاره لرین اولوب حالواستانه
 سعادتمرده ایچیلک خدمتند اولان مقبول و معبود و مدبر
 و فراست کتور ذروه امراء المله المسیحیه عمده کبره الطائفة
 الکبریایه لیس صالوات و ما دیکرد و لیونف ختمت عواقبه
 بالبحر سدره سینة موهبت عنوان شاهانه مره عرض و استبدان
 ایلدکن رسم دیرین دولت ابد قین اوزده عواقف ایت
 خاقان و عواقف رخصت خسرو انیر نبدول و موصول
 قلدیفه بناء موی کیم دیشکام سریر سعادتمیر مالوکانه
 حضور فایض کوز شهریارانه مرده مظهر ثقیفات شهنشاهانه مر
 اولد قدن صبح مشاریکه جنابا لوبیک سالف البیان نامه
 ولا دانه لوبی کتور و ب نسلیم ایتمکله قاعد قلدیه عفاف
 و دبدیه مستدیمه جهانبانی اوزده دستور اکرم میولغم
 نظام العالم ناظم منظم اوم مکمل ناموس السلطنة العظمی
 مرتب مراتب الخلافة الکبری المحفوظ بصنوف عواقف الملک
 الوعلی وزیر اعظم ستوده شیمر وکیل مطلق قرض
 قدیم الحاکم محمد باقا ادام الله تعالی اجله
 وضاعف بالنصر التاید اقتداره و اقباله و ساهیلته مرجه
 مفهوم مودت مرسومی دخی یایه سیرا علاقم عرض
 اولوب مصنون محبت مشحون عهد بنشین و دوز
 الحیدر الحین اباء کرام و اجداد عظام انا و الله براهینهم
 حضراتی ایل حشمت اکناه فراجه باد شاهلر جانین
 منعقد اولان قدیمی دوستلق اسلوب سابق اوزده
 مرهی اولق اقصای امان و منتهای آفی البالد و ملت
 ناشی فراجه دولتک ایچیلری و خوشلوسلری و جمادی
 و نایجلری و سائر و عیالری آسوده حال و مرفه البالد

4
 و محی قلته لریدر بوردن اسبق عظیم الحیات نفیم الحیات
 مرحوم و مغفور له جدایم سلطان محمد خان طاب ثراه
 و نیم سنوای حضرت لربیک زمان مینت نشا لوبیک سکانه
 دوت سنه هجریه سی نابخیله مورخا تجدید اولتات
 عهد نامه هایون ایت نمونک اولان بهجت اقوان شهنشاهانه
 دخی تجدید و تأکید و مورد و مان شاخ اولر کانه اولان
 و غیر اخلاص و مزید علاقه و اختصاصه بناء بعض موادک
 ضم و الحاقیه دخی توبیر و تشبیدی خصوصی یاد و تذکار
 و برکیفات ایچی موی کیم دخی و کالای دولت علیه مره
 تغیر و اشعار ایلدکی محاط علم عالم ارای اسکندران مر
 از قدیم دولت علیه روز افزون مراله فراجه دولتی بیند
 رضون و مأمون اولان جنیان حب و ول و تخصیص مقام
 خلوف طهر اثار و ایام سلطنت ابد قرار مرده دخی خاصه
 مشاریکه جنابیک طرف لرین ظهوره کالان خاص و دوز
 و بویه قریبی اولان مصافات و موالیک فی ابد دخی
 یوما قوما مستحکم و استوار اولسی ملحوظانه بناء
 انجاس علم ساندی قوز قولر جلوی کولوب دوستلق
 مراسمک ثمره و نتیجه سی اولان تجارت امورینک ترویج
 و تمسقی و آمدند کاندک ترفیه و امینت ایچون تاریخ مر
 بعض ضخیمه ایل تجدید اولان عهد نامه قدیمه بتمام اطراف
 تام الشرف شهنشاهانه مزین دخی مقرر و معبر طوالت
 بشقه از قدیم اداسی معتاد و مستدیم اولان مصدیه
 عفونیه و تمسیت امر تجارت و رفاهیت احوال آمدند کانه
 دائرجه حالات و کیفیات دخی دولت علیه مره
 بود قعه مأمور اولد ایل مذکور و ترتیه و مکالمه و ترتیه

محضت کامله و مأموریت شامله سی اولون ایلمی موی کیم
 میان لرنه باله شفقت بعد المذاکره انفع و انسیب اولوق
 و جمیله تسویه و تعدیل و قرار داده و تکمیل اولوق
 جمیع بینه وزیر اعظم وکیل مطلق منار کیمیل و طایفه
 دکار کامیاب خافانیم عرض و تلخیص اولوندق و مجروح
 حشمت نصایب مشا و الیه جناب لورینک دوستلوق
 اولون بیات و خلوص مشاهد اولنان صدق درون
 خصوصیه احتراماً جدیداً عقد اولنان موافق دخی
 اجرا و انفاذ بیون اذن هیاتون موهبت مقرون خط عنایت
 نقط شاهانه مرتبتی ملوکانه عزاد فانی قلوب
 بوی و جمیله فرمان های بونمز شرف صدور بولمقله تجدید اولون
 عهد نامه سابقه لفظ بلفظ بعینها تماماً و بینه مقرون
 بسط و تقریر و بروجیه مشروح جدیداً تعدیل و تسویه
 قلنان موافق لایحقه دخی درجه متدبیه ده ذکر و تحریر
 بدله مجدداً استیو عهد نامه هایون عنایت بونمز شرف
 املای و ایلمی موی ایلمک یدینه تسلیم و اعطاء اولمقله
 فرمان هایون واجب الانقیاد من بوی و جمیله موهبت
 آمرای اصلار و ایراد اولوندق و فرایحه لودن قدس
 ذی ارثه کلوب کیدنلره و قیامه نام کینسه ده اولون مرجعاً
 دخل و نفرض اولنیمه و فرایحه بادشاهی اولنتر قدس
 استانه سعادت نرایله دوستلوق اوزره اولوب دوستلوق
 ویدر بروصعلری اولما مقله مرحوم و معفور له سلطان
 سلیم خان طاب ثراه و زمانه ممنوع اولون متاعدن بینه
 و رشتنه بینه و سخیان و بیله دیو حکم هایون و بولمقله
 حالاً استانه سعادت من اولون کمال اخلاص و اختصاصیه

اجداد عظام من ذوالله مرا قدیم زمانه ممنوع اولون ایلمی
 ایله باله موی و کون و بیلوب بوزره مانع اولوبه دیو عهد نامه
 قید اولمقلین قدس کاکان مقرر طوبیوب و اولون
 ادملری و بخاری کتورد کلری غروشدن مالک محروسه من
 اولدن رسم انعام مقله حالادخی طلب اولنیمه و غروشدن
 قطع ایدوز دیو خرنیه دارلر و ضرر بخانه امینلری دخل ایلمه
 و فرایحه بخاریدن بعضی حربی کیمیلرینه کیدوب کتور حاله
 بخاریت اوزره ایکی حربی کیدک بولند کیدوب کتور لورین
 اسیر و انوالورین کوفت ایلمک شریع تریقه مخالف اولمقلین
 مادامک کتور حاله بونده بخاریت اوزره اولوب قورصات
 کینسند فساد اوزره اولوبه لور اول بهانه ایله انوالور
 گرفت و کتور لوی اسیر اولوبه و فرایحه لودن بوی ملک
 کینسه حربی ولایتلرند ذخیره تحمیل ایدوب بینه حربی و
 کیدرکن اهل اسلام کیمیلری راست کلر کلرین دشمنه ذمیم
 ایلد و سر دیو کینسن گرفت و کتور لورین اسیر ایلمه لور
 بوی مالک اسلامیه دن ذخیره الوب کیدرکن گرفت اولوندق
 فرایحه لودن کیده اولون ایدر لور اسیر اولوبه و فرایحه
 اهل اسلام کیمیلرین اختیار لریله ذخیره صاقون الوب
 حربی ولایتیه الوب کیمیلر کتور ولایتیه کیدرکن اهل
 اسلام کیمیلری راست کلر کلرین اخذ و نسک کچی گرفت
 و ایچنده اولنلری اسیر ایلمه لور و انک کچی فرایحه لور اسیر
 بولمقلر ایسه اطلاق اولوب انوالور و بیله و مشا و الیه
 فرایحه بادشاهنک رضای اوزره تاج لری ولایتلرین
 کتورد کلری و الوب کتور کلر متاعدن قدس بدن نه بایم
 طوبیوب کیمک الله کلدی ایسه بینه اولون اوزره الوب

زیاده بهایه طوبیه و بیع ایچون اخراج اولنان متاعدن ماعل
 اخرا سکه یه کتک استدل کلونده متاعلنیز کتک طلب
 ایلمیه لر و اخرا سکه یه ایلمیه مانع اولیه لر و حاجت
 اولون قصابیه و دفت و باج و بیاق قوی و او حیون
 ایچمه دن زیاده سالو مالک و سخی طلب اولمیه ^{چراغ}
 قورصا تلری لیماته طارد کلون و رعایت اولوب یاروت
 و قورسون و بیک و سائر آلات و بیروپ لکی مرپور لر
 فراخه بختارینه مراست کلد کلونده اسیر و مالورین غارت
 ایدر لر ایمنی مرحوم جد بر کوار مرطاب تراه زمانده
 بالدفعات بنیه اولونوب متینه اولوب تقدیر اوزده اعتدل
 بر خصوصه دخی رضای هایدیم یوقدر اولموقوله فراخه لر
 اسیر و ادایه اطلاق اولوب ماللری بقبور و بریل
 من بقده متینه اولمیان قورصا تلرک شناخت ایلدون
 مسدا و الیه نامه ایلده اعلام ایلدکم قنی بکلرکی و مانده
 اولور و ایسه اول بکلرکی معزول اولوب غارت اولنان
 اولموقوله قضیه ایچون بقبور و قضیه ایچون
 تنیه اولتمشیکن عقید اولموقوله ایچون امرنیز بقبور
 ایچون ایسه انلور دخی فراخه و لایتنه و ارد کلون فراخه
 یا شاه طرخند قلمه لرینه و لیماتلرینه قبول ایلوب
 فساد لرین دفع ایچون عقید ایلد کلون عقدا و لنان عهد
 خلل و بریز و بر اجدامز زمانده و بریلون حکم نریفک
 مضبوط کاکان مقرر اوله و یوباید مووی الیه شکایت
 مقبول هایدیم اوله و جرایر و قورصا تلر تابع اوستورغه
 کور قورین نام محملرده اجداد عظام طاب ترهم و نما
 فراخه لو مرجان و بالو صید ایلر ایچون حکم لر و بر

اولدن جاری اولون عادت اوزده اولموقوله کاکان
 بالو و مرجان صید ایلیه لر و خاوجدن کتک یه دخل
 ایدر و لیه و ایچون حذمتلرینه اولون ترجا تلری
 اولیکلرکی اوزده فراخدن و قصابیه دن و سائر
 تکالیف عرقیه دن معاف اوله لر و فراخه بختار
 گیلرینه تحمیل ایلد کلری متاعدن و بعضی ذمیلر کندو
 کیلر یله حریف و لایتنه ایلدوب کورد کلری متاعدن
 ایچون و قورصا تلرینه عائد اولون و سولین و بایر
 حقلین بقبور و بیروپ عتاد و مخالفت ایلدیه لر
 و فراخه لورک بری بری امر اسندن قان و یاخود اخر
 شتاعت واقع اولورده ایچون و قورصا تلری
 اوزده کوردوب فضل ایدوب ضابطلرین بر فرد
 ایلمیه لر و تاجر لرینک احوالی ایچون نصب ایلد کلری
 بعضی کسسه لر دعوی ایلد کلون کدولرین حبس ایدوب
 اولرین مهر ایلوب تقدیر ایلمیه لر قورصا تلرینه دعوی
 اولنلرک خصوصی استانه سعادتیه استماع اولنه ک
 اولنان موآدک ملوقه مقدم و مؤخر امر شریف ابرار
 اولنور ایسه استماع اولنوب عهد نامه هایدیم
 عمل اولنه و مشار الیه سلسله شلی ملت مسیحیه
 و ملوک طوایف عیسویه میاند مشهور اولن قورلر
 و یا نلرین مقدم مقالید حکومت مفوض و مسلم اولن
 ماعدا ایا و اجداد عوالی نشا نرک زماندن بران کتک
 عتبه علیه عدالت عنوانر دخی حمله قورلرون و باده
 خلوص بال ایلده دوستلر ایدوب شمدیه دله مانده
 نقض عهد و امان و کتک میثاق و ایمان واقع اولن

سند عاقد تمه کمال اخلاص ایله اختصاصه ثابت قلم
 و در اسخ دم اولیکلد و کجلدن استانه شهادت اشیا نغزه
 مقیم اولون فراخجه الجبلری دیوان بلند ایوانمه کلد کلون و وندری
 عظام و منبران ذوی الاحترامه و ارد قلون اسپانیه و
 قوالک الجبلریک اوزدر لینه قدیمدن اولیکلد و کجلدن اوزره
 تقدم و تصدرا یله لر و وندری و لیا سلی و واکو و
 و منبر و اندری حتی ایچون ایچیه کورد کوردی نسته لردن
 کمرک و باج طلب اولنمه و وندری و اولون بایوسلری
 دخی اسپانیه و سائر قوالک بایوسلرینه استانه شهادت
 جاری اولدی اوزره تقدم و تصدرا یله لر و فراخجه لولک
 کذب ماللری و سائر اوقولریله قایونلر و غیره کیلری
 جمیع زمانه اسکله لر و ایمانوره و سائر مالک محروسه مزه
 اشیا تلوا من و امان اوزره کلوب کیدوب انک کجی دریاده
 فرته مضایقه و یروب کیلرینه معاونت لازم اولدق اولون
 حاضر بولان اگر خاصه کیلر خلقید و اگر غیره معاونت
 و نظاهرن ایله لر و قایونلریک سرداری و دقسانک
 مختاری یقود انلرک تا شمعای و عایتلک اهما می خصوصه
 دقیقه فرت اولنوب و ایچیه لوبله زاد و زاده لوی تارکن
 سعی و اهما ایله و اگر شفت و وکار ایله دکر کیلری
 قریه انا راسه کلر و قاصیلر و غیره یلم معاونت ایدوب
 قودیلون اقواب و اموال کورو کندی لینه و یرویلوب دخل انیه
 بالجه اگر قودین و اگر دریاده کندی ها کندی یرویلان
 فراخجه لوا اولوب امان اوزره کلوب کیدوب بخار طائفه
 و اول دیار تا جری و ورجانلری و سائر املری دریادن
 و قردن مالک محروسه مه کلوب بیع و شرا و تجارت ایلوب

شولکه رسوم عادی و قونسلوساق حقیق و عادت و قانون
 اوزره و یرو کلدن صحره کلشن و کیدشن قودانلری
 و دریاده یرویلان خاصه و کوللو و خلورن و غیره
 و عسکری کسته مانع اولوب و بخار طائفه سنک
 رضا لوی بوغنیکی بعضی متاع جبار اوزدر لینه براغیلوب
 نقری اولنمه و فراخجه لودن بری مدیون اولسه بوز
 طلب اولوب اگر کفیل دکل ایسه اگر کسته طوینوب
 اولنمه و اگر مرد اولسه اقواب و اموال کسته دخل
 کیمه و صبت ایدایسه اکار و یرو اکر و صیتسرم اولور ایسه
 قونسلوسلری یقید اول یرو یولدا شن و یرو یولیت الما جبار
 و قساملر دخل ایله فراخجه تا جری و ورجانلری و قونسلوسلری
 مالک محروسه مد بیع و شرا و تجارت و کفالت خصوصه
 و سائر امور شرعیه ده قاضی به و ادوب بت نیل ایدوب
 و یا حجت الیه لری صکره تراخ اولور ایسه حجت و بیجه نظر اکر
 موجب ایله عمل اولنه ایچکشدن بری اولوب مجر شاهده
 اقامت ایدوب خلاف شرع شریف نسته دعوی ایدور ایله
 ما دامک قاضیلورن مجتلی اولوب و یا خود بجلر یقید
 بولنمه انک کجی ترویز ایدور ایله خلاف شرع شریف اولون
 دعوالری استماع اولنمه و بعضی کسته لوبزه شتر ایله
 دبو مجر جلب و اخذ ایچون خلاف شرع شریف مجریه ایدور
 منع و دفع اولنه بولورن بری ایدنسه و یا خود بوز
 متهم اولوب غیبت ایلسه انک ایچون کاهستر کفیل اولیلان
 اخردن کسته و بخجه اولوب طوینیه و فراخجه لویه
 متعلق اسیر بولور ایسه الجبلری و قونسلوسلری یقید
 ایلوب فراخجه لودر دیورسه انک کیلر صا جبار

و یا و کجای یاله سده سعادتمه کوند و یاله قصینه می کورید
 فرایحه لودن مالک محروسه مد منگی اید لودن خراج طایفه
 اسکندر و طایفه شام و جزایر و سائر بلاد اسکله لودن
 اولش تونسا و سولینک برینه اول خدمت عهده سندن
 کلور برادر مدین بقیس ایوب کوند و کلریند کشته مانع اولیه
 و نکالیف عریقه دن معاف اوله ^{نک} فرایحه تجاری یاله برگشته
 نزاعی اولسه قاضی به وارد قه فرایحه لودن ترجایانلی حاضر
 بولنما یسه قاضی دعوالرین استماع ایتیه اگر ترجایانلی تم
 مصالحه ایسه کلنجه توقف اوله اما انلودن قتل ایدیه
 ترجایان حاضر دکلور دیو عوق ایتیب ترجایانین احضار
 و اگر فرایحه لودن بری بری یاله نزاعی اولسه ایجیلوی
 و فونسلر عادیله کجور و ب فصل اید کشته مانع ^{ایله}
 و فرایحه کیلوی عادت و قانون اوندده استانبولده اراویب
 کتد کدضک قانون قدیم اوزده بردخی بوغاز حصاردلی
 اوکته اراویب اجازت و بریلوریش جا الو قانون قدیمه مخالف
 بردخی کیلویله اراولیش من بعد عارق قدیمه موجبیه
 بوغاز حصاردلی اوکته اراویب کیه ^{و مالک محروسه مد}
 و دیا یوزینه جقان کیلور و قدر غله و د و نمارد و یاد فرایحه
 کیلورینه بولش دق بری بری یاله دوستلوق ایوب ضرر و زیان
 ایتیب مادام که رخصت الیه هدیه و برمیله لر جیلر اولت
 و انولیلرین و امر و اوغلانلرین و غیره نشنه لرین لوب
 تقدیمی ایتیه لر ^{و دیکلوی و بریلورین عهدنامه هایونان}
 مسطور اولون خصوص فرایحه لو حققدن دخی مقرر اولت
 شرع قویم و عهدنامه هایونان مغایر کشته مانع و مزاحم ^{متخاصم}
 اولیه ^{مزبور قایلون و کیلور مالک محروسه مد کلرین}
 حفظ و صیانت اولوب آکمن و سالم کیلور اگر اراویب

و اموال بنما اولمش بولور ایسه عادت اولشان اراویب و اموالک
 و ادملرینک ظهوره کلسی ایدن سعی و اقدام اولوب اهل ضاد
 هرکیم اولور سه اولسون کرکی کجی حققرین کله ^{بکلرین}
 و سجا کجی و قیودانلر قیودم و فاضیلر و امینلر و خاصه ^{کلر}
 رئیس و عمو مالک محروسه اهل یسی اسبوعه دنامه ^{نک}
 مضمون معدل مقروض ایله عمل ایلوب قطعاً خلافه جواز
 کوسقرلیه ^{نک} شویکه فرمان قضا جرایمه مخالفت و معاندت
 اوزده اولوب ^{سای} بالفساد اولان طائفه طایفه
 اولور اولمقوله امان و زمان و بریلوب حققرین
 کله که سائر لینه موجب عبرت واقع اوله ^{و بالجمعه} محرم
 و مغفورله سلطان سلیمان خان واجداد عظام ^{اللهم}
 تعالی براهنیم زمان شریف لور غایت اولان عهدنامه
 موجبیه عقد اولان عهد و امانه مخالف اصل دخل
 و تعرض ایدرلیه ^{مستقل} و بون اوزم استان سعادتم
 ایجیلوی اولیان حربی طائفه فرایحه بادشاهی برای
 التز تجارت و زیارت ایچون مالک محروسه مد کلوب
 کیمکه اجداد عظام طاب ثراهیم زمانلور اذن جلال
 و بریلوب فرایحه لور و بریلور عهدنامه لوده ^و
 مسطور ایکی ^{بد} بعض علت سببی یاله طائفه مزبور
 مالک محروسه مد کلیت اوزده کلکده منع و عهدنامه ^{نک}
 اخراج اولمشلرای ^{مقدم} متذکره فرایحه بادشاهی
 سده سعادتمایینه نامه کوندوب ^و بریلور تجار دخی
 اولند قلی تقدیریه قدس نریف زیادته اولد
 واره کلک لوی اوزده و اوب کلوب ^و بخیده اولمیه
 و بعد زمان طائفه مزبوریه تجارقت مالک محروسه مد ^{کلور}

کهنه رخصت و بریلو و ایه اول زمانه کبر و فراخه بیراهی
 الشن کلوب کیدوب تجارت اید لودینو التماس ایتمکین
 موی که فراخه باد شاهنک ابا عن جید اجداد عظام زمانه
 الح هذا لون عتبه علیه مره اولون قدیمی دوستلغه رعایه
 رجاسی مقبول هایونلوی اولوب فرمان عاکشا نلوی شویله
 صاد و اولشکم ملت مضار دین مشا دلله فراخه بادشاهی
 ایلده دوستلوق اوزره اولون حریلردن قدس شریفی یازنه
 عزیت ایلسلر اولدن کله کار کلوی اوزره کبر و امن و ایمان
 ایلده کتدو حاللرین کلوب کیدوب زیارت ایتمک
 استد کلون کلشن و کید شرف و بخیر و وید اولمیه لر
 و بعد زمان طانعه مزبورده به ممالک محروسه ده تجارت
 کلوب کهنه اذن همایون و بر ملک اقضا ایدرسه اولون
 اسلوب سابق اوزره فراخه بادشاهی بیراهی الشن کلوب
 کیدوب اخراک بیراهی اکنن کلوب کهنه قطع ارضا کوستر
 دیو وجه مشروع اوزره قدیمدن اجداد عظام زمانه
 برانه دکنن اللورین اولون مفصل و مصرع عهد نامه هایونلوی
 بخیر و قیامید ذکر اولنان موادی الحاق اولمیه خط
 هایون ایلده صاد و اولن فرمان عالیشان موجب
 بری فراخه به تابع اولون بسقیوسلر و سائر فرات
 مذهبنده اولون و هبان طانعه سی هرزه جنسند
 اولو دایسه اولسون مالک باد شاهید قدیمدن اولون
 برلده کندو حاللرین اولوب اینلرین اجداد کلون
 کهنه مانع اولیه قدس شریفک داخلند و ضا حیر
 و قیامه نام کلیساده قدیمدن اولیکلدوکی اوزره
 ایلیان فرنگ راهلرتیک حاله ساکن اولوب اللورین
 زیارت کاهلییه کاکان فرنگ راهلرتیک اللورین اولوب

کهنه دخل ایلده و کالیف طلیله و بخیر ایلده لر و دعوالری
 ظهور ایلده کلون فصل اولرسه استانه سعاده حواله اولنه
 و قدس شریفه و آران فرانسز و انلره تابع اولون هرزه جنسند
 اولو دایسه و اوزره و کلون کلشن ایلده غلطیه اولون
 بزویت و قوجین نام یکی فراخه و هبان طانعه لوی قدیمدن
 اللورین اولون ایکی کلیسای بته اللورین و ضبط و تصرفلورین
 اولوب اول کلیسای لوی بری احراق اولمیه اذن شرعیه
 تعمیر اولوب بته کالاول قوجین اللورین اولوب و بخیر
 کذلک ازمیرده و صیداده و اسکندریه و سائر اسکله لرده
 اولون فرانسز طانعه سنک کلیسای بته دخل و بخیر اولمیه
 و بهانه ایلده ایچ لورین ایلده لر و غلطیه اولون
 کندو حاللرین ایچیل نلوت ایلد کلون و بخیر اولمیه لر
 فراخه تجارتی ممالک محروسه به کورد کلوی و اللورین
 گورد کلوی اتمعه دن قدیمدن برانه دکنن خوردن
 و بریو لکن و ولت علیه نک قدیمی دوستلورین
 اولمیه بوزده اوج کرک و برملک اوزره مجدد اللورین
 اولون عهد نامه هایونلرینه الحاق اولنق بابند
 استد عالی عنایت ایتمکین و جالری خیر قول و افع
 اولوب وجه مشروع اوزره و بریو زیاد طلب ایچنه
 و کلون ادا ایلد کلون ممالک محروسه ده جالری اولون
 نفوذ خزینه عامریه اندی متوال اوزره النورین نقصا
 و زیاد و طلیله و بخیر اولمیه لر و استانه سعاده
 ایلیاری و قونسولسری و کتخالی ایلیان بورنقل
 و عجلیه و قاتلون و مسنده و انقو و سائر حرب
 طانعه سنک فراخه باد شاهنک بیراهی اکنن فرنگ

کله کوی اوزده اختیار لری ایله کله کله کندی و حاله لری اوست
 صلح و صلوحه مفاد و وضع و حرکت صادر اولدیجه سائر
 خزانلری کله کوی و یروب مکسسه دخل ایله ^{مصدیه}
 اکثره تجاری و یورد کله کوی اوزده اولدیخی استانبول
 و غلطیده اوله مصدریه جلیل و یروب زیاده طلبیه
 و بخیه اولمیه و امنا زیاده کمرک تحصیل ایچون منافع
 زیاده بهایه طوتاد لر ایسه ایچه برینه متاع الوب مخالفت
 ایله لری و برکته کمرک ادا اولمش ایسک و جتن کمرک
 کمرک طلب اولمیه و کمرک لری امنا دقلون و دانک لری
 و یروب افراسکله به کور و مک مانع اولوب و تکاور
 دخی کمرک طلبیه و بخیه اولمیه و فراجه قونسلوی
 و انلوه تابع اولون و هیان و تجار طائفه سی و ترجمانلری
 کند و نفسلریچون معناد مقینه قند اولون و سی صغوب
 و طشره دن خمر کور و ب استعمال ایله کون و مرغیان
 اولمیه لری و دوت بیک ایچه دن زیاده اولون و عوالی
 دیوان هایون استماع اولوب غیری پرده استماع
 اولمیه و فراجه لور اولمیه محلوده قان واقع اولسه
 اولمیلده بولنان فراجه لور مادامک اوزرینه برنسه
 ثابت اولدیجه جرمه نایله من بعد بخیه و و میرد اولمیه
 و ایچیری خدمت اولون ترجمانلر فراجه لور عتایت
 اولنان معافیت اندک حقند دخی مقر اوله دیو اوله
 اشارت اولدیخی اوزده جدا جدا مجرم مشا رالیه
 خدمت لری نیک هنگام خلوت قون و تجدد اولنان استیو
 عید نامه قدیمه قبول و معبود و مری و مقرر طوت و بخت
 عری پرده عقد و تنظیم و عید نامه قدیمه مذکور به

ضم و الحاق ایله تسویه و تقیم قنات مواد ملتمسه آیه
 دخی بوسباق اوزده شرح و بیان اولور که حتمل
 فراجه باد شاهنک ایچیری و قونسلو سیریک ندرم و قصد
 ایچون بوندن ادم عقد اولنان مواد مک معومندن ماعدل
 طرف دولت و اتم القرار مدن مشا رالیه حنا بلینه یاد
 القاب از قدیم اطلاق اولمیه ایچیری و قونسلو سیریک
 دخی انبوالقابه مناسب اولون التفات ایله در دولت
 علیه مدن ملتمف و معامله اولن لری حتمل و فراجه
 باد شاهنک ایچیری و قونسلو سیریک دیله کله کوی و ترجمانلری
 و استک لری ایچیری اعمال ایروب بر خصوص کد و لره
 مناسب اولمیا لری استک لری ایله دیو جبر اولمیه لری
 اصل فراجه لور بولنان ترجمانلر ایچیری و قونسلو سیریک
 و کله لری اولمیه لری ترجمه لری صحت و حقیقه ایله اوله
 و وظیفه لری اجرا ایله کون و مواخذ و حبس اولمیه لری و یروب
 خصوص تقصیر لری ظهور ایدر ایسه ایچیری و قونسلو سیریک
 طرف لری نادیب اولوب افر طرفدن بخیه اولمیه لری
 علیه مک سرعیا سندن اولوب ایچینک سریند خدمت
 ایدن لری بالک و اون قش نفر خدمه تکالیف معاف
 اولوب و بخیه اولمیه لری دولت علیه مک ویر حکم
 اولون کمرک اهل سلام و کمرک سرعیا دن هر یکم اولور ایسه
 فراجه دی اوصول اولون فراجه قونسلو سیریک مادام ترجمانلری
 بولنه بالنفس مراغه به جبر ایچیری و قونسلو سیریک تعیین
 ایله کله کوی ترجمانلر ایله حین اقتصاده مراغه اوله لری
 فراجه قونسلو سیریک و فرماخی اولون و کله لری از قدیم معناد
 اوزده ساکن اوله کله کوی بولور و رسم اوزده بولور

دكمه ولوة وحكام و سائر ضابطان طرفلوزين مامفت اولينه
 قونسلوس قبولينك اميتي ايچون قونسلوسلوك القاسم ايلديك
 بسا خيلار قينين اولنسي جان اوله و بر مقوله بسا خيل اوله
 باستيلوي و سائر ضابطلوي طرفلوزين صيانت و حمايت
 اولنوب و بر خصوصي ايچون بسا خيلوزين بر دولو و بر
 و عبوديت طلب اولينه قونسلوس و ترجان و سائر خيل
 تابع اولنلر كندو استعما للريچون ساكن اولدقوي اولينه
 اوزم كوردوب شين صندقلوزين و اخر طرفلوزين ذخير
 اولوق اوزده كندولره كلون خمرلر نقل واد خالدين بيچري
 اغاسي و بوسناجي باشي و طوبجي باشي و وجوده كان
 و سائر ضابطان طرفلوزين بر دولو و بر رسم طلب اولنوب
 بر خصوصي سلاطين ماصينه دن و بريلون و الخا لوت
 و بريله كلون ادا مارك مفهوماني اوزده عمل اولن قونسلوس
 و تحريك سائر ملل نصاري قونسلوس و تحاري بله نيلون
 نزاع واقع اولدقون طرفينك رضا و طلبديله دعواوي
 استانه سعادتده مقيم ايجيلرينه حواله اولنغه جواز و بر
 و ماهام مدعي و مدعي علميك رضاوي اوليه بر مقوله
 بيلون اولون دعواوي ولوة و حكام و قضاء و ضابطان
 و كمك اخلاسي بزلر استماع ايد و زديوجبر ايليه فرنجيه
 جنا و دن و فرنجيه لويه تابع اولنلوزين برينك اقلومي ثابت
 و ظاهر اولدقون اوجقوي اولنلوزين خالون اشيا سندن
 بوزجي ادا اولنوب داينك انده مادم فرنجيه ايجيلوي
 و قونسلوسلوي و ترجانلوي و سائر فرنجيه لولوزين برينك
 معمول به تكميل سندن اوليه ادا يادن فرنجيه ايجيلوي
 و قونسلوسلوي و ترجانلوي و سائر فرنجيه لولوزين

ادعاسيله مواخذة اولنيله قورسان اشيا سندن
 و سائر دولت عليه مه خصوصت اوزده اولنلر طرفلوزين
 مالك محروسه سواخلنك بزينه ايصال خسا و كور و نوز
 او خصوصي مقدم او يريلون او امرك مفهوملوي اوزده
 فرنجيه قونسلوسلوي و تحاري بيجين و تمدني اولنيله كر
 واز يادن قضا و ثلثان استيفادن طرفينك صيانت
 و اميتي او مقوله اشيا نك معلوم اولنيله دخي
 توقف ايجيله في الجمله بله ايچون نيا بعد غرب او چاقدينك
 و سائرلوك قورسان سفينه لوي دولت عليه ملك
 اسكله لويه كلنلوزين حكام و ضابطان طرفلوزين
 يول كاغد لويه دقت ايله نظر اولنوب بر خصوصي مقدم
 و يريلون او امركاني الاول مرعي طويته و لكن نول طرفينك
 دولت عليه ملك اسكله لويه فرنجيه برا غيله كلنلوزين
 دخي صحيح فرنجيه لول اولدقوي فرنجيه قونسلوسلوزين
 كذلك دقت ايله نظر و بيان اولنوب بروجه محرر و دن
 كلون سفينه نك كيميقي اميت طرفين ايچون كرك ذكر و دن
 حكام و ضابطان و كرك فرنجيه قونسلوسلوي و برولويه
 لسانا و بالوقضا بجز اخبارا ايله لر دولت عليه ايله
 فرنجيه دولتي ماقدمدن مصافات و موالوت اوزده
 اولوب و بتخصيص براننده و قوع برلوزين مصالحه لولوزين
 فرنجيه باد شاهنك و دولتيك سعي يليني دككار اولوق
 حسبيله بعض مناسب اولون خصوصي مساعده اولنوق
 تاكيد موالوت دلاوت و بونلوزين دولتي ايفاي مراسم مصافحه
 باعث و بادي اولر حق حالت اولنيله امددي فرنجيه اسكله
 تحيل و صحيح فرنجيه سفينه سي و برا غي ايله و صحيح فرنجيه

بخاری دفتیر استانه سعادت کلوب و استانه سعادت
 كذلك صحیح فرایحه سفایح ایله فرایحه مملکت کیدت
 استیادون رسم کمرک و سلومت ایچیه می مقدمه و بریار
 عهد نامه هایون موجبیه ادا اولندقدن صحره بوقوله
 استیا فرایحه لویله اخلک بیلندن بیع و شرا اولندقدن بر درو
 بهانه ایله رسم مصدویه طلب اولنماق اوزده بالکو مصدور
 ماده سی معاف و معفو اولمشند فرایحه بخاری واکا
 طابع اولنر کند و مملکت لرنن بخاری متعلق استیا اولن اوزد
 ممالک محروسه مه کوزد کوری و بونرن اول یره کوزد
 امتعه ایچون یوزده اوج رسم کمرک و برملونه مساعیر
 اولنقله مقدمات و بریارون عهد نامه هایون موجبیه بنیه
 درشته بنیه و سخیان و بال موی و کون و ایک
 حقوله سندن بشقه اوتدن برو سفینه لرنیه تحمل
 و ممنوعانن ماعدا الووب و لایتلیقه کونورمک اوزد
 کمرک اناسنک تعریفیه تقیر ایلد کوری مه و دفتر لرن
 تصریح اولنان استیا و امتعه نل دخی رسم کمرکوری
 عهد نامه هایون موجبیه ادا اولندقدن وضع و تسخیر
 اولنقله تعریف اولنیه فرایحه بخاری عهد نامه هایون
 موجبیه یوزده اوج کمرک لرن کمرک اناسنه ادا
 و معناد اوزده ادا تذکر سن اخذ و ازلت ایلد کورن
 معتبرا و لوب تکرار رسم کمرک طلب اولنیه و کمرک
 اناسنک بعضیلری طغرلرنن ناشی صورت یا یوزده اوج
 و معنی از دیاد اخذدن خالی اولندقدن و امتعه نل
 قیملونه دخی تفاوت و قیمی درکار اولدیفنه بناء
 استیا نول کمرک تعریفیه تقیر و لنان دفتیر جوقة

و كذلك بعضی اسکله لوده و حلبین اولان تعریفیه لوده مکرر
 امتعه نل کمرکوری یوزده اوجری بخاری بلدیکی انها اولنقله
 فیما بعد کوزد کوری چوقه نل کمرک عهد نامه هایون موجبیه
 یوزده اوجری بخاری ایتامک اوزده و قطع خراج ایچون
 تعریفیه لرن صحیح اولنق جان اوله و کوزد کوری
 استیا لرنی دخی دولت هلیقه رعایا سندن و بخاری لرن
 دیلد کورن بیع و فروخت ایلک مراد ایلد کورن بزبور
 اخر تعریف و نزاع ایلد فرایحه بخاری نل کمرک فرایحه
 و کمرک طونس طرف لرنن کوزد کوری خس ارنیم د داخل
 اولندقدن ارنیم بیوم کمرک امینی خس لرنن کمرک بی اوردن
 هر بار نزاع ایدر ایش بر ماده بر حسن قالبه اخراج اولنق
 لازم کلکله فیما بعد فرایحه بخاری نل کوزد کوری خس
 مادامک ارنیم یوزده فروخت اولنیه امین مذکور طرفند
 کمرک مطالبه اولنیه و اگر ذکر اولنان خس ارنیم فروخت
 اولندقدن بروجه معناد رسم کمرک امین مذکور طرفند
 المنه و اگر سالف الذکر خس استانه یکلودایسه بیوت
 کمرک امینته معناد اوزده رسم کمرک ادا اولنه فرایحه
 بخاری ممنوعانن ماعدا بخاری متعلق استیا لرن ایله
 ممالک محروسه مدن بر و بحر و كذلك طونه ایله هر دو
 اناسنن مسقو و اوردن و غیره مملکت کیدوب
 و ذکر اولنان یرلردن ممالک محروسه مه کوزد و بیع
 و شرا ایلد کوری اناده سائر مستأمن طائفه سندن
 و بریل کلان کمرک و رسوم هر نه ایسه بونلرک طرفدن
 دخی ادا اولندقدن بروجه مداخله اولنیه احتیاج
 عرضدن بعضیلر فرایحه بخاری خلاف عهد نامه تعریف

مراد ایدوب واجراید مدکلون ناشی بخار مرقومه ناک
 بخار تلرینه خلل ویر مایچین وقت و وقت بلاصلوحت مساریه
 قندی ایلد کلری آنها اولمقله فراخجه بخارینلر حصالحی اچوت
 بخارینلرند واروب کلون سمسارلر بردلوتدر اونیوب
 استعمال ایلد کلر سمسارلر نه ملدن اولور ایسه کهنه
 جیرا مانعت و مداخله ایلده ویهودی طایفه سندن
 و سائرلردن بعضیلر سمسارلرغه وارن اولوق ادعاسند
 اولد قلرینه فراخجه بخاری دیلد کلری کهنه لر استخدا
 ایدوب و عذر مسند بولانلر طرفه و یا خود مرد اولد قلرینه
 برلرینه کلنلردن خلاف معناد کدک و حصه طلب ایلده لر
 و خلافه حرکت ایدنلر کلرین کلنه فراخجه سفاینده
 بخار نه متعلق تحیل اولنان اشیادن فراخجه ایلمیرینه
 و قونسو سلرینه قونسو له رسمی و یا یلوج تغییر اولنان
 عواید اولمسی اچوت بوندر اقدم عقد اولنان مواده
 اگرچه نصیر ایلنلر لکی بو خصوصه دولت علیه
 بخارین و رعایا سندن رسم مرقوم ادا سنه قتل
 و معارضه اولمیدی آنها اولمقله دولت علیه بخاری
 و رعایا سی طرفلرین فراخجه سفاینده بخار نه متعلق
 تحیل اولنوب کدک الله کلور اشیادن حین مقاوله
 سفینه به داخل ایلانلرینک بر موجب عهد نامه قونسو
 رسمی ادا اولمقله اشیای مرقومه کدک اخرج اولمقله
 اوزره موکدا مرتبیه اولنه مالک محروسه مد
 مقوله سنک کتونی اولمقله قود ویش اوزار کدک
 سنه لردن سنه ده بردغه فراخجه دولتین اکی
 یا اوج قطعه سفاین کلوب ذکر اولنان مین دن یعنی

ایچیر و قود و اوزم و قذق واکا ماسد مین اوزار اعد
 هر نه ایسه اشترا و کدکلرین عهد نامه هایون موجبیه
 و بعد سفاین مذکوره به تحیل و نقل اولمقله مانعت اولمقله
 فراخجه سفاین قیریس جزیر سندن و دولت علیه مانع
 اولون سائر اسکلر لردن مسلمان الدینی اوزره قود
 اشترا و تحیل ایلک مراد ایلد کلرین حکام و ولایه و قضاة
 و سائر ضابطان مانعت اولمقله بوندر اوزم و بیلر
 و بودغه بخارین اولنان عهد نامه هایون موجبیه محلیه لر
 فراخجه بخاری واکا مانع اولد فراخجه ایلمیرینک و قونسو
 اعلان کاغذی اوزره برلرینه الدقلوی مرور نامه لرایله
 بویوسوب واجیت و اختلری اچوت قاعده ملکی اوزره
 کسره کیوب مالک محروسه مد کا و کسب ایلد کلرینه او
 کد و حاللرینه کدکلر جزیره و سائر تکالیف ایلد و بخار
 و عهد نامه هایون موجبیه کدک متعلق اشیای اولور
 بوجه معناد کدک رسمی دخی و برد کلرینه مرور و بیلر
 ولایه و حکام و ضابطان مانع اولمقله و بوجه محرو
 برلرینه و بیلر اعلان کاغذ برینل مغربی اوزره اقتضا
 ایدن بول کاغذ لری کدکلرینه و بیلر و اشیای
 خصوصه ممکن اولان اعلت ایلد معادست اولمقله
 فراخجه بخارینک و بیلرینک ایلد مالک محروسه
 کدک کلری و الو کدکلرینک الو کدک کلری
 رسم و کدک الیوب و بیلرینک اولان سکر لری دولت
 علیه ملک سکر سیله تبدیل ایلد کدک جیرا و لیله لر
 فراخجه لودن و بیلر لری کدک اولمقله بوی قاتل اولوب
 یا خود بوغیر جم ایدوب و شریعت شرع طرفلرین

اولنق مراد اولدوق دولت علیه ملک قضاء وضاابطان
 بوکونه اولان دعوی بولندقلر محلل ایلمیلرینک و یا خود
 قونسلوسلرینک دیا وکیللرینک مواجه لرند استماع شرع
 شریفه و بدلینه و بویالون عهد نامه ها بونه مغایر اولماق
 ایچون طرفیندن دقت ایله تفتیش و تحصر اولنه عرف
 میرینک و یا خود دولت علیه مه تابع تجار و سائره دن
 فراتر اوزرینه تحریر و لغش بولجیه قبیرو اولنان کاغذ
 کلوب اوزرینه تحریر و لغش فرایجه لو و اتلن تابع اولور
 کهنسته لر قبول ایلدی کلری حاله بوجیه شرعی اداسته
 اولغیم لو و ذکر اولنان بولجیه قول اولغزینقی مشعر کاغذ
 و بویلوب بولجیه کاغذینی ویردن اچیه سنی طلب و تحصیل
 در علیه من اولان ایلمی و کذلک اولحل و بولنان قونسلو
 ممکن مرتبه سنی ایلمیه فرایجه لردن مالک محروسه مدن
 ممکن اولنرا کومناهل و اگر یکا و در کیمایسه عزیمت
 دخیل اولغیم لو فرایجه تاجرلرین و اهل عرف و ضابطان
 و ملا و حارین بری اسلامه کلوب کدو متاعدن عبوری
 بین فرایجه لریه تابع اولنلرک اشیا سنی اولدینقی ثابت
 و تحقیق اولدایسه اوکونه اشیا اصحابه دیر ملک اوزر
 بولندینق محلل اولان ایلمیلرینه و قونسلوسلرینه و اولغز
 محلل سند لیل و اوان اهل مزینه دفع و تسلیم ایدیلله
 فرایجه تجارلرین بری بر طرفه عزیمت ایلان مراد ایدوب
 دخیل ایچون ایلمیلری و با قونسلوسلری اکا کفیل اولدوق
 ادا دین ایلم دیو بولندن البقولیده و کدو لوردت
 دوت بیلک اچقه دن زیاده اولدو دعوی معاد اوزره
 و عهد نامه ها بون موجبیه استانه معاوضه حواله اولنه

طرف محاکمین و دولت علیه مضاابطان جابیندن
 و اهل عرف طائفه سندک فرایجه لو اولنلرک ساکن اولدقلر
 خانه یرو موجب جبراد خول اولغیموب خانه سنه دخوله
 حاجت مسایلدیجی حاله ایلمی و قونسلوس بولنان
 بولنده ائله اخبار و طرفلرین قییین اولنان ادملر ایله
 اولدینقی محله و اریلوب بر خصوصه خلافت حرکت
 ایدر بولندرایسه بدالتحق تأدیب اولدقلر فرایجه
 تجاری ایله اخرت بیلدن وقوع بولوب بردقه شرعیه
 فصل و جسم و حجت اولغش ماده لرینک ولوه و قضاء
 و سائر ضابطان طرفلرین نکوار استماع و فصل اولغش
 خصوصی اراده و بالذفات واقع اولوب برتدیجیه
 اوکونه فصل اولنان دعوان امنیتلری اولدینقند مراع
 بر محلل فضل اولنان دعوانک ینه اولحل خلافت حکم
 اولور لغش دیوانها اولغمله بروجه تحریر فرایجه تجاری
 اخرت بیلدن ظهور ایدوب بردقه شرعیه فصل و حکم
 و حجت اولغش دعوا اولحل کویلوب و نکوار ووت
 اولغش استدعا اولورایسه فرایجه ایلمیسنه اخبار
 اولغش سرتق و ایلمی موی الیه ملک قونسلوسدن و مدعی
 علمیدن جوابی و کیفیت احوالک صحفی خبر و کلک
 ادعا و مدعی علمیه احضار ایچون امر شریف و بویلوب
 و مبارز و جادش دخی کوندیلوب اوکونه خصوص
 استغنام و اعلاوم اولغمه و خا ایدر ملک دقت قییین
 اولغش جائز اولد و بوکونه دعوانک نکوار استماع
 فرمان اولورایسه و علیه من رویت و قطع و جسم
 اولغش دقت اولغوب و بویابد فرایجه لریه تابع

اولا لولت بالحقن كماري ويا خود برلینه وکل شرعی نصب ایلامی
 جانز اوله و دولت علیه مه تابع اولنل فرایحه لویاله دعوی
 صد دین اولد قریب مدعی لولت شرعی سندان و نسکانی
 اولدی قجه دعوی الی استماع اولمیه * ظهرو این دعوی
 ایچون خرج و صرف اولتان احضاریه و رسوم عاییه دعوی
 مشروع واد عاییه صلاح حقیق معلوم اولون کسینه دن اخذ
 واستیفای اولندی فی حاله دعوی صلاح حقیق اولمیان
 اشرام قوله سی اویله بلا مصرف ادعا افتادن خالی اولدی
 ابراد اولمقله فیما بعد ذکر اولتان خرج و مصرف بلا ضابطه
 و بلا وجه شرعی دعوی ابدوب خلایع حرکت و قدری به
 ایده نل طرفندن اخذ واستیفای اولمقله درخصت ویرلک
 جانز اولوب و لکن فرایحه لویالون تابع اولنل لولت
 علیه مه تابع کسینه لوده در عایا سندن واقع اولان اوجاقی
 دعوی اولنل حق حکم اولوب حاصل اولون ایچون لوندن خرج
 محکم لوی و کذلک مباشریه و احضاریه لوی دخی عهد نامه
 قدیمه موجبیه یوز غروشن ایچین غروشی اللوب زیاده طلبیه
 ریخین اولمیه لول دولت علیه ملک معاد اودره اسکله
 فرایحه سفایخی بنا شد قریب دو سالی معامله سی اولوب
 یا لکن کفاف نفس ایچون ماکولوت و مشرویان لری ایچون لویاله
 العوب بو مقوله اولون و مطیع ذخایر نلک بیع و شراسته
 و تحیل اولمسته ممانعت اولمیبوب و بویا دن رسم و ویرکو
 دخی طلب اولمیه دولت علیه ملک بالجمله اسکله
 و لیمان و سوا صندن فرایحه سفایخی بویا نلری و نیشلری
 اقصا حبیلله سفینه لری بی باغلق و قلقات و تعمیر
 ایتک لازم کلدکن قلقات و تعمیر ایچون صرف اولنل حق

دوین و ذقت و قطران و قلقات لازمه سی و عمله بی ایچون لویاله
 الموبینه و طوقلینه ضابطان طرفلرین ممانعت اولمیه و مالک
 محروسه مه کلون فرایحه سفایندن برنک اده واته آفت
 اصابت ایدایسه ایچون اوسقینه ایچون بزرک و سرن و لکن
 و خلط و لیکن بری و دولت کراسته سی دخی ایچون لویاله
 المغه رخصت و بیروپوب بو خصوص لری ایچون و برکوطیل اولمیه
 و فرایحه سفایخی و ارد قلی اسکله لوده ملنوم و مسلم
 و سائر ضابطان و جزیه دارلوطر قریب جزیه بهانه سبله
 البقوینوبوب یوچیلری قیاس اولنان محله کونوره لر لکن
 د دونلور جزیه کلد رعا یا بویا رایسه اللودخی ادا لوی
 کلون جزیه لوی شروطی اودره محله و پروپ بو وسیله ایله
 جانب میری به خدا اولمیه دولت علیه ملک اهل اسلام
 در عایا سی مالک محروسه اسکله لرینک بریستدن اهر
 اسکله به نقل ملک ایچون فرایحه سفایندن تجاره متعلق
 اشیا وضع ایلدکن ممانعت اولمیه لکن دولت علیه مه
 تابع اولنل بعض فرایحه سفایخی استیجارا ایلدکلون و ق
 وقت اثنای راهن ذکر اولنان سفینه بی ترک ایدوب
 و قول و شرط اولنان احر و بر مکن تمیل ایتکلر دخی
 اننا اولمقله او مقوله استیجارا اولنان سفایخی بله
 شرعی اثنای راهن مستأجر لوی ترک ایدر لر ایسه سفاین
 قیودان لری ایله اجاره صحیحهدن با تمسک تسمیه اولوب
 نول سفینه قبیرو اولنان اهرت ستمانک بالتام ادا
 اولمسی قضایه و سائر ضابطان طرفلرینه امر و تنبیه
 ولوه و حکام و قضایه و کمرک امناسی و ویرود کات
 و متسللر و ضابطان و اعیان ولایت و ایق و لری

عهد نامه هایدنه معاوضه حرکت اولینوب و طر زدن خلاف عهد نامه
 هایدنه فرود و فعلا قندی ایدر اولو دایسه فراخیه لوانلک قورلوق
 وضا بطوری عهد نامه هایدنه حقلونین کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه
 تابع اولونودن ظهور ایدن تقدایت دخی فراخیه ایلیلیری قورلوق
 جانیندن عرض اولوندق حقیقته بعد تحصیل اله طلوع اقتضا
 کوره اولموق لک حقلونین کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه
 جان اوله دولت علیه من سوا حلقه فراخیه سفایندت
 بری واروب قضا من قره به دوشرایه اشیا سنی تخلف
 هر چه معاوضت اوله قره به دوشن سفینه قورلوق
 مکن اولوق یا خود بر اخر سفینه به تخلیص اولان اشیا سنی
 قییم اولان محله کور و مل ایچون تخمیل ایلدکن مادامک
 بیع و شرا بقیه کرمک و بر دلو رسم طلب اولمیه شودات
 و میری قایلیند قورلوق و جکدری کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه کلمه
 و سار دولت علیه من سفاینی و با خصوص مصر و اسکندریه
 تجارت ایدن سفاینی فراخیه سفاینی خلاف عهد نامه هایدنه
 بولونین المیومیه و دخل و قرض ایقبوب و بر دلو تانه
 جبر حدیه طلب اولمیه جفتدن بشقه فراخیه لوانلک کرمک
 جنک و کرمک تجارت سفاینه مروی و دیاده مرآت
 کلمه کلمه بر معتاد قدیم طرفیندن دوستلق معامله می
 اظهار اولنه میری قایلیند و جکدری لوانلک و سار سفاینی
 سلطانیه بی فراخیه لوانلک تجارت سفینه لری کور و مل
 برو معتاد اولون اکر ملومی ایلک نیشدن ایکی بحب
 فلقه لری بحال ایدر موب و سفاینی مرقومه به
 در حال واره مد قورلوق حسب سبله قندی اولونر لوانلک
 ملامتک معتاد اولونه حرکت عریقلری متعین اوله کج کلمه کلمه

دو قندی اولمیه و فراخیه سفاینی لوانلک بیوجه ایقبوب
 و جبر فلقه لری و کیمیلو بی المیوب خصوصا اشیا ایله ملو
 اولون سفینه لری ایقبولدی بی حاله عظیم ضرر ترتیب ایلد
 نانی من بعد بموقوله حرکت جواز و برلیه و ذکر اولان
 میری سفاینی وضا بطانی فراخیه لوانلک اولد قورلوق اسکله
 وارد قورلوق لوانلک و نقراتی مرقومله ضرر و قندی
 ایلامک ایچون اول محللن کفایت مقداری نقرضا بطور لیه
 اخراج و فراخیه لوانلک محافظه می و تجارت لوانلک امنیتی
 قورلوق بکلمه کلمه قییم اولنوب و فراخیه لوانلک قورلوق
 دخی قورلوق و اسکله و سار قورلوق وضا بطانی طرفیندن
 خلاف شرح و قانون بر دلو قندی اولمیه لوانلک و خصوص
 خلاف عهد نامه هایدنه حرکت و قور و لوب تشکی اولونر
 اولموق قندی ایدر لوانلک بعد التحقق محکم حقلونین کلمه
 و فراخیه لوانلک قورلوق دخی دوستلقه متعلق ناملامتک
 بر دلو رخصت کورستولیه میری طرفیندن بحسب
 فراخیه سفایندت بعضی لری استیجار اولمیه حاجت
 متس ایلدکن بو خصوص مأمور اولان حکام و سار
 ضابطان ایلی و قورلوق بولان محللده انلر خبر و
 انلر دخی مناسب کور و کلمی سفاینی قییم و بولمیان
 محللن رضا لیه استیجار ایدوب بیهانه ایله بالجله فراخیه
 سفاینی ایقبوب و بو کور اولون سفاینک بو کفی
 اخراج ایلک جیو قندی اولمیه غریب او جالونلک
 قور ساندی خصوص من عهد نامه هایدنه مذکور اولو
 مواد مرعی و معتبر لوب بالذفات مساعد اولمیش
 مرقوم قور سافلر فراخیه لوانلک تجارت سفاینه دوی دیاده

مراسمت کلد کرونه قدسی ایلد کرونه ماعدا او غراد قلو ایسکالر ده
بولان فرایجه قونسلوسنه و تجارینه دشنام و قدری ایدر لری
اینها اولخلله بوندن صکره بوقولم اوضاع نامور لری واقع
اولور ایسه دولت علیه ملک ولایه و حکامی و سایر ضابطه
طریقین فرایجه قونسلوس و تجاری حمایت و صیانت اولوب
فرایجه ایچیسینک قونسلوسنه صحیح فرایجه سفینه سیدر
شهادت ایلد کرونه سفینه لردن دولت علیه ملک قانع اسکالر
التمه دارد قونلر ذکر اولنان قورسانلر طریقین اخذ
اولمسی هر وجهه منع و دفع اولوب و طوب اکتد سفینه
التمه و دولت علیه ملک ولایه و حکامی اولد قلو برلده
ذکر اولنان قورسانلردن فرایجه لویه ایصال خسارت اولور
و قریه بولان ضرر و زیان کدولردن تقصیر اولور و ترهیب
ایچون مؤکدام و فرمان صدور ی جائز اوله بنظر اتم
عقد و حال و تجید اولنان مواده مذکور اولدی اوند
فرایجه لویه تابع اولون راهبلیک قدس نریزه واقع ضبط
بولان محالدر و اذنان ایلله خرابه مشرق اولماق
ایچون تعمیر محتاج اولدق استانه سعادت من مقیم فرایجه
ایچیسینک التماسیله مساعی شرع اوندعه تعمیر اولمسی
بایند اقتضا ایلیان او آمرک صدور ی جائز اولوب
و فرمای افران خصوصیه ولایه و قضایه و حکام و سایر
ضابطان طریقین برد و مامفت اولمیه و ذکر اولنان
محالدر ایچون ضابطان اذیحی تعمیر اولمسی دیوسنه ده
بر قاج دفعه بوقله اولوب راهبلیک تجریم اولور لایق
بنام علیه اول طرف بولنان ولایه و حکام و قضایه و سایر
ضابطان جائز ایلد قریه عیسی تعمیر ایلد کرونه محاکم

کلیسای و سایر کلیسا و زیارتگاهلری سنه ده فقط برده
بوقله اولد و مالک محروسه مد بولوب فرایجه بادشاهه
تابع اولون بسقیوسلری و راهبلیک کدو حال لرون اولد قیجه
محکم قونوب ویدلر اولون کلیسا لرو ساو ساکی اولد قی
محالدره معناد لری اوند ایلد کرونه اجرا سنه مامفت
اولمیه و اهل ذمت رعایا فرایجه لویه بیع و شر و صلح
اخری ایچون بربر لویه آمد شد ایلد کرونه اولمیه آمد شد
ایچون خلاف شرع نریزه دنجید و قدری اولمیه لری
و بوندن اقدم عقد اولنان مواده غلط ده آفرین خانه
کدو حال لرون ایچیل تلاوت ایلد کرونه سنجید اولمیه لری
تصیر و لوب و لکی اجرا اولما مقوله ذکر اولنان عیار
بولون صحر و جبهه شرعی اوند نه محالدر اولور ایسه عهد
قدیمه موجب قیجه کدو حال لرون ایچیل تلاوت ایلد کرونه
ویدر اولمیه لری دولت علیه ملک فرایجه دولت
سانلردن زیاده قدیمی دوستی اولوب وجهه لایق اوند
کدو سنه معامله اولمسی ایچون ساو سنه مستأمنلره اول
مساعد و رعایت فرایجه باد شاهنک رعایای حقن
دخی مرعی و معتبر طوبیله فرایجه لونک کلد ایلی
و قونسلوس و زعمانلری و کرم انلر تابع اولان تجار
و اهل کادری و کرم فرایجه لوسفاینتی احوال ایلیان
قیوان و مالک لری و کرم رهبان و بسقیوسلری
مادامک کدو حال لرونه یور یوب دوستلوق مراحمه
و صداقت لوازمه خلل کتوره جک حرکتدن مجانب
اوند اولور استیوعیت و جدید عقد اولنان مواده
فیما بعد طوایف اوبعه مذکوره نل حقن مرعی و معتبر

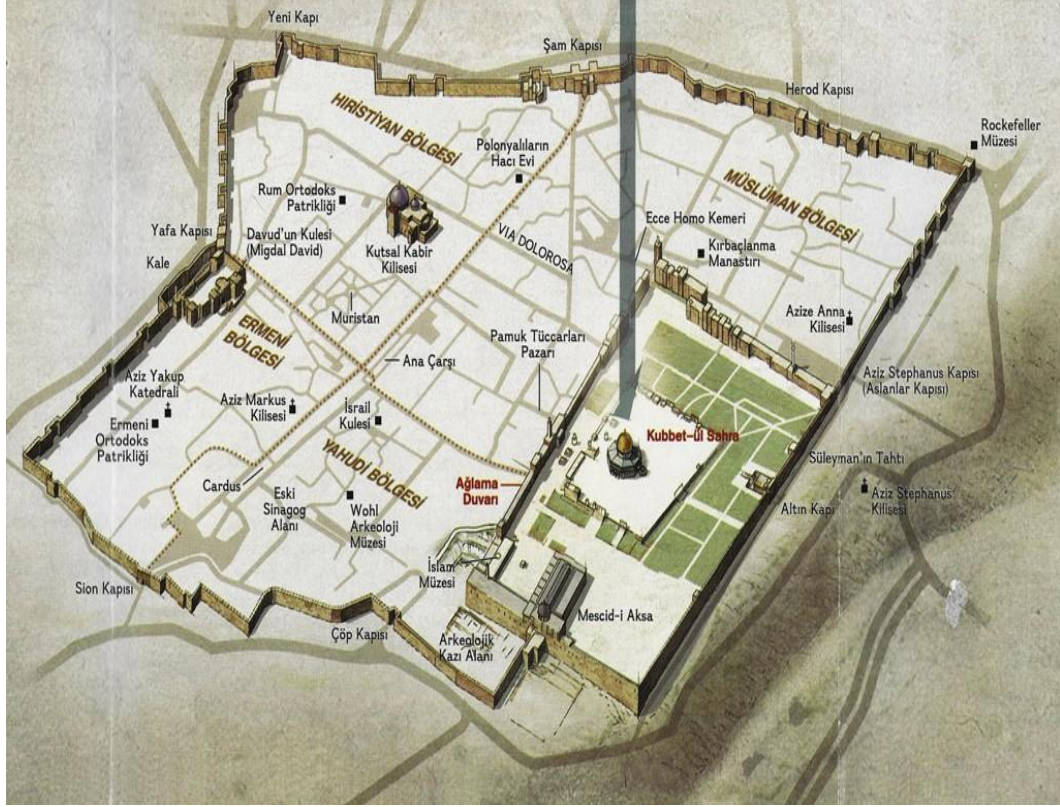
طوبیوب مواد مرقومه نك مفهوماته مقارن مقدم
 و متوجع تاريخ ايله امر دخی ابراز اولور ايسه عهد نامه
 هابون موجبجه باوعل محالدي رفع وتوقين اوله
 دولت علیه موهبت نمودم فرایجه لوايله مقدمه معوق
 اولان مواد مسالمة فی حال تجدید و برون بول دخی
 ابقای مراسم خلوص ایچون بعضی اقتضا ایلان مناسب
 ماده لوی ضم و تاکید ایتکه فیابعد عهد نامه هابون مل
 نزوط و قودینه رعایت و خلافت حرکتدن مجانب
 اولوق افنده دولت علیه مل معین اولان اسکالر
 و سائر اقتضاییدن محالین واقع بالجملة حکام ضابطا
 بنیهای ایدنی حاوی اوامر علیه اصل و وار سال
 و محاکم سبیل و قید و اثبات و لطفه مساعل
 علیه اولور ایلخنده ایبکی دولت دوز افزون
 خلوت دستکاه و سلطنت موهبت نمون شوکت
 بناهت حنفت ماب مشا ایلخنده فرایجه بادشاهی
 متالیدی و اعقاب خصوصیت انساب لوی طرظین
 مادامک اظهار مراسم صدق و لا و ابراز لوازم عهد
 و وفا حال و تده مداومت و مواظبت اوله جانب
 هابون شهنشاهان مرزدن دخی عهد و میثاق دیوندر
 خسروانه مزایله تأیید و رابط و ثاق ایدرمک من بعد
 طرف کامل الشرف بادشاهانه و كذلك اخلاف
 بصفت اقتضای ملوکانه مرزدن و وزرای عالیهام
 و میو میول کرام و بالجملة شرف محمود بنزایله مستعد
 و شرف اولون خدام و آل و مقام مرزدن سهم و خلوصه
 بود و لو هوز و و خست و بریلوب طرظین دایم

A.DVN.DVE.d 029/4

تأکید اساس موارات و غنیمت بیان خلوص
 مصافات ایچون اسیر عهد نامه هابون عنا بضم
 مضمون صنف اطاعت دینی موجبجه عمل و حرکت
 اوله تحریراتی اليوم الرابع من شهر ربيع الاول
 سنه ثلث و خمسين و مائة و الف من هجرة
 من ليس له خلف بمقتضى
 المحررة

ADV.N. DVE.d 029/4 SN. 31-32, BN. 1.

EK-4. Kroki:

* Kudüs'te Din ve Mezhepler Arasında Kutsal Yerlerin Dağılımı (National Geographic Türkiye, Aralık 2008 ekinden alınmıştır)

[illegible]

Fî Gurre-i Muharrem sene 1169

Mûcibince amel oluna deyü atık berâtına hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn keşîde kılmağla kadîmî üzere işaret olunmuşdur.

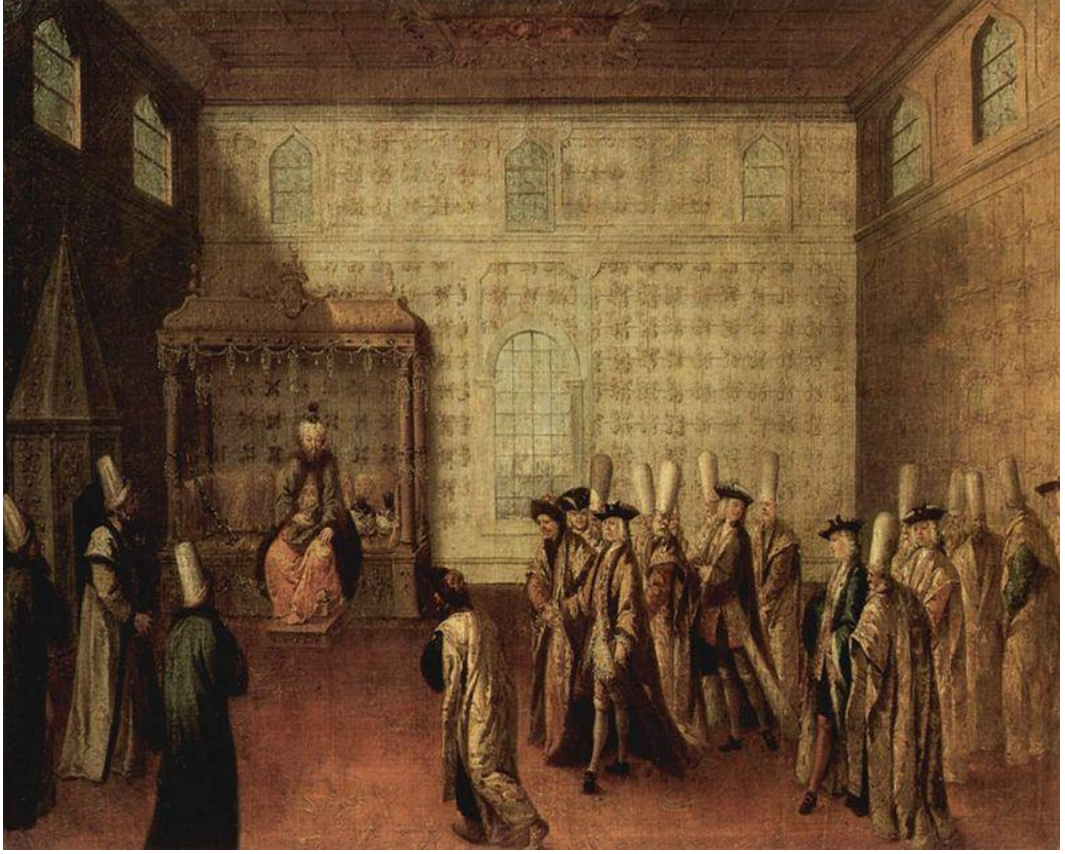
Nişân-ı hümayûn oldur ki;

Elçi-i mûmâ ileyh 'arzuhal gönderüb râfî'û tevkî'-i refî'üş-şân-ı hâkânî Efrenc râhipleri Kudüs-i Şerîf'de Rum tâifesiyle ziyâretgâh addettikleri mahallerde nizâ'ları olmağla bundan akdem hüdâvendigâr-ı esbak zamanında keşf olunmasıçün virilen emr-i şerîf mûcibince münâza'un-fihâ olan mevâzi' üzerinde 'akd-i meclis olundukda Kamâmenin ortasında vâki' Kabr-i İsa aleyhis-selâm zu'm ettikleri mahallin tesyîr ve tezyînini ve üzerinde olan büyük ve küçük iki kurşunlu kubbe ve kabr-i mezbûrun dâhilinde ve hâricinde ve sâhasında ferrâşlık ve kudas ve şam'danlar ve zârları vaz'ı ve kapusu önünde vâki' sâhadan Rum kilisesine varınca sınır vaz' olunan demir parmaklık mâbeyninde vâki' küçük seki ve ortasında olan büyük kemerde Françe pâdişâhı tarafından vaz' edegeldikleri kanâdîl-ü çihil nâm mahallin nısfı ki Salib Yeri ta'bîr ederler anda kudas etmek ve şam'danlar ve kandiller vaz' eylemek ve ziyârette tavâif-i âhere tekaddüm ve Sitti-i Meryem ta'bîr olunan yeri kat'-ı gümrük zîr-ü bâlâsında ve Hacer-i Mugtesilde Efrenc râhipleri âyinlerin icrâ ider iken tâife-i merkûm tegallüb tarîki ile bunları men' ve mezkûr kandilleri indirüb kadîme muhâlif kabr-i mezkûrun önünde büyük kemer altında iki kat' taşdan şam'dan ve mugtesilde iki mum ve Mağaratü's-Salîb nâm mahalde bir küçük seki ihdâs ve Beyt-ü'lahm nâm karyede vâki' büyük kilisenin içinde mağara-i mehd-i İsa aleyhis-selâmın iki kapusunun miftâhları ki üç aded miftâh dahi Efrenc râhiplerine mahsûs idüğü tâife-i mezbûre hilâf-ı inhâ ile men' ve büyük kilisenin dâhilinde kible tarafında bunların makberesi olan bir kapu ve mehd-i İsa aleyhis-selâm karşusunda kible cihetinde bir kapu ve tahtında bir merdûban ve mağaranın çevresinde ve kible ve şimâl taraflarında mûte'addid iskemleler ihdâs ve mühr-i mezkûr kapusu önünde iki kemer açık iken kapadub ve iki kapu ihdâs ve yine mehd-i mezkûrun taraf-ı şimâlîsinde tavâif-i nasârânın kadîmî heyâkillerini kaldırub yerlerine iskemleler ihdâs ve mehd-i İsayâ tâbî' iki kıt'a bağçenin kapuların kapadub iki kapu ihdâs eyledikleri keşf ve mu'âyene 'udûl-i ricâl-i müslimînden nice kimesneler meclis-i şer'de hâzırûn olub münâza'un-fihâ olan mevziler kadîmü'l-

eyyâmdan Efrenc râhiplerinin yedlerinde terk olunub tâife-i Rum hilâf-ı inhâ ile birkaç seneden berü zabt ederler deyü tâifetân-ı mezbûretânın muvâcehelerinde ihbârları hüccet-i şer'îyye ve arz u mahzar olunmağla hasmlarının emîrû'l-mü'minîn Hazret-i Ömer ibnû'l-Hattâb radiyallâhu anhü tensîb eyledikleri akdîn aslı ve sıhhati olmayub muhterî' ve mekzûb olmağla fetvâ-yı şerîfeye müstenid selâtîn-i mâziyenin takrîrlerine binâen 1045 senesi tarihinde merhûm ve mağfûrun-leh Sultan Murad Hân tâbe serâhü ahdinde yedlerine nişân-ı hümayûn virilüb ve hâlâ yedlerinde olan hüccet-i şer'îyye mûcibince kadîmden Efrenc râhiplerine mahsûs ve müte'ayyen olan emâkin-i mezkûreye bir vechle taarruz ittirilmeyüb bilâd-ı İslâmiyede şer'an i'lânı men' olunan âyinlerin i'lân itmemek şartıyla mevâzi'-ı mezkûreyi yedlerinde kadîmden olduğu vech üzere îfâ idüb sene ihdâ ve mie ve elf (1101) Receb'inin evâsıtında merhûm ve mağfûrun-leh Sultan Süleyman Hân tâbe serâhu zamanında nişân-ı hümayûn virilüb ve cennet mekân-ı firdevs-i âşiyân ve'l-emâcidi kesîrû'l-mehâmidim Sultan Mustafa Hân erkadehu'l-lâhu te'âlâ a'lâ gurefî'l-cenân hazretlerinin evân-ı sa'âdet-iktirânlarında sene seb'a ve mie ve elf (1070) Ramazan'ının evâilinde dahi tecdîd olunub nişân-ı 'âlişân i'tâ ve ba'dehû hüdâvendigâr-ı esbak ammim merhûm ve mağfûrun-leh Sultan Ahmed Hân tâbe serâhun zamanlarında dahi sene hamse ve 'aşere ve mie (1015) Cemâziyelâhir'inin evâilinde tecdîd olunub hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûnlarıyla ma'nûn nişân-ı hümayûn virilüb ve ba'dehû sene erba'a ve erba'în ve mie ve elf (1044) Rebûlevvel'inin evâhirinde dahi karındaşım merhûm ve mağfûrun penâh Sultan Mahmud Hân tâbe serâhu vaktinde yine tecdîd olunub hatt-ı hümayûn-ı inâyet-makrûn ile müzeyyen nişân-ı celîlü'l-'unvân ihsân ve hâlâ taht-ı 'âlîbaht-ı Osmânî ve serîr-i saltanat kişver-sitânî cenâb-ı hilâfet-penâhiye yesr ve devlet ve ikbâl ve sa'âdet ve iclâl ile cülûs-ı hümayûn-ı meymenet-makrûnum vâki' olub umûmen tecdîd-i ahkâm ve berevât ve fermânım olmakdan nâşî yedlerinde olan nişân-ı 'âlişânın tecdîdin ricâ itmeğîn müceddiden bu nişân-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûnu virdüm ve buyurdum ki; kadîmden Efrenc râhiplerine mahsûs ve mu'ayyen olan emâkin-i mezkûreye bir vechle ta'arruz olunmayub bilâd-ı İslâmiyede şer'an i'lânı men' olunan âyinlerin i'lân ve izhâr itmemek ve Rum tâifesi gibi anlar dahi kadîme muhâlif bir şey ihdâs itmemek şartıyla mevâzi'-i mezbûre yedlerinde kadîmden olduğu vech üzere ibkâ ve fîmâ ba'd bu nişân-ı 'âlişân-ı mevhibet-feşânımın

mazmûn-ı münîfî ile ‘amel olunub vechen-mine’l-vücûh ve sebeben-mine’l-esbâb hilâfına kat’â rızâ ve cevâz gösterilmeye şöyle bileler alâmet-i şerîfe i’timâd kılalar. Tahrîren fi’l-yevmi’s-sâlis min şehri Muharremi’l-harâm sene tis’a ve sittîn ve mie ve elf (H. 3 Muharrem 1169- M.9 Ekim 1755)

EK-VI. Resimler

Resim 1: III. Ahmed'in elçi Jean-Louis d'usson Marquis De Bonnac'ı kabul merasiminin Jean-Baptiste Van Mour tarafından yapılan temsili resmi.

Resim 2: Charles Gravier Comte De Vergennes (1755-1768)

Resim 3: Elçi Charles Gravier Comte De Vergennes'in, 1756 yılında III. Osman'ın huzuruna kabulü temsili resmi (Pera Müzesi, İstanbul)

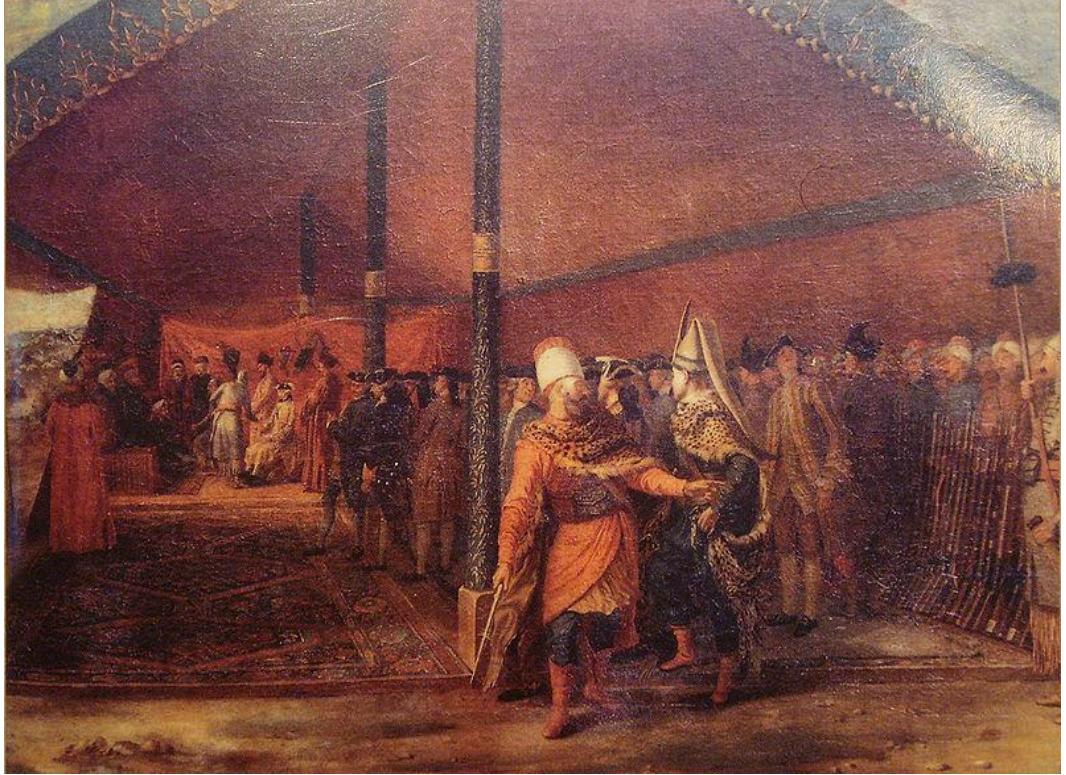
Resim 4: Charles Gravier Comte De Vergennes'in, Osmanlı kıyafetleri ile Antoine De Favray tarafından 1766 yılında yapılmış resmi (Pera Müzesi, İstanbul).

Resim 5: Elçi François-Emmanuel Guignard Comte De Saint-Priest (1768-1784)

Resim 6: Sultan III. Mustafa tarafından elçi François-Emmanuel Guignard Comte De Saint-Priest'in kabul töreni (Antoine De Favray tarafından yapılan temsili resim).

Resim 7: 1769 yılında Elçi François-Emmanuel Guignard Comte De Saint-Priest'in Vezirâzam Emin Mehmet Paşa'nın çadırında kabulüyle ilgili Antoine De Favray tarafından yapılan temsili resim.

Resim 8: Elçi Marie-Gabriel-Florent-Auguste Comte De Choiseul-Gouffier (1784-1792)

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad : Ayşin ŞİŞMAN
Anabilim Dalı : Yeni ve Yakınçağ Tarihi

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı : 15. 12. 1972, UŞAK

Eğitim

Yüksek Lisans : Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (1995)

Lisans : Uludağ Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Tarih Öğrt.
(1993)

İş /İstihdam

AlİT Okutmanı - Afyon Kocatepe Üniversitesi (1994-1996)

Öğretim Görevlisi- Uşak Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü (1996-
...)

Yabancı Dil Puanı (ÜDS)

2008 Bahar (51.250)

Yayınlar

- 1- “Fransa İle İlgili Düvel-i Ecnebiye Defterleri” (Les cahiers des États Étrangères à propos de la France), *Kanuni'den Günümüze Türk-Fransız İlişkileri Uluslar arası Kolokiyumu (Les relations franco-turques depuis Suleyman le Magnifique jusqu'à nos jours)*, Strasbourg 18-19 Şubat 2010. (Bildiri kitapçığı basım aşamasındadır)
- 2- “Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Meslekî ve Teknik Eğitimin Doğuşu” *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2008.
- 3- *Atatürk'ün Uşak Ziyaretleri*, (Mehmet Karayaman ve Alper Ersaydı ile birlikte), Uşak Üniversitesi Yayını, 2009.
- 4- “Türk Fransız İlişkilerinde Konsolos Arzları ve Bunlara Dair Hükümler”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.
- 5- “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uşak'ta Açılan Bir Okul; Uşak Şefkat Yurdu”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu Bildirileri*, Uşak 2001.